

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**NOGAYLAR, NOGAY GÖÇLERİ VE TÜRKİYE'DEKİ
İSKÂNLARI**

Doktora Tezi

Derya DERİN PAŞAOĞLU

Ankara-2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**NOGAYLAR, NOGAY GÖÇLERİ VE TÜRKİYE'DEKİ
İSKÂNLARI**

Doktora Tezi

Derya DERİN PAŞAOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

NOGAYLAR, NOGAY GÖÇLERİ VE TÜRKİYE'DEKİ İSKÂNLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

.....

Prof. Dr. Eşref BUHARALI

.....

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ

.....

Prof Dr. Saadettin GÖMEÇ

.....

Yard.Doç. Dr. Bekir KOÇ

.....

Yedek Üyeler

Prof. Dr. Üçler BULDUK

.....

Prof. Dr. Necdet HAYTA

.....

Tez Sınavı Tarihi .03 / 07 / 2009, Saat: 15:00

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(15/05/2009)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Derya DERİN PAŞAOĞLU

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

-İçindekiler.....	I
-Önsöz.....	VII
-Kısaltmalar.....	X

GİRİŞ

A. Sorunlar ve Yöntem.....	XII
B. Kaynakların ve Belgelerin Tanıtımı	XVI

BİRİNCİ BÖLÜM

NOGAY TARİHİ

A. CUÇI ULUSU	1
1. Altın Orda Ve Devlet Teşkilatı.....	1
2. Nogay Adı, Anlamı Ve Emir Nogay.....	6
3. Emir Nogay'ın Ölümünden Sonra Altın Orda	17
4. Emir Edigü Ve Altın Orda Hanlığı'ndaki Yeri.....	25
5. Edigü Beğ Evladı Ve Nogay Mirzaları.....	36
B. NOGAYLAR'IN KÖKENİ VE NOGAY ULUSU	39
1. Nogaylar'ın Kökeni Ve Nogay Ulusu'nun Oluşumu.....	39
2. Rus Hakimiyetine Kadar Nogay Ordaları.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ HAKİMİYET POLİTİKALARI

A. RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN KARADENİZ'DEKİ VARLIĞI	53
1. Rusya'nın İdil Boyunda Yükselişi.....	53
2. Kazan ve Kasım Hanlıklarının Kuruluşu ve Rus Hakimiyetine Girişi .	59
3. Rusya'nın Karadeniz'in Kuzeyine Yerleşmesi.....	64
4. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in Kuzeyindeki Hakimiyeti.....	67

a. Don-Volga Kanal Projesi.....	75
5. Karadeniz'in Kuzeyinde Osmanlı- Rus Rekabeti ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması.....	79
6. Nogaylar'ın Osmanlı Ve Rusya Arasında Hareketleri.....	91
B. OSMANLI DEVLETİ'NİN REKABETTEN ÇEKİLMESİ	96
1. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Yaş Antlaşması.....	96
2. Kırım Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler.....	103
3. Kırım Savaşı ve Sonrası.....	106
4. Nogay Ordalarının Parçalanması.....	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ, MÜLTECİ, MUHACİR MESELESİ VE NOGAYLAR

A. GÖÇ, MÜLTECİ VE MUHACİR MESELESİ	114
1. Göç, Mülteci ve Muhacir Terimleri.....	114
2. Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler.....	115
3. Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Göçler.....	120
4. Osmanlı Devleti'nin Genel Muhacir Politikası.....	126
5. Muhacir Komisyonu ve Kuruluşu.....	134
B. GÖÇMEN MESELESİ İÇİNDE NOGAYLAR	141
1. Arşiv Belgelerinde Kullanılan Göç Terimleri.....	141
2. Osmanlı Devleti'nin Nogay Muhacirlerine Bakışı, Dini Ve Sosyal Sorumlulukları	146
3. Nogay Mültecilerin Talepleri ve Osmanlı Devleti'ne Bakışı	150
4. Osmanlı Halkının Muhacirlere Bakışı.....	161
5. Nogay Göçleri sırasında Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Durum.....	164
6. Nogay Mültecilerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Durumu	
a. Nogaylar'ın Ekonomik Durumu.....	179
b. Nogaylar'ın Sosyal ve Kültürel Durumu	183

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
NOGAYLAR'IN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇLERİ VE
TÜRKİYE'DE İSKÂNLARI

A. NOGAY GÖÇLERİ

1. Nogaylar'ın Karadeniz'in Kuzeyinden Çıkışı ve Anadolu'ya Giriş yerleri 192
2. Geçici İskân Yerleri ve Geçici İskan Yerlerinden Daimi İskan yerlerine Anadolu'da İzlenen Yollar..... 198

B. NOGAY MUHACİRLERİNİN TÜRKİYE'DE İSKÂNLARI 206

1. Osmanlı Devleti'nin Nogaylar'a Uyguladığı İskân Politikası Ve Bu Politikalar Doğrultusunda Yapılan Yardımlar..... 206
 - a. Nogay Muhacirlerinin Boş Yerlere İskân Edilmesi..... 209
 - i. Liman Şehirlerinde ve Geçici İskân Yerlerinde Bekletilmeden Daimi İskân Yerlerine Gönderilmeleri 209
 - ii. Araba ve Navlun Ücretlerinin Ödenmesi..... 218
 - iii. Boş Arazilerin Tespit Edilmesi..... 220
 - iv. İskana Kadar Yevmiye Verilmesi..... 225
 - v. Hane İnşası..... 231
 - vi. Halkın Muhacirleri Benimsemesi ve Yardımları..... 234
 - b. Üretime Katılmalarının Sağlanması..... 247
 - i. Öküz, İnek ve Tohum Temini 247
 - ii. Askerlik Ve Vergi Muafiyetleri..... 249
 - iii. Maaş ve Mecidiye Nişanı Tahsisi..... 251
2. Yaşanan Sorunlar..... 253
 - a. Nogay Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar
 - i. İskan Öncesi Yaşanan Sorunlar..... 253
 - ii. Toplu İskân İle İlgili Sorunlar..... 257
 - iii. Aşiretlerle İlgili Sorunlar..... 265
 - iv. Kendi Beyleri ve Kanunları ile ilgili Sorunlar..... 270

v. Gasp ve Yaralama.....	273
vi. Uyum Sağlayamama.....	274
b. Nogay Muhacirlerinin Sebep Olduğu Sorunlar	276
i. Reislerinin ve Beylerinin Tahrikleri ve Sonuçları.....	277
ii. Başboş Dolaşmaları ve Silahlı Gezmeleri.....	284
iii. Aşiretlerle İşbirliği Yapmaları.....	288
iv. Geri Dönmek İstemeleri.....	293
v. Gasp ve Yaralama.....	300

BEŞİNCİ BÖLÜM

DAİMİ İSKÂN YERLERİ, NOGAY KABİLELERİNİN TÜRKİYE'DEKİ 301 DAĞILIMI VE NÜFUS BİLGİLERİ

A. Adana Eyaleti.....	304
1. Adana.....	308
2. İç-il.....	315
B. Karaman Eyaleti.....	315
1. Konya.....	315
C. Bozok Eyaleti.....	321
1. Ankara.....	321
2. Kengiri.....	324
D. Silistre, Selanik ve Vidin Eyaletleri.....	325
E. Hüdavendigâr Eyaleti.....	331
1. Karasi.....	331
2. Bursa.....	333
3. İzmit.....	333
4. Karahisar-ı Sahip.....	334
5. Kütahya.....	335
F. Edirne Eyaleti.....	335
1. Edirne.....	336
G. Sivas Eyaleti.....	338
1. Amasya, Çorum ve Sivas.....	338

H. Kastamonu Eyaleti.....	341
1. Kastamonu.....	341
2. Bolu.....	342
3. Sinop.....	343
İ. Erzurum Eyaleti.....	344
J. Halep ve Harput Eyaletleri.....	345
1. Halep.....	345
2. Harput.....	346
 SONUÇ.....	 349
KAYNAKÇA.....	359

EKLER

A. Tablo ve Grafikler

1. Emir Edigü'nün Soyu.....	373
2. Emir Edigü'nün Oğulları.....	374
3. Türkiye'ye Göç Eden Nogay Nüfusu	375
4. Türkiye'de İskân Edilen Nogay Nüfusunun Eyalet ve Sancaklara Dağılımı.....	376
5. Türkiye'de İskân Edilen Nogay Nüfusunun Eyalet ve Sancaklara Dağılım Yüzdeleri.....	377
6. İskân Edilen Nogay Kabile, Takım ve Cemaatlerin Eyalet ve Sancaklara Dağılımı.....	378

B. Belgeler (tam transkripti verilen belgelerin orijinalleri)

1. İ.DH.486-32799.....	380
2. İ.HR.173-9438.....	382
3. A.MKT.NZD.300-88	383
4. A.MKT.NZD.300-79.....	385
5. A.MKT.UM.414-24.....	386
6. A.MKT.UM.433-8.....	389
7. A.MKT.NZD.294-3.....	390

8. A.DVN.156-49.....	391
9. A.MKT.NZD.316-2.....	392
10. A.MKT.NZD.294.22.....	393
11. A.MKT.UM.471-18.....	394
12. A.MKT.NZD.356-75.....	395
13. A.MKT.NZD.354-90.....	397
14. A.MKT.NZD.288-14.....	398
15. A.MKT.MHM.217-44.....	399
16. A.MKT.UM.390-1.....	400
17. MECLİS-İ VALA.21755.....	402
18. A.MKT.MHM.188-53.....	404
19. A.MKT.MHM.196-43.....	405
20. A.MKT.NZD.419-74.....	406
21. A.MKT.MHM.188-51.....	407
22. A.MKT.UM.449-77.....	408
23. A.MKT.UM.511-22.....	411
24. A.MKT.UM.486-16.....	412
25. A.MKT.UM.525-44.....	413

C. Haritalar

1. 1405-1468 Deşt-i Kıpçak.....	415
2. 1469-1499 Deşt-i Kıpçak.....	416
3. 1510-1550 Deşt-i Kıpçak.....	417
4. 1550 ve Sonrası Deşt-i Kıpçak.....	418
5. Karadeniz'in Kuzeyinden Osmanlı Topraklarına Geliş Yolları.....	419
6. Geçici İskan Yerlerinden Daimi İskan Yerlerine Gidiş Yolları.....	420
7. Türkiye'de Nogay İskânı Dağılım Haritası.....	421

TÜRKÇE ÖZET.....	422
-------------------------	------------

İNGİLİZCE ÖZET.....	424
----------------------------	------------

ÖNSÖZ

Sosyolojik bir olgu olan göçler, zorunlu yapıldığı zaman gerek göç edenler gerekse göç alanlar açısından sadece sosyal bir olgu olmakta çıkıp, sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel sorunlar kaynağına dönüşmektedir. Göç, iltica ve iskân konuları dünyanın her tarafında benzer trajik sonuçlar doğurmuştur. Türk tarihinde ve Türk sosyal hayatında derin izler bırakmış olan Karadeniz'in kuzeyinden gelen Nogay göçü olgusunun anlaşılması, sosyal, iktisadi ve siyasi tarih açısından oldukça önemli bir husustur.

Altın Orda Devleti'nde yaklaşık kırk yıllık bir döneme adını veren Emir Nogay'a ya da sol kol uruğlarını Sirderya boyunda toparlayan Kara Nogay Han'a istinaden, bağlı uruğlar, Altın Orda Devleti'nin parçalanma sürecinde Emir Edigü ve soyundan gelenlerin önderliğinde Nogay Ulusunu oluşturmuşlardır.

Karadeniz'in kuzeyindeki hakimiyet mücadelelerinde, sahip oldukları birlik ve askeri güçten dolayı, taraf olunmaya çalışılan Nogaylar, siyasi birliklerinin bozulmasıyla baskılara maruz kalan, yer değiştiren unsurlar haline gelmişlerdir.

18 yüzyılda, Karadeniz'in kuzeyinde sistemli bir şekilde uyguladığı yayılmacılığıyla doğrudan Osmanlı Devleti sınırları üzerine güvenlik sorunu oluşturan Rusya, bölgedeki Müslüman-Türk ahaliyi göçe zorlayarak Osmanlı Devleti'ne sosyo-ekonomik bir baskı oluşturmaya çalışmıştır. Süregelen bu göç olgusu, Karadeniz'in Kuzeyinden, Balkanlardan ve Orta Asya'dan, Türk ve Müslüman halkın Türkiye'ye değişik zaman süreçlerinde akmalarıyla gerçekleşmiştir. 18. ve 19 yüzyıllarda sürekli parçalanıp, dağılan Nogaylar'ın büyük bir kısmı Osmanlı topraklarına göç etmiş, Halifenin himayesine girmişlerdir.

Türkiye'de yaşayan Nogaylar'ın büyük bir çoğunluğu Kırım savaşı

sonrasında 1859-1862 yılları arasında üç yıl gibi kısa bir sürede göç etmişlerdir. Çok sayıda kayıp vererek, oldukça zorlu yolculuklar sonucu Osmanlı topraklarına ulaşabilmişlerse de bu göç dalgasının ekonomik yüküne hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti'nin, insanî, siyasî ve dini sorumluluklarını yerine getirmede yaşadığı zafiyet nedeniyle, savaş, esaret, sürgün ve hicret gibi oldukça ağır badirelerin ardından bir de yoksullukla yüzleşmişlerdir. Rusya'nın planladığı trajediyi tam anlamıyla yaşayan Nogaylar ve Osmanlı Devleti, karşılıklı fedakarlıklarla bu süreci aşmaya çalışmışlardır.

Günümüzde, Türkiye'de yaşayan Nogaylar'ın varlığı, kültürel değerlerini korumaları, dillerini muhafaza etmiş olmaları bu konuda ulaşılan başarıyı göstermektedir. Bugün oldukça geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Nogaylar, Türkiye dışında, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Ukrayna ve Rusya Federasyonunda varlıklarını devam ettirmektedirler.

Nogaylar hakkında yazılan çok çeşitli kaynak olmamakla birlikte son dönemlerde bu ulusun geçmişine ışık tutacak derli toplu çalışmalar yapılmıştır. Özellikle sayın Prof. Dr. Mehmet Alpargu'nun "Nogaylar" adlı eseri bu alandaki büyük bir boşluğu doldurmuştur. Bu ve bu alanda yazılmış diğer eserler genellikle Nogaylar'ın ulus olarak ortaya çıkışı, Nogay Hanlığı'nın Karadeniz'in kuzeyindeki hakimiyet mücadeleleri içinde varlığı ve özellikle siyasi tarihleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Yine bu konuda çalışılan tezlerin tamamına yakını Nogaylar'ın dil ve edebiyatları üzerine yapılmış çalışmalardır.

Bizim çalışmamızda özellikle üzerinde durduğumuz temel konu, Nogaylar'ın Türkiye'ye göçleri ve Türkiye'de iskânlarıdır. Bu konuda Osmanlı Arşivinde külliyetli miktarda belge vardır. Çalışmamızın esas bölümünde yararlandığımız

kaynakların tamamı Başbakanlık Osmanlı Arşivine ait belgelerden oluşmaktadır. Çalışmamızda bu belgelerinin tamamı, ilk defa bir bütün olarak değerlendirilmiş olup, birinci el kaynak ve resmi kaynak kullanımı esas alınmıştır.

Konumuzun kapsamında; uygulanan iskân politikası, yapılan yardımlar, muhacirlerin sosyal ve hukuki statüleri, göç ve iskân sırasında yaşanan zorluklar, sosyal ve ekonomik yapılar ele alınmıştır. Özellikle üzerinde durduğumuz husus ise; kabile ve cemaatler, bunlara ait nüfus bilgileri ve Anadolu'daki dağılımıdır.

Bu çalışmanın arşiv taraması sırasında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen, gerekli kolaylıkları sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına sayın Ayten Ardel şahsında çok teşekkür ederim. Konya Nogay Türkleri Derneği Başkanı sayın Abdurrahman Berkcan Bey'e desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Ankara'da eğitimim süresince maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan arkadaşlarım sayın Feride ve Cemal YAZIR'a teşekkür ederim. Sabrı ve desteğiyle bu çalışmanın her adımında yanımda olan, arşiv taramasından, yazımına kadar her bölümde emeği olan eşim sayın Serbülen PAŞAOĞLU'na teşekkür ederim.

Gerek yüksek lisans gerek doktora çalışmamda 9 yıl boyunca çalışmamızın her aşamasında büyük bir özveriyle, kıymetli fikir ve mesailerini esirgemeyen, öngörülerindeki derinlik ve ileri görüşlülüğü ile sorunları, projelere dönüştürüp teşvik eden, destek ve yardımlarını her an yanımda hissettiren Danışman Hocam, Sayın Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU, hocalarım Sayın Prof. Dr. Eşref BUHARALI ve Sayın Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ beyefendilere minnet ve şükranlarımı sunmak isterim.

Derya DERİN PAŞAOĞLU

ANKARA 2009

KISALTMALAR

A.DVN	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Divânı (Beylikçi) Kalemi Evrakı
A.E.II.MUSTAFA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, II. Mustafa Dönemine Ait Evrak
a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
a.g.Y.L Tezi	: adı geçen yüksek lisans tezi
A.MKT	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı
A.MKT.DV	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemi Deavî Evrakı
A.MKT.MVL	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT.UM	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı
A.MKT.NZD	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret Ve Devâir Evrakı
bkz	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c	: cilt
ev	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafiya Fakóltesi
HAT	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hattı Hümayun,
İ.DH	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye
İ.HR	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Hariciye

MAD	: Maliyeden Müdevver Defter,
S	: sayfa
TŞF	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Teşrifat Kalemî Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay	: Yayını
Y.E.E	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

A. SORUNLAR VE YÖNTEM

Çalışmamızın ana konusu Nogay göçleri ve Türkiye’de iskânlarıdır. Bu çalışma, lokal bir iskân ve muhacir sorunu olmayıp, çok değişik evrelere yayılan siyasi-etnik oluşum, siyasi-rekabet, sosyal-iktisadi gelişim, zorlama ve siyasi baskı, içeren karmaşık ve iç içe geçmiş konular bütünüdür. Bu nedenle bizim için Nogay kavramı çerçevesinde öncelikle etnik ve siyasi tarihe değinmek gerekliliği doğmuştur. Ayrıca göç sorununu ele aldığımızda; sorunun yaratıcısı, kışkırtıcısı olarak Rusya ve uyguladığı demografik yöntemleri ortaya koymak ve göç sorununun çözüm kaynağı noktasında ise; konunun muhatabı olarak Osmanlı Devleti’ni anlatmak zorunlu hale gelmiştir. Nogaylar’ın göç ve iskânı ile bu sürecin içindeki unsurların anlaşılabilmesi, göçü hazırlayan faktörlerin tam olarak ortaya konmasına bağlıdır.

Çalışmamızın birinci bölümde; Altın Orda Hanlığı içinde Emir Nogay’ın ve Emir Edigü’nün rolüne, Nogay ulusunun ortaya çıkışına ve Rus istilasına kadar Nogaylar’ın durumuna değindik. Nogay ulusunun adını nereden aldığı konusu üzerinde durup, Emir Nogay ve Kara Nogay Han’ın, ulusun oluşumuna etkilerini değerlendirdik. Bu konuda ileri sürülen görüşler ve kaynaklar üzerinde durarak, Nogay ulusunu oluşturan uruğlar ile Edigü oğullarının Nogay Hanlığı’ndaki yerini tespit ettik. Özellikle sahaya ait birinci el kaynak olan Abdülgaflar Kırımî’nin Umdetü’t-Tevarih’inden istifade ederek, eserden derlediğimiz Emir Edigü’ye ait iki soy ağacı verdik. Bunlardan ilki Emir Edigü’nün Hz. Ebubekir’e dayanan soyunu ve neden ikinci adam olarak kaldığını açıklayan bir şeceredir. İkincisi ise Emir

Edigü'nün çocuklarına ait bir şecere olup bugünkü Nogay kabilelerinin ve isimlerinin bir çoğunu açıklar nitelikte olması ve daha önce değinilmemiş bir konu olması açısından önem taşımaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Karadeniz'in kuzeyindeki hakimiyet politikalarına değinip, çok yönlü ve sürekli taraf değıştiren politikalar olması nedeniyle, öncelikle Altın Orda Hanlığı'nın zayıflamasıyla yükselen, bu yaşanan sorunların temel nedeni olan Rus yayılmacığını ortaya koyabilmek için Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyindeki köklü, planlı ve politik yükselişindeki istikrarı, belki de bu istikrarı istemeden destekleyen bölgedeki hakim Türk unsurların ilişkilerini ve Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nın güç kaybetmesiyle dengelerdeki değışmeleri, Osmanlı Devleti'nin bu durumda nerede durduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde, göçe sosyolojik açıdan bakıp, Rus sömürgeciliği ile ortaya çıkan, Karadeniz'in kuzeyindeki oldukça kalabalık bir nüfusu etkileyen göç dalgalarını ve bu dalgaların Osmanlı Devleti'ne etkilerini işleyip, oldukça uzun bir döneme yayılan göç hadisesi sonunda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmış, muhacir anlayışını, iskân politikasını ve mecburiyetler karşısında gerçekleşen kurumsallaşmayı verdik. Bölümün ikinci kısmında, bu temel konular ışığında, Nogaylar'ın göç olgusundaki yerini arşiv belgelerine dayanarak tespit etmeye çalıştık. Özellikle, Nogaylar ile Osmanlı Devleti'nin birbirlerine yaklaşımı üzerinde durarak, muhacirlerin bu topraklardaki statülerini belirlemeye çalıştık.

Çalışmamızın sonunda Nogaylar'ın sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarına detaylıca değinmek istedik ancak, bu alandaki özgün bir çalışma; dil, edebiyat, folklor, sanat, sosyal yaşam, etnoloji gibi, her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek nitelikte, burada veremeyeceğimiz genişlikte ve alan araştırması gerektiren

bilgilerdir. Derleme bilgiler ise var olan bilgilerin tekrarı niteliğinde olacaktır. Bu nedenle, Nogaylar'ın vatanlarından ayrılıp, Türkiye'ye geldiklerinde içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarından belgelere yansıyanlarını ortaya koymanın bugünkü Nogaylar'ın yaşamını ve göç ettikleri coğrafyaya uyumlarını anlamamızı sağlamak adına daha anlamlı olacağını düşünerek, üçüncü bölümün sonunda arşiv belgelerindeki örneklerle dayanarak, Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısından hemen sonra Nogaylar'ın göç ve iskân sırasındaki ekonomik yapıları, aile yapısı, toplum yapısı ve özelliklerine, kabile ilişkileri ve Osmanlı toplumuna uyum sağlamaları konularına değindik.

Dördüncü bölümde, Nogaylar'ın göçlerini ve Türkiye'de iskânlarını işledik. Türkiye'de yaşayan Nogaylar, göçleri, iskân yerleri, gelenlerin mensubu oldukları kabile ve cemaat bilgileri, nüfus bilgileri hakkında detaylı bir çalışma ve araştırma bulunmamaktadır. Bu eksikliğe istinaden arşiv belgelerini temel kaynak alarak hazırladığımız bu bölümde, Nogaylar'ın, Karadeniz'in kuzeyinden çıkarak, Osmanlı topraklarına ulaşmalarını, daimi iskân gerçekleşinceye kadar kaldıkları geçici iskân yerlerini, Türkiye'deki daimi iskân yerlerini, iskân öncesi ve sonrası yaşadıkları ve yaşattıkları sıkıntıları, uygulanan iskân politikası çerçevesinde verdik. İskan politikası başlığı altında Osmanlı Devleti tarafından yapılan yardımlar, sağlanan muafiyetler ve gerek Osmanlı yönetiminin gerek Osmanlı halkının muhacirlere bakışını değerlendirdik.

Beşinci bölümde, Türkiye'de iskân edilen Nogay nüfusunu ve bu nüfusun eyaletlere dağılımını ortaya koymaya çalıştık. İskân edilen nüfus konusunda net bilgilerin olmaması ve bu konuda daha önce yapılmış kapsamlı bir çalışma olmayıp, yapılan çalışmalarda da yuvarlak rakamların kullanılması, bizi, en azından Osmanlı

Devleti'nin resmi belgelerine yansıyan net rakamların ne olduğunu ortaya koyma konusunda teşvik etmiştir. Türkiye'ye göç eden Nogay nüfusunu ve hane sayılarını, bunların sancaklara dağılımlarını, kabile, takım ve cemaat isimlerini tablo halinde derleyerek bu alanda çalışma yapacaklar için toplu bilgiler oluşturmaya çalıştık.

Ekler bölümünde;

Tablo ve Grafiklerde; Umdetü't-Tevarih'ten derlediğimiz, Emir Edigü'nün kendi soyuna ve oğullarına ait 2 adet şecere hazırladık. Türkiye'ye göç eden Nogay nüfusunun ve hane sayılarının eyaletlere dağılımını kesin ve tahmini değerler olarak bir tabloda topladık. Bu nüfusu bir grafikte, bir de yüzde dağılım tablosunda gösterdik. Arşiv belgelerindeki kayıtlara geçen kabile, takım ve cemaat isimlerini derleyerek tablo olarak verdik.

Belgelerde; çalışmamızda tamamını alıntı yaptığımız arşiv belgelerinin orijinallerini verdik.

Haritalarda; Yuri Bregel'in, Orta Asya Tarih Atlasından aldığımız Nogay Ulusunun ortaya çıktığı, genişlediği ve göç ettiği coğrafyaları gösteren 4 harita aldık. Ayrıca, çalışmamızın metin bölümlerinde yer alacak, Karadeniz'in kuzeyinden Türkiye'ye geliş yolları, geçici iskân yerlerinden daimi iskân yerlerine gidiş yolları ve Türkiye'deki nüfus dağılımları ile ilgili bilgilere ve sayısal verilere dayanarak 3 harita hazırladık.

B. KAYNAKLARIN VE BELGELERİN TANITIMI

Nogaylarla ilgili kaynakların azlığı ve bu kaynakların derli toplu olmaması bu konuda çalışma yapmayı zorlaştırsa da, Altın-Orda sahasına ilişkin araştırma ve incelemelerle, Osmanlı Arşivlerinde bulunan yakın tarihe ilişkin Osmanlı Devleti'nin kurumları arasında yapılan yazışmalara ait belgeler büyük ölçüde yolumuzu aydınlatmıştır.

a. Yazmalar

I. Bölümde, Altın-Orda ve Cuci Ulusu ile bu teşkilatın içinde Nogay Ulusunun ortaya çıkışı ve Rus hakimiyetine girdiği dönem için kullandığımız kaynaklar çoğunlukla bu alanda yapılan araştırmalara ve incelemelere dayanan matbu eserler ve makalelerden oluşmaktadır. Ancak temel olarak kullandığımız eser, birinci el kaynak niteliğinde olan, Kırım sahasına ait Abdülgaffar Kırımî'nin 1747 tarihli Umdetü't-Tevarih¹ adlı el yazması eseridir. Eser, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Yazmalar Koleksiyonu, no:2331'de kayıtlıdır. Eserin asıl adı “Umdetü'l-Ahbar”dır. 1927'de Necip Asım Bey, eserin başlangıç kısmını çıkarıp Kırım Tarihi ile ilgili kısmına giriş ve muhtelif eklemeler yapıp “Umdetü't-Tevarih” adı ile Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın bir eki olarak neşretmiştir ve eser bilim dünyasında bu isimle meşhurdur.

Müellif eserinde, Moğol ulusunu ve Türk Moğol Devletlerini Altın-Orda Hanlığını, Kırım Hanlığı ve Edige dönemine ilişkin verdiği bilgileri, yerli

¹ Eser tarafımızdan Yüksek Lisans tezi olarak incelenip, değerlendirilmiştir. Bk. Derya Derin, **Abdülgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbar'ına (Umdetü't-Tevarih) Göre Kırım Tarihi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003.

kaynaklara, bugün ulaşılması çok da kolay olmayan Cihangüşay-ı Cengizî, Cihannüma, Ali Efendi'nin Künü'l-Ahbar'ı, Nufhatü'l-İns, Ravzatü'l-Matar, Ravzatü's-Safa, Tarih-i Apuşka, Tarih-i Dost Sultan Özbekî, Tarih-i Hindyabi, Tarih-i Mirhond, Tarih-i Zübde, Tevarih-i Özbekîyan, Zafername-i Timur ve Zide-i Hazret-i Beyzavi gibi eserlere dayandırmasının yanı sıra devlet adamı olması ve hanedana yakınlığı ile şahsi gözlemlerine dayandığı için, eseri daha da kıymetli hale getirmiştir ve bu döneme ait çok detaylı bilgiler vermiştir.

b. Arşiv Vesikaları

Göçler ve iskân başlıklı bölümlerimizde kaynaklarımızın tamamı arşiv belgelerinden oluşmaktadır. Bu belgeler, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden aldığımız belgelerdir. Katalog taramasında, hiçbir sınırlama yapmadan, fon ayrımı, zaman, mekan, dönem, şahıs, boy, takım vs. hiçbir ayrıma gitmeden sadece “Nogay” kelimesinin geçtiği her türlü belgeyi kapsayan bir katalog taraması yaptık. Bütün belgelerin fotokopisini alıp, transkript ettik. Daha sonra bütün belgeleri tek tek ele alıp, önceden hazırlamış olduğumuz tezin taslak planına uygun başlıklara göre tasnifini yaptık. Değerlendirme aşamasında her bir belgeyi sadece ilgili başlık altında değil, belgeye farklı yönlerden bakarak, belgenin içindeki hiçbir bilgiyi zayi etmeden işlemeye özen gösterdik. Çalışma da arşivdeki tasnife ait fon kodları kullandık. Toplam 473 adet olan bu belgelerin fonlara dağılımı ve fonların açıklamaları şöyledir:

Fon Kodu **A.MKT.** olan belgeler, Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleridir. Mektubî Kalemi, Sadaret teşkilatı içinde önemli bir yere sahip ve Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden beri devam ede gelen bir kalemidir. Sadaret tarafından

çeşitli makamlara yazılan emir ve buyrulduklar, bu kalem tarafından yazılmıştır. Tanzimat'tan sonra da aynı kalem, Sadaret'in gerek İstanbul'daki nezaret ve devâirle yaptığı, gerekse taşra ile yaptığı yazışmaları yürütmüştür. Mektubî Kalemi'nin görevleri: Sadaret'in bütün nezaret, devâir ve vilayetlerle olan yazışmalarını yapmak, buralardan gelen tahrirâtı hülâsa ederek asıllarıyla birlikte sadrazama sunmak, sadrazamın mektuplarını yazmak ve özel kalem müdürlüğünü yapmak şeklinde özetlenebilir.

Fon Kodu **A.MKT.UM.** olan belgeler, Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet yazışmalarına ait belgelerdir. Sadaret ile vilayetler arasındaki yazışmaları içerir. H.1266 yılında defter sistemindeki vilayet-nezaret ayırımına binâen oluşturulmuştur.

Fon Kodu **A.MKT.NZD.** olan belgeler, Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret Ve Devâir yazışmalarına ait belgeler. Sadaret'in, İstanbul'da bulunan nezaret ve dairelerle yaptığı yazışmaları içerir. . H. 1266/M.1850 yılında defter sistemindeki vilayet-nezaret ayırımına binaen, H. 1266/M. 1849 tarihinden itibaren "Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Kataloğu" oluşturulmuştur.

Fon Kodu **A.MKT.MHM.** olan belgeler, Mühime karalarıdır.

Fon Kodu **A.MKT.MVL.** olan belgeler, Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-İ Vâlâ yazışmalarına ait belgelerdir. Meclis-i Vâlâ tarafından Sadaret'e takdim edilen mazbatalar, Sadaret adına Meclis-i Vâlâ tarafından çeşitli makamlara yazılan tahrirât ile tezkire-i sâmiler ve Sadaret ile Meclis-i Vâlâ arasındaki yazışmaları içerir.

Fon Kodu **A.TŞF.** olan belgeler, Sadaret Teşrifat Kalemi Belgeleridir. Kanunî devrinden beri var olan Teşrifât-ı Divân-ı Hümayûn makamının kalemi olup, III. Ahmed zamanında önceden beri bağlı bulunduğu Divân-ı Hümayûn'dan Bâb-ı Âsaffi'ye (Paşa Kapısı'na) nakledilmiştir. Bâb-ı Âlî teşkilatının kurulmasıyla da aynı

vazifeyi İmparatorluğun sonuna kadar devam ettirmiştir. Bu kalemin evrakı olarak protokol listelerini, meclis ve merasimler için hazırlanan davetiyeleri, bayram ve yılbaşı gibi özel günler ve tayinler sebebiyle gönderilen tebrikleri ve Teşrifat Kalemi'ne verilen ilmühaberleri saymak mümkündür.

Fon kodu **A.DVN.** olan belgeler Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemi belgeleridir. Toplantıların yapıldığı Divân-ı Hümayûn, fiilen ortadan kalktıktan sonra, artık bu tabir, tamamen sembol olarak, Bâb-ı Âlî'de bir kalemi ifade eder olmuştur. Tanzimat öncesinde ayrı ayrı kalemler durumunda bulunan Beylikçi, Tahvil ve Rüûs kalemlerine ait olan evrak, Bâb-ı Âlî'de tek kalem altında toplanmıştır. Bu kalem, Nizamnâme ve kanunnâmelerin kayıt ve korunması, rüesâ-yı milel-i muhtelif ve süferâ-yı ecnebiyye tarafından verilen evrakın kaydedilmesi, icrası için gereken berat ve emirlerin yazılması, gereği bilinmeyen hususlarda evrakın havale edilmesi, bilumum mansıblar, memuriyetler, rütbe rüûsları ve silsile rüûsları ile medâris-i ilmiyye tevcihlerinin kayıt ve icrası, tuğra çekmek, muktezâ, emr-i âlî, şurût ve emsâl kayıtlarının çıkarılması işlerini yapmıştır. Divân (Beylikçi) Kalemi'nin evrak çeşitleri; Nizamnâme ve talimatnâmeler; ferman, berat, hüküm, emr-i âlî ve nişanlar; rütbe ve pâyte tevcihi ile tayin, azl, görev süresi uzatma, imtiyaz, tekâüd; kıyas ve nefye dair evrak; konsolos ve konsolos vekili tayin beratları ve bunlar tarafından takdim edilen takrirler; rüesâ-yı milel-i muhtelifce verilen takrirleri, ikâmet ve ticaret beratları; izn-i sefîne ve izn-i sefîne talepleri, mürûr tezkireleri; muktezâ, şurût, emsâl ve emr-i âli kayıtları üzerinde bulunan arzuhâller.

Fon Kodu **A.MKT.DV.** olan belgeler Sadaret Mektubî Kalemi Deavî yazışmalarına ait belgelerdir. Bu fonda Sadaret adına, Deavî Nezareti'nce çeşitli makamlara gönderilmek üzere kaleme alınan tahrirat ve tezkireler mevcuttur.

Fon Kodu **AE II. MUSTAFA** olan belgeler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak Abdülmecid zamanına kadar gelen bu vesikaları, padişahların saltanat sıraları esas alınarak tasnif edilmiştir.

Fon Kodu **HAT** olan belgeler Hatt-I Hümayûn Tasnifi dir.Hatt-ı Hümayûn; umumiyetle padişahların el yazılarına verilen isim olup, padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır.

Fon Kodu **Y.E.E.** olan belge Yıldız Esas Evrakı'dır. Hükümdarın, resmî devlet muamelâtı dışında, şahsen ve hususî olarak meşgul olduğu mevzûlarda, resmî makam veya hususî şahısların saraya sundukları arzularla, bazı mühim mevkilerde bulunmuş devlet ve hükümet ricâlinin ölümlerini müteakip saraya aldırılan evrakından ibarettir. Bu bölümde, padişahın özel olarak ilgi duyduğu işler hakkında bizzat kendisi tarafından memur edilmiş şahısların, yerli ve yabancı devlet adamları ve elçilerle yaptıkları mülâkatlara ait raporlarla, mütalaanâmeler, teklifler, jurnaller, istirhamlar, ihbarlar ve vefat etmiş bazı ricâlin metrûkâtı ve bunlara benzer vesika ve risâleler mevcuttur.

Fon Kodu **MVL.** olan belgeler, Meclis-İ Vâlâ Riyâseti belgeleridir. Tasnife esas alınan "Meclis-i Vâlâ Gelen Evrak Hülâsa Kayıt Defterleri"

Fon Kodu **C..** olan belgeler, Muallim Cevdet Tasnifi belgeleridir.

Fon Kodu **HR.TO.** olan belge, Hariciye Tercüme Odasına ait belgedir.

Fon Kodu **MAD** olan belgeler, Maliyeden Müdevver Defterlerdir.

Fon Kodu **İ.DH...** olan belgeler İrade-İ Dahiliye belgeleridir.

Fon Kodu **İ.HR...** olan belgeler İrade-i Hariciye belgeleridir.²

² Fonların açıklamaları ile ilgili bilgiler Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İnternet sitesindeki Katalog taraması sayfasından, her fon kodunun açıklaması bölümünden tek tek alınıp sadeleştirilmiştir.

II. Mahmud dönemine kadar padişahın emir ve buyrukları hatt-ı hümayun şeklinde verilmiştir. 1832 yılında bu usul terk edilerek irade sitemine geçilmiştir. İrade sisteminde “Arz tezkiresi” denilen telhisler doğrudan hükümdara değil “Serkâtib-i hazret-i şehriyârî” ünvanını taşıyan mabeyn başkatibine verilmiştir. Bu arz tezkiresi serkâtib tarafından padişaha okunmuş ve verdiği karar irade veya emir derkenar şeklinde tezkerenin altına çapraz bir biçimde, sadrazama hitaben, serkâtibin ağzından yazılmıştır. Bu işlemlerden geçerek oluşan belgeye irade yada irade-i seniyye denilmiştir. İradelere konularına göre “dahiliye” ve “hariciye” olarak başlıca iki ana kısma ayrılarak tasnif edilmiştir.³

c. Salnameler

Salnameler, ait olduğu dönemin idari, siyasi, iktisadi ve sosyal yapısı hakkında bilgiler veren eserlerdir. Salnâme, etimolojik olarak Farsça *Sal* (yıl) ve *name* (mektup-kitap) kelimelerinden oluşmuş ve günümüz karşılığı “yıllık”tır. Salnâmelerin devlet tarafından resmi olarak yayınlananları olduğu gibi, özel müesseselerce hazırlananları da bulunmaktadır. Türkler’de ilk resmi salnâme, Osmanlı İmparatorluğunda 19 yy.’ın ortlarında, Koca Reşid Paşa’nın teşviki ile tarihçi *Hayrullah Efendi*, *Ahmet Vefik Efendi* ve *Ahmed Cevdet Paşa*’nın ortak çalışmaları neticesinde neşredilmiştir. (H1263-M1847). Daha sonra bu vazife *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Heyetine* verilmiştir. Osmanlı salnâmeleri üç ana grupta toplanabilir:

1- “Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye” denilen “*devlet yıllıkları*”.

www.basbakanlikosmanliarsivi.gov.tr.

³ Mehmet Seyidanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 5.

2- Nezaretlerce yazılan “Salnâme-i Nezaret”, yani “*bakanlık yıllıkları*”.

3-“Salnâme-i Vilayet” denilen “*vilayet yıllıkları*”.

Nezaret ve vilayet salnâmeleri ilk olarak 1282 (1865) tarihinde neşredilmeye başlanmıştır. Vilayet salnâmelerinin ilki 1865’te Trabzon’da çıkartılmıştır. Öteki vilayetlerde de yerel bütçeden ayrılan ödeneklerle salnâmeler yayınlanmıştır. Bazıları üst üste 37 yıl olmak üzere en çok salnâme yayınlayan vilayetler; Konya, Sivas, Edirne, Selanik ve Bağdat’tır. Sisam vilayetinin salnâmeleri ise Rumca yayınlanırdı. Son vilayet salnâmeleri 1920’de Beyrut’ta yayınlanmıştır. Vilayet salnâmelerinde resmi ve özel kurumların yanı sıra kasaba, nahiye ve köylerle ilgili bilgilere yer verilir; bayındırlık, eğitim, sağlık vb. alanlardaki çalışmalar aktarılır, ayrıca nüfus alanındaki gelişmeler kaydedilmiştir.

Bu alanda istifade ettiğimiz eser, H.1285-M1868 yılına ait Konya Vilayet salnamesidir. Sayın Mehmet Eminoglu’nun hazırlamış olduğu eser Konya Büyük Şehir Belediyesi tarafından yayınlanmıştır. Özellikle nüfus bilgileri konusunda Nogaylar’ın yoğun olarak iskân edildiği bütün vilayetlerin salnamelerini bulmaya çalıştığımız sırada, bu eserde verilen bir tablo büyük kolaylık sağlamıştır. 1861-1868 yılları arasına ait Osmanlı topraklarındaki bütün eyaletlerin nüfus bilgilerini, eyaletlerin yüzölçümelerini ve km²’ye düşen nüfus bilgilerini içeren bu tablo göç sonrası nüfus dağılımı göstermesi açısından oldukça önemlidir.

d. Matbu Eserler

Çalışmamızın ilk iki bölümde daha öncede belirttiğimiz üzere, Nogay ulusunun etnik yapısını ve ortaya çıkışını verebilmek için Altın Orda Hanlığı, göç olgusunun ortaya çıkmasındaki biricil amil olarak Rusya’yı ve göçleri kabul eden devlet olarak

Osmanlı Devleti’ni bölgedeki siyasi politikaları ışığında vermek gerekliliği hasıl oldu. Bu bölümlerde genellikle tektik eserlerden faydalandık.

Altın Orda Hanlığı ve Nogay ulusunun ortaya çıkışı konusunda sorularımıza net cevaplar bulabildiğimiz sayın Zeki Velidi Togan’a ait “Umumi Türk Tarihine Giriş” ve “Türkili (Türkistan) Yakın Tarihi” adlı eserler; birinci el kaynaklara dayanan ve konuya çok yönlü bakılarak değerlendirmelerin yapıldığı, konu hakkında ileri sürülen görüşlerin delillerle değerlendirildiği eserlerdir. Türk Uluslarının tarihi ve birbirleri ile olan münasebetleri, bugün ulaşılması mümkün olmayan kaynaklara dayandırılarak ve yerli ve yabancı kaynakların karşılaştırılmasıyla verilmiştir. Özellikle Nogay ulusunun oluşumu hakkında tetkik eserlerde, net ifadelerin kullanılmadığı ve kaynak gösterilmeden verilen genel görüş “Emir Nogay”dan yana olmasına karşın, yerli kaynak “Umdet’üt-Tevarih” bu ulusu Kara Nogay Han’ın etrafında toplamıştır. Bu çelişkili durumu değerlendiren Z. V. Togan, Kara Nogay Han’ın Sol kol uruğları toplamasını delil göstererek konuyu netleştirmesi ile çalışmamızın temel sorularından birine de cevap vermiştir.

Deşt-i Kıpçak coğrafyasında etnik ve siyasi unsurların, oluşumlarını ve Karadeniz’in kuzeyindeki hakimiyet mücadelelerini işlediğimiz bölümlerde sayın Akdes Nimet Kurat’ın eserlerinden yoğun olarak istifade ettik. Sayın Kurat’ın çalışmalarının tamamı Karadeniz’in kuzeyi coğrafyasına ait olup her eserde, bu coğrafyadan ele aldığı unsurların gözüyle olaylara bakarak onlar açısından olayları değerlendirmiştir. Eserlerde özellikle arşiv kaynaklarının kullanılması, bu çalışmaların kıymetini bir kat daha artırmaktadır. Bu eserler, sayın Halil İnalcık’ın bir çalışmasında da belirttiği üzere, kendinden önce yapılmış çalışmalarda yapılan hataların, arşiv kaynaklarına ve belgelere dayanarak düzeltildiği eserlerdir.

“IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri” adlı eser, milattan önceki devirlerden 18. yüzyıla kadar olan gelişmeleri kapsamaktadır. Karadeniz’in kuzeyinde kurulan Türk kavim ve devletlerini ele alan bu eser, bu devletlerin coğrafyalarını, etnik yapılarını, siyasi gelişimlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini detaylıca sunan bu alanda yapılmış en kapsamlı ve karşılaştırmalar yapmaya imkan sunan en derli toplu çalışmadır. Altın Orda Devleti ve onun bakayasısı olan devletlerin kuruluşu ve gelişimleri hakkında bilgilerin verildiği eserde gerek Emir Nogay’ın gerek Emir Edigü’nün hanlık içindeki rolünü, kendilerinden sonraki olaylara ve gelişmelere etkileri bağlamında verilmiştir.

“Rusya Tarihi” adlı eserde, Rusya’nın knezlik olarak ortaya çıkışını, bu coğrafyadaki siyasi karışıklık ve boşluklardan faydalanarak büyümesini Rus kaynaklarına dayandırarak verilmiştir. Bu gelişmelerin tamamına Rusya açısından bakılmış, oldukça detaylı bilgiler verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

“Türkiye ve İdil Boyu” daha dar bir coğrafyada daha çok karşılaştırmaların yapıldığı bir eserdir. Eserde, İdil boyunun el değiştirmesi sürecine, bölgedeki Türk unsurların hareketine Osmanlı Devleti’nin kuzey siyaseti zaviyesinden bakılarak değerlendirme yapılmıştır.

“Türkiye ve Rusya” adlı eserde, 18 yüzyıldan itibaren coğrafyadaki değişen dengelere, hızla büyüyüp gelişmiş Rusya’nın yayılmacı politikası karşısında gerek Kafkasya, gerek Kırım ve gerekse Balkanlarda her seferinde gerileyen Osmanlı Devleti açısından bakılarak değerlendirilmiştir.

Nogaylar hakkında yazılan çok çeşitli kaynak olmamakla birlikte son dönemlerde bu ulusun geçmişine ışık tutacak derli toplu çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Prof. Dr. Mehmet Alpargu’nun “Nogaylar” adlı eseri bu alandaki büyük bir

boşluğu doldurmuştur. Ancak, bu eser ve bu alanda yazılmış diğer eserlerde genellikle Nogaylar'ın ulus olarak ortaya çıkışı, Nogay Hanlığı'nın Karadeniz'in kuzeyindeki hakimiyet mücadeleleri içinde varlığı ve özellikle siyasi tarihleri verilmiştir. Siyasi tarih konusunda kullanılan kaynaklar, Altın Orda sahasına ait araştırma ve tetkik eserler ile Rus kaynaklarından oluşmaktadır. Eserde bizim çalışmamızla paralellik gösteren bölümler de vardır. Osmanlı Devleti'nin iskân politikası ve Nogaylara uygulanan iskân politikası ve yapılan yardımlar hakkında arşiv belgelerine dayanarak genel bilgiler verilmiştir. Yine göç eden Nogay nüfusuna ilişkin bilgiler verilmiş, ancak detaya inilmeden yuvarlak rakamlarla ifade edilmiştir. Eser, Nogaylar'ın sosyal ve iktisadi hayatları ile kültürel yapıları hakkında genel bilgiler içermektedir.

Çalışmamızda, gerek içeriği gerekse metodolojisi açısından yoğun olarak yararlandığımız ve örnek aldığımız eser, Abdullah Saydam'a ait "Kırım ve Kafkas Göçleri" adlı çalışmadır. Çoğunlukla arşiv belgelerinin kullanıldığı bu çalışma, özellikle belgelerin değerlendirilmesi konusunda bize örnek teşkil etmiştir. Genel olarak etnik ayrımın yapılmadığı eserde, özel konularda etnik ayrıma da gidilmiş ve bu coğrafyadan göç eden bütün uluslar hakkında bilgi verilmiştir. Nüfus bilgilerinde detaya inilmeden toplam olarak ifade edilmiştir.

Bu alanda yapılmış bir diğer çalışma, sayın Hilmi Bayraktar'a ait bir makale⁴ olup, bizim çalışmamızın bir kısmı olan 'Adana Eyaleti'ne yapılan Nogay göç ve iskânını" konu almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri esas alınarak hazırlanmış olması açısından oldukça kıymetlidir. Göç terimi, Nogay Ulusunun etnik

⁴ Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları", **Bilig**

kökeni, Rus yayılcılığı ile Osmanlı-Nogay İlişkileri üzerinde durup, Adana Eyaletine gönderilen Nogay nüfusu hakkında bilgiler verilmiştir. İskân, iskâna duyulan tepkiler, muhacirlere yapılan yardımlar işlenerek, yaşanan zorluklara değinilmiştir. Ancak sadece bir eyaletin işlendiği bir çalışmada bizim ulaştığımız belgelerden yaklaşık on beş kadar belgenin hiç işlenmemiş olması çalışmamızla nüfus bilgileri noktasında sayısal verilerde farklılık oluşturmuştur. Öte yandan belgelerin okunmasında okuma hataları olabileceğini düşündüren bilgiler vardır.

e. Tezler

Bu konuda çalışılan tezlerin⁵ tamamına yakını Nogaylar'ın dil ve edebiyatları üzerine yapılmış çalışmalardır. Sadece Berat Yıldız⁶'a ait basılmamış yüksek lisans tezinin bizim çalışmamızla ilişkisi vardır. Bu çalışma, “Sadaret 291/1” adlı 23 Zilhicce 1298 (15 Kasım 1881) tarihli, BOA, Y.PRK.KOM.3/24 no'lu defterin değerlendirmesini kapsar. Defter, II. Abdülhamit zamanında hazırlanmış olup, Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den Osmanlı topraklarına göç eden muhacirler hakkındadır. Defter, muhacirleri, etnik kökenlerine göre ayırıp, zaman olarak iki dönemde incelemiştir; Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemleri ve 1877-78 Osmanlı Rus

⁵ Ayten Atay, **Nogay Türkçesi Grameri**, Dr. Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1998.

Nesrin Güllüdağ, **Nogay Türkçesi Grameri**, YL Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1998.

İhsan Kalenderoğlu, **Nogay Türklerinin “Mamay Destanı”**, YL Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2001.

Oğuz Doğan, **Kazak, Nogay ve Kırım Çöl Türkçesi'ndeki Atasözleri ve Bunların Şive ve Ağız Yönünden Değerlendirilmesi**, YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1996.

⁶ Berat Yıldız, **Emigrations From The Russian Empire To The Otoman Empire: An Analysis In The Light Of The New Archival Materials**, Yüksek Lisan Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

Savaşı sonrası olmak üzere. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemleri yani 1839-1861 ile 1861-1876 yılları arası özellikle bizim çalışmamızla paralellik gösteren dönemlerdir. Ancak bu tezde verilen muhacirlerin geldikleri yerler, iskân edildikleri yerler ve kadın erkek ayrımı yapılarak verilen nüfus bilgilerinde her ne kadar etnik ayrım yapılmışsa da Kırım Tatarları ve Nogaylar birlikte toplam olarak verilmiştir.

f. Seyahatnameler

1850’li yıllardan itibaren çalışmalarıyla Kafkasya etnografyasına önemli katkıda bulunmuş Fransız asıllı bir Kafkasolog olan Adolf Petroviç Berje, 1851 yılında Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi’ni bitirip, 1852’den itibaren Kafkasya’da genel valilik kalemünde çalışmaya başlamıştır. 1853 ve 1855 yıllarında İran’a iki kez, 1860’da Dağıstan’a, 1862’de Megrelya’ya bilimsel amaçlı seyahatler yapmış ve 1864’te kurulan Kafkasya Arkeoloji Komisyonunun kurucularındandır. Kafkasya tarihi ile ilgili bir dizi çalışması vardır. Bizim çalışmamızda kullandığımız; Adolf Berje ait özgün adı “Kratkij Obzor Gorskih Plemen Na Kavkaze” olup, Tiflis, 1858’de yayınlanan eser, 1992 Nalçik baskısından Murat Papşu tarafından Rusça’dan çevrili, “Kafkasyalı Kavimlerin Kısa Tasviri” adıyla 1999 yılı Ankara Kafkas Derneği tarafından yayınlanmıştır. Çevirenin önsözüne göre; “eser 1858’de az bilinen bir bölge olan Kafkasya ve halklarını tanıtmayı amaçlamaktadır. 1858 yılında oldukça önemli sayılan bu kitapçığın günümüz bilgilerine göre eksik, yanlış, bazı bilgilerin de hatalı olduğu görülse de Kafkasya genel durumu ve halklarına Rus gözüyle nasıl bakıldığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Özellikle 19. yüzyılda Rusya’da yapılan bu tür çalışmalar bilimsel meraktan çok Rusya’nın imparatorluk politikasının bir gereği olarak Kafkasya’nın işgalini kolaylaştırmıştır.”

Buna dayanarak güvenilirliği tartışılır bir eseri neden kullandığımıza gelince; çevirenin önsözdeki bu vurgusu bizim alıntısını yaptığımız bölümü belki daha da anlamlı kılmaktadır. İşgal edilmesi planlanan bir bölge ile ilgili çalışmada, coğrafi özellikleri ve burada yaşayan hakların etnik yapılarının ortaya konmasında üzerinde hassasiyetle durulmasını gerektirir. Halkların politik, siyasi ve kültürel özellikleri çarpıtılabilirse de biz bunlar üzerinde durmayıp, 1858 Kırım Savaşı öncesi, yani tam da Osmanlı Devleti'ne yapılan beklenmedik bu büyük göç dalgası öncesinde Nogaylar'ın kabile isimleri, bu kabilelerin yaşadıkları bölgeler ve Kafkasya coğrafyasındaki dağılımlarına ait bilgileri aldık bu nedenle yazarın, bölgeyi haritalar üzerinden değil, yaptığı seyahatlerle tanıması bu eseri bizim için anlamlı kılmaktadır. Yinede nüfus sayısında “Nogay nüfusunun az ve Rus nüfusunun fazla gösterilme çabasının” olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

NOGAY TARİHİ

Çalışmamızın konusu “Nogaylar” olmasına rağmen ağırlık noktası “Rus istilasıyla başlayan göçler ve Türkiye’deki iskân yerleridir”. Bu nedenle Nogay Ulusunun ortaya çıkışını verebilmek için Altın Orda Hanlığı tarihine kısaca değinmek istiyoruz. Ancak burada, detaylı bilgi vererek, farklı kaynaklardaki bilgileri karşılaştırarak, konuyu dağıtabilecek açıklamalardan kaçınıp, Emir Nogay ve Nogay Ulusunun tarihini aydınlatacak genel bilgiler vermeyi tercih ettik.

A. CUÇİ ULUSU

1. Altın Orda Ve Devlet Teşkilatı

XII. yy.ın sonları ile XIII. yy.ın başlarında, yalnız Türk dünyasını değil, o zamanki dünyanın büyük kısmını içine alan Asya ve Avrupa’nın bütün milletlerini yakından ilgilendiren büyük bir olay, dünyaya yeni bir nizam veren Türk-Moğol Devleti’nin kurulması şeklinde ortaya çıkmıştır. İlk devrede bu devletin hakim unsuru Moğollar olmakla beraber, devlet genişleyince kısa zaman içerisinde ahalinin ve askerlerinin büyük çoğunluğunun Türkler olması, devlet teşkilatının ve bir çok müessesenin Türk ananesinin devamı niteliğinde olmasını sağlamıştır. Bu sebeple de Cengiz Han’ın kurmuş olduğu bu devlete “Türk-Moğol Devleti” denmiştir. Bu büyük devlet, Çin, Hindistan ve Arabistan dışında bütün Asya’yı ve bütün Şarkî Avrupa’yı sınırları içine almıştır.¹ XIV. yüzyılda Kubilay dışındaki Moğol uluslarında iki

¹ Ahmet Temir, “Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı”, **Türk Dünyası El kitabı**, cilt: VIII, Ankara, 1976, s. 912; Akdes Nimet Kurat, **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavim**

önemli gelişme olmuştur; göçebe nüfusun Türkleşmesi ve İslamiyet'i kabul etmeleridir.²

Ancak Moğolların Türkleşmesi, kalabalık Moğol kitlelerinin din ve etnik kimlik değiştirmesi şeklinde değil, komutan ve idarecisinin hakimiyetleri altına almış oldukları kalabalık Türk kabileleri arasında eriyip gitmeleri şeklinde olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.³ Dolayısıyla da Cengiz Han'ın kurduğu bu devlet esas itibarıyla Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. 1227 yılında ölümünden sonra oğulları ve torunları onun fetihlerini devam ettirerek büyük bir Moğol-Türk Hakanlığı kurmuşlardır.

Bu genişlemenin bizi ilgilendiren kısmı, 1237-1241 yılları arasında gerçekleşen Doğu Avrupa'nın hakimiyet altına alınmasıdır ki, Altın-Ordu Devleti ve onun bir bakayası olan Kırım, Kazan, Astrahan, Nogay ve Sibir Hanlıklarının tarihi bu hakimiyet ile yakından ilişkilidir.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra büyük kağanlık makamı üçüncü oğlu Ögedey'a geçmiştir. Onun hakimiyeti Moğol-Türk Kağanlığı'nın teşkilatlanması bakımından önemlidir. Bu dönemde büyük kurultaylar toplanmış, Cengiz yasının uygulanması ile beraber köylü ve şehirli ahalinin durumlarına göre idare kurulmuş ve 1235'te yeni meseleleri görüşmek üzere toplanan büyük kurultayda "Batı Seferi" yani Doğu Avrupa'nın hakimiyet altına alınması kararlaştırılmıştır. Bu sefer için özellikle Türklerden olmak üzere ve sayıları bilinmeyen çoklukta hazırlanan ordunun

ve Devletleri, Ankara, 2002 (d), s. 119; Mirkasım A. Usmanov, "Coçi Ulusunun Etnik Tarihinin Erken Gelişmesindeki Özellikleri Hakkında", **Osmanlı Ansiklopedisi**, çev. Nilüfer Erol, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 429-430.

² Yuri Bregel, **An Historical Atlas Of Central Asia**, Boston, 2003, s. 40.

³ Abdullah Gündoğdu; **Hive Hanlığı Tarihi**, Ankara, 1995, s. 15. M. A. Usmanov, **a.g.m.**, s. 430.

başına Cengiz Han'ın torunu Batu getirilmiştir. İlk darbe İdil Bulgarları üzerine olmuştur. 1236 yılı ise Kama Bulgarları'nın kurmuş oldukları devlet ve ticaret kurumlarının yok edildiği bir felaket yılıdır, ancak bu tahribat bölgede Bulgar-Türk varlığının yok olduğu anlamına gelmez.

Rus toprakları, bu sırada başlarında müstakil bir bey gibi hareket eden knezlerin olduğu bir çok knezliklere bölünmüş ve knezliklerin aralarında yaptıkları mücadelelerle bölgede daimi anarşi oluşturulmuştur. 1238'de Don ve Dnepr nehirleri arasındaki saha alınmış, 1238-39 yılındaki sefer Don boyu ve Deşt-i Kıpçak'taki⁴ Kumanlar yenilgiye uğratılmıştır. 1240'da Kiyef'i aldıktan sonra batıya yönelip, Macaristan'a yürüyüp Lehistan'ın güney eyaleti Silezya'ya kadar ilerleyen Batu Han, 1241'de İtil'in aşağı boyunda “Orda”sını kurmuştur. Burası Saray adını alan ve zamanla Bulgar ve İtil şehirlerinin yerini tutan ve Batı Sibir'in en mühim merkezi haline gelmiştir.

Batu Han'ın fetihleri ve Saray şehrine yerleşmesi döneminde, Moğol Kağanlığı Cengiz'in dört oğlu arasında bölünmüş olsa da tek bir devlet gibi hareket

⁴ Kıpçakların oturdukları ve yayıldıkları sahayı ifade eden Deşt-i Kıpçak tabiri, doğuda İrtiş Irmağı'ndan başlamaktadır. Batı Sibiry'a'yı ve Hazar Denizi'nin ve Kara Deniz'in kuzeyindeki bozkırları da içine aldıktan sonra, batı sınırı Karpat Dağlarına dayanır. Güneyde Kırım'ı içine alır, Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek Irmakları sınır olmak üzere Hazar Denizi'ne ve Aral Gölü'ne ve oradan da Sir-Derya boylarına kadar uzanırken, kuzeyde Slav Prenslikleri ile Orta İtil bölgesindeki yukarı Bulgarya Hanlığı ile sınırlanmıştır. XIII.yüzyılda tamamen Cuçi evladının eline geçmesine rağmen hala Deşt-i Kıpçak adı ile anılması bölgede köklü bir Kıpçak varlığının bulunduğunu göstermektedir. Bu sınırlar, Cuçi Devleti zamanında Bulgarya Hanlığını, Kuban ve Terek Irmaklarından derbende kadar olan Kuzey Kafkasya'yı ve Harezm ülkesini de içine alarak genişlemiştir. Mustafa Kafalı, **Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul, 1976, s. 11-12.

etmişlerdir. Bu yönetim ve teşkilatlanma Mengü Kağan'ın ölümüne (1259) kadar devam etmiş, onun ölümü ile Moğol-Türk Kağanlığı parçalanıp, ulusların her biri ayrı devletlerini ve hanlıklarını kurmuşlardır. Ancak Batu Han'ın bu ayrılık olmadan önce müstakil bir han gibi davrandığı görülmüştür. Sadece kağanlığın bütünlüğünün muhafazası için Karakurum'daki kağanı tanımış, ona görünüşte itaat etmiş, ancak kendi ulusuna istediği gibi icraatta bulunup, 1255 yılına kadar hakimiyetini sürdürmüştür.

İrtiş Nehri boyundan, Aral Gölü'nün kuzey çevresi de dahil olmak üzere Kama ve bütün İtil havzası, Özü boyu ve Turla (Dnestr) nehrine kadar uzanan geniş bir sahada yeni bir idare sistemi kuran Batu Han, "Altın Orda Devleti"nin kurucusudur. Batu Han'ın ordugahındaki otağının üst kısmı altın yaldızlı olmasından dolayı, bu devlete Altın Orda⁵ denmiştir.

Batu Han'dan sonra tahta çıkan kardeşi Berke Han İslamiyet'i kabul etmiş ve şimdiye kadar şaman⁶ olan tebaası da Müslüman olmuştur. Öte yandan Berke Han'ın kendi adına sikke bastırması, Moğolistan'daki büyük kağanlıktan ayrılıp müstakil bir devlet olduğunun göstergesidir. Onun zamanı Altın Orda'nın en parlak zamanı olarak

⁵ Orda: çadır, (Moğolca) A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 125; İçen Han ve Sayın Han (Batu), babalarının ölümünden sonra birbirlerinin lehine tahttan feragat etmek isteseler de çözemeyince dedeleri Cengiz Han'a giderler. Cengiz Han, Sayın Han'a altın safhalı örke (otağ), İçen Han'a gümüş safhalı örke hazırlatır ve birlik ve beraberlik öğütleri de vererek sağ kol ve sol kol şeklindeki ikili yönetim hakkındaki görüşünü bildirmiştir. D. Derin, **a.g.Y.L. Tezi**, s. 231, orijinal metin'de varak: 258-a/10.-23. satırlar arası.

⁶ Umdetü't-Tevarih'te, Berke Han için "... fitrat-ı İslamiyet üzere olup her nerde Muhammedî bir kimse görür ise anınla ülfet ve adet-i mecusi u Tatar'dan nefret ideridi." İfadesi kullanılmış olup tebaasının da Mecusi olduğu belirtilmiştir, D. Derin, **a.g.Y.L. Tezi**, orijinal metinde varak: 259-b/5.

tanınmıştır.⁷

Altın Orda ve takipçisi Hanlıklarda Devlet Teşkilatı: Altın Orda ve takipçisi olan hanlıkların siyasi ve kabile örgütlenmesinin en önemli boyutu, “Dört Bey Sistemi”dir. Altın Orda’nın takipçisi hanlıklarda, han devlet içindeki tek güçlü kişilik değildir. Cengizogulları devletinde “ülke” olarak bilinen hakim nüfusunun önemli bir kısmını temsil eden dört (daha sonraları bazen beş de olmuştur) yönetici kabilenin temsilcileri de eşit derecede önemlidir.

15 ve 18. yüzyıllar arasında dört Karaçi Beyleri, (13. ve 14. yüzyıllarda ise bunlar ulus beyleri) olarak bilinen bu dört yönetici kabilenin liderlerinin oluşturduğu “Devlet Konseyi”, hanın çıkarlarına taban tabana zıt çıkarlara hizmet edebilmektedirler. Hanın divanını, kendisi tarafından doğrudan atanan kişiler değil bu devlet konseyi üyeleri oluşturmaktadır.

Dört Bey Sistemi’nin bu Karaçi beyleri, kendi hiyerarşilerine sahiptirler. Aslarını uzaklaştırma, seçme ve Cengizogulları hanlarının beyaz kilimi üzerindeki törenle rütbe tevcihi aracılığıyla olduğu kadar devletin dış ilişkilerinde olduğu kadar askeri meselelerinde aktif olarak yer almak suretiyle hanlıkların her birinin yönetiminde çok önemli bir rol oynamışlardır. Yabancı hükümdarlar ile de yazışan beyler hanın belgelerini de onaylamışlardır. Bu dört Karaçi beyi tarafından onaylanıncaya kadar hiçbir karar meşru sayılmamaktadır. Genellikle belgelerin üzerinde hanın mührünün yanında bu beylerin mührü de bulunmuştur. Orduyu

⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, s. 120; Akdes Nimet Kurat, “Altın Ordu Devleti”, **Türk Dünyası EL Kitabı**, Cilt:VIII., Ankara, 1976 (a), s. 929; Y. Bregel, **a.g.e.**, s. 40; Müstecip Ülküsal, “Kırım Türkleri, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s.1142.

kontrol edenler de bu dört Karaçi beyleridir.⁸

Kaide olarak kabileler, bey ailesi içinde en yaşlısını kendilerine bey seçerler ve bu seçim han tarafından tasdik olunur ve han onu azledemez. Kabileler beyleri vasıtasıyla hanın otoritesini tanımışlardır yani bey asi olduğu zaman kabile de asi olmuştur. Devlete feodal hususiyetini veren bu sıkı kabile ananesi, hanların otoritesini ziyadesi ile tehdit etmekte ve iç mücadeleleri kolaylaştırmaktadır.⁹

Bu dört Karaçi beylerinin lideri konumunda olan bey bazı zamanlar handan daha güçlü olmakta birlikte çoğunlukla han kadar güçlüdür. Han güçlü olduğu dönemlerde kabile liderlerinin seçimini etkileyebilmekte, hatta mevcut lideri öldürtebilirse de böyle bir hareket tıpkı bir egemen hükümdarın öldürülmesine teşebbüs etmek gibi büyük riskler taşıyan ve cesaret isteyen bir harekettir. Altın Orda'dan sonraki hanlıklar döneminde, bir de dini Karaçilerin oluşturduğu paralel bir kurum vardır.¹⁰

2. Nogay Adı, Anlamı Ve Emir Nogay

Berke Han zamanını anlatırken çalışmamızın esas konusu olan Nogaylar'a istinaden “Nogay kelimesi, Nogay adı, ve Emir Nogay” konusunu açıklamak, dönemi ve sonraki dönemleri anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Nogay veya Nohay kelimesini, A. Temir¹¹ “köpek anlamında, Moğolca şahıs

⁸ Uli Schamiloglu, “Altın Ordu”, çev. Bülent Keneş, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 413-414; Halil İncılık, “Kırım Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, cilt: VIII, Ankara, 1976 (c), s. 944.

⁹ H. İncılık, **a.g.m.**, 1976 (c), s. 944.

¹⁰ U.Schamiloglu, **a.g.m.**, s. 413-414.

¹¹ Ahmet Temir, “Nogay Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 955.

adıdır” şeklinde açıklamıştır. P. B. Golden¹² ise, Safargaliev’e atıfta bulunarak kelimenin “Moğolca da hakaret ifade edebilecek şekilde ‘köpek’ anlamına geldiğine dair vurgu yapılmasını ve bu ismin onlara başkaları tarafından, belki de çok az mahbubiyeti bulunan Toktamış tarafından verildiği” yaklaşımını eleştirmiş ve Safargaliev’in “köpeğe” dayalı bir kişi isminin İslamî çerçevede alçaltıcı olmasına rağmen İslam öncesi Avrasya bozkır geleneğinde bunun böyle olmadığı gerçeğini göz ardı ettiğini belirterek, Uygur, Hazar, ve Moğollarda kişi ismi olan Kasar’ı (bir köpek türü) örnek göstermiştir. M. Alpargu¹³ ise George Vernedsky’ye yaptığı atıfta, yazarın “Nogaylar’ın totemi olarak köpeği gördüğüne ve Nogay kelimesinin bu totemle bağlantısına” işaret ettiğini belirtmiştir.

Emir Nogay 1270-1299 yılları arasında Altın-Orda’da büyük nüfuz kazanmış bir emirdir.¹⁴

Bu emirin kim olduğu konusunda ise farklı yaklaşımlar vardır. O. Bavbek,¹⁵ “Nogay, Cuçi’nin oğlu Moğol’un torunudur” derken, U. Schamiloğlu,¹⁶ “Coçi oğlu Bo’al oğlu Nogay” ifadesini kullanmıştır. A. Caferoğlu,¹⁷ “siyasi ve etnik bir ad olan Nogay kelimesi Cengiz’in büyük torununun adıdır”, şeklinde açıklamış R. Grousset¹⁸ ise bu dönemi anlatırken “Berke’nin yeğeni Nogay” tanımlamasını kullanmıştır. A.

¹² Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, çev.Osman Karatay, Ankara, 2002, s. 270.

¹³ Mehmet Alpargu, **Nogaylar**, İstanbul, 2007, s. 14.

¹⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 1999, s. 332.

¹⁵ Osman Bavbek, “Noğay Türkleri”, **Türk Kültürü**, XXIV, sayı:275, Mart 1986, s. 160.

¹⁶ U. Schamiloğlu, **a.g.m.**, s. 416.

¹⁷ Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara, 1983, s. 45.

¹⁸ Renè Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. Dr. M. Reşat Uzman, İstanbul, 1999, s. 377.

Temir'e göre¹⁹ "Nogay, Altın-Ordu kumandanlarından olup, 1259'dan 1299'a kadar yaklaşık 40 yıl bu devletin mukadderatına hakim olmuş, ancak Cengiz sülale ananesine saygısından tahta geçmediği halde, komşu yabancı devletlerin bir çoğunda Altın-Ordu hükümdarı olarak telakki edilmiş bir tümen beyinden başka bir şey değildir". S. Nogay²⁰ ise, Nogay, Berke Han'ın baş komutanıdır demekle yetinmiştir.

Bütün bu farklı yaklaşımları ortak bir paydada toplamış olan A. N. Kurat'a göre, Nogay, Berke Han'ın Hülagü'ye karşı yaptığı harpler esnasında Cuçi oğullarından birisinin neslinden gelen, Tatar oğlu olup, askeri kabiliyeti ile sivrilmiş ve süratle yükselmiş, Berke Han'dan sonra tahta çıkan Mengü-Timur (1266-1280) zamanında nüfuzunu arttırmış, Tuda-Mengü zamanında (1280-1287) Altın-Ordu'da başlayan iç karışıklıklarda şahsi cesareti, kuvvetli idaresi ve idari kabiliyeti sayesinde devletin en nüfuzlu şahsiyeti olmuş ve idareyi elinde tutmuş bir emirdir²¹. Cuçi Han'ın oğlu Bo'ul Han'ın neslinde gelmekte ise de meşru hakimiyeti Sayın Han evladı temsil ettiği için²² "Han" lakabını alamamış olan Nogay, "Emir" olarak kalmakla yetinmiştir. Ayrıca A. İnan'a²³ ve A. YU. Yakubovskiy²⁴ de bu görüşü destekleyen ifadeler kullanmışlardır.

Bu bilgilerden sonra Nogay'ın kim olduğu sorunun da önüne geçen bir durum vardır ki izlediği siyaset ve yaklaşık kırk yıl Altın-Orda Devleti'ne yön veren bu arkadaki adamın rolü ve devlet içindeki yerinin tespiti meselesidir.

¹⁹ A. Temir, "Nogay Hanlığı", s. 955.

²⁰ Sami Nogay, **Nogay Türkleri**, Ankara, 1997, s. 14-15.

²¹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 129.

²² M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 14.

²³ Abdülkadir İnan, Nogay Maddesi, **Türk Ansiklopedisi**, cilt:25, MEB Yay., Ankara, 1977, s. 309.

²⁴ A. YU. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, TTK Yay., 1992, s. 48.

15. ve 18. yüzyıllar için tasvir edilen dört kabile liderlerinin rolüne uyan Nogay'ın kariyeri, 13. ve 14. yüzyıllardaki Altın Orda'da bulunan bir tarihi figürün ilk örneği olarak hizmet görebilir.²⁵

YU. Yakubovskiy, Nogay'ın Altın-Orda tarihindeki yerini çok açık bir şekilde ifade etmiştir; "...Nogay ile ilk defa Berke devrinde karşılaşılır. Nogay, han ailesiyle yakın akrabalık bağları ve Hülagü ordusuyla yapılan muharebede tümen beyi sıfatıyla Moğol birliklerini başarıyla sevk ve idare etmesi sayesinde devletin en yüksek mevkilerine çıkmıştır. Bütün teşkilatçılık kabiliyeti, seciyesinin sertliği, şiddete ve bazen doğrudan doğruya hileye temayülü, kuvvet ve servete karşı büyük bir hırs besleyen Nogay'a geniş imkanlar açmıştır. Kırk yıl süreyle Altın Orda'nın siyasi hayatında o kadar büyük bir rol oynamıştır ki, yabancı hükümdarlar onu han olarak telakki etmişler, ona elçiler ve hediyeler göndermişler, elçilerini hükümdar elçileri gibi karşılamışlardır. Nogay, resmen yalnızca bir tümen beyi olup Kıpçak bozkırlarının Don ve Dnepr arasındaki batı alanlarını yönetirken, bu topraklara ek olarak Tokta (1290-1312) zamanında, zengin ticaret şehirleriyle Kırım'ın yönetimini de eline almıştır.

Mengü-Timur ve özellikle Tuda-Mengü (1280-1287) devirlerinde ve Tokta'nın (1290-1312) ilk yıllarında Nogay, bütün kuvveti elinde toplamış, aslında Altın Orda'nın siyasi işlerine durmadan karışmak suretiyle Nogay, bir çok anlaşmazlıklara sebep olmuş ve feodal kavgaları kolaylaştırmıştır. Tokta ve Özbek Han (1312-1340) devirlerinden yarım yüzyıllık bir aralıktan sonra bu kavgalar XIV. yüzyılın son yarısında tazelenmiş ve başka amillerle birlikte Altın Orda'nın kesin çökmesine ve siyasi bakımdan dağılmasına yol açmıştır. Tuda-Mengü'nün ve kısmen

²⁵ U. Schamiloglu, **a.g.m.**, s. 416.

Tulabuğa'nın (1287-1290) saltanatları siyasi bir masaldan başka bir şey değildir. Nogay olmadan onları anlamak mümkün değildir" diyen yazar Nogay'ın hanlıktaki rolünü anlatmak için Rükneddin Baybars'tan yaptığı alıntıda "Nogay, uzun süre memlekette hakim kesilmişti. Berke ailesini tahakkümü altında tutmuş, hanlardan hoşnut olmadığını tahtından indirmiş, dilediğini tahta çıkarmış. hanlar onun elinde oyuncak olmuştu" ifadesini kullanmıştır²⁶.

Dış memleketlerde "Melik" olduğu dahi zannedilen ve 1299'a kadar Altın-Ordu'nun hakiki amiri olan Nogay'ın kendine ait özel bir orduya dahi sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İlk olarak Berke Han zamanında Hülagü Han'ın ordusuyla yapılan muharebede tümen beyi olarak seçkinleşen Nogay Bey, 1262'den 1266'ya kadar ki İran seferiyle 1265'teki Bizans seferinde de ordunun başında bulunmuştur.²⁷ Bu dönemde Kıpçak Moğolları, Bulgar Çar'ı Konstantin Teş'in daveti üzerine Bizans İmparatoru Mihail Paleologos'a karşı Balkan işlerine katılmışlardır. Nogay, 20.000 süvari ile Tuna'yı geçmiş, Mihail Paleologos, Moğolları karşılamaya çıkmış ama Yorgi Pakhimeres'in itirafına göre, Bulgar sınırına gelen Bizanslar Moğolları görünce paniğe kapılarak dağılmışlar ve bozgun halinde kaçarken hemen hepsi Moğol kılıcı altında can vermiştir (1265). Mihail Paleologos bir Ceneviz gemisiyle İstanbul'a dönerken, Moğollar Trakya'yı yağmalamışlardır.²⁸

Bu sefer sırasında İstanbul'da rehin tutulan Selçuklu Sultanı II. Keykavus'u kurtaran Nogay, yüklü bir ganimetle dönerken Sultanı da beraberinde götürmüştür.

²⁶ A. YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 48.

²⁷ M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 12.

²⁸ R. Grousset, **a.g.e.**, s. 378.

Berke Han tarafından kızıyla evlendirilen Keykavus'a, 1265-1266 yıllarında tımar olarak Kırım'ın önemli ticaret merkezi Suğdak verilmiştir. Mihail Paleologos, Moğol faktörünün önemini kavramış ve gayri meşru kızı Euphrosyne'i Nogay'a vermiş, ipek kumaşlar göndermiş ancak Nogay koyun postunu tercih ettiğini söylemiştir.²⁹

Bizans üzerine H.668 (1269-1270) yılında yapılan sefer ise Mısır Memlûkleri ile Altın-Orda arasındaki iyi ilişkiler çerçevesinde Sultan Baybars'ın o sırada İstanbul'da bulunan elçisinin aracılığı ile durdurulabilmiştir. H.669 (1270-1271) yılında Nogay, Sultan Baybars'a gönderdiği bir mektupta, "İslam yolunda olduğunu bundan böyle devamlı haberleşmek istediğini" ifade etmiş ve "biz senin elin ve parmakların gibiyiz, sana uygun olana bizde uyarız, karşı gelene ise karşı çıkarız." demiştir.³⁰

Bulgaristan tarihinde ise 1280'de Bulgar Çarının, Nogay tarafından tahtından indirilip, yerine ise Kıpçak Türkü olan Yorgi Terterii'nin geçirildiği görülmüştür.³¹ R. Grousset, M.P. Nikov ve G. Cahen'e yaptığı atıflarda, "...Terterii döneminde (1280-1292), Bulgaristan'da Nogay'ın şahsına sıkı sıkıya bağlı gerçek bir Moğol himayesi olmuştur. Terterii'nin oğlu Svetoslav, Nogay'ın sarayında rehin olarak bulunurken çarın kız kardeşi de korkulu Moğol reisinin oğlu Çaka veya Çeku ile evlenmişti" ifadelerini kullanmıştır. Bu dönemde, Altın-Orda hanlarının itaatkar bir tebaası olmaktan çok, hanların rakibi olarak görülen Nogay, zaman zaman Rus knezleri arasındaki taht kavgalarında da taraf durumuna gelmiştir. Nogay'ın etkisi ile

²⁹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1993, s. 500; **Nogay Maddesi**, s. 310; R.Grousset, **a.g.e.**, s. 378.

³⁰ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 60; M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 13.

³¹ R.Grousset, **a.g.e.**, s. 380; M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 13.

Büyük Rus Knezliği için yapılan mücadelede Dimitri başa geçmiştir.³²

16 yıl hanlığı müddetince “Külük” (yerli kaynaklara göre; zeki ve akıllı anlamına gelen) lakabına uygun bir şekilde Altın Orda’yı ve Cuçi Ulusu’nu idare etmeye çalışan Münge Temür Han, Nogay’ın kuvvet ve kudret kazanarak hanlık için müstakbel bir tehlike olmasını önleyememiştir. Münge-Temür Han’ın ölümünden sonra yerin geçecek oğullarının küçük olması hasebiyle kardeşi Tuda-Münger geçmiştir. Bütün kaynakların onun, divane ve ahmak olduğundan bahsetmesi gösteriyor ki, onun hanlığı döneminde (1282-1287), Nogay büsbütün güç ve kudret kazanmaya imkan bulmuştur.³³ 1280’den sonra Nogay’ın ve büyük oğlu Çaka’nın Aşağı Tuna’daki nüfuzunun oldukça arttığı, bölgede yapılan kazılarda adlarına basılmış gümüş sikkelerin varlığı açıkça ortaya koymuştur.³⁴

Tuda- Münger’den sonra Altın Orda tahtına çıkan Tula-Buka, hanlığının ilk yıllarında Körel memleketine sefer hazırlamış ve sefere katılması için de Nogay’a adam göndermiştir. Anlaşmaya uygun bir şekilde birleşen bu ordu seferi başarıyla tamamladıktan sonra memleketlerine dönerken birden kış bastırmış, Nogay ayrılarak kışlağına dönmüş ancak Tula-Buka Han kışın şiddetinden dolayı ordusuyla birlikte yolunu şaşırmış ve soğuktan ve erzaksızlıktan ordusunun bir kısmı helak olmuştur.

Bu sonucu, Nogay’ın kendisini perişan etmek için hazırladığı hile olarak yorumlayan Tula-Buka, kendi tarafına geçen Münger-Timur evladıyla Nogay’a bir suikast hazırlamış ve meşveret bahanesiyle onu nezdine çağırmıştır. Gün görmüş tecrübeli bir kurt olan Nogay, karşı bir plan ile davete icabet etmiş ve Tula-Buka’nın

³² M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 13.

³³ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 62.

³⁴ M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 13.

validesine bir mektup göndererek; “Oğlun genç ve tecrübesiz handır, ona öğüt vermek ve devlet meselelerine dair bazı şeyleri öğretmek ve bazı sırları kendisinden başkasının muttali olamayacağı تنها bir yerde kendisine tendi etmek boynumun borcudur” demiştir. Hatun bu mektup üzerine oğluna, Nogay ile buluşmasını, onun tavsiyeleri dinleyip, hakkındaki hissiyatından vazgeçmesini telkin etmiştir. Sükunet bulan Tula-Buka, topladığı askerleri dağıtmıştır.

Nogay ise Tula-Buka’ya muhalif olan Münge-Timur oğullarından başta Tokta olmak üzere Bürlük, Saray-Buka ve Tüdan’a haber gönderip, hazırlanmalarını istemiştir. Nogay’a iltihak eden bu hanzadeler onu tarafından, buluşma yerine yakın bir mahalde pusuya yerleştirilmiştir. Nogay, askerinin çoğunu onların yanında bırakarak kendisi az bir muhafızla buluşma yerine gelmiş, Tula-Buka kendinden emin ve mutmain olarak, yanında Nogay’a suikast tertibinde kendisiyle hem fikir olan Müngge-Timur’un diğer oğulları, Alguy, Tuğrulca, Malagan, Kadan ve Kutugan ile birlikte Nogay’ı karşılamış ve tertipten habersiz Tula-Buka Nogay ile konuşmaya daldığı bir sırada, pusuda bulunan hanzadeler baskın verip hepsini yakalamışlardır.

Bundan sonra Nogay, Tokta’ya hitaben Tula-Buka için “Bu adam babanın hanlığını ele geçirip, seni ondan mahrum etti, bu oğlanlarda (hanzadeler ve şehzadeler) seni tutup öldürmek hususunda onunla anlaştılar. İşte ben sana hepsini teslim ediyorum, dilediğin gibi öldür” der ve bu söz üzerine, Tula-Buka, Alguy, Tuğrulca, Malagan, Kadan ve Kutugan’ın başları örtülmüş ve omurgaları kırılarak katledilmişlerdir. (1291)

Bu olaydan sonra Bürlük, Saray-Buka ve Tüdan’ı Tokta’nın yanına bırakıp “işte senin hizmetini görecektir kardeşlerin, onlara iyi muamele et” diyerek yurduna dönen Nogay, 1293 yılında karısı Baylak Hatun’u bir mektup ile Tokta Han katına

göndermiştir. Han tarafından izzet ve ikramla karşılanan hatunun ziyaret sebebi ise, Nogay'ın "Tokta'nın hanlığının yolunda biraz diken kalmıştır, onları temizlesin" isteğini iletmek olduğu anlaşılmış ve "diken" diye tavsif edilenler ise Tula-Buka'ya sadık kalarak Nogay'a karşı cephe alan; Kilitkay, Yotuk, Karaküyük, Macar, Barin-Tokta, Kübi, Yoku, Tura-Timur, Al-Timur, Toka, Baytara, Bay-Melik-Timur, Bay-Tok-Timur, Bay-Gur-Aktacı, Baruh, Malcaka, Burulgu, Küncük, Sudak, Karaçin, Haçeri, Apuşka, Bayancı adlı beylerdir. Baylak Hatun bunların Tokta Han tarafından katledilmesinden sonra Nogay'ın yanına dönmüştür.

Nogay ertesi yıl (1294) Münge-Timur'un hanımı Çiçek Hatun'u boğdurmak suretiyle öldürtmüş, Çiçek Hatun'un mütehakkim oluşu ve bazılarına eziyet ettiği ileri sürülmüşse de Münge-Timur'un Nogay'a muhalif evlatlarının katlinden sonra sıra onların annelerine gelmiştir. Çiçek Hatun ile birlikte onun emrinde çalışan Baytara Beğ de öldürtülmüştür. Çiçek Hatun'a tahakküm isnat eden Nogay'ın, hanlık otoritesini hiçe sayması dikkate şayandır.

Bu gelişmelerden sonra, han olurken yardımını gördüğü Nogay ve oğullarının³⁵ tahakkümünden bunalan Tokta Han, kendinden kaçan bazı hanların Nogay'a sığınması ve Nogay'ın bu beyleri iyi karşılayarak, onlara yer, yurt vermesi üzerine, beyleri Nogay'dan ister ancak olumsuz bir cevap alır. Tokta'nın elçisi ikinci defa Nogay'a " bir avuç toprak, bir saban ve bir ok" ile gönderilmiştir. Bunun anlamı: "ok ile gökyüzüne çıksanız, bu ok ile, ben sizi yere indiririm, saban ile, yer altına girsanız sizi bu saban ile çıkarırım, toprak ile de elimden kurtulmanız mümkün değildir"

³⁵ Nogay'ın üç oğlundan Çaka ve Taka, Baylak Hatun'dan olmuştur. Diğer oğlu Turay'ın annesi ayrıdır. Ayrıca Toğluca adlı bir de kızı vardır ve emirlerden Müncük oğlu Taz ile evlenen bu kızıdan Ahtacı adlı torunu olmuştur, (Baybars). M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 67.

demektir. Nogay ise elçiyi geri gönderir ve “Tokta’ya söyle atlarımız susamıştır, onları Ten suyunda sulamak istiyoruz” der. Elçinin sözü üzerine süratle ordusunu toplayan Tokta, Nogay’ı karşılaştırmak üzere harekete geçer ve 1298 Özü Irmağı boyunda karşılaşan iki ordudan bozguna uğrayan Tokta ordusu Ten Irmağına doğru çekilmiş ve burada tutunamayarak Saray şehrine kadar gerilemiştir. Nogay, Tokta’yı takip etmemiş, sadece esir ve ganimetlerle yetinmiştir.³⁶ Torunu Ahtacı’yı Kırım’a vergi toplamak üzere göndermiş ancak Ahtacı, Kefe’de hile ile öldürülmüştür. Bunun üzerine Nogay, Kefe’ye emirlerinden Maci komutasında bir ordu göndermiş, şehri yağmalatmış ve çok sayıda Müslüman, Frenk ve Alanlar’dan tacir esir edilmiş, malları ganimet ve Sarı-Kerman, Kırkeri (Çufutkale) ve Kerç şehirleri ve hatta Haziran 1298’de Suğdak şehrini de talan etmiştir.³⁷

Öte yandan 1298 yılı içinde her biri tümen beği olan Kurmuş oğlu Abacı, Karçin ve Yancı, Nogay’ın oğulları Çaka, Taka ve Turay (Börü)’ın baskılarına dayanamayarak Nogay’ın safından ayrılarak Tokta’nın yanına gitmek istemişlerse de Nogay’ın oğulları durumu fark edip onları aldatarak geri çevirmişlerdir. Abacı ve Karaçin görüşmek üzere dönmüşler ama Nogay’ın oğullarının tuzağına düşüp katledilip, tümenleri yağmalanmıştır. Yancı, durumu hissederek yoluna devam etmiş ve kurtulmuştur. 1299 yılında, Nogay’a kırılan beğlerden Maci, Sadan, Utraç, Akboğa ve Tayta mahiyetlerindeki otuz bin atlı ile Tokta Han’a iltihak etmişlerdir.

Bu katılımlarla daha da kuvvetlenen Tokta, kardeşlerinin ve çevredeki diğer tümen beğlerinin de desteğini alarak Nogay ile mücadeleye hazırlanmıştır. Nogay da oğulları ve tümenleri ile harekete geçmiş ve şiddetli bir muharebenin akşamında

³⁶ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 67.

³⁷ A. YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 48; M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 67; M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 20.

Nogay'ın ordusu bozguna uğrayıp, kaçmaya başlamıştır. Oğulları kaçmayı başarsa da, kendisi ilerlemiş yaşı sebebiyle kaçamayıp, Tokta ordusundan bir Rus askerine yakalanmıştır. Rus askerine “Ben Nogay'ım beni öldürme ve Tokta Han'a götür” demişse de bu sözü dinlemeyen Rus, başını keserek Tokta Han'a götürmüş ve “işte Nogay'ın başı” demiştir. Nogay'ın başı olduğunu nereden biliyorsun diye sorduğu zaman “kendisi söyledi, öldürülmemesini istedi ise de kulak asmadım işini bitirdim” diyerek cevap vermiştir. Tokta Han Rus'un şöhretli bir kimseye bu tarz muamele etmesine sinirlenmiş ve bir daha bu gibi fiillere kimsenin cesaret etmemesi için Rus'u öldürtmüştür. Bu zafer sonunda çok sayıda esir ve ganimet ele geçiren Tokta, rakipsiz bir iktidara sahip olmuştur.³⁸

Nogay'ın oğulları ve ordusundan kurtulanlar, geceden yararlanarak gizlenip Tokta'nın ordusu arasına karışmışlardır. Kadın ve çocuklarının bir kısmı esir edilip, satışa çıkarılarak, Mısır'a gönderilmiştir. Kurtulup, babalarının yurduna ulaşan Nogay'ın iki oğlu Çaka ve Taka kendi aralarında ihtilafa düşmüşler ve Çaka, babasının yerine geçerken Taka, kardeşine muhalefete başlamıştır.³⁹ Babasının makamını ele geçirip kendisine bir şey vermeyen kardeşi Çaka'ya kırılan Taka, Tokta Han'ın hizmetine girmeye karar vermiş ancak, durumu hisseden Çaka, kardeşini hile ile öldürtmüştür. Etrafındaki beğlerin büyük çoğunluğu ve tebaasından büyük bir topluluk bu cinayeti hoş karşılamamış ve onun yanından ayrılmışlardır.

1300 yılında, Nogay'ın kumandanlarından Tunguz ve damadı Taz, Taka'nın öldürülmesinden dolayı Çaka'ya kırılarak, ona cephe almışlar, hatta bu mücadelede Nogay'ın kızı Tuğluca kocası Taz ile birlikte kardeşine karşı savaşmış ve

³⁸M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 64; A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 129.

³⁹M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 21.

yenildiklerinde Tokta Han'dan yardım istemişlerdir. Tokta Han'dan gelen ordu karşısında Çaka,⁴⁰ önce Başkırt'lara sonra Alanlara ve nihayet kayınbiraderi Svetoslav'ın hüküm sürdüğü Bulgaristan'a kaçmış, ancak Bulgar Çarı, Han'ın misilleme yapacağından çekindiği için Çaka'yı Tırnavo'da öldürmüştür.⁴¹

3. Emir Nogay'ın Ölümünden Sonra Altın Orda

Nogay'ın ölümünden sonra, kendini nihayet Altın Orda'nın kesin hakimi sayabilen Tokta, ağır ve karışık siyasi şartlar altında yönetimi ele almıştır. Kesin zafer, çok çetin bir mücadelenin arkasından geldiği için çok paraya ve askere mal olmuştur. Öte yandan 1300'de Altın Orda'da üç yıl sürecek bir kuraklığın başlaması tabloyu daha da ağırlaştırmıştır. Yakubovskiy, Al-Markizi'ye yaptığı atıfla, “bu kuraklığın, at ve koyunlar arasında başlayan bir ölüm salgınıyla devam etmesi üzerine insanların çocuk ve yakınlarını tacirlere satmak zorunda kaldıklarını” belirtmiştir.⁴²

H. 701'de(1301-1302) yılında Tokta Han, tam bütün sorunları bertaraf ettiğini düşündüğü sırada birbiri ardına sorunlar çıkmaya başlamıştır. Bunların ilki; Orda-İçen evladının hüküm sürdüğü Gök-Orda yurdunda, Konçi Han'ın ölümü üzerine şehzadelerin mücadeleye başlamalarıdır. Şehzade Köblek, Kaydu Han'dan destek isterken, şehzade Bayan'ın da Tokta Han'dan yardım istemesi üzerine Tokta Han, kardeşi Bürlük komutasında bir ordu göndermiş ve yapılan mücadeleyi Bayan Han kazanmıştır.

⁴⁰ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 69-70.

⁴¹ R.Grousset, **a.g.e.**, s. 381; M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 21.

⁴² A. YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 49.

Öte yandan, aynı yıl içerisinde Nogay'ın üçüncü oğlu Turay, o sırada Nogay'ın eski yurdunda hüküm süren Tokta Han'ın kardeşi Saray-Buka'nın yanına giderek onu "hanlık" davası hususunda ifsat etmiştir. Turay'ın sözlerine kanan Saray-Buka büyük bir kuvvetle İtil Irmağını geçer ve kardeşi Bürlük ile anlaşmak üzere buluşur. Ancak durumu anlayan Bürlük, müttefik gibi davranarak, durumu Tokta Han'a bildirir. Han'ın süratle sevk ettiği kuvvetler tarafından yakalanan Saray-Buka ve Turay, idam edilirler. Tokta, oğlu İlbasar'ı Saray-Buka'nın yerine tayin eder. Bu olayların olduğu sırada Nogay'ın Çaka'dan olan torunu, Karakisek, akrabalarından Çerik-Timur ve Yul-Kutluğ ile kaçabilmişlerse de han'ın emriyle onları takip eden Bürlük ile çıkan çatışmada bozguna uğramışlar ve üç bin kişilik maiyetleri ile birlikte Tuna Bulgarları hükümdarı Şişman Han'a sığınarak onun hizmetine girmişlerdir.

Bu tarihten itibaren, Deşt-i Kıpçak'ta bir süre sessizlik olsa da H. 707'de (1307-1308) Kefe'deki Cenevizlilerin, Tatarları esir ederek İslam ülkelerinde köle olarak sattıkları haberi üzerine Tokta, üzerlerine asker sevk etmişse de durumu fark eden Cenevizliler gemilere binerek kaçıp, kurtulmuşlar ama Tokta'nın, Saray şehrindeki kendilerine ait malları yağmalamasını engelleyememişlerdir.

H. 709 (1309-1310) yılında kardeşi Bürlük ile oğlu İlbasar'ın ölümü Tokta Han'ı çok sarsmıştır. Tokta Han, üzerine titrediği İlbasar'ı rakipsiz veliaht yapabilmek için, yerli kaynakların⁴³ ifadesiyle, Sayın⁴⁴ Han evladından kimler var ise hepsini, atalığı Bacırtık-Boğa'nın telkiniyle öldürmüş, ancak İlbasar kendinden önce ölüverince Sayın Han soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tokta, öldürttüğü şehzadelerden kardeşi Tuğrulca'nın eşi Gelin Beyalın'ı kendine

⁴³ Umdetü't-Tevarih, varak: 261-b, 262-a.

⁴⁴ Umdetü't-Tevarih'te Batu Han için "Sayın Han" ifadesi kullanılmıştır, Batu ismine rastlanmaz.

nikahlamış ancak Tuğrulca öldüğünde gebe olan Gelin Beyalın bu durumu saklamış ve doğan oğlunu ölümden kurtarabilmek için Kabartay ülkesindeki yakını olan İnal Beğ'e göndermişti. Tokta Han, Sayın Han neslini kendi eliyle tüketmesinden dolayı kederinden yatağa düşmüş iken, Gelin Beyalın'ın, durumu kendisine anlatması üzerine Tokta Han, biraz olsun rahatlamıştır. Kıyat Astay ve Secut Alatay Beğler, şehzadeyi getirmek üzere görevlendirilmişlerdir. Beğler, Özbek Han'ı alıp döndüklerinde ise Tokta Han ölmüş (H.713), atalığı Bacırtık-Boğa kendini han ilan etmiş hatta Gelin Beyalın Hatun'u da kendine nikahlamıştır. Durumu fark eden beğler, hile ile Bacırtık-Boğa'yı öldürüp, Özbek'i "han" ilan etmişlerdir.⁴⁵

XIV. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Altın Orda'da üretin kuvvetleri artmaya başlamış ve Tokta Han'ın son günlerinde yapılan askeri düzenlemeler, Özbek Han devri askeri kuvvetleri için hazırlık niteliğindedir. Yakubovsky, Al-Birzalı'ye yaptığı atıfla, "Özbek Han tahta çıktığında zaman otuz yaşında⁴⁶ ve akıllı, yakışıklı, boyu posu yerinde, gerçek bir müslümandı" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷

Özbek Han, ilk günlerden itibaren kesin ve şiddetli bir siyaset gütmüş, Kutluğ-Timur'un nasihatleri sayesinde kısa zamanda bir çok rakip ve düşmandan kurtulmuştur. Berke Han gibi İslamlaştırma siyasetine çok önem veren Özbek Han⁴⁸, dış siyasette ise yine Berke Han zamanında tespit edilen esaslara bağlı kalmış ve bilhassa İlhanilere karşı olmak üzere Mısır Memlûkleri ile çok yakın münasebetleri

⁴⁵ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 71; **Umdetü't-Tevarih**, varak: 261-b, 262-a.

⁴⁶ "Gelin Beyalın, Tokta Han'a, kardeşi Tuğrul'dan bir oğlu olduğunu, korkudan Çerkes Vilayetindeki Kabartay'da bulunan İnal Beğ'e gönderdiğini ve şimdi on dört yaşında olduğunu söylemiştir" **Umdetü't-Tevarih**, varak: 262-a.

⁴⁷ A. YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 50; A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 130.

⁴⁸ A. YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 51.

devam ettirmiştir. Bu yakınlık Mısır Sultanı Melik ün-Nasır'ın Altın Orda'dan Cengiz neslinden Tolunbay ile evlenmesi suretiyle kuvvetlendirilmiştir. Özbek Han'ın hatunlarından birinin Bizans presesi olması bu dönemde Bizans İmparatorluğu ile de yakın ilişkiler kurulduğunun göstergesidir.⁴⁹ Özbek Han zamanında “Özbeklerden (Özbekan)” ilk defa söz edildiğini belirten Yakubovsky, XIV. yüzyıl Acem tarihçi ve coğrafyacısı Hamdullah Kazvinî'nin, 1335-1336'da Azerbaycan'a yapılan seferden söz ederken Özbek Han'ın askerlerine bu adı kullandığını ve Altın Orda'ya da Mamlakat-i Uzbekî yani Özbek Devleti adı ile verdiğini⁵⁰ vurgulayarak Özbek Han'ın devleti ulaştırdığı noktayı ortaya koymuştur.

Özbek Han'dan sonra yerine oğlu Canı-bek Han olmuş ve on beş yıl saltanat sürmüştür. Her hususta babasının idaresini devam ettirdiği görülür. Bu yıllar Altın Orda'nın en parlak ve yüksek devridir. Bu dönemde, Tebriz'e kadar bütün Azerbaycan'a hakim olunmuş, Moskova Knezliği vasıtasıyla bütün Rus knezlikleri tam olarak itaat altında tutulmuştur. Sadece Memlüklerle ilişkiler eskisi gibi değildir, çünkü; Osmanlıların Rumeli'ye geçişi, Çanakkale Boğazı üzerinden yapılan Kıpçak-Mısır ilişkilerine engel olmuştur.⁵¹ Canıbek'in Azerbaycan'ın fethinden sonra, İran ve Irak üzerinde de büyük bir nüfuz kazanmış olduğu görülür.

1357'de Azerbaycan seferinden dönerken rahatsızlanır ve oğlu Berdibek'e tahta çıkması için haber gönderilmiştir. Canıbek, saraya ulaşınca biraz daha düzelmiştir. Bunun üzerine çevredeki emirlerin de kışkırtmalarıyla oğlu tarafından boğularak öldürülmüştür. Ayrıca Berdibek 12 kardeşini daha öldürmüştür.

⁴⁹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 130.

⁵⁰ A. YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 53.

⁵¹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 132.

Berdibek'in babası ve kardeşlerini katletmesi ve tahtı ele geçirmesi konusunda tahrik eden kişi Tümen Beği Tulubay'dır. M. Kafalı⁵², Ötemiş Hacı Tarihi ve Umdetü't-Tevarih'e yaptığı atıfla, "Tulubay'ın bu fitne ve tahrikleri Sayın Han sülalesini yok etmek kastıyla yaptığını, oğlu Sarıg-bek'i katleden Canıbek Han'dan intikam aldığını" vurgulamıştır. Ancak karışıklık Saray şehriyle sınırlı kalmamış ve ileri gelen emirler arasında huzursuzluklar başlamıştır. Kıyat emirlerinden Kıyat Astay'ın birader zadesi Kıyat Alaç oğlu Kıyat Mamay, kendisine bağlı olan Sağ-Kol illerini alarak Kırım'ın ilerisinde Özü Irmağına katılan Erel, Samar ve Yılkı sularından Turla Irmağına kadar uzanan yerlere göçürmüştür. Sol-kol illerini ise Kıyat Astay'ın torunu ve Kıyat Cerkutlu'nun oğlu Tengiz-Buka Sir-Derya boylarına alıp götürmüştür.

Kanlı Tulubay'ın tavsiyesiyle bütün kardeşlerini yok edip yalnız kendi oğlunu hayatta bırakan Berdibek Han, oğlunun kendinden önce ölmesi üzerine kederinden kendini içkiye vermiş ve ölümüyle üç yıllık saltanatı son bulmuştur. Mensubu bulunduğu sülaleyi yok etmesinden dolayı Cuçi Ulusu içinde Berdibek Han için "Kökün Kırgan Köten Han" denmiştir.

Özbek Han'ın 1329 yılında Gök Orda Hanedanına son vererek tesis etmiş olduğu merkezîyetçi idare otuz yıl sonra meydana gelen iç karışıklıklar (Bulkak) ile zaafa uğramıştır. Özbek Han zamanından beri merkezî hakimiyeti temsil eden başkent Saray ve İtil boyu, Kıyat emirlerinin idaresindeki boylar ile korunurken, Berdibek zamanındaki taht mücadeleleri ve huzursuzluklardan dolayı sağ-kolun Kıyat Mamay tarafından sol-kolun Kıyat Tengiz-Buka tarafından göçürülmesi sonucu Saray şehri bu korumadan mahrum kalmış ve birbiri ardına hanlığını ilan edenler arasında el değiştirmiştir. Altın Orda Hanlığı'nda, 1369'da Urus Han'ın

⁵² M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 85.

rakiplerini ortadan kaldırıp ve Doğu Deşt-i Kıpçak’a hakim olmasına kadar devam edecek olan Fetret Dönemi yerli kaynaklara göre Bulkak Devri başlamıştır.

Bu devirde tahta çıkan hanlarla ilgili detaya inmeyeceğiz ancak bu hanlar hakkında sayın Prof. Dr. Mustafa Kafalı⁵³ farklı kaynaklarda farklı şekillerde verilmiş olan bilgileri değerlendirmiştir. Adlarına darp edilen paralar ve darp edildikleri yerler ışığında tahta çıkan hanları sıralamış ve detaylı bilgiler vermiştir. Bu hanlardan çalışmamızla ilgili olarak üzerinde durduğumuz konu Kara Nogay Han’dır ki, Nogay Ulusunun, bu adı Kara Nogay Han’dan almış olabileceği ihtimaliden dolayı.⁵⁴ Ötemiş Hacı Tarihi ve Umdetü’t-Tevarih’e⁵⁵ atıf yapan M. Kafalı “Hızır Han’ın Saray tahtına ilk çıktığı sırada, Sir-Derya boylarında Sol-Kol emiri Kıyat Tengiz-Buka’nın ölümünden sonra Kara Nogay Han (1360-1362) adında Togay-Timur neslinden birinin Sıgnak’ta tahta çıktığını ve ölünce yerine kardeşi Tuğluk-Timur’un Sir-Derya boyunda yerine geçtiğini ve onun zamanında Sol-kol’un kuvvet ve kudret kazandığını ve amcazadeleri Urus Han, Kutluk-Timur ve Toktamış’ın onun hizmetinde olduğunu” belirtmiştir.

1369’da Sol-kol’un merkezi Sıgnak şehrinde tahta çıkan Urus Han, kısa bir müddet sonra Hacı Tarhan’ı, sonra da Saray şehrini ele geçirmiştir. 1378’de Yeni Saray’da darp edilen paralara göre, Urus Han Sol-kol hakimiyetine, merkez hakimiyetini de eklemiştir. Ancak bu arada amcazadesi Tuy-Hoca Oğlan’ı 1375 yılında öldürmüş olması, kendine karşı en tehlikeli rakibin ortaya çıkmasına neden

⁵³ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 89-99.

⁵⁴ A. Zeki Velidi Togan, **Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, cilt:1, İstanbul, 1947 (a), s. 29.

Bölümün sonunda “Nogay Ulusunun Oluşumu” adlı konuda detayları verilecektir.

⁵⁵ **Umdetü’t-Tevarih**’te, varak: 265-a/18 ve 265-b/17 satırlar arası Kara Nogay oğlan’ın tahta çıkış hikayesi anlatılmıştır. D. Derin, **a.g.YL Tezi**, s. 263-266.

olmuştur. Tuy-Hoca'nın oğlu Toktamış sıranın kendisine geleceğini anlamış ve Emir Timur'a sığınmıştır. Emir Timur, Toktamış'ı memnuniyetle karşılamıştır. Çünkü her geçen gün daha da kuvvetlenen Urus Han'ın rakibi Toktamış sayesinde Doğu Deşt-i Kıpçak meselelerine nüfuz etme fırsatını yakalamıştır. Bu amaçla Toktamış'a asker, silah ve para yardımıyla bulunmuştur. Urus Han, İtil üzerinde seferde iken oğlu Kutluk-Boğa'nın vekalet ettiği Sıgnak şehrine yürüyen Toktamış, Kutluk-Boğa'nın öldüğü bu karşılaşmadan başarı kazanamamış ve tekrar Timur'a sığınmıştır.

Timur bu kez daha fazla asker vererek desteklemiş ve Toktamış ikinci defa Deşt-i Kıpçak üzerine yürümüş ve Urus Han'ın diğer oğlu Toktakıya tarafından karşılanmıştır. Bu karşılaşmadan da başarısızlıkla kaçarken Sir-Derya boyunda yaralanmış ve sazlıklar arasında saklanmış ve Timur'un gönderdiği Emir Edigü Barlas tarafından kurtarılarak Timur'un yanına götürülmüştür. Timur bu başarısızlığa hoşnutsuzluk göstermemiş, hatta tedavi ve istirahati ile ilgilenmiş ve ikramda bulunmuştur. Urus Han'ın, Köpek, Mangıt ve Tülücan adındaki elçileri, Timur'a gelerek, Urus Han'ın Toktamış'ı istediğini, kendilerine teslim edilmediği takdirde savaşa hazır olmalarını söylemişlerdir. Timur ise, kendisine sığınmış biri teslim etmenin örf ve adetlere uygun olmadığını gerekirse zorunlu savaşa hazır olduğunu söylemiştir. Otrar'a gelen Timur ordusu ile Sıgnak'a gelen Urus Han ordusu 1376 kışında karşılaşılır ancak soğuk bastırdığı için üç ay savaş yapılmaz, baharda Urus Han orduları harekete geçse de geri dönülür ve Urus Han'ın öldüğü haberi gelir.

Urus Han'ın yerine oğlu Toktakıya geçmiştir. Kısa bir süre sonra onun ölümü üzerine diğer oğlu Timur-Melik geçer. Öte yandan Timur'un yardımı ile yine Deşt-i Kıpçak üzerine yürüyen Toktamış bu kez de Timur-Melik'e yenilerek kaçmak zorunda kalır, geri döner ve yine Timur'a sığınır. Artık rahata ermenin

pervasızlığıyla içki ve sefahate düşen Timur-Melik'in durumundan yararlanan Toktamış, dördüncü kez Timur'un asker desteğini alarak Deşt-i Kıpçak'a gelir ve Sıġnak şehrini ele geçirir, para bastırır, Timur-Melik'i bertaraf ederek, Doġu Deşt-i Kıpçak'ta hakimiyetini kabul ettirmiştir.

Cuçi Ulusu'nun tamamına hükmedebilmek için Batı Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren Kıyat Mamay Beġ'i bertaraf etmek zorunda olan Toktamış Han, 1380'de Don Irmağı havzasında Moskova Büyük Knezi Dimitri İvanoviç başkanlığında toplanan Rus Kuvvetlerinin Mamay'ı yenmesi üzerine ümitlenmiştir. Mamay, Rusya üzerine sefer hazırlığı yaptığı sırada, üzerine gelen Toktamış Han'a karşı çıkmak zorunda kalmış ve 1380 yılında Kalka Irmağı boyunda yapılan savaşta bozguna uğrayarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Kısa zamanda Mamay'ın hakim olduğu toprakları ele geçiren Toktamış Han, Altın Orda Hanlığı'nda rakipsiz tek hükümdar olmuştur.

1382'de Moskova'ya girmiş ve vergiye bağlamıştır. Kalka zaferinden sonra Harezm ve Azerbaycan dışında bütün Altın Orda topraklarını ele geçirmiştir. Bu sırada Harezm ülkesi, Timur'un elindedir. 1382 ve 1384 yılında iki kez Harezm'de kendi adına para bastıran Toktamış'a Timur'un ses çıkarmaması, Azerbaycan konusunda onu gayretlendirmiştir. Öte yandan da eski Altın Orda hanlarının Mısır Memlük sultanlarıyla ortak düşman İlhanlılar'a karşı yaptıkları dostluk anlaşmalarının benzerini yapmak üzere Kahire'ye elçi gönderen Toktamış Han 1385'te Azerbaycan'a girmiş ve Tebriz'e kadar ulaşmıştır. Toktamış ordularının yaptığı tahribat, bölge halkını aleyhine çevirmiş ve Timur'un düşmanlığını kazanmasına neden olmuştur.

1391'de Kundurca Irmağı boyunda iki ordu karşılaşmış ve Toktamış Han'ın ordusu parçalanmış ve bozguna uğramıştır. Timur, Saray ve Hacı-Tarhan şehirlerini

yağmalayarak Maverainnehir'e dönmüştür. Toktamış Han'ın kaybı büyük olmasına rağmen Deşt-i Kıpçak ve Slav prensliklerinin üzerindeki hakimiyetini korumuştur. 1394'te Toktamış ordularının yeniden kuzey Azerbaycan'a girmesi üzerine, Timur büyük bir ordu hazırlamış ve 1395'te Terek Irmağı boyunda her iki ordu karşılaşmıştır. Bu muharebe sadece orduların değil Cuçi Ulusu ve Altın Orda'nın geleceğini belirleyen, Çağatay-Cuçi ulusları karşılaşmasıdır. Timur, savaşı kazanmış ve Kuzey Kafkasya, Azak şehri, Moskova, dahil olmak üzere, bütün Garbi Deşt-i Kıpçak'ı harabeye çevirerek Azerbaycan'a dönmüştür. Emir Edigü'nün yardımıyla hanlığını ilan eden Timur-Kutluğ ile mücadele etmek zorunda kalan Toktamış Han, Litvanya prensine sığınıp, onun desteğini alsa da başarılı olamamış ve 1405'te Emir Edigü'nün adamları tarafında katledilmiştir. Altın Orda Hanlığı'nı ikinci kez diriltirken, hatalarıyla yeniden çöküşünü de hazırlayan Toktamış Han'ın diğer bir talihsizliği de Emir Edigü gibi kudretli ve zeki bir dahili düşmana sahip olmasıdır.⁵⁶

4. Emir Edigü Ve Altın Orda Hanlığı'ndaki Yeri

Emir Edigü, Mangıtların önderi Kutlı Kıyalı'nın oğlu İdiki (İdigü, Edige) Beğ'dir.⁵⁷ Umdetü't-Tevarih'e göre Edigü'nün soyu;⁵⁸

⁵⁶ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 90-114.

⁵⁷ P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 270.

⁵⁸ Kırım sahasına ait yerli kaynak olan Umdetü't-Tevarih'te Edigü (Beğ) ve Altın Orda'daki etkinliği hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Varak 269-b, satır 23 den başlayarak 274-b/23'e kadar, ve 322-b'de "Edigü Beğ" hakkında bilgi verilip, 275-a/1'den 278-a/1'e kadar olan bölümde Edigü Beğ'in neslini Ebu Bekr es-sıddık'a dayandırılmıştır. 323-a'dan 324-a (eserin sonuna) kadar da "Edigü Beğ Evladı" başlığı altında Edigü oğulları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Biz de bu bilgileri özetleyerek Edigü kimdir sorusuna bu eseri esas alarak cevap aradık ve diğer kaynaklardaki bilgileri

Ebu Bekr es-Sıddık, oğlu Muhammed, oğlu Şeyh Ka'b, oğlu Şeyh Murad, oğlu Şeyh Halid, oğlu Şeyh Haydar, oğlu Şeyh Has, oğlu Şeyh Safa, oğlu Celaleddin sultanü'l-ulema eş-şeyh Bahaeddin Veled, oğlu Şeyh İbrahim, oğlu Baba Alim Şeyh Arif-i billah Toğlas, oğlu Töreme Beğ, oğlu Karapçı Beğ, oğlu İslam Kıya Beğ, oğlu Kadir Kıya Beğ, oğlu Kutlu Kıya Beğ, oğlu Mîr-i Kebir Edigü Beğ'dir⁵⁹

Yakubovsky, İbn Arabşah'a atıfla Emir Edigü'nün, "gayet esmer yüzlü, orta boylu, tıknaz vücutlu, akıllı, cömert, güler yüzlü, basiretli ve dirayetli bir adam olduğunu" belirtmiştir. Emir Edigü ile ilgili bilgilere ulaşırken, Arap ve Acem kaynakların bu konuda yetersiz olduğunu, Rus kroniklerinin çok zengin bilgiler içerdiğini vurgular ve özellikle, Nogay menkıbesindeki Edige adlı kahramanın, göçebe aristokratlarının gönlünü yapmak üzere tertip edilmiş olduğunun ve bu destanın Edige'nin kişiliği üzerine tarihi realiteye uygun bir fikir vermeyeceğinin altını çizmiştir. Ayrıca, yine bu kaynaklara dayanarak Edige'nin esas özelliğinin "sadakatsizlik" olduğu söyler ve onun, en derras ve haris bir Altın Orda hükümdarı olduğunu nakleder.⁶⁰ Sonuçta, Yakubovsky'nin kaynağının Rus kronikleri olması ve Edige'nin de Altın Orda Devleti'nin güçlü bir emiri olması ve Ruslara karşı mücadelesi ile dikkat çekmesi göz önünde bulundurulduğu zaman bu yaklaşımı anlamak zor değildir.

A.N. Kurat⁶¹ ise Edigü'yü, hayatı kahramanlıklar ve maceralarla dolu, özellikle Moskof-Ruslara karşı savaşları, başta Mangıt-Nogay uruğlar arasında olmak üzere

de dipnotlarda verdik. Müellif Kırımî, bu bilgileri Tevarih-i Özbekyan'dan aldığını belirtmiştir. D. Derin, **a.g.YL.tezi**, s. 284-319.

⁵⁹ **Umdetü't-Tevarih**, Varak 322-b/16-20.

⁶⁰ A. YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 190.

⁶¹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 141-142.

Karadeniz'in kuzeyinde ve İtil boyundaki kavimler arasında, destanlara konu olmuş şahsiyeti ve kahramanlığı ile bilinen bir emir olarak vermiştir.

Umdetü'ü-Tevarih'te ise; Urus Han'ın ölümü üzerine han olan Toktamış, Rektemür'ü kendisine emirü'l-ümera yapmıştır. Bu dönemde Edigü Beğ on sekiz yaşında bir mirza olup han hizmetinde bulunan bir iç oğlandır. Ancak nesli-Kureyş'ten, halife Hz. Ebubekir es-sıddık oğlu Muhammed evladından (soyundan) olması hasebiyle, gulam olarak hizmetkarlıktan ar edip, kaçmıştır. Babası, Kutlu Kaba Beğ'dir ve babasının küçük kardeşi Eseney Beğ, Rektemür'ün dostu olduğu için bu kaçıışı affettirmiştir. Ancak, Edigü kişilik olarak, gayretli, çalışkan, bahadır, güçlü ve cesur olduğu için bir çok defa daha kaçmışsa da kurtulamayıp, her seferinde yakalanmıştır. Edigü'nün katledilmesi gündeme gelince, yanına aldığı nökerleriyle⁶², dokuz kişi kaçıp, Timurlenk'e⁶³ sığınmışlardır. Timur, bu sırada Irak, İran, Maveraünnehir ve Türkistan'ı ele geçirmiştir ve Toktamış Han'ın çevresindekiler de bu durumdan rahatsız olup, ecdadının topraklarını alması konusunda Toktamış'ı tahrik etmişlerdir. Timur ise Edigü rehberliğinde Aladağ üzerinden Harezm'e girmiş ve Toktamış üzerine harekete geçmiştir. Edigü, Harezm'de yeğeni, Şiban neslinden

⁶² Moğol askeri teşkilatında, Noyanların (bey, reis, komutan) en yakın yardımcısı, kurmay ve emir subayı olan “nökerler-nökörler”, gerek arkadaşlık ve gerek merak yüzünden kendi arzuları ile bu mesleğe atılırlar, noyanı ile beraber yaşarlar, hiçbir akrabalık bağı olmayan başka boylardan da gelebilirlerdi. Kağan, köbegün (prens) ve noyan rütbesinde olan herkesin etrafında nökerler bulunur, bunlar ücretli asker olmayıp, serbest gelen subay namzetleridirler. Her zaman savaşa hazırdırlar ve bu nedenle, komutanlarda nökörlere bakmak ve beslemekle mükelleftirler. A. Temir, “Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı”, s. 922.

⁶³ Müellif Abdülgaflar Kırımî, bu bölümü “Zafername-i Timur”dan almıştır ve bu eserde Edigü'nün diğer kahramanlıklarına ait bilgilerin bulunduğunu bildirmektedir.

Melik Timur oğlu Kutluk Temür Oğlan ile kardeşi Künçek Oğlan'ı bulup Timur'a getirmiştir.

Timur, uzaklaşarak Timur ordularını perişan etmek isteyen Toktamış'ı üç ay boyunca takip etmiş ve sonunda iki ordu karşılaşmıştır. Edigü ve Timur-Kutluk, Timur'un ordusunun ilerisinde bulunup, Toktamış karşısında büyük başarılar kazanmışlardır. Toktamış askerleri bozulmuştur. Timur, Edigü'yü Timur-Kutluk'ı ve Künçek Oğlan'ı dağılan boyları ve askerleri toplamaları ve illeri ele geçirmeleri için göndermiştir. Sadece Künçek Oğlan Timur'a dönmüş, aralarında anlaşılan Edigü ve Timur-Kutluk Cayık Irmağı'na doğru ilerlemişlerdir. Durumu fark eden Timur, onları durdurmak istese de başarılı olamamış ve "Haramzade Edigü" diyerek teessüf ettiği Zafername'de yazılmıştır.

Edigü, topladığı illerde Timur-Kutluk'u han ilan edip, kendisi de beğ olmuş ve topladığı askerler ile Toktamış'a karşı mücadele etmiş başarılı olamayıp kaçan Toktamış'ı takip eden Edigü, Kara Don nehri yakınında yakalayıp getirirken kazayla Toktamış'ın atı yardan uçmuş ve ölmüştür. Böylece Timur-Kutluk, han ve Edigü, emirü'l-ümera olarak Cuçi Ulusuna hakim olmuşlar ve hakimiyetleri, Harezm, Saraycık, Kırım, Kazak, Kazan, Başkurd, Alatar, Ejder Han, Rus ve Bulgar vilayetlerini kapsamaktadır. Bir süre sonra Timur-Kutluk ölmüş⁶⁴, Temür ve Polad adlı iki oğlu kalmıştır.

Temür Kutluk'un vasiyeti üzerine birader zadesi Şadıbek, Edigü Beğ tarafından hanlığa getirilmiştir. Şadıbek Han, Ejder Han darugalığını ve Saray şehrinin otuz bin

⁶⁴ Yakubovsky, "1400'de Timur Kutluğ'un ölmesi üzerine Edigü tarafından hanlığa Şadıbek'in getirildiğini ve Şadıbek'in selefi Timur Kutluğ kadar bile bağımsız kalamadığını, zevk ve eğlenceye düşkünlüğü nedeniyle bütün hakimiyetin Edigü'ye geçtiğini belirtmiştir. Yakubovsky, **a.g.e** s. 194.

altınlık mahsulünü Edigü Beğ'in oğlu Nureddin'e hediye etmiştir. Sadıbek Han'ın ölümü üzerine Nureddin Mirza, babası Edigü Beğ'e sen han ol veya bana ruhsat ver ben han olayım demiştir. Gelecek için endişeye düşen Edigü, bizim neslimiz Hz. Ebubekir'den sonra saltanat tahtına ayak basmamış ve meşihat (şeyhlik-şeyhislamlık makamı) merkezinde olmuşlardır. Bazıları meşihat ve emâreti birleştirmişlerdir, bu fikir fasiddir (kötü-fesad çıkaran) diyerek oğluna karşı çıkmış ve Temür-Kutluk Han'ın oğlu Temür hanlığa getirmiştir.

Babasına kızan Nureddin Mirza ise Temür'ün küçük kardeşi Polad'ı han ilan etmiş⁶⁵ ve Uyşın Kabilesinden Pîr Muhammed'i emir yapıp kendisi de onun altında bir görevle asker toplayıp, babası üzerine yürümüştür. Edigü Beğ oğlunun bu hareketine üzüлp, karşısına çıksam ona ya da bana bir zarar gelse her ikisi de banadır, ben ihtiyarım korkmak ayıp değil diyerek yanına bir miktar adam alıp Harezmi Kalesi'ne çekilmiştir. Babasının vilayetine giren Nureddin Mirza burayı yağmalamış, hatta babasının yaylaya çıktıklarında cemaatle namazlarının boşa geçmemesi için yaptırdığı, arabayla çekilebilen bir mescidin keçelerini bile parçalamıştır. Bu sırada Toktamış'ın büyük oğlu Celaleddin Sultan, Edigü Beğ'in Harezmi'e gittiğini ve Nureddin'in yaptıklarını duymuş ve askerleri ile Nureddin

⁶⁵ Yakubovsky, "Rus kroniklerine göre; Polat ve Temür-Kutluğ'u oğlu Timur'un tahta çıkışlarını aynı anda vermez. Şadibek'in 1408'e kadar tahta kaldığını ölümüyle yerine Polat Han'ın geçtiğini ve bu dönemde 1409'da Edigü'nün Rusya üzerine büyük bir sefer yaptığını ve doğu kaynaklarının bu seferden beklenildiği gibi habersiz olduğunu vurgulamıştır. 1410 yılında Polat Han'ın ölümü üzerine Temür'ün han olduğunu ve Temür'ün Edigü'ye cephe aldığını bu nedenle Edigü'nün kaçarak, Saray-ı Cedid, Kefe, Azak, Harezmi, Saraycık, Hacı Tahrân ve Racan'da Polat Han adına para bastırmaya devam ettiğini (ancak Polat Han'ın hayatta olması görüşünün doğru olamayacağını) belirtmiştir, Yakubovsky, **a.g.e.**, s. 196-199.

üzerine yürümüştür. Polad Han ve Nureddin, babasının yanına kaçmışlarsa da onlar Harezm'e ulaşmadan Celaledin Barın Seray Beğ ve Cihan Mirza arkalarından yetişip, Polat Han'ı öldürmüşler, Nureddin'i öldürmekle Edigü nesli tükenmez, hile yapıp Edigü Beğ'i ve neslini topluca öldürelim diyerek onu alı koymuşlardır.⁶⁶ Harezm'e geldiklerinde, Celaledin Han buyruğuyla barış için geldiklerini bildirmişler. Edigü Beğ hile olduğunu söylemiş ama çevresindekileri ikna edememiştir ve Nureddin'i bulundukları kaleye almıştır. Toktamış'ı öldürdüğü zaman kızı Canıbek Hanuş'u oğlu Nureddin için saklamış olan Edigü, Celaledin'in beğleri ile oğluna düğün yapmış ve Celaledin Han'a gitme zamanı gelince tedbir olarak önce küçük oğlu Seyyid Ahmet'i göndermiştir. Ancak bu düğün hikayesini ve Nureddin'in öldürülmediğini duyan Celaledin Han, Seyyid Ahmet'i öldürmüştür ve Cihan Mirza'nın yapmış olduğu Edigü'yü yok etme plan bozulmuştur.

Celaledin'in han olmasıyla, Toktamış'ın diğer oğulları onun etrafında toplansalar da O, kardeşlerinin hiç birine iltifat etmemiştir. Bunun üzerine, kardeşi Kebek, atalığı olan Rektemür oğlu Yahşi Hoca'nın desteğiyle Celaledin'i öldürmüştür. Oğullarından büyüğü olan Cabbar Berdi uzakta olduğu için tahtı Kebek'in ele geçirmesinden korkar ve kardeşi Kerim Berdi'yi tahta çıkarır, Cabbar Berdi gelince de tahtı ona teslim eder. Ancak kısa bir süre sonra bir şarhoşluk ortamında bu iyiliğin gündeme gelmesiyle çıkan kavgada Kerim Berdi, Cabbar Berdi'yi öldürür, mecliste bulunanlar da Kerim Berdi'yi öldürürler. Böyle bir olay sonucu Cuçi Ulusu başsız kalmıştır. Olayları duyan Kebek (Toktamış'ın oğlu) tahta çıkar.Kış bastırınca Kebek Han Buzan Suyu kenarına çekilince, Edigü Beğ, Şiban Han neslinden Çekre Oğlan'ı davet eder ve götürüp hanlık makamına oturtur ve

⁶⁶ Müellif A. Kırımî, bu bölümü “**Tarih-i Dost Sultan**”dan almıştır.

Kebek Han'ın ordasını basar, onu öldürür, böylece Çekre Han müstakil bir han olmuştur.

Çekre Han, hanlığının üçüncü yılında artık Edigü Beğ'den kurtulmak ister ancak durumu fark eden Edigü Beğ, Çekre Han'ı kovalar ve Müyesser Oğlan evladından Seyyid Ahmet'i han yapar. Ancak, Seyyid Ahmet eceliyle ölür, Türkistan'a giden Çekre Han'da ölmüştür. Mecburen nesl-i Müyesser'den Derviş adlı, mecnun, pejmürde, akılsız ve pis bir adamı han yapmak zorunda kalır. Bir yandan da hanlığa uygun kişi araştırmaktadır.⁶⁷

Cabbar Berdi ile Kerim Berdi'nin kardeşi olan Kadir Berdi, onların katl olunup Kebek'in tahta çıktığı sırasında, buradan kaçarak, Kırım, Kabartay civarında Tatartob adlı yere gidip, yerleşmiştir. Bir gün Şirin, Barın, Argun, Kıpçak ve sair uruğların beğleri hep birlikte oturmuşlarken, bir küçük köpeğin etrafına, çok sayıda büyük köpeğin toplandığını ve kavga ettiklerini görmüşlerdir. Han bu tabloyu beğlere göstererek, hepsi kavga ediyor ama hiç biri ortada ki küçük köpeğe dokunmuyor diyerek nedenini sorar. Beğler “küçük köpek kudurmuştur, diğerleri korkudan yaklaşmıyorlar” dediğinde Kadir Berdi, “bize ve sizlere korku ayıptır, Edigü dedikleri adam hepimizi, dar-ı diyarımızdan, evladımızdan, yarımızdan ayrılıp, şaşkın ve perişan gezmemize sebep olmuştur. Evlatlarımız karşısında ar etmektense cesurca ölmek daha izzetlidir, diyerek beğleri gayrete getirmiş ve üç bin atlı toplanıp Edigü üzerine yürümüştür. İtil ırmağı henüz buz tutmadığı için geçemeyen atlılar bir süre burada nehrin donmasını beklemek istemişlerse de

⁶⁷ M. Kafalı, bu bilgilere paralel bilgileri Ötemiş Hacı Tarihi'ne atıfla vermiştir. “Edigü, Çekre, Seyyid Ahmet ve Derviş adında üç Prensi daha Altın Orda tahtına çıkarmaya muvaffak olmuştur”. M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 42.

Kadir Berdi onlara hitaben;

“İdil donsa kim ötmes, Edigü ölse kim almas

İdil nice donmas burın geçmek gerek,

Edigü nü ölmes burın almak gerek” demiştir. Yani, İdil donsa kim geçmez, herkes geçer, Edigü ölse yurdunu kim almaz, herkes alır, lakin erkek olana İdil buz olmadan geçmek gerektir, Edigü ölmeden katl ederek yurdunu almak gerektir. Büyük güçlükler çekilerek İdil’i geçmişlerdir. Edigü durumu haber almış ve atmış binden fazla askerle karşı gelmiştir. Çok zorlu geçen muharebede Edigü’nün oğlu Keykubat kaçmış, Kadir Berdi⁶⁸ Han Edigü’yü ok ile vurmuş ancak Edigü, ağır yaralansa da hanı öldürmüştür⁶⁹.

Muharebeden sonra hanlarını kaybeden Şirinler ve Mirzalar toplanıp kimi han yapacaklarını bilememişlerdir. Hanın kardeşi Gıyaseddin’i bulamamışlar ve sonunda Toktamış’ın babası Toy-Hoca oğlan’ın kardeşi Çağay oğlan’ın oğlu İçkili Hasan oğlu Uluğ Muhammed’i han yapmaya karar vermişlerdir. Öte yandan muharebede ağır yaralanan Edigü’yü, Kadir Berdi’nin askerlerinden kaçırın beğleri, gece gelip almak üzere yanına bir nöker bırakarak sazlıklar arasına saklamışlardır. Edigü’nün yerini öğrenen Cantemür Merkan, Toktamış’ın hizmetinde bulunmuş bir nökerdir ki Kadir Berdi’nin adamlarına haber vermiştir. Seray Beğ gelip, göl içinde saklanan Edigü’yü ok ile vurup çıkarmıştır. Edigü kıyıya çıktığında Kadir Berdi Boğacık sağ mıdır diye sormuştur. Küçük ve yiğit olması sebebiyle ona böyle dermiş ki, Edigü Kadirberdi’nin öldüğü haberi üzerine Sayın Han (Batu Han) yurdu sahipsiz kaldı

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** cilt:2, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 130’da, Edigü’den kurtulmak isteyen ümera ve Kadir Berdi ile yapılan mücadele konusunda, müellifle paralel bilgiler verilmiştir.

⁶⁹ Müellif A. Kırımî, “**Tarih-i Zebde**”den almıştır.

diyerek üzülmüştür. İki rekat namaz kılıp, şehadet getirdikten sonra katledilmiştir.⁷⁰

Edigü Beğ'in⁷¹ çok sayıda evladı vardır ancak en çok bilinenler; Keykubat, Nureddin, Mansur, Gazi ve Nevruz'dur. Keykubat ve Nureddin, son muharebeden kaçarak Tura vilayetindeki Başkurd halkı arasına gitmişlerdir. Mansur, Gazi ve Nevruz ise daha önce bahsedilen Şadıbek Han'ın oğlu Gıyaseddin ile Moskov iline kaçmışlardır.

Nureddin Mirza⁷², var olan nefes darlığı hastalığından Tura vilayetindeyken ölmüştür. Keykubat ise, sara hastasıdır, suda yıkanırken sarası tutmuş ve boğularak, ölmüştür.

Mansur, Gazi ve Nevruz Mirzalar ile Gıyadeddin Sultan, Moskova'da iken hava muhalefeti nedeniyle çok sayıda adamlarını kaybetmişlerdir. Bunun üzerine Mansur Mirza, müslümanız ama ölülerimiz kafiristanda kalmakta, gidelim ve savaşalım, ölürsek de ölümüz toprağımızda kalır diyerek üç bin atlı asker toplamış ve Cayık Irmağına ulaşmışlardır. Haberi alan Uluğ Muhammed Han hazırlıklara başlamış ve Şirin beği Tekene Beğ'den ordusuyla kendisine katılmasını istemiştir.

Tekene Beğ, Edigü'nün öldürüldüğü muharebenden sonra geride kalan kızı

⁷⁰ Müellif A. Kırımî, “**Cihangüşay-ı Çengizî**”den ve “**Tarih-i Dost Sultan**”dan almıştır. Edigü'nün Ölümü 1420, P. Golden, **a.g.e.** s. 270.

⁷¹ Edigü hayatının son yıllarında sıkıntılı günler geçirmiştir. Altın Orda artık bütün Tatar uluslarını kucaklayan birleşik bir devlet değildir, sadece Batu ve Şiban sülalelerine mensup Tatar ulusları kalmıştır. Timur Han ve Celaleddin mücadelesinden sonra Edigü siyasi rolünü kaybetmiştir. Yakubovsky, **a.g.e.**, s. 204.

⁷² Müellif A. Kırımî, Nureddin Mirza'nın ölüm tarihine ve Edigü sonrası olaylara etkisine ait bilgi vermemiştir. Ancak, diğer kaynaklarda (bk. Nogaylar'ın Kökeni ve Nogay Hanlığı'nın Kuruşu adlı bölüme) Edigü'nün ölümü üzerine gelişen olaylarda Nogaylar'ın yeniden toplanması ve devlet haline gelmesi döneminde Edigü oğlu Nureddin Mirza ilk hükümdar olarak kabul edilmektedir.

Turan Hanuş ile evlidir. Kardeşlerinin gelmekte olduğu haberine çok üzülen Turan Hanuş’a elinden gelen yardımı yapacağına söz veren Tekene Beğ, askerleri ile han ordasına ulaşınca bir yardımcısını Mansur Mirza’ya göndermiştir.⁷³ Adam, Mansur Mirza’ya, “Tekene Beğ’in Uluğ Muhammed Han’ın ordusunun ön safında savaşa gireceğini, kendi üzerine az bir asker gönderilirse bozulup, dağılacığını ancak sol kolda bulunan Kongrad Haydar Beğ’i kendi güçleri ile aşmak zorunda oldukları” haberini iletir. Savaşta Tekene Beğ sözünü tutup kısa sürede bozulup, dağılmıştır ancak, yedi bin askeri ile Kongrad Haydar Beğ’in sürdürdüğü savaş çok etin geçer ama sonunda Mansur Mirza kazanmış ve İdil tahtını ele geçirmiştir. Uluğ Muhammed Han, halkını Kırım tarafına götürmüş⁷⁴ ve İdil tahtına ise, Şadıbek oğlu Gıyaseddin geçmiştir. Bu durum bütün Edigü oğulları için bir velinimettir ve Mansur Mirza bu kadar Uluğ Nogay Tatarına hükmetmiştir.⁷⁵

İki buçuk yıl sonra Gıyaseddin Han ölmüş ve Mansur Mirza bu kez Temür Han’ın oğlu Küçük Muhammed ‘den başka şehzade kalmadığı için onu tahta oturtmuştur. Ancak onu yetersiz bulmuş, hanlığını beğenmemiş ve Urus Han oğlu Barak’ı han yapmak istemiştir. Bu isteğini yardımcısı ihtiyar Cantemür’e danışmış,

⁷³ Müellif A. Kırımî, “bu kıssanın Hıtay Kabilesinin serdefteri olan meşhur Seyyid Ali’nin nakli olduğunu” belirtir.

⁷⁴ M. Kafalı, “savaşı kaybeden Uluğ Muhammed Han’ın 1436’da Kazan’a giderek Kazan Hanlığı’nı kurduğunu, daha sonra Kırım Hanlığı’nın kurulduğunu ve kurucusunun, Uluğ Muhammed Han’ın amcazadesi Baş-Timur’un torunu ve Gıyaseddin’in oğlu Hacı Giray olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kafalı, “Altın Orda Hanlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 403.

⁷⁵ Müellif A. Kırımî, ilk defa burada Nogay Ulusu’ndan bahsetmiştir. Daha önceki bölümlerde Emir Nogay ve Kara Nogay Han ile ilgili şahıs adı olarak kullandığı “Nogay” kelimesini ilk defa “Uluğ Nogay Tatarları” şeklinde ulus adı olarak Mansur Mirza’nın hükmettiği ulus olarak kullanmıştır.

Cantemür; “Muhammed, devenin gevşegi gibidir, araba çekmeye gelmez ama zararı da olmaz, Barak ise güçlü, kuvvetli erkek devedir, arabayı çeker ama devenin sarhoşluğu gibi kudurması vaktinde seni ayağı altına alır” teşbihiyle⁷⁶, Barak’ın han olmasıyla kendine olabilecek tehlikeyi anlatmıştır. Mansur Mirza bu sözleri dinlemeyip, Barak’ı han yapmıştır.

Barak Han bir süre sonra, müstakil han olma yollarını araştırır ve Mansur Mirza’yı öldürmüştür. Bu olay üzerine, Gazi ve Nevruz Mirzalar Küçük Muhammed’in yanına kaçmışlar, ancak Barak Han, halkın kendine karşı gelmesinden endişelendiği için onları sürekli dağlık bölgelere göçürerek, gezdirmiş ve fakirleştirmiştir.⁷⁷ Durumu öğrenen Gazi ve Nevruz Mirzalar, Barak Han’ı durdurmak için asker toplayıp, Cayık Irmağı’nı geçmişler ve iki ordu karşılaşmış, Barak Han’ın ordusundaki Mansur Mirza’dan kalan askerlerin de desteğiyle Barak Han öldürülmüştür. Küçük Muhammed Han yeniden⁷⁸ han olmuş ve Gazi Mirza’da baş beğ olmuştur.

Yedisian halkından sol kol denilen halk aynı zamanda Barak Han’ın nökerleridir ve Mansur’un öldürülmesinde tahrikleri olması hasebiyle yine bir hile ile Gazi Mirza’yı da öldürmüşlerdir. Kırım’da bulunan ve bu haberi duyan Uluğ Muhammed Han, İtil yakınlarına gelmiş ve üç ay boyunca yapılan savaş sonunda, İtil

⁷⁶ Bu teşbihten de anlaşıldığı üzere, Edigü ve oğulları Altın Orda Hanlığı’nın mukadderatına yön vermişlerdir. Hatta hanları tahta çıkarırken esas aldıkları kriterlerin başında, kendi etkinliklerini sürdürebilmeleri öncelikli ise de Mansur Mirza bu sefer bunu dikkate almamıştır.

⁷⁷ Kıyan arkası adı verilen dağa üç kez götürüp, getirerek, bütün mallarının helak olması sonucu “Kıyan Kahtı” adı verilen çok büyük bir kıtlık olmuştur ve halk arasında, sonraki kıtlıklarda bu adla adlandırılıp, “Kıyan Kahtı oldu” ifadesi yaygınlaşmıştır. Umdetü’t-Tevarih, varak: 276-b/22.satır.

⁷⁸ M. Kafalı, bu ikinci kez tahta çıkış tarihini 1427-1440 olarak vermiştir. **a.g.m.**, s. 403.

sahili, Saraycık ve Hacı Tarhan'ın Küçük Muhammed Han'da, Kırım ve çevresinin Uluğ Muhammed Han'da kalmasına karar verilmiştir.⁷⁹

5. Edigü Beğ Evladı Ve Nogay Mirzaları⁸⁰

Edigü Beğ, çok sayıda çocuğu olduğu ifade edilir ancak bilinen 5 oğlu ve 1 kızı vardır. Keykubat, Nureddin, Mansur, Gazi, Nevruz ve Turan Hanuş, Şirin Beği Tekene Beğ Hatunudur.

Nureddin Mirza, Tura vilayetinde vefat etmiş, Saraycık'ta defnedilmiştir 2 oğlu vardır. Abbas ve VAKKAS, bunları Atalık Sadem yetiştirmiştir. Vakkas oğlu MUSA⁸¹ (iki eşi vardır, biri Hanzade'dir, diğeri Seyyid Berke kızı Şerife'dir (bu eşinin çocukları Sultanoğlu diye bilinir)

MUSA + Hanzade'den

İsmail
Şıkmamay
Sağım (Şagim)
Abdullah
Canarşlan
Hanzade Hanım'dan Musa Oğulları

MUSA+Şerife'den

Mamay
Alçağır
Şaydak
Togan

İsmail oğlu TEN AKMAT'ın 7 oğlu vardır. Bu oğullara Yedioğul adı verilir, Tenakmat oğulları; Or Membet, Ten Muhammed, Membet, Mamay, Aksak, Eşterk, Caşterk

Can Membetoğlu=**Kıpçak** Mirzalarıdır; El-hac Yağmurçı ve EL-hac Ağaç

⁷⁹ Umdetü't-Tevarih'te Edigü Bey'in son oğlu Gazi Mirza'nın öldürülmesinden sonra bu ailenin yönetimdeki etkisinden söz edilmez ve Kırım Hanlığı'nın anlatılmasına geçilmiştir.

⁸⁰ Bu başlık altındaki bütün bilgiler Umdetü't-Tevarih'ten 323-a/1'den 324'e, eserin sonuna kadar olan kısımdan derlenmiştir.

⁸¹ Ancak müellif Musa'nın oğlu olarak bilinen Yusuf Mirza'dan bahsetmez. Yusuf Mirza için bkz. Sami Nogay, **a.g.e.**, s. 25.

Membetoğlu=**Hıtay** Mirzalarıdır; El-hac Sırtlan ve Rus

Mamayoğlu-Bayoğlu=**Burlak** Mirzalarıdır; Ak Membet, Sultan Ali, Caksat,
Cabağı

Eşterkoğlu=Meyk-i Tuna'da olan Mirzalarıdır.

Caşterkoğlu=Kumuk'tan gelip Tuna'da oturan **Konurad Meyk Kabilesi**
Mirzalarıdır. Ve **Yediçekioğlu** derler.

Canarslan ve Şatı Mirzalar=**Kilçi** adlı halkın Mirzalarıdır.

Şıkmamay ve Şagim=**Cemboyluk** halkının Mirzalarıdır.

Abdullah=**Yedisian** halkının Mirzasıdır.

Musa, oğlu İsmail, oğlu Tenakmat'ın, oğlu Ormembet (Yedioğul'dan biri)
oğulları;

Ali ve Şaydak (aynı anneden)=Longa nehri yakınında sakin Ağran, Çapçak,
Tuma ve Haydaroğlu adlı Türkmen halkı bunlara nökerdir.

Arslan=Adil, Kutluk, Temir ve Kan Temür adlı 4 oğlu vardır.

Kara Kil Membet=Vakkas ve El-hac Beğ Mirza adlı iki oğlu vardır. Vakkas
oğlu Tokta Küçük, oğlu Nureddin, oğlu Tem Akmat'tır. El-hac Beğ Mirza oğlu El-
hac Yusuf'dur.

Sultan Hanım'dan Musa Oğulları

Mamayoğlu=Akkerman Adası'ndaki Mamayoğullarıdır.

Alçağır'ın oğlu Orak'ın 2 oğlu vardır; Karaşay ve Gazi

Karaşay'ın, 3 oğlu vardır; Ali, Azamat ve Biy Mirzalarıdır ki, Akkerman'da
Orakoğlu diye bilinir.

Gazi oğlu Kan Mirza oğlu Dadıbek=Akkerman'da Karaşayoğlu'na hısımdır.

Sultan Hanım oğlu ŞAYDAK= 2 oğlu vardır: Gazi Beğ ve İslam Mirza

Gazi Beğ oğlu BORAN GAZİ (Akkerman Adası'nda Gazioğlu derler)+İslam Mirza'nın Şirin kızı MATEM HANIM Hatun'dan oğlu KASAY (**Kasayoğulları** diye bilinir) 4 oğlu vardır.(ancak eserin ilerleyen sayfalarında sadece Kasay oğlu Nevruz'dan bahsedilir)

Kas Bolat Mirza, Abdullah Mirza, Sultan Mirza, Kan Muhammed.

Kasbolat Mirza=(Kasbolatoğulları denir) oğulları, Arslan, Köbek ve Kara Mirza'dır.

Abdullah Mirza=Kara Kıpçak Mirzalarıdır.

Kan Muhammed=oğlu Toktar Mirza oğlu Kazak Mirza (Kanglı halkı bunlara nökerdir.)

Sultan Mirza=(Sultanoğlu denir) 1 kızı ve 2 oğlu vardır.

El-Mirza ve Ten Akmat; Altıyakoğlu, Kızılbayoğlu, Aksüyün ve Nar Taylak adlı Mangıtlar bunların nökerleridir. Şirin El-han Cantemür Beğ Sultan Mirzanın kızından doğmuştur.

(Moskovlar, Kalmuk ve Kabartay Çerkesleri vasıtasıyla Kasayoğullarını Kuban'dan göçürüp, Kabartay ve Terek Nehri ötesine iskân etmişlerdir. Daha sonra da Kalmuk Hanı Dunduk-ombu ve Moskov vekilleri gelerek Hacı Tarhan'a göndermişlerdir. Kasbolat, Abdullah ve Nevruzoğulları dağınık ve perişan Kuban'a kaçmışlar ve 1747⁸²'de Kırım içindedirler. Bu esnada Sultan oğlundan Musa oğlu Çolak Bahadır'ın oğlu, Murad Şah Mirza'yı ve diğerlerini diyar-ı küffara götürmüşlerdir.

Nevruzoğlu ise Kabartay'a iltica etmiştir. Kabartay beyi Kaytuka oğlu Arslan Bek Nevruzoğlu'nun yeğenidir ve sahip çıkmıştır. Kuban tarafına geçmişlerdir.)

⁸² Umdetü't-Tevarih'in yazıldığı tarihtir. Müelif "haliya Kırım içindedirler" ifadesini kullanır.

Kasay oğlu NEVRUZ+ CADİK HANIM HATUN +BUZADUĞ BEĞİ KIZI
BEGZADE HATUN'dan olan oğulları; Bunların hepsine Nevruzoğulları denir, bu
nesilden gelen **Kalavlar** muteberdir.

CADİKHANIM HATUN'DAN

Temür,
Muhammedşah,
Hitguzuk,
Tokta Küçük

BEGZADE HATUN'DAN

Bahadır Mirza
İnayetşah
Bahadırşah
Davî
Musa

Kasayoğullarından Sultek Rütbesine varan ümera çoktur. Akkerman Adasın'da
köylü arasında yaşarlar; Sarı Adalu Kantemür, Kanglı Mirzası olan El-hac Narıt
Mirza-i kebirler Kasayoğludur.

B. NOGAYLAR'IN KÖKENİ VE NOGAY ULUSU

1. Nogaylar'ın Kökeni Ve Nogay Ulusunun Oluşumu

Nogaylar'ın kökeni ile ilgili farklı görüşler olmakla birlikte, bilgilerin
çoğunluğu birbiriyle paraleldir. Ancak bundan önce Nogay Ulusu'nun yaşadığı
coğrafyanın sınırlarını çizmek konuyu daha açık hale getirecektir.

Deşt-i Kıpçak coğrafyası içinde yaşayan Nogaylar'ın yerleşim alanlarının
sınırlarını hayvancılık faaliyeti ve buna bağlı sezonluk göç imkanları belirlemiştir.
Bu göçler, yüksek yerler ve büyük nehirlerle engellenmiştir. Yukarı Don, İdil'in
Samara üstündeki kıyıları, Yayık yukarısında ve Tobol aşağısında bozkırın yerini
ormanlar doldurmuştur. Bu belirtilen sınırların güneyinde ıssız bir bölge vardır. Bu
bölge Nogay, Başkurt ve Kazakların göçlerine sahne olmuştur. Senelik göçler Deşt-i
Kıpçak'ın kuzeyinde yalnızca yaz geçirme imkanı verdiğinden, bozkırın kuzey
kıyıları yılın büyük bölümü tamamen boştur. Bir çok yazar bölgeyi ıssız ve atıl
olarak algılayıp, Rus göçünün haklılığını iddia etmişlerse de bu toprakların belli

sahipleri vardır ki bunlardan biri de Nogaylardır. Deşt-i Kıpçak içinde geniş bir alana yayılan ve bu bölgede sürüleriyle göç eden Nogaylar, bu toprakların değişik yerlerinde yaşayışlarını sürdürmüşlerdir.

Nogay Ordası'nın batıdaki sınırını o dönemlerde Nogay diyarı veya Nogay sınırı adı verilen İdil'in sol kıyısındaki alçak düzlükler oluşturmaktadır. Nogay Ordası, İdil'in sağ kıyılarını, Altın Orda'nın tamamen çöküşünden sonra ele geçirebilmiştir. Kuzey doğudaki sınır ise, İrtiş kolları ve düzlükleri üzerinden geçmektedir. Bu sınırdaki komşusu Sibir Hanlığı'dır. Nogaylar, sürüleriyle Yayık Irmağı'ndan Tümen'e kadar olan arazi üzerinde hareket etmişlerdir. Ordanın doğu sınırı Emba üzerinden Aral Denizi'ne kadar uzanmıştır. Nogaylar'ın göçerlik faaliyetlerini sürdürdükleri alan Kuzey Kafkasya'daki bozkırların bir bölümü de dahil olmak üzere doğuya doğru İdil nehri ötesine, Yayık'a, Aral Denizi'ne ve İrtiş Nehri'ne kadar uzanmaktadır.⁸³

1270-1299 yılları arasında Altın Orda Hanlığı'nda büyük bir nüfuza sahip Emir Nogay'a tabi il ve uruğlara Nogay adı verilmiştir diyen Bavbek;⁸⁴ “15.yüzyılın sonlarında Mangıtlar, Nogay adını almışlar ve ordularına da bu adı vermişlerdir. Bu adın kaynağı kesinlikle belli değildir. Herkes tarafından tanınan Mangıt aşireti emirlerinden Nogay'a tabi olmalarından kaynaklanabilir” ve “Nogay'ın ölümünden sonra idaresinde toplanan beğler, Nogay adı ile tanınmış ve bu şekilde birleşerek, Altın Ordu'nun parçalanmasından sonra Nogay Hanlığı, ismi altında bir devlet meydana gelmiştir” şeklinde Nogay ulusunun etnik yapısını Mangıtlara bağlayarak, Emir Nogay'ın ölümü sonrasında bu ismin etrafındaki oluşumun üzerinde durmuştur.

⁸³ M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 34-35.

⁸⁴ O. Bavbek, **a.g.m.**, s. 160-161.

S. Nogay ve M. Özergin⁸⁵, “Kıpçak Bozkırı’nın Aksu ile Özü Irmakları arasındaki boyunun idarecisi olan Nogay Han⁸⁶, yüksek mevkii sahibi bir tümen-başı olmasıyla, kendi bölgesinde yaşayan bir çok başka boy ve uruğu kendi ulusu içinde toplama fırsatı kazandığı gibi yenilerini de eklemesini bilmiştir. Daha sonraları idaresi altındaki yerler Aksu’dan batıya Tuna’nın aşağı havzasına kadar uzanmış ve Tokta zamanında Kırım bölgesinin idaresini ele geçirmiştir. Onun sağladığı bu imkanlar içinde bu büyük ulus kendi bölgesinde yaylak-kışlak geleneği içinde yaşamış ve Nogay Han kendine bağlı bu uruğları en iyi şartlar içinde yaşatmaya özen göstermiştir. Onun gerek bu üstün beylik idaresi, gerek devletteki büyük nüfuzu, ulusunun kısa sürede çoğalmasını sağlamış ve bilinen etnik yapı kurulmuştur. Artık “ulus (il)”, “ordu (boyar birliği)” olarak tanımlanan bu yeni büyük topluluğa (boyar birliği) kurcusunun adıyla “Nogaylı”, “Nogay Ulusu”, “Nogay Ordası”, Nogaylar” denmiştir. Tokta Han ile Nogay arasındaki mücadeleden büyük bir sarsıntıyla çıkan Nogay Ulusu, Rus kaynaklarına göre, Nogay’ın ölümünden sonra cezalandırılarak, İtil Irmağı’nın öte yakasına sürülmüş, Hazar Bozkırı’nın Yayık (Ural) ile Çim (Emba) Irmakları arasında bırakılmış ve burada yeniden toparlanma fırsatı bulmuşlardır,” şeklinde Nogay Ulusunun oluşumunu açıklamışlar ve yine Emir Nogay’ın ismi ulusun etnik yapısının önüne geçmiştir.

Yakubovsky⁸⁷, Deşt-i Kıpçak’a gelen Moğol kabilesi Konguratlar ve Mangıtların, kendi birliklerini muhafaza ettiklerini ancak dillerini unutarak Türkleştiklerini, XV. Yüzyılın son yarısında adlarını değiştirerek, Nogay adını

⁸⁵ S. Nogay, **a.g.e.**, s. 22.

Mehmet Özergin, “Nogaylar”, **Milli Eğitim ve Kültür**, sayı: 31 (Ocak 1985), s. 64.

⁸⁶ “emir” kelimesi yerine “han” kelimesini kullanmışlardır.

⁸⁷ Yakubovsky, **a.g.e.**, s. 133.

aldıklarını, ordularına da bu adın verildiğini belirtirken, Kazan kroniklerine dayanarak, “İdil’in doğusuna geçerek, Yayık Irmağı’na kadar genişleyen Mangıt ve Kongratlar’ın göçebe Türk toplumuna girdiklerini ve kendilerini Türk saydıklarını söyleyerek Nogay ulusunun oluşumunda Mangıtların yanında Kongratların da varlığını vurgulamıştır.

Ancak S. Nogay,⁸⁸ Yakubovsky’nin “Mangıtlar’ın adlarını değiştirip, Nogay adını almaları” görüşünün yanlışlığını vurgulamış ve bu durumun, yazarın, Nogaylar’ı Moğol asıllı gösterme çabasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Öte yandan “XIII. yüzyılın ilk yarısında Nogay Han idaresinde toplanmış bir çok Türk uruğ ve boyundan oluşan bu etnik yapıya daha sonra Mangıt ve Kongratlar’dan bazı bölüntülerin katıldığını ancak XVI. Yüzyılın ikinci yarısında bunların büyük bir kısmının Orta Asya’daki yurtlarına geri döndükleri” görüşünü ekleyerek kendisinin de Nogaylar’ı salt Türk asıllı gösterme kaygısına düştüğünü söyleyebiliriz.

Bozkır destan geleneğini yansıtan Ebü’l Gazi Bahadır Han’a atıfla Cuçi Han soyundan 24 kişinin “Sayın Han Yurdu” denen yeri yönettiğini bildiren P. Golden⁸⁹, “Bundan sonra yurt Mangıtların eline geçti. Bunların önderi (alarının evveli) Kutlı Kıyalı oğlu İdiki Biy (Edigü Bey) denilen Ak Mangıt idi. Bundan sonra burasına Mangıt yurdu dendi” şeklinde yaptığı alıntı ile bu dönemde Nogay ulusunun hakim unsurunun Mangıtlar olduğuna dikkat çekmiştir.

M. Kafalı’nın,⁹⁰ “...Cuçi Ulusu’nun bünyesindeki Moğol kabilelerinin adlarını ve ehemmiyet derecelerini ulusun içinde göstermiş oldukları varlık ve

⁸⁸ S. Nogay, **a.g.e.**, s. 24.

⁸⁹ P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 270.

⁹⁰ M. Kafalı, **a.g.e.**, s. 39-41.

kuvvetlerinden anlamaktayız. Bu kabilelerin en mühimleri, Kıyatlar, Kongiratlar, Mangıtlar (Nogay) ve Şirinlerdir. Mangıtlar, Aşağı İdil havzasında ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde Hacı Tarhan (Astrahan) çevresinde oturmuşlardır. Mangıtlar izahı sarıh olarak yapılamayan sebepler dolayısıyla Nogay adıyla anılmışlardır. Bu ismin Tokay-Timur neslinden gelen Kara-Nogay ile alakasını tesbit etmek mümkün değildir. Ancak Altın Orda'nın kaderinde 40 yıl kadar söz sahibi olan Nogay'ın Mangıt-Nogay beğlerinden olduğu ve kendi tümenini Mangıtlar'dan teşkil ettiğini ve han ailesiyle akrabalık bağlarının bulunmasıyla ilgi kurulabileceğini ve Urus Han'ın gözde beğlerinden Kingeş Koygan oğlu Dervişek Mirza'nın da Mangıt ilinden olduğunu, yine Nogay gibi Cuçi Ulusu'nda söz sahibi olmuş etkisi 25 yıl süreyle devam etmiş Edigü Beğ'in de Mangıt Kabilesi beğlerinden olduğunu" belirtmesi, Mangıt-Nogay ilişkisini delillendirmiştir.

Z. V. Togan, gerek Nogay ulusunun oluşumunu ve Mangıtların Nogay ulusunun içindeki yerini, gerekse Nogaylar'ın bölgedeki benzer oluşuma sahip diğer uluslardan farkını ortaya koymuştur. Özbeklerin, Özbek, Kazak ve Mangıt-Nogay şeklinde ayrılmasıyla, Nogay ulusunun oluşumunu izah eden Togan, bu ayrılışın İdil havzasında değil, Sir Derya havzasında yaşadıkları zaman gerçekleştiğini belirtmiştir. Altın Orda Hanlığı'nın Batu ve Berke hanlar zamanında, Çağatay ulusu üzerinde kurmuş olduğu nüfuzla Maverâünnehir fiilen Altın Orda'ya tâbi hale gelmiştir. Harezm ülkesi ve Sir Derya Otrar'dan başlayıp, aşağı kısmına kadar Cuçi ulusuna ait olmuştur. Burası, Cuçi ulusunun askeri teşkilatında "Sol Kol" kabilelerini ve idari taksimatından "Gök Ordayı" oluşturmuştur.

1358-1361 yıllarında merkez Altın Orda'da işler karışınca, ordanın bütün askerlerini kumanda eden Kıyat Beğleri "Sağ Kol" kabilelerini Kırım'a ve "Sol Kol"

kabilelerini ise Sir Derya'ya getirmişlerdir. Bu dönemde Batu nesli kesildiği için yasaya göre Şiban nesli başa geçmiştir. Bir çok Özbek uruğları Turgay vilayetinde, Ak Göl civarında Şiban neslinden Hızır Han'ı hanlanmışlardır. Ayman, Karlık, Uygur, Konrat ve Böyreğ bu uruğlardandır. Hızır Han'ın hanlığı, Batı Sibirya'da Tobul havzasında bulunan Tura kalelerine has olarak kalmış ve Sol Kol'un Sir Derya havzasında bulunan uruğlar Coçi oğlu Tokay Temür neslinden Sü-Baş oğlu Kara Nogay Han'ı hanlanmışlardır. Buradaki sol uruğlar “Yedi San” denilen; Şirin, Barın Kıpçak, Argun, Alçın, Kayat, Mangıt ve Kürlevitlerdir.” Togan, Bu şekilde Nogay ulusunun Özbekler içinden ayrılışını ortaya koyarken bu parçalanışta ortaya çıkan farklılıkları da vermiştir.

“Kazak, Özbek, Nogay ve Başkurtların ekseriyeti her yerde hemen aynı uruklardan teşekkül etmişlerdir. Kıpçak, Kanglı, Kırgız, Katay (Khitay), Nayman, Min, Kirey (Kirayıt) ve Uyşun urukları, Kazak, Özbek ve Nogaylar'dahakim bir çoğunluğu teşkil ederler. Bu uruğlarla beraber Kazak, Özbek, Nogay ve Başkurtların her birine ayrı hususiyet veren unsurlarda vardır ve Nogaylar'da “As ve Şirin” uruklarıdır. Bu unsurlar müşterek unsurlara göre azınlıktadırlar.”⁹¹

Ayrıca Z. V. Togan, Nogay adının kaynağı konusunda da “Emir Nogay'dan” gelmiş olabileceği ihtimali üzerinde dursa da buna dair bir kayıt olmadığını vurgulayarak, “Kara Nogay Han'dan” gelmiş olabileceği ihtimaline ağırlık vermektedir, özellikle de bu ulusun batı ve kuzeyindeki kabile ve uluslar tarafından bu adla adlandırılması ve doğu ve güneyinde bulunan ulus ve kabileler tarafından

⁹¹ A. Z. V. Togan, **a.g.e.**, 1947 (a), s. 29.

Mangıt olarak adlandırılmış olmalarına işaret etmiştir.⁹²

Kurat'ın, "XV. Yüzyılın ortalarında Aşağı İdil ve Yayık sahasına göç etmekte olan uruğlar, kendi Mirzalarının ve beğlerinin idaresi altındadırlar, Nogay uruğlarından yedisi; Şirin, Arın, Kıpçak, Argun, Alçın, Katay ve Mangıt, "Yedisian" adıyla bilinmektedir ve bunların ilk dördü Kırım tarafına gitmiş, kalanlar ise Aşağı idil boyuna göç etmişler ve bir süre sonra bunlardan "Mangıt" uruğu "Nogay" gibi adlandırılmışlardır" şeklindeki yaklaşımı Nogay ulusunun ortaya çıkışı konusunda Togan'ın bilgilerine paralellik gösterir.⁹³

15. asrın son çeyreği, daha sonra Nogay adını alacak olan Mangıt ulusunun teşekkül ettiği dönemdir. Ebulhayr zamanında Özbek federasyonu dahilinde yer alan Mangıtlar, kabile bünyelerinin yeni iltihaklarla güçlenmesiyle ulus yapısı kazanmışlar ve böylece yeni ulus teşekküllerinin ortaya çıktığı XV. asrın son teşekkülü olmuştur. Bu dönemde Mangıtların başında Musa Mirza vardır.⁹⁴

Nogay ve Nogay Orda tabirleri ilk kez 15 yy⁹⁵. Rus kaynaklarında geçmiştir. Altın Orda parçalandıktan sonra Nogay uruğları, Cim (Emba) boyundan, Yayık ve Aşağı İdil nehrine kadar uzanan geniş sahada göç etmişlerdir. Aral Gölü civarına

⁹² Umdetü't-Tevarih'te de "Kara Nogay Oğlan"ın Hızır Han karşısında tahta çıkış mücadelesi benzer şekilde anlatılmıştır. Z. V. Togan'ın vermiş olduğu Nogay ulusunun Özbeklerden ayrılışı ile ilgili bilgileri destekleyen detaylar için bk. **Umdetü't-Tevarih**, varak: 265-b/11. satır.

⁹³ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 281; S. Gömeç, **a.g.e.**, s. 332; Sami Nogay, **a.g.e.**, s. 24.

⁹⁴ A. Gündoğdu, **a.g.e.**, s. 32.

⁹⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye Ve İdil Boyu**, Ankara, 1966 (a), s. 58; A. Kırımî, Emir Nogay ve Kara Nogay Han ile ilgili şahıs adı olarak kullandığı "Nogay" kelimesini ilk defa "Uluğ Nogay Tatarları" şeklinde ulus adı olarak Edigü oğlu Mansur Mirza'nın hükmettiği ulus olarak kullanmıştır. Umdetü't-Tevarih, orijinal eserde, varak, 276-a, satır: 17.

kadar giden bu Mangıt-Nogay uruğları tam manasıyla “göçebe” yani “koyu göçebe” olmaları hasebiyle diğer Türk uruğlarından epey ayrılırlar. Yaşayış şartları ve özellikleri icabı komşu yerleşik zümreler için, daima bir huzursuzluk unsuru idiler; çünkü, göçebeliliğin gereği yerleşik hayat yaşayan halk üzerine ani akınlar, çapullar yapmak suretiyle büyük zarar dokundurmuşlardır.⁹⁶

2. Rus Hakimiyetine Kadar Nogay Ordaları

Edigü Beğ’in oğlu ve haleflerinden Gazi Beğ’in yanlış yönetimi ve diğer oğlu Mansur’un Barak Han ile yaptığı savaşta ölümü, ordanın parçalanmasına yol açmış, çok sayıdaki oğullarının çoğu da diğer hanların hizmetine girmiştir. Kayda değer topluluklar ise Batı Sibirya’ya gitmiştir. Göçerlerin hareketliliği dikkate alınırsa önderler bir boy taraftarını elde tutabilmek için etkin çalışmalıydılar. Boşalan ordanın temel özü, en küçük oğul Nureddin Mirza’nın şahsında (1426-1440) eski göçebe adetini koruyarak, Yayık Nehrinin kalp bölgesi olan “Saraycık”da kalmıştır. Nureddin Mirza, İdil-Yayık Irmakları arasında Nogay iktidarını yeniden kurmuştur.⁹⁷

Nogaylar’ın toparlanmasında daha önemli bir kişilik olarak 1440’larda güçlü Özbek hanı Ebü’l-Hayr Han’dan ayrıldıktan sonra Özbek birliği içinde bulunmuş

⁹⁶A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1966 (a), s. 58.

⁹⁷ P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 270; Sami Nogay, **a.g.e.**, s. 23’te M. Özergin’e yaptığı atıfla, “Edigü Beğ’in öldürüldüğü (1419) ve devletin merkez idaresinin dağılıp, ülkenin parçalandığı sıralarda (1420-1430) Nureddin Mirza, Nogay Ulusu’nu bağımsız bir devlet haline getirmiştir. Böylece bütün Nogaylar, devletin ilk hükümdarı Nureddin Mirza döneminde (1426-1440) onun hüküm sürdüğü bölgede ve çevresinde toplanmışlardır.”

olan diğ er boyları kendisi ile birlikte getiren oğlu Vakkas'ı⁹⁸ (Qaqqas-Okas) görürüz. Bu dönemde Kıpçak bozkırının hem doğu hem de batı tarafında etkin olan Nogaylar, Eb 'l Hayr'ın ölümünü (1468) takip eden, bağlı boyların isyanına ve onun birliğinin dağılmasına yol açan, XV. yüzyıl sonlarındaki değişen bozkır siyasetine katılmışlardır.⁹⁹

Nogay prenslerinden Musa ve Yağmur , 1481 yılında Büyük Ordalı Ahmed'in mahvedilmesinde rol oynamışlardır. Sonraları Kırım hanlarının büyüyen gücüne karşı denge sağlamak amacıyla Ahmed'in halefleri ve Astrahan hanları ile ittifak kurmuşlardır. Nogaylar tek bir merkezi otorite altında değillerdir, farklı mirzalar arasındaki hizipleşme, birlik içinde ve dışında tüm taraflarda sürekli sadakat değişikliğine sebep olmuştur. Bu yüzyılda gerek Kırım, gerek Kazan ve  zbek hanlıkları ile çıkar ilişkileri devam etmiştir.

XVI. yüzyıl sonuna kadar Nogaylar, kuzey batıda Kazan Hanlığı ve kuzey doğuda Sibir Hanlığı'na kadar göçmüşlerdir. Doğuda aşağı Seyhun ve Aral Gölü'ne uzanmışlar, Orta Asya kentlerine akınlar yapmışlar ve güneyde Hazar'a kadar inmişlerdir. Başkurtlar ve Ostyaklar onlara haraç ödemişlerdir. P.Golden, Herberstein'e yaptığı atıfla, Nogay prenslerinden Mamay ve Ağiş'in, büyüyen gücünden korktukları m ttetikleri Kırım Han'ı Muhammed Giray'ı öldürdüklerini söyleyerek bu siyasi etkinliği vurgulamıştır.1530'larda bu geniş göçebeler 200 bin savaşçı çıkarma kapasitesindeydiler. Ancak Nogay Orda bir devlet değil kaygan bir boy birliğidir. Cengizli komşularının aksine, kısmen yönetici ailenin kağan dışı

⁹⁸M. Alpargu, **a.g.e.** s. 39; Sami Nogay, **a.g.e.**, s. 25'te, Polonyalı Coğrafyac  Mehowski'ye yaptığı atıfla,"Nogay Ordası'nın nihai olarak şekil alması Edige torunu Vakkas zamanında gerçekleşmiştir." Diyerek P. Golden' ile aynı görüştedir.

⁹⁹ P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 270.

kökenli olmasından dolayı merkezi otorite yoktur. Bu askeri toplanak, Özbekler ve diğer düşmanlarınca, Nogaylar’asürekli baskı yapan Kazak birliğine karşı sürekli kullanılmışlardır. Bu nedenle Kazak hanlarının 1530’larda aldığı yenilgilerin çoğunda Nogaylar’ın büyük rolü vardır.

Edigü zamanına kadar dayanan ancak, XV. yüzyılda Büyük Ordalı Ahmed’in ölümüyle daimilik kazanan Moskova ilişkileri, bu yüzyılda iyice önem kazanmıştır. Özellikle de Kazan Hanlığı’nın işlerine daha fazla karıştıkça Moskova’nın ilgi ve etkisi artmıştır. Nogaylar, gerek Kazan gerekse Cengizli bölüntülere karşı denge unsuru olmuşlar, serbest çalışan savaşçı güç olma işlevi Edigü zamanından beri değişmemiştir. Ancak Nogay “mirza” ve “beğleri” değişik siyasi yönlere kaymışlardır. Rusya, Kazan ve Kırımlılar, Nogaylar’ın arasında nüfuz kazanmak ve muhaliflerini, Nogay güçlerinden mahrum etmek için yarışmışlardır. Nogaylar ise Astrahan’da ve kendi lehlerine olabilecek Kazan hanları üzerinde denetim kurmak istemişlerdir. 1549’da Şih Mamay’ın ölümü ve Yusuf Mirza’nın iktidara gelmesiyle bu yönelimdeki zıtlıklar tamamen su yüzüne çıkmıştır.

Moskova’nın, Kazan’a artan baskısından şüphelenen Yusuf Mirza, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Kırım Hanlığı’nın kendisini Moskova karşıtı ittifaka alma isteklerine olumlu cevap vermiş ve 1551’de bu ittifaka katılmıştır.¹⁰⁰ Sahip Giray devrinde, Yusuf Mirza idaresindeki Kiçi-Nogay kabileleri, Kırım Hanı’nın ve padişahın tabiiyetini kabul etmişlerdir. Sahip Giray atalarının siyasetini devam ettirerek, çok sayıda kabileyi Kırım Yarımadası’na getirerek, yerleştirmiştir. Orak, Kasay, Ur-Mehmed (Or-Membet) ve Tokuz? Kabilelerinin bir kısmı batıya,

¹⁰⁰ P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 271-272.

Karadeniz'in kuzeyindeki steplere, Besarabya (Bucak)'ya nakledilmişlerdir.¹⁰¹

Bu dönemde Nogaylar'ın Kazan Hanlığı ile iyi ilişkiler kurduğu görülmüştür. Yusuf Mirza'nın kızı, Süyüm Bike Hatun, Safa Giray Han'ın hatunudur ve Kazan Hanlığı'nın Rus mücadelesinde aktif rol oynamıştır. Ancak Kazan Hanlığı'nın düşmesi (1552) ve Rus yayılışının aşağı İdil'e kadar ulaşması Nogay uruğlarının göç sahasını daraltmış, Nogaylar arasında geçim sıkıntısının başlamasına sebep olmuştur.¹⁰² Nogaylar, büyükbaş hayvanlarını ve özellikle atlarını Kazan Hanlığı'nda satarak kazandıkları para ile buradan tedarik ettikleri ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuşlar ve ekonomik çöküntü başlamış, uruğlar arasındaki geçimsizlikler ve ayrılıklar bunu takip etmiştir.¹⁰³ Yusuf Mirza'nın boyları kendi tüccarlarını Buhara'ya gönderirken, kendi halkının Moskova ile ticaret yaptığına dikkat çeken kardeşi İsmail Mirza buna karşı çıkmış ve Kazan'ın fethinden sonra ortaya çıkan ayrılıklarla Nogay Orda parçalanmaya başlamıştır.¹⁰⁴ Yusuf Mirza ile İsmail Mirza arasında çıkan ayrılıklar en çok da Rusya'nın işine yaramıştır. İsmail Mirza Ruslardan aldığı bir çok hediye ve Rus kışkırtmasına katılan Nogay büyüklerinin desteği ile hayli kuvvet toplamış ve 1555'te Yusuf Mirza'yı tuzağa düşürerek öldürmüştür. Yusuf Mirza'nın ölümünden sonra tek başına bütün Nogay Uruğları'nın başına geçeceğini sanan İsmail Mirza, Yusuf Mirza'nın oğullarının başlattığı mücadele ile karşılaşmıştır. İsmail Mirza'ya karşı gelen uruğların çoğu Kırım Hanlığı'nın himayesi altında yaşamaya karar verip İdil'in batı yakasına göçmüşlerdir.

¹⁰¹ H. İnalcık, **a.g.m.**, 1988 (d), s. 748.

¹⁰² A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 281.

¹⁰³ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1966 (a), s. 58.

¹⁰⁴ P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 272.

Ayrıca 1557-58'de Aşağı İdil ve Yayık boyunda görülen açlık ve kıtlık Nogaylar'ı İdil'in batısına göç etmeye zorlamıştır.¹⁰⁵ A. Z. V. Togan, Nogay memleketinden geçip, faciayı bizzat gören İngiliz Jankenson'a yaptığı atıfla, “Bozkırın bir çok yerinde hiç kullanılmayan ekmek Mangıt-Nogaylar için yegane azık olmuştur, o da ancak Rusya'dan gelebilmiştir.” Hayvanların kışın kırılmasından ileri gelen bu açlık tarif edilirken Başkurt ve Mangıt-Nogay şecerelerinde “965 yılı (hicri) o kadar açlık oldu ki, halk ekmek ile geçinmek mecburiyetinde kaldı” denilmiştir. Hatta Evliya Çelebi, “Nogaylar ekmek yerlerse karınlarına yapışıp ölürlər” diye mübalağada bulunmuştur.¹⁰⁶

Bu kıtlık ve açlıktan oldukça etkilenen Nogaylar'ın yüz binlerce hayvanı ölmüştür. Yine binlerce insanın ölmesine sebep olan bu kıtlık döneminde on binlerce Nogay çocuğunun köle olarak Ruslara satıldığı bilinmektedir.¹⁰⁷ Bu dönemde Nogaylar'ın kuzey-batı yaylalarında, İdil'e yakın yerlerde Rusya'ya ve Astrahan'a bitişik yerlerde göçmekte olan ve nureddin (veliahd) iken kendi yaylası olan “Buzan” sahasında Ruslarla uzlaşmış olan İsmail Mirza'nı nüfuzu artmış ve herkes ona muhtaç olmuştur. O da Rus tabiiyetini kabul etmiştir. İsmail Beğ'e ve Ruslara düşman olan, Rus istilasına şahit olup oturmak istemeyen ancak buna karşı ciddi mukabele imkanı olmayan mirzalar, kendilerine tabi “ellerini” alıp bir tarafa göçme fikrine düşmüşlerdir. 1558'de İsmail Beğ'in ordasında bulunan Rus elçisi, Moskova'ya gönderdiği Raporda “Nogaylar tamamıyla harap oldular, iflas ettiler ve başlarını nereye sokacaklar bilmiyorlar, Buhara veya kırım'dan hangisine

¹⁰⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 282.

¹⁰⁶ A. Z. V. Togan, **a.g.e.**, 1947 (a), s. 139.

¹⁰⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 282.

geçeceklerini tayin edemiyorlar, ancak son günlerde Kırım tarafını ihtiyar ettiler” demiştir.¹⁰⁸

Kırım tarafına göç edenlerin başında Kadı Mirza bulunmaktadır. Kırım Han’ı Devlet Giray Han bunlara Kuban boyunda, Azak çevresinde, göç edebilecekleri bir saha tesis etmiş ve “Küçük Nogay Orda” adıyla bilinecek bu uruğların başına Kırım Hanı’nın oğullarından biri getirilerek Kırım Hanlığı’na tabi olunmuştur. Böylece 1557-58 yılında Nogay Ulusu ikiye¹⁰⁹ bölünmüştür.

İdil ırmağının doğusunda kalan çok sayıdaki büyük grup olan Nogay uruğları ise “Büyük Nogay Ulusu” olarak anılmıştır. Bu ulus İsmail Mirza’nın idaresinde kaldığı müddetçe Moskova-Rus siyasetine uygun bir yolda yürümüştür. 1556’da Astrahan’ın Ruslar tarafından alınmasında İsmail Mirza’nın rolü büyük olmuş ve Aşağı İdil boyunu Rusların ele geçirmesinde İsmail Mirza her türlü yardımı yapmıştır. Ancak ondan sonra Büyük Nogay Ulusu’nun başında bulunan mirzaların büyük çoğunluğu İsmail Mirza’nın bu yanlış siyasetini beğenmeyip, Moskova’ya karşı Kırım Han’ı ve özellikle de Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurmak istemişlerdir. Küçük Nogay Ulusu ise coğrafi durumu gereği Kırım Han’ı ve Osmanlı Devleti’nin takip ettiği siyasete uyarak, Ruslara karşı savaşmışlardır. Küçük Nogay Ulusu’ndan

¹⁰⁸ A. Z. V. Togan, **a.g.e.**, 1947 (a), s. 139.

¹⁰⁹ M. Alpargu, **a.g.e.s.** 59’da Nogaylar’da görülen parçalanmanın sebepleri üzerinde dururken farklı görüşlerin varlığından söz eder. İlk görüş olarak; “Yusuf Mirza’nın idaresine baş kaldıran kitlelerin faaliyeti Küçük Nogay Ordası’nın ortaya çıkışını hazırlamıştır ve Seyyid Ahmed soyundan gelenler Yusuf Mirza’nın yöneticiliğini kabul etmeyerek ayaklanıp Seyyid Ahmed’in oğlu Gazi yönetiminde Kuban Çerkesleri’nin yanına göç etmişler ve bu ordaya ‘Küçük Nogay Ordası’ adı verilmiştir.” Diğer görüş ise A. N. Kurat’ ın verdiği, yukarıda açıkladığımız, Yusuf Mirza ve kardeşi İsmail Mirza arasında baş gösteren görüş ayrılığına dayanmaktadır.

Kadı Mirza komutasında yaklaşık otuz bin Nogay atlısının, 1569'daki Osmanlı Devleti'nin Ejderhan seferine katılması bunu açıkça göstermektedir.

Parçalanma sürecine giren Nogaylar, 1569 ve 1588'de Osmanlı Devleti'nin yapmayı planladığı Ejderhan seferleri ile ümitlenmişse de seferin yapılamamış olması büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Nogay uruğlarının durumu, Rus baskısı karşısında her geçen gün kötüye gitmektedir.¹¹⁰

¹¹⁰ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 282; S. Gömeç, **a.g.e.**, s. 333-334.

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ HAKİMİYET POLİTİKALARI

A. RUSYA VE OSMANLI DEVLETİ'NİN KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ VARLIĞI

1. Rusya'nın İdil Boyunda Yükselişi

Kiyef Rusyası'nın IX.- XII. Yüzyıllardaki devlet teşkilatında, sosyal durumunda ve kanunlarında düzenli bir gelişme görülmüştür. Herhangi bir siyasi teşkilat sahibi olmayan slav uruğlarını, rus knezlerinin¹¹¹ idaresi altında bir devlet içinde birleştirmeyi ve bir “Rus milleti” meydana getirmeyi başarmışlardır. Hristiyanlığın kabulü ile Bizans kültürü bu zümreye aşılınca Rusya, Hristiyan ve medeni devletler dairesine girmiştir. XII.yüzyılda batı Avrupa'daki “feodalizm”e benzer bir durum Kiyef Rusyası'nda meydana gelmiş ancak yerli şartlar ve âmiller bu feodalizme hususi bir karakter vermiştir.¹¹²

¹¹¹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)**, TTK, Ankara, 1999 (c), s. 36,42,59. Knez (knyaz), Slavlar arasında bulunan askeri kıtaların başındaki Norman beylerine verilen Slavca bir isimdir, s. 36. XII. yüzyılın başlarında bütün Rusya bir çok “feodal” beyliklere (knezliklere) bölünmüştür. Bunların en önemlileri: Kiyef, Çernigov, Galiç, Polotsk, Turov-Pinsk, Rostov-Suzdal, Ryazan, Novgorod ve Vladimir-Volynsk Knezlikleridir. Bunların her birinde Hristiyanlığı kabul eden ilk knez Vladimir Svyatoslaviç neslinden türemiş bir aile vardır. Ancak Kiyef Knezliği, sülalenin en büyüğüne ait olarak kabul edilmiştir. Knezlerin en kuvvetlisi hakimiyet sürdürdüğü için, Kiyef Knezi “Büyük Knez” lakabını taşımıştır, s. 42. Rusya'da ilk devlet teşkilatı İskandinavya'dan gelen Norman beyleri tarafından kurulmuştur,s. 59.

¹¹² A. N. Kurat, **a.g.e**, 1999 (c), s. 59.

XIII. yüzyılın başında, her geçen gün topraklarını genişleten Cengiz Han, Türkistan seferini bitirince, Kafkaslar üzerinden Kuzey Kafkasya'ya ve Kuban boyundaki Kumanlar memleketine yürünmesini emretmiş, Cebe-Noyun ve Subutay-Batur adlı iki emiri, 1222 yılında Kafkasları derbend geçidinden aşmışlar, Alanları yenerek Kuman üzerine varmışlar ve 1223 yılında Cenevizlilerin elinde bulunan Kırım'daki Suğdak şehrine hücum etmişlerdir.¹¹³ Kuman başbuğunun yardım isteğine olumlu cevap veren Rus knezlerine, Moğol komutanları bu fikirden vazgeçmeleri için elçi göndermişse de işe yaramamış ve 16 temmuz 1223'te Kalka Meydan muharebesinde Kuman ve Rus birliği Moğol orduları karşısında ağır bir yenilgi almıştır. Özü boyunca kaçan Rusların hemen hepsi yok edilmiş, birkaç knez dışında diğerleri öldürülmüştür. Çok sayıda Rus köyü yıkılıp, yakılıp, yağmalanmış ve halkta büyük bir "Tatar" korkusu oluşmuşsa da bu korku kısa sürede unutulmuştur.

1235 yılında yapılan Büyük Kurultay'dan çıkan "Batı Seferi" kararı 1236'da Batu Han komutasında başlatılmış olup, 1237'de İdil Bulgarları memleketi tahrip edilip, Rus yurduna geçilmiş ve ilk darbe Ryazan Knezliğine vurulmuştur. Sırasıyla Moskova ele geçirilmiş, 1238'de Vladamir şehri kuşatılmış, 1239'da bu şehrin yakılmasıyla Novgorod'a kadar yaklaşmıştır. Moğol askerlerinin bir kolu Don boyunca kuzeye çıkıp, Başkurları hakimiyet altına almış, diğer kol ise Kırım istikametinde ilerleyip, Suğdak şehrini yağmalayıp, İdil ile Özü arasındaki bozkırları ele geçirmişlerdir.

1239-1240 yılında çıkılan küçük bir seferle, Pereyaslavl ve Çernigov knezliklerinin ele geçirilmesinden sonra 1240 yılında Kiyef'in alınmasıyla Rus yurdu

¹¹³ A.YU. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 24.

gibi geniş bir ülke ve Hristiyan bir topluluk kesin yenilgiye uğratılmış ve Rus knezlikleri tam olarak kontrol altına alınmıştır. Öte yandan Kumanların Kıpçak bozkırlarından kovulmasıyla bu geniş coğrafya Moğolların eline geçmiştir¹¹⁴. Gerek Rusya’da gerekse Moğollar’ın geçtiği diğer yerlerde Moğol kuvvetleri bırakılmamış, bu nedenle idare sistemlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Hayatta kalan Rus knezleri ve akrabaları tekrar topraklarına dönmüşlerdir.

Batu Han, 1242 yılı sonunda İdil’in aşağı kısmına ordugâhını kurduktan sonra yeni ele geçen yerlerin idaresini düzenlemiştir. İdil Bulgarlarının toprakları ormanlık bir yer olduğundan Moğol askerleri ve göçebe Türk unsurları için elverişli değildir. Kuzey ve Orta Rusya ise hiç uygun değildir. Kıpçak bozkırları ise göçebe yaşama hitap etmektedir. Bu nedenle, yaşam alanı olarak uygun olmayan yerleri, vergiye bağlayarak yönetimlerini yerel yöneticilerine bırakmışlardır. Bu durum Rusya için de geçerlidir. Ancak, knezlerin, bu iş için önce Batu Han’a sonra da Moğolistan’daki büyük kağana gidip yüz sürüp, bağlılığını bildirip, “yarlık” almaları gerekmiştir. Knezler iç idarede tamamıyla serbest bırakılmış, sadece vergi toplamak için bölgeye “daruga ve baskak” adı verilen memurlar tayin edilmiştir.

Moğol istilasından önce knezlerin mücadeleleri, Rus topraklarında emniyeti bitirmiş, ticaret durmuş ve ziraat sekteye uğramışken, Moğolların şiddetli disiplini sayesinde, Rus ilinde tam bir sükunet ve asayiş sağlanmıştır. Bu da çok geçmeden Altın Orda üzerinden İran ve Bizans ile ticaret yapmalarına imkan sağlamıştır.

Moğol hakimiyetinin üzerinden yirmi yıl geçmişti ki, Rus şehirlerinin bazıları Altın Orda’ya vergi göndermemeye başlamışlardır. 1262’de Suzdal Rusyası, 1289, 1315 ve 1320’de Rostov ve 1327’de Tver ahalisi vergi vermemek adına

¹¹⁴ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 59; R. Grousset, **a.g.e.**, s. 258-259.

ayaklanmışlardır. Ayaklanmaların yoğun olduğu döneme bakıldığında Altın Orda'da yönetim ikiliğinin varlığı dikkat çeker ki knezler bundan faydalanmak istemişlerdir. Bu dönemde Emir Nogay'ın bir han gibi hareket etmesi Rusya üzerinde de etkisini göstermiş ve knezlerin bir kısmı han'ı baş olarak tanırken bir kısmı ise Emir Nogay ile bağlantı kurmuşlardır. Yine de bu knezler, iç işlerine Altın Orda'nın müdahalesinden hiç çekinmeden birbirleri ile mücadelelerine devam etmişlerdir.

Moskova Knezliği, XIII.yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve ilk knezi Aleksandr Nevski'nin küçük oğlu Daniil'dir. Sonraki Büyük Moskova Knezleri ve Rus Çarları bu sülaleden gelmektedir. Moskova Knezleri, genellikle, kurnaz ve becerikli kişilerdir ve Altın Orda Hanları'nın güvenini kazanmayı ve diğer Rus knezlerini kötüleyerek hanların nezdinde birici mevkii almayı başarmışlardır. Yuri Daniloviç'ten sonra kardeşi İvan 1328'de Büyük Knez olmuş ve kendi knezliği içinde asayiş ve emniyeti temin etmiştir. Bu knezin yaptığı en önemli işlerden birisi, "Altın Orda'ya gönderilmesi gereken vergi külfetinin yükümlülüğünü üzerine almış" olmasıdır. Böylece Moğol vergi memurları knezlik sahasından uzaklaştırılmıştır. Yine, Moğol İmparatorluğu sınırları içinde ticarete verilen önem ve bu sınırlar içinde sağlanan genel asayiş ve emniyet sayesinde para tedavülü çoğalmış, Rusya'da da etkisi görülmüştür.

İvan, Altın Orda Han'ı için vergi toplarken gereğinden fazla toplayıp, han'ın vergisi gönderdikten sonra kalanını kendine ayırmış ve böylece hatırı sayılır bir miktar, knezin kasasında kalmıştır. Altın orda Hanları ise eskisine göre Rus vergilerinin sorunsuz toplanmasından ve külfetsizce düzenli bir şekilde gelmesinden memnun olmuşlardır. Ayrıca vergi dışında İvan tarafından gönderilen armağanlar, Altın Orda'da Moskova Knezi'nin en güvenilen ve en çok sevilen knez olmasını

sağlamıştır. Böylece Moskova Knezliği, Rusya’da diğer knezler arasından sivrilmiş ve Altın Orda Hanları’nın vekili sayılmıştır.

Kiyef’in Moğol istilasında tahrip edilmesinden sonra, Rus metropolitliği buradan Vladimir şehrine taşınmış ve metropolit Petr, Moskova Knezi’nin büyümesinde mühim bir rol oynamıştır. Petr’in yerine geçen Teognost’un, kilise merkezi olarak Moskova’yı seçmesi, Moskova’nın Rus kilisesinin daimi merkezi olmasını sağlamıştır. 1357’de Canibek Han’ın hatunu Taydula Hatun’un hastalığının, davet edilen Rus metropoliti Aleksey tarafından tedavi edilmesi üzerine, Rus Kilise ve metropolitinin Altın Orda’daki mevkii iyice kuvvetlenmiştir.

XIV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Moskova Knezliği, hem siyasi, hem dini hem de iktisadi üstünlüğü elde etmiştir.

Sonuç olarak, Moskova Knezliği’nin durumu sağlamlaştıkça, nüfusu çoğalmıştır. Özellikle, iç asayişin ve emniyetin sağlanmasıyla komşu knezliklerden, gerek halk gerekse büyük arazi sahipleri ve ticaretle uğraşan asil boyarlar Moskova Knezi’nin hizmetine girmişlerdir. Altın Orda Hanları’nın bilerek veya bilmeyerek müdahaleleri ve izledikleri politikalar, Rusya topraklarında, Moskova etrafında toplanan, merkezîyetçi ve kuvvetli bir devletin kurulmasını sağlamışlardır. Özellikle Rusların diline, dinine ve kanunlarına dokunulmaması, Rus kilisesine imtiyazlar verilmesi, Rus kültürünün muhafazasıyla güçlenmelerine imkan sağlamıştır. Öte yandan, sonradan Moskova knezlerinin Türk illerinde yapacakları gibi bir imha siyasetinin takip edilmemesi ve Moskova Knezleri’nin Altın Orda Hanı’nın vekili gibi görülmesi onlara mutlak hakimiyeti getirmiştir.¹¹⁵

¹¹⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 59-63.

Rusya'nın, Bizans ile ilişkilerine baktığımızda, X. Yüzyıl sonlarında Ortodoksluk-Hristiyanlığın Kiyef-Rusyasına Bizans'tan gelmesi hasebiyle Rusya-İstanbul bağları dini niteliktedir. Bu nedenle İstanbul patrikhanesinin Rusya üzerindeki nüfuzu uzun zaman devam etmiştir. Moskova knezi III. İvan'ın, Bizans prensesi Sofya Paleolog ile evlenmesi, Moskova'da, Moskova'nın Bizans'a halef olacağı görüşünü geliştirmiştir. Bu görüş bir süre sonra Rus manastırlarında “Moskova-Üçüncü Roma” tarzında tamamen siyasi bir hedef haline dönüştürülerek, Rusya, “Moskova-Üçüncü Roma” sıfatıyla, “vaktiyle her iki Roma gibi dünyaya hakim olacak ve Bizans'ın halefi olarak İstanbul'u ele geçirecek” şeklinde bir idealize edilmiş ve Rusya tarafından takip edilen ana siyaset haline gelmiştir.

Rus-Osmanlı ilişkilerini incelediğimizde; İstanbul'un fethinden sonra Rusların, Osmanlı topraklarında ticaret yaptıkları, Bursa'ya kadar gittikleri bilinmektedir. Kefe ve Azak üzerinden yapılan bu ticaret sayesinde, Kırım Han'ı Mengli Giray'ın araya girmesi ile, III. İvan ve II. Bayezid zamanında (1492) siyasi ilişkiler kurulmasını sağlamıştır.

Moskova Rusyasının gözünde muazzam bir askeri güç sıfatıyla karşısında dayanılamayacak bir kuvvettir ve onunla iyi geçinmek gerekir. Ancak Osmanlı Devleti için “Moskova ile iyi geçinmek” diye bir mesele yoktur. Devletin esas siyaseti Akdeniz ve Orta Avrupa'ya yöneltilmiştir ve Rusya coğrafi durumu itibarıyla çok uzak kalmaktadır. Bu nedenle Rus işleriyle Kırım Hanları ilgilenmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı devlet adamları Rusya ile çok az ilgilendikleri için, Rusya hakkında hiçbir zaman yeterli bilgi edinememişler ve bir diğer sonucu ise, Rusyayı “küçümseme” olmuştur. Hatta Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi bile İstanbul'da fazla bir yankıya sebep olmamıştır. Astrahan'ın Rusların

eline geçmesi, Rusların Terek boyuna sokulup, Osmanlı topraklarına yaklaşımları ve Türkistan'dan gelen tüccar ve hacılara Astrahan yolunun kapatılması, İstanbul'da Rus emelleri hakkında endişelere yol açmış ve nihayet 1569'da "Ejderhan Seferi" olarak bilinen ilk Rus-Türk çatışmasını ortaya çıkarmıştır.

Oysa Rus devlet adamları, Osmanlı Devleti ile ilgilenip, nasıl bir kuvvet olduklarını yakından görmüşler ve Rus siyasetini de ona göre ayarlamaya dikkat etmişlerdir. Moskova'da dış işlerinin yürütüldüğü bir daire kurulmuş ve bir bürosu Türkiye'ye aittir ve Türk siyasetini düzenlemiştir. Bu siyaset; Osmanlı padişahlarını oyalamak, mümkün mertebe uysal görünmek ve yerine göre aldatmaktır. Özellikle Korkunç İvan'a göre Osmanlı Devleti her bakımdan örnek alınması gereken bir teşkilata sahiptir ve teşkilatın kurucusu sayılan Fatih Sultan Mehmet de örnek bir hükümdardır. Moskova'nın bu müthiş çarının Fatih'e karşı hayranlı beslediği ve bir çok yönden onu taklit etmek istediği bilinmektedir.¹¹⁶

2. Kazan Ve Kasım Hanlıkları'nın Kuruluşu Rus Hakimiyetine Girişi

Altın Ordu hanlarından Canıbek'in ölümünden sonra başlayan taht kavgaları ve 1391-1395 yılları arasında meydana gelen Timur-Toktamış mücadelesi nedeniyle zayıflayan Altın Orda'da tam bir çözülme başlamış ve Kazan, Kasım, Kırım, Sibir, Astrahan ve Nogay gibi daha küçük hanlıkların kurulmasıyla bu devlet fiilen sona ermiştir.¹¹⁷ Cengiz sülalesinden Togay-Temür, Tölek-Temür neslinden içkili Hasan oğlu Uluğ Muhammed Han, 1419-1424 ve 1427-1436 yılları arasında Altın-Ordu

¹¹⁶ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri**, Ankara Üniversitesi, DTCF Yay., Ankara, 1970 (b), s. 2-3.

¹¹⁷ Ahmet Temir, "Kazan Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 933.

Hanı sıfatıyla Saray'da hakimiyet sürdükten sonra tahtını Küçük Muhammed'e kaptırınca Kırım'a gitmiş ve Kırım'da da tutunamayıp, Orta İdil sahasına geçerek, vaktiyle Kama Bulgarlarının hakim oldukları sahada, 1437'de "Kazan Hanlığı" adıyla yeni bir siyasi teşekkül kurmuştur.¹¹⁸

Hanlığın güneyinde, Astrahan Hanlığı, kuzeyinde Fin kavimlerinin oturduğu ülkeler, doğusunda ve güney doğusunda Nogay Hanlığı, kuzey doğusunda Sibir Hanlığı, batısında Moskova Beyliği ve güney batısında da Kırım Hanlığı bulunmaktadır.¹¹⁹ Bu dönemde 1389-1425 tarihleri arasında Moskova Knezliği'nin başında I. Vasili vardır.

1425-1462 yılları arasında Vasili'nin yerine geçen oğlu Vasili Vasilyeviç, Uluğ Muhammed Han tarafından büyük knez olarak kabul edilmişse de 1439'da Kazan kuvvetleri ile Moskova üzerine yürüyen Uluğ Muhammed, İdil nehrinin sağ tarafını Oka nehrine kadar Ruslardan temizlemiş¹²⁰ ve 1445 tarihli son Rus seferinde Vladimir'e kadar ilerlemiş, Suzdal meydan muharebesinde büyük bir zafer kazanarak Vasiliy'i esir almıştır. İleri sürülen bütün şartları kabul etmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Bu şartlara göre; savaş tazminatından başka, Moskova Altın

¹¹⁸ Akdes Nimet Kurat; "Kazan Hanlığı (1437-1556), **Türkler Ansiklopedisi**, cilt: 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002 (b), s. 441; Donald Ostrowski, "Kazan Hanlığı'nda İdari Yapı", çev.Özgür Çınarlı-Mustafa Cankal, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 453-454; Batı Sibiry'a'yı merkez edinen, Şibanoğulları neslinden olup, Bular ve Kazan şehirlerini idare eden İlibay'ın elinden bu şehirleri alarak (1449'da) oğlu Mahmud Han'da Altın Orda Hanlığı'ndan ayrılarak Kazan Hanlığı'nı kurdu. A. Zeki Velidi Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, cilt: 1, İstanbul, 1981 (b), s. 353.

¹¹⁹ A. Temir, "Kazan Hanlığı", s. 933.

¹²⁰ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 75.

Ordu'ya karşı olan mükellefiyetlerini şimdi Kazan'a karşı yerine getirecektir.¹²¹ Ayrıca, Moskova arazisinden şehzadelere yurt vermeyi de kabul etmiştir. Böylece Moskova Knezliği Kazan'a tâbi olmuş ve şehzadeler aracılığıyla sürekli denetim altında tutulması planlanmıştır. Bu anlaşmaya göre knez, şehzade Yakub ve Kasım'a Oka nehri boyundaki Gorodets (Hankirman) şehrini yurt olarak vermiştir. Yakub'un sahneden çekilmesiyle bu şehir Kasım adını almış ve yeni bir hanlık kurulmuştur. (1452)¹²²

Kazan savunmasında bir ileri karakol mevki gibi hizmet vermesi amacıyla kurulan bu hanlık, Rus entrikalarının etkisiyle kısa süre sonra Kazan'a düşman hale gelmiştir.¹²³ Kasım Hanlığı'nın han ve mirzaları çok geçmeden Moskova Knezliği'nin nüfuzu altına girmişler ve 200 yıllık hayatları boyunca Moskova Rusyasının büyümesinde ehemmiyetli rol oynamışlar ve Ruslar arasında Moğol-Türk unsurlarının ve etkilerinin artmasına büyük ölçüde katkı sağlamışlardır.

1449 yılında başa geçen III. İvan, diğer Rus knezlikleri ile mücadeleye devam etmiş ve 1472'de zengin bir ülke olan Novgorod'a hakim olmuştur. 1472'de Altın Orda Han'ı Seyyid Ahmed, Moskova üzerine bir sefere çıkmıştır. Gerek, anlaştığı Leh kralının yardım göndermemesi ve Rus hizmetindeki Kasım hanzadelerinin Seyyid Ahmed'e hücum etmeleri gerekse Altın Orda askerleri arasında baş gösteren hastalık nedenleriyle Ahmed Han sonuç alamadan geri çekilmiştir.

¹²¹ Ahmet Temir, "Kasım Hanlığı, **Türk Dünyası El Kitabı**, cilt: VIII, Ankara, 1976, s. 940.

¹²² A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 83; A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 158; A. Temir, "Kazan Hanlığı", s. 933.

¹²³ İlya V. Zaitsev, "Kasım Hanlığı", çev. Özgür Çınarlı, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt: 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.466.

Bu tarihten itibaren Moskova Knezliğinin durumu oldukça sağlamlaşmış ve Altın Orda'ya tâbi olmasına rağmen, Doğu Avrupa'nın en kuvvetli devleti olmuştur. Öte yandan, Orta İdil sahasında hakimiyeti ele almak istediği açıkça belli olan Moskova Knezliği'nin büyüme ve genişlemesinden endişe eden Altın Orda ve Lehistan ortak düşmana karşı müttefik olmuşlardır. Böylece Doğu Avrupa'da iki siyasi blok oluşmuştur: Moskova-Kırım, Altın Orda-Lehistan olmak üzere.¹²⁴

1480 yılında çıkılan seferde karşılaştıran iki ordu beklemeye başlamış, Lehistan'dan beklediği yardımı alamadığı için harekete geçemeyen Ahmed Han, Mengli Giray'ın¹²⁵ taht ilini tahrip ettiğini haberini alınca geri çekilmiş ve Rusları büyük bir felaketten kurtarmıştır. III.İvan'ın Moskova'ya “muzaffer bir kumandan” olarak dönmesini ve büyük bir kahraman olmasını sağlamıştır.¹²⁶ 1480 yılında savaş yapılmadan bitirilen sefer, Rusya'nın kendiliğinden “Moğol-Türk hakimiyetinden” kurtulmasına imkan vermiş ve 1481'de Sibir ve Kırım hanları'nın adamları tarafından Ahmed Han'ın öldürülmesi, Moskova knezliklerinin ve ona bağlı diğer Rus knezliklerinin Altın Orda tabiiyetinden çıkmalarını sağlamıştır.¹²⁷

Ruslar Altın Orda'nın bu çöküş sürecine girmesinden faydalanarak Sibirya'ya sefer düzenlemişlerdir. 1483 yılında İrtiş ve Obi nehirleri kıyılarına kadar ulaşp, buradaki kuzey ticaret yollarını ele geçirmişleridir.¹²⁸ Öte yandan, Kazan Hanlığı'nı hedefine alan İvan, Rus düşmanlığı ile tanınan Ali'nin hanlığa geçmesiyle (1487) Kazan Hanlığı'nın cezalandırmaya karar vermiştir.

¹²⁴ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 120.

¹²⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 120.

¹²⁶ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 142-143.

¹²⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s.125.

¹²⁸ A. Z. V. Togan, **a.g.e.**, 1981 (b), s. 362.

Çok sayıda Rus kuvveti ile Kazan şehrini kuşatmış ve 9 temmuz 1487'de işgal etmiştir. Şimdilik amacı Kazan Hanlığı'nı tamamen ortadan kaldırmak değil, Kasım Hanlığı gibi, kendisine bağlı, Ruslara hizmet edecek ve Rus ordusuna atlı kıtalar temin edecek bir hanlık olarak kalmasını istemiştir. Bu nedenle, Kazan tahtına Rus taraftarı geçirilmiş, Ali Han ve soyundan gelenler ortadan kaldırılmıştır.¹²⁹

Ahmet Han'dan sonra yerine geçen oğlu Seyyid Ahmet Han (1481-1502) ile kardeşi Şeyh Ahmet Han, sürekli Mengli Giray ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. 1485 yılında Seyyid Ahmet Han'ın kardeşi Murtaza ve Mahmud Sultanlar, Mangıt beyi Temürbek ile beraber Mengli Girayı savaşta büyük bir hezimete uğratmışlar ve 1491'de Seyyid Ahmet Han, Mengli Giray'ın üzerine yürümüşse de Rus knezi III. İvan, Mengli Giray'ın kardeşi Nurdevlet'i, Rus hizmetinde bulunan oğlu Satılmış'ı ve Kazan Han'ı Muhammed Emin'i Saray şehrine saldırtmış ve şehri yakıp, yıktırıştır. Böylece bu girişim yarım kalmıştır.

1502'de Mengli Giray, Altın Orda Hanlığı'nın ne kadar düşmanı varsa hepsini seferber edip, Saray'a saldırmış ve şehri tamamen yakıp tahrip etmiş ve Altın Orda Devleti'ne son vermiştir. Seyyid Ahmed Han'ın savaşta ölümünden sonra han ilan edilen kardeşi Şeyh Ahmet Han, Mengli Giray tarafından yenilerek takip edildiğinde Türkiye'ye iltica etmek istemiştir. Ancak, II. Bayezid, Mengli Giray'ın tarafını tuttuğu için Şeyh Ahmet'i mülteci olarak kabul etmemiş ve O da Litvanyalılara sığınmıştır.

Bu arada Şeyh Ahmet Han'ın Astrahan'ı idare eden kardeşi ve yeğenleri mütemadiyen kendi aralarında mücadele etmişlerdir. Bu iç mücadelede Altın Orda'nın temelini teşkil eden uruğlar son derece yıpranmışlar ve doğuya gitmeyenler

¹²⁹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 130,

Kırım'a buradan da Bucak (Basarabya) ve Dobruca'ya gelip yerleşmişlerdir. II. Bayezid zamanında, 1512-1513 yıllarında, buraya büyük göçler yapılmıştır. Temürbek ve kardeşine bağlı oymaklar ile Edigü oğullarından "Mansuroğlu" beylerine tâbi kabileler Akkerman tarafına yerleşmişlerdir.¹³⁰

III. İvan'ın ölümüyle Kazan Hanlığı, Rus hakimiyetinden kurtulmuş, Sahip Giray Han zamanında (1521-1523) Kazanlılar, Kırımlılar ile birleşip, Rusları ağır bir yenilgiye uğratmışlar ve Kazan'daki Rus nüfuzunu kırmışlardır. Ancak 1547'de başa geçen İvan IV, düzenlediği seferle 1552'de Kazan şehrini ve Hanlığı'nı ele geçirmiş, Orta İdil sahasında VI. yüzyıldan beri devam eden Türk hakimiyetine son vermiştir.

3. Rusya'nın Karadeniz'in Kuzeyine Yerleşmesi

Kazan Hanlığı'nın Rus hakimiyetine geçmesi, gerek Rus tarihinde gerekse Karadeniz'in kuzeyinde yeni bir devir başlatmıştır. Rusların İdil boyunca Hazar Denizi'ne ilerlemesine engel olan Kazan'ın düşmesi, Rusların Türk illerinde yayılmasına ve çeşitli milletlere hakim bir imparatorluk olmasına imkan sağlamıştır. Böylece kısa sürede Kafkaslara ulaşan Ruslar, bir yandan Sibir ve Türkistan istikametinde yayılırken diğer yandan da Osmanlı ile sınır olabilmişlerdir.¹³¹ Bu yayılmacı politikası gereği Kazan'dan sonra Astrahan Hanlığı'nı ele geçirmek isteyen IV. İvan hazırlıklara başlamıştır. Astrahan mıntıkası, Orta Asya ile Güney Doğu Avrupa bozkırları arasında tabii bir geçit olduğu için asırlarca Türk kavimlerinin doğudan batıya doğru giden akınlarına ve bunlar tarafından kurulan bir çok devlet teşkilatına sahne olmuştur.

¹³⁰ A. Z. V. Togan, **a.g.e.**, 1981 (b), s. 362.

¹³¹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s.

Astrahan Hanlığı, Altın Orda Devleti, parçalandığında Nogay Ordası yanında, Astrahan şehri merkez olarak, Küçük Muhammed'in torunu, Mahmud oğlu Kasım tarafından kurulmuştur. Önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunduğu ve zenginliği yüzünden, komşu devletleri ve göçebe kabileleri celb ederek, sürekli hücumlara maruz kalmış, iç istikrarı bulamayarak, kuvvetli ve devamlı bir varlık gösterememiştir. Ahalinin büyük bir kısmının göçebe olması, merkezi yönetimden ziyade kendi beylerine bağlı kalmaları da hanlığı zayıflamasına sebep olmuştur. Özellikle de Kırım Hanı Mengli Giray'ın Saray'ı tahrip etmesinden sonra Kırım Hanlığı ile Nogay Ordasının bu bölgeyi kendi nüfuzları altına almak için mücadele etmeleri, istikrarsız bir iç yönetime neden olmuş bu da sık sık han değişmesi olarak yansımıştır.

Abd el-Rahman Han'ın (1534-1538) Rus Çarı ile dostluk anlaşması yaparak, komşularına karşı kendini sağlamlaştırmak istemesi ve Nogaylar tarafından tahttan indirilip, yerine yeğeni şeyh Ahmet oğlu Şeyh Haydar Han'ın geçirilmesi, ancak bunun da Kırımlılar tarafından kovularak Rus çarının himayesine sığınması örneklerinde de görüleceği üzere, Astrahan hanlığı sürekli müdahalelerle gün geçtikçe zayıflamıştır. Bu arada Kazan'ı alan Çar IV. İvan, Astrahan üzerine asker sevk ederek Şeyh Haydar oğlu Şeyh Derviş'i (1554) tahta çıkarmışsa da Derviş Han'ın Ruslar aleyhine, Kırımlılarla bağlantıya geçmesi üzerine yeniden asker sevk edip, Astrahan Hanlığı'nı Çarlığa ilhak etmiştir.¹³²

Rusların 1556 yılında az bir kuvvetle Astrahan Hanlığını ele geçirmesi, dünya ticaretinin en işlek yollarından biri olan İdil nehrini Türklerden almış ve Rus

¹³² Reşit Rahmeti Arat, "Astrahan Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 938.

ekonomisinin hayat kaynağı yapmıştır. Hacitarhan şehrinin Rus eline geçmesiyle, Hazar Denizi çevresinde Rus nüfuzu hızla yayılmıştır. Bu şehrin üzerinden yaptıkları ticaretin durmasını istemeyen Hive ve Buhara'daki Türk-İslam hanlıkları Ruslarla ticari ilişkilerine devam etmişlerdir. Kuzey Kafkasya'ya doğru yayılan Rus ilerleyişi, Çerkesler, Gürcüler ve Çeçenler üzerinde tesirini hissettirmiştir. Özellikle de Osmanlı ve Kırım baskısından kurtulmak isteyen Gürcü, Çerkes ve Çeçen beyleri Rus hakimiyetine sığınarak, Rus politikasına destek olmuşlardır.

Kırım Hanları'nın, Ruslara karşı takip ettikleri siyaset istisnalar dışında, sistemli ve planlı bir siyaset değildir. Bu siyasetin esası, Ruslardan aldıkları ve “tış” adı verdikleri, çok miktarda kıymetli kürklerden ve hediyelerden oluşan vergiyi almak ve han ailesi ile mirzalara düzenli bir gelir kaynağı oluşturmaktır. Hanlığın kuvvetli olduğu zamanlar bu talep anlamlı olurken, hanlık zayıfladıkça küçük düşürücü hale gelmiştir. Kırım sayesinde Lehistan tehlikesinden korunan Rusya için bu istekleri yerine getirmek ağır gelmemiştir.

Karadeniz'in kuzeyindeki Moğol-Türk hakimiyeti Rusya'nın dış siyaseti açısından oldukça önemlidir. Rusya, Altın Orda'nın hakimiyeti sayesinde çok defa batı komşularından kendini korumuş ve Litvanya ve Almanya'nın Rus topraklarına giremeyişlerinde Moğol-Türk korkusunun rolü vardır. Öte yandan, Rusların yüksek tabakasında bir “Tatarlaşma” hareketi görülürken, Kasım, Kazan ve Kırım Hanlıklarından bir çok Moğol-Türk büyüğünün Rus hizmetine girdiği, Ortodoksluğu kabul ettiği ve Ruslaştığı görülmüştür. Bu kişiler kendileriyle birlikte Moğol-Türk devlet teşkilatını da götürmüşler, orada uygulamışlar ve bu teşkilatçılık kabiliyeti ile Rusya'nın kurulmasında ve yayılmasında rol oynamışlardır.¹³³

¹³³ A .N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 154.

4. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in Kuzeyindeki Hakimiyeti

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmed'in 1453'de İstanbul'u fethiyle dünyanın dikkatini üzerine çekmiş ve çok geçmeden devrin en kuvvetli devleti ve İslam dünyasının liderliği mevkiine yükselmiştir.

Fatih Sultan Mehmed zamanında Karadeniz çevresinin ele geçirilmesi Osmanlı Devleti'nin nüfuz sahasını İdil boyuna kadar taşımıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin jeopolitik durumu, takip edilen ana siyasetin gereği; aktif faaliyet sahası, Balkanlar, Ege denizi, Akdeniz, Orta Avrupa ve Doğu Anadolu'yu kapsamakta olup, "İdil Boyu" faaliyet sahası dışında kalmıştır. Bununla beraber, Karadeniz'in kuzey sahasına kadar nüfuz eden Osmanlı Devleti'nin, İdil, Don ve Dnepr nehirlerini takiben güneye Hazar Denizi ve Karadeniz'e doğru yayılma gösteren Moskova Rusya'sı ile er geç karşılaşması ve rekabete girişmesi kaçınılmazdır. Nitekim bu karşılaşma ve rekabet, XVI. yüzyıldan itibaren gelişmiş ve XVII.yüzyıl içinde tam bir düşmanlık halini almıştır. Moskova-Rusyasının gelişmesi ve Devlet-i Aliye için büyük bir tehlike haline gelmesini önleyecek tedbirlerin, Osmanlı Devleti tarafından ihmal edilerek, zamanında alınmaması, rekabetin Rusya tarafından kazanılmasına sebep olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed zamanında tespit edilen esaslar, sonraki dönemlerde az bir değişikliklerle XVIII. yüzyıla kadar uygulanmıştır. Osmanlı-Türk siyasi ve askeri faaliyet sahası aşağı Don boyu ve Kuzey Kafkasların batı kısımları ile sınırlı kalmış ve öteye geçilmemiştir. Bu siyaset tamamıyla durgun bir siyaset olup, dinamik bir karakter olmamış ve ana prensip olarak Karadeniz'in güvenliğini sağlamaktan ibarettir.¹³⁴

¹³⁴ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1966 (a), s. 1-2.

15. yüzyılın ortalarında Karadeniz'in kuzeyinde, Altın orda ülkesinde; Saray'da Temür-Kutluğ oğulları, Kazan'da İçkili Hasan, Ukrayna'da Toktamış ve Kırım'da Baştemür oğulları olmak üzere dört hanlık ortaya çıkmıştır. Kırım'da Kefe, Menküp ve Suğdak şehirlerine hakim olan Cenevizliler, bu ayrılıklardan yararlanarak, bütün Karadeniz sahillerinde kendi nüfuzlarını artırma gayretine girmişlerdir. 1438'de Hacı Giray, Ceneviz ordularını yenmişse de Kefe'yi alamamıştır. Seyyid Ahmed Han, Hacı Giray'ı Kırım'dan çıkarmış, ancak Kırım'ın idaresini elinde tutan, Şirin kabile beyi Tekene Beğ bir süre sonra Hacı Giray'ı Kırım'a çağırmıştır.

Bu sırada 1453'te İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi, şartları değiştirmiştir. Hacı Giray, Cenevizlilere karşı Fatih'ten yardım istemiş, 1454'te Demir Kahya idaresinde 50 kadirga gönderilmiş ve Kefe kuşatılmıştır. Ancak, Hacı Giray Cenevizliler ile anlaşma yaptığı için bu Osmanlı teşebbüsü akîm kalmış, ancak Osmanlılarla temasa geçmek Hacı Giray'a nüfuz kazandırmıştır. Hacı Giray'ın 1455'te Özü nehri üzerinde gerçekleşen muharebede Seyyid Ahmed Han'ı mağlup etmesi üzerine Toktamış oğulları siyasi tarih sahnesinden çekilmişlerdir. İçkili Hasan oğulları batı ve kuzey tarafı tamamen Rus elinde bulunan bir ülkeye çekilmiş oldukları için Altın Orda Kırım'daki Baştemür oğulları ile Saray'daki Temür Kutluğ oğulları arasında mücadele sahası haline gelmiştir.

Baştemür oğulları, Temür Kutluğ oğullarını her ne kadar Altın Orda'nın meşru hükümdarı olarak telakki etmişlerse de Osmanlı Devleti'ne dayandıktan sonra taht hanlarını hiç tanımamışlardır.

1460'ta Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran, 1461'de Amasra'yı Cenevizlilerden alan Fatih, Cenevizlilerin Karadeniz sahilinde son dayanak noktaları

olan güney Kırım sahasını alarak¹³⁵, Karadeniz'i "Türk Gölü" haline getirmek, Ceneviz sömürgelerini kaldırmak, onların elinde bulunan Kefe ticaretini ele geçirmek ve özellikle de Kuzey Karadeniz sahilini kontrol ederek ülke topraklarının güvenliğini sağlamak istemiştir.

1475 yılında Gedik Ahmet Paşa komutasındaki yetmiş bin asker ve üç yüz parçadan oluşan donanma Karadeniz'e çıkmış, Kefe'yi, Azak Kale'sini ve Menküb Kalesi'ni almış¹³⁶ böylece hapisten çıkarılan Mengli Giray, Ceneviz dostu olan Nurdevlet'in elinden hanlığı almayı başarmıştır. Ahmet Paşa ile imzalanan anlaşmada han, padişahın dostuna dost, düşmanına düşman olmayı ve onun hamiliğini kabul etmiştir. 1476'da Seyyid Ahmet Kırım'ı ele geçirince Mengli Giray, Çufut'a sığınmıştır. Osmanlı Devleti'nin tehdidi üzerine Seyyid Ahmet Han, Canibek adlı şehzadeyi bırakarak çekilmişse de Osmanlı himayesindeki Nurdevlet tahtı ele geçirmiştir.

1478'de Kırım kabile aristokrasisinin başı olan Eminek Mirza'nın isteği üzerine İstanbul'da tutulan Mengli Giray, Kırım Hanlığı'na tayin edilmiş ve kendisine tuğ ve sancak verilerek Kırım'a gönderilmiştir. İstanbul'dan gönderilen ilk han olmuştur ve Kırım Hanlığı, Osmanlı nüfuzu altına girmiştir. Böylece Kırım Hanları, içişlerinde müstakil olup hutbelerde Osmanlı hükümdarından sonra adları zikredilmiştir. Önceleri, han seçimi mirzalara ait iken, XVII. yüzyıldan sonra azil ve tayin işleri Osmanlı hükümetince yapılmıştır.¹³⁷ II. Bayezid zamanında, Osmanlı Devleti'nin bütün Avrupa ve bazı Asya seferlerinde Kırım Hanları'nın kuvvet

¹³⁵ A. Z. V. Togan, **a.g.e.**, 1981 (b), s. 354.

¹³⁶ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: II, s. 128.

¹³⁷ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: II, s. 421; H. İnalcık, **a.g.m.**, 1976 (c), s. 946.

yollamaları kanun olmuş ve 1593'den itibaren her sefere katılmaları şeklinde değiştirilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında ise Kırım hanlarının oğul veya kardeşlerinden birinin rehin olarak İstanbul'a yollanması kanun olmuştur¹³⁸ ki; Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın kontrolünü elinde tutmak istediğinin göstergesidir. Kırım, her ne kadar iç işlerinde serbest bırakılsa da Karadeniz'in kuzeyinde istenmeyen durumlar karşısında Osmanlı Devleti kontrolü kaybetmek istememiştir.

1514'de Mengli Giray'ın ölümü üzerine başa geçen Mehmed Giray'ın, Osmanlı'ya karşı müstakil olma çabası iki devlet arasında hiç bitmeyecek olan rekabeti kaçınılmaz kılmıştır.¹³⁹ Osmanlı Devleti'nin Yavuz zamanında İran ve Mısır seferiyle meşgul olması hanlığın serbest kalmasına imkan sağlamış ve Mehmed Giray, Moskova üzerine akınlar yapmıştır. Bu sırada Kazan Han'ı Muhammed Emin'in ölümü üzerine kendi adamını Kazan tahtına çıkarmaya çalışan Moskova'ya karşı, Abdüllatif Han'ın tahta çıkmasını sağlamıştır (1516). Ancak Abdüllatif Han'ın ölümü üzerine Kazan hanlığı meselesi yeniden açılmış ve Mehmed Giray, kardeşi Sahip Giray'ı Kazan tahtına çıkarmasıyla Moskova-Kırım mücadelesi başlamıştır.¹⁴⁰

Vasili, bu mücadelede İstanbul'a elçi göndererek Mehmed Giray'ın zulmünden şikayet etmiş ve ittifak aramışsa da ticaret serbestisini yenilemekten başka bir sonuç alamamıştır. Bu taleple hem Kırım hanının taarruzlarını önlemeyi hem de Litvanya, Polonya gibi gücünün yetmediği devletlere Osmanlı'nın gücü ile kafa tutabileceği bir ittifak anlaşması koparmayı planlamıştır.¹⁴¹ Mehmed Giray,

¹³⁸ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: II, s. 423.

¹³⁹ Halil İnalçık; "Giray Maddesi", **İslam Ansiklopedisi**, MEB. Yay., cilt:4, İstanbul, 1945 (a), s. 785.

¹⁴⁰ Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, cilt: 8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 487.

¹⁴¹ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: II, s. 477-78.

babası ile ilgili olaylardan dolayı Yavuz'dan çekindiği için Moskova'ya karşı istediği sertliği gerçekleştirememiştir. Ancak Yavuz'un ölümüyle, bu çekincesinden kurtulup, 1520'de Rusya üzerine büyük tahribatla sonuçlanan bir sefer düzenlemiştir. Kanuni'nin tahta çıkışını fırsat bilerek tebrik amaçlı İstanbul'a elçi gönderen Vasili, Kırım Hanı'ndan rahatsızlığını bildirmiştir. Kanuni, Kırım Hanı'na Rusları rahatsız etmemesi için bir name göndermiştir.¹⁴² Mehmed Giray ise Rusya'nın emelinin, “Memalik-i İslamiyeyi kamilen zapt ve İslam yurtlarında bulunan camileri kiliselere çevirmek” olduğunu anlatmış ise de Sultan Süleyman nezdinde sözleri etkili olmamıştır.

Kırım Hanlığı ile Moskova büyük dukaları arasında patlak veren bu mücadeleler sonunda Kırım Hanları tehlikeye dikkat çekse de, Osmanlı Devleti, Karadeniz havzası ve Kafkasya için Rus ilerlemelerinin ciddi bir tehlike halini aldığını ancak XVI. yy.ın ortalarında hakkıyla anlayabilmiştir.¹⁴³

Mehmed Giray Han, Sultan Süleyman ile anlaşamayacağını bile bile Kazan'daki Rus yanlısı Şeyh Ali'nin yerine yine kardeşi Sahip Giray'ı Kazan tahtına oturtmuştur (1521). Bu olaydan sonra Mehmed Giray, Nogay kabileleri ve Lehistan ile ittifak yaparak Moskova'ya büyük bir sefer yapmış, yenilen Vasili barış teklifinde bulunmuştur. Çok miktarda hediye verilmesi ve eski vergilerin ödenmesi şartıyla barış yapılmıştır.

Moskova üzerindeki hakimiyetini gerçekleştiren Mehmed Giray, İdil Havzası'na yönelmiş ve Altın Orda'nın son bakiyeleri olan Nogaylar'ı itaat altına almak istemiştir. 1523'de yapılan seferle bu gayesine ulaşmıştır. Mehmed Giray,

¹⁴² Y. Öztürk, **a.g.m.**, s. 488; İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: II, s. 424.

¹⁴³ Yaşar Yücel, **Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 88.

Nogay, Hive, Sibiry ve Deşt-i Kıpçak hanlıklarını birleştirmeyi, Acem hükümetini bitirip, Avrupa'yı tehdit etmeyi planlamıştır. Bu planını yaparken Vasili'nin usta siyasetini dikkate almamıştır. Vasili, Nogaylar üzerine yapılan seferin doğurduğu tepkileri değerlendirerek Mehmed Giray aleyhine kampanya başlatmış ve bu uğurda hazinesini harcayarak Kazan'da Sahip Giray, Nogaylar arasında Mehmed Giray aleyhtarlığını yaymıştır. Vasili'nin bu çabaları semeresini vermiş¹⁴⁴, Nogay beylerinin baskınına uğrayarak öldürülmüştür.¹⁴⁵

Karadeniz'in kuzeyinde stratejik bölgeye hakim Kırım Hanlığı, Hacı Giray'dan sonra Osmanlı, Rusya ve Lehistan karşısında müstakil bir güç haline gelmeye çalıştığı sırada, Mehmed Giray'ın katledilmesi bu ilerleyişi kesintiye uğratmıştır. Hanlığın Altın Orda mirasını toparlaması yarım kalmış ve bundan en çok yarar sağlayan Rusya olmuştur. Bu gelişmeler ışında, Osmanlı'nın Kırım karşısında Moskova'yı himaye ettiğini söyleyebiliriz. Bu tabloya göre, Kırım Hanlığı'nın büyümesi yolundaki engelleri tespit etmek, Karadeniz'in kuzeyinde uygulanan hakimiyet politikalarını tespit etmek anlamına gelecektir; Mutlak hakimiyetten rahatsızlık duyan çoklu iç kabile aristokrasisi ve bunlarla ittifaka her an hazır Nogay uruğları, hanlığın kabile sürtüşmeleri ile Azak-Astrahan arasındaki hakimiyet mücadelesinin doğurduğu gerginliği kendi çıkarlarına döndürebilen bir Rusya ve bu güçleri kendi amaçları doğrultusunda kullanma anlayışına sahip İstanbul.¹⁴⁶

Mehmed Giray'ın ölümü üzerine Saadet Giray tahta çıkmış, Kazan'da bulunan kardeşi Sahib Giray ise İstanbul'a rehin gönderilmiştir. Saadet Giray'ın

¹⁴⁴ Y. Öztürk, **a.g.m.**, s. 488.

¹⁴⁵ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: II, s. 424; O. Bavbek, **a.g.m.**, s. 162; Halil İnalcık, "Kırım Maddesi", **İslam Ansiklopedisi**, cilt: 6, MEB Yay., İstanbul, 1988 (d), s. 747.

¹⁴⁶ Y. Öztürk, **a.g.m.**, s. 488.

adaletli yönetimi devam ederken kardeşi İslam Giray isyan başlatmış, Kırım uruğları ikiye bölünmüş ve Kıpçak bozkırındaki uruğlar ve özellikle de Nogaylar İslam Giray'ı desteklemişlerdir. Duruma müdahale eden İstanbul, Azak ve Kefe Beylerini Saadet Giray'a yardıma göndermişlerse de başarılı olamamışlar ve İslam Giray tahtı ele geçirmiştir. Ancak Osmanlı'ya rağmen tahtta uzun süre kalamayacağını anlayan İslam Giray tahtı rehin kardeşi Sahip Giray'a bırakmayı kabul etmiştir (1532).

Sahib Giray, 1521-1524 yılları arasında Kazan tahtında bulunmuş, devlet idaresi tecrübesine sahip, yine sekiz yıl süreyle İstanbul'da padişaha yakın çevrelerde bulunarak her yönüyle yetişmiş bir devlet adamıdır. Tahta çıktığı zaman, kardeşi İslam Giray'ın çok geçmeden Or kapısı dışındaki uruğlara ve özellikle de Nogaylar isyan edeceğini bildiği için, ilk işi onu kendine kalgay yapmak olmuştur. Kısa süre sonra da öldürtmüştür. Sahib Giray Han, Osmanlı'ya karşı mutidir ve Sultan Süleyman'ın emrine daima itaat etmiştir. Osmanlı'nın Macaristan seferine katılmış, Kuban Nehri sahasını ve Çerkesler'in bir kısmını hakimiyet altına almıştır. Gerek Moskova Rusya'sına gerek Lehistan-Litvanya arazisine sık sık akın ve çapullar yapmış, çok miktarda esir ganimet alarak Kırım Hanlığı'na gelir temin etmiştir. Kırım Hanlığı'nda tam bir emniyet ve asayiş sürerken, ticaret ve ziraat geliştirilmiş, kasaba ve şehirlerin imar çalışmalarına hız verilmiş, hanlık refaha kavuşturulmuştur. Yine Kazan üzerindeki nüfuz devam etmiş, Sahib Giray'ın yeğeni Safa Giray Kazan tahtına oturtulmuş ve Moskova'ya karşı düşmanca bir siyaset uygulanmıştır. Kafkas-Çerkesleri ile Nogay uruğları kontrol altında tutulmuştur.

Kırım'ın ekonomik refahının yalnızca çapullar yaparak temin edilemeyeceğini düşünen Sahib Giray, Karadeniz sahilinde ticarete elverişli bir iskeleye sahip olmak isteğiyle Gözleve şehri-iskelesinin Kırım Hanlığı'na verilmesi

yolunda Devlet-i Aliye nezdinde girişimde bulunmuştur. Sahip Giray'ın bu isteğinin, Osmanlı Devleti'nin menfaati ve siyasi güveni ile bağdaşmayacağını düşünen vezir-i azam Rüstem Paşa razıymış gibi görünse de, han'a karşı düşmanca tavır almıştır. Devlet-i Aliye aleyhinde tertibler hazırlamakla itham ettiği Sahib Giray'ı ortadan kaldırma hazırlıklarına başlayan Rüstem Paşa, Sultan Süleyman'ın da iznini alarak Devlet Giray'ın Kırım'a han olarak gönderilmesini hazırlamıştır. Devlet Giray'ı Kazan'a han yapmayı planlayan Sahib Giray Han bu gelişten rahatsız olmayarak Azak'taki başkaldırıları bastırmaya gitmiştir. Ancak Osmanlı'nın çok sayıda yeniçeri ve cephane ile gönderdiği Devlet Giray hanlığını ilan etmiş ve Sahib Giray öldürülmüştür.

Devlet Giray, uzun süre rehin olması hasebiyle Osmanlı Devleti'nin durumunu ve siyasetini iyice öğrenmiştir. Ancak o da tıpkı Sahib Giray Han gibi Kırım'ın geleceğini gözetmek istemiş ve Moskova ile ilişkilerinde Kırım Hanlığı'nın menfaatlerini göz önünde tutmuştur. Kazan Hanlığı ile yakından ilgilenmiş, Moskova'nın eline düşmemesi için tedbir almak adına akınlar yapmıştır. (1552) Ancak bu akınlar az kuvvetle yapıldığı için Ruslar tarafından geri püskürtülmüş ve Rusların maneviyatı yükseldiği için Kazan Hanlığı'nın zararına olmuştur.

1552'de Kazan'ın ve 1556'da Asrahan'ın Ruslar tarafından alınması yani bütün İdil boyunun Moskova eline geçmesi öncelikle Kırım Hanlığı için tehlike oluşturacaktır. Devlet Giray Han, "Taht İli" (Asrahan) ve Kazan üzerinde hak iddia ederek Çar'dan buraların kendilerine iadesini istemiş ve 1571'de Moskova üzerine yürüyerek, şehri zaptetmiş, yakıp, yıkmıştır. Bu nedenle kendisine "taht-algan" ünvanı verilmiştir. Devlet Giray geri dönünce Moskova'ya gelebilen Çar İvan, çok sayıda hediye ve kürk göndererek mirzaların gönlünü almış, yıllık vergisi "tış"ı

düzenli yollayarak Kırım Hanı'nı bir süre oyalamış ve Kuzey Kafkaslarda Terek Irmağına ve Kabartay-Çerkes sahasına kadar yayılmıştır. Osmanlı Devleti'ni istemeyen İvan, Devlet Giray Han'a elçiler ve hediyeler göndermeye devam etmişse de bu oyalama siyaseti daha fazla işe yaramamıştır.¹⁴⁷

Don-Volga Kanal Projesi Ve Astrahan Seferi: XV. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya ticaretinin önemli iskelelerinden olan Azak¹⁴⁸ ve Kefe'nin Osmanlı'ya geçmesi hem siyasi hem de ekonomik açıdan önemlidir. Kefe gümrüğü

¹⁴⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 231-237. Müstecip Ülküsal, "Kırım Türkleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 1143-1144; H. İnalçık, **a.g.m.**, 1976 (c), s. 946.

¹⁴⁸ Azak, bir yandan sınır kalesi vazifesi görürken diğer yandan balık, havyar, yağ, hububat, kereste, hayvan ve özellikle esir ticareti bakımından önemli bir yerdir ve Don nehrinin ağzında bol miktarda balık avlanıp, havyar çıkarıldığı düşünülürse, en yakın sevkıyat Azak şehriden yapılmaktadır. Kırım'daki Tatarlar ve Azak'taki Nogay Tatarları yağ ve iribaş hayvan temin etmek suretiyle, İstanbul'un yağ ve deri ihtiyacını karşılamaktadırlar. Ayrıca Kırım ve Azak çevresi Romalılar zamanından beri köle ticaretiyle tanınmıştır. Özellikle Kırım ve Nogay Tatarları, Rusya, Ukrayna ve Litvanya-Lehistan içlerine yaptıkları akın ve çapullar esnasında esir aldıkları erkek, kadın-kız ve çocukları "köle" olarak Azak ve Kefe'de satmışlardır. Öte yandan, Azak Kalesi Osmanlı Devleti'nin en ücra köşelerinden biri sayılmış, iklimi ve bakımı itibarıyla en az sevilen kalelerden biri olarak tanınmıştır. Kış mevsiminin çok zor olduğu bilindiğinden buraya göreve gelmek "sürgüne" gönderilmek gibi addedilmiştir. 1555 yılına kadar Azak Kalesi'nin etrafı nispeten emin iken ve dışarıdan herhangi bir baskın veya tehlike beklenmezken 1555'den sonra Moskova-Rus yayılışının Aşağı İdil'e kadar inmesi üzerine bölgede durum aniden değişmiştir. Vaktiyle aşağı İdil sahasına hakim olan Nogay Ordası'nın ikiye bölünmesiyle bir kısmının İdil ve Don arasındaki sahayı bırakıp, Azak civarına göç etmiştir. Bu harekette bir yandan Rus baskısı diğer yandan 1557-1558'de görülen büyük kıtlığın etkisi olmuştur. Yine bu nedenlerin etkisiyle Don nehrinin yukarısındaki Rus kazakları nehri takiben Azak kalesi yakınlarına kadar inmişler, Azak Kalesi kazakların akınlarına maruz kalmaya başlamış ve şimdi gerçekten bir sınır kalesi olmuştur, A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1966 (a), s. 51-52.

devlet hazinesine mühim miktarda gelir getirmektedir.

Bu gelişmelerin yanı sıra Osmanlı'nın güç ve nüfuzunu Asya içlerine kadar sokmak, Şiilik propagandası yapan İran'ı, Osmanlı ve Orta Asya'da bulunan Sünni hanlıklar arasında sıkışık bırakmak, İran'ın Avrupa devletleri ve papayla yaptığı ittifaka karşı Orta Asya'daki Sünni hükümetlerle anlaşmak için onlara ulaşmak gerekmektedir. Osmanlı hükümetince Gürcistan, İran ve Kuzey Kafkasya üzerine yapılacak bir seferde askerin ihtiyacının kolayca nakledebileceği emin ve kestirme bir yol bulunması gereklidir. Ayrıca, Rusyanın Ejderhan'ı alarak Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru yayılma ve Azak Denizi aracılığıyla Karadeniz'e inme tehlikesinin önceden önlenmesi gerekmektedir.

Sokulu Mehmed Paşa Orta Asya ve Kafkasya'ya giden yol için ilgililerle görüştüğü zaman bunlar, en kısa yolun Azak Denizi'ne akan Don Nehri'ne, Volga Nehrine en yakın yerinden bir kanal açılarak bu iki nehrin birleştirilmesiyle mümkün olacağını söylediler. Sokulu Mehmed Paşa hemen harekete geçerek güvendiği bir ismi Kasım Bey'i Kefe sancak beyi olarak tayin etmiştir. Kasım Bey gerekli ölçümleri yaptırmış ve mesafenin altı deniz mili olduğu raporu hazırlatmıştır. Kanalda çalışacak geri hizmet erbabı hazırlanırken, muhtemel Rus saldırısı için asker tedarikine başlanmıştır. Durum Kırım Hanı'na haber verilmiş, ancak Devlet Giray Han, Ejderhan alınsa bile Rusların kısa sürede tekrar burayı alacaklarını iddia ederek boşa kan ve masraf dökülmemesini tavsiye etmiştir.¹⁴⁹.

Öte yandan, Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nın Moskova eline geçmesi, Kuzey Kafkasya'daki bazı Çerkes beylerinin Rus himayesine girmesi ve Terek boyunda Rusların müstahkem noktalarının yükselmeye başlaması, Osmanlı devlet

¹⁴⁹ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: III-I, s. 34.

adamlarının dikkati nazarını Rusya tarafına çevirmelerine sebep olmuştur. Ayrıca, Kazan'dan ve Astrahan'dan kaçarak Azak ve Kırım yoluyla İstanbul'a gelen mülteciler İdil boyundaki İslam memleketlerinde yapılan Rus zulümleri hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Müslüman diyarı olan memleketlerinin zapt edildiğini, camii ve mescitlerinin yıkıldığını ve ahalinin topluca öldürüldüğünü anlatmışlardır.

Özbek ve Buhara Hanları'nın elçileri, Buhara ve Semerkant hacılarının hac yolunun kapandığını bildirmişlerdir. Nogay mirzalarından İstanbul'a gönderilen elçiler Rusya hakkında şikayette bulunmuşlardır.¹⁵⁰ 1567'de Harezm hükümdarı Hacı Mehmed Han'dan gelen bir namede İranlıların Orta Asya'dan gelen hacılara yol vermediklerinden şikayet edilerek Ejderhan'ın zaptı ile, hacılarla tüccarların emniyet içinde gidip gelmeleri temenni olunmuştur.¹⁵¹ II. Selim'in tahta çıkması ve Sokulu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında bu amaçlarla 1568'de Ejderhan seferine karar verilmiştir.

Devlet Giray, Osmanlı eğer bu planı uygulayacak olur ise Kırım Hanlığı var olan yarı serbestliği durumunu da kaybedecek endişesiyle kanal açılmasına ve Ejderhan'ın alınmasına razı olmamış ve durumu Rus çarına bildirmiştir. Çok sayıda amele ve asker hazırlığına, Kırım'dan otuz bin Nogay askeri katılmıştır. Hazırlıklar tamamlanarak ağustos 1569'da kazma işi başlamış ve üç ay sürmüş, kanalın üçte biri kazılmıştır. Ameleler çalışırken askerin de beklemeden Ejderhan Kalesi'ni almasına karar verilmişmişse de bu faaliyetlerden memnun olmayan Kırım Hanı, kışın şiddetinden ve dokuz ay sürdüğünden bahisle el altından propaganda yaparak, asker ve ameleler arasında huzursuzlukların başlamasına neden olmuş ve askerlerin

¹⁵⁰ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 159.

¹⁵¹ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: III-I, s. 34.

serkeşliğe başlaması üzerine¹⁵² yayılan haberlerden kuşkulanan Kasım Beğ, Devlet Giray'ın da teşvikiyle, ağaçtan yapılan istihkamları yakarak 20 Eylül 1569'da Kırım'a çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵³

Devlet Giray, bu seferin ardından yine Çar'a Kazan ve Astrahan'ın iadesi isteğini bildirmiştir. Osmanlı, kendisini desteklemiş ancak Astrahan'ın Osmanlı'ya bırakılması talebiyle. Çarlık ise Astrahan'ın belki iade edilebileceğini ama Kazan'ın asla verilemeyeceğini bildirmiştir. Bu cevap Kırım ile Moskova'nın arasını iyice açmıştır. 1571 yılında Devlet Giray, Moskova üzerine büyük bir akın düzenlemiş ve çok sayıda kuvvetle yola çıkmış olup bu çapulun amacı Moskova'yı ele geçirmektir. Etrafı çevrilerek yakılan Moskova'da büyük bir yangın çıkmış ve bu felakette yüz binlerce insan ölmüş ancak Çar Kırım Hanı'nı oyalama siyaseti gütmüş ve çok sayıda esir ve ganimetle burada oyalanamayan Devlet Giray (taht algan) geri dönmüştür. Durumu İstanbul'a bildiren Devlet Giray'a, Astrahan'ı Osmanlı'ya verdiği takdirde destekleneceği bildirilmiştir.¹⁵⁴

¹⁵² İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: III-I, s. 35-37. A. N. Kurat bu görüşe katılmaz. "... az bir kuvvetle ve on kadar hafif topla gidilmiştir, oysa Ruslar İdil nehrinin adası üzerinde yeni müstahkem bir kale yapmışlardır. Burayı alabilmek için büyük toplara ihtiyaç vardır. Kasım Paşa hem çok geç kalmış, hem de yanında gerekli toplar olmadığı için Astrahan'a hücum edecek durumda değildir." diyerek seferin başarısız olma nedenlerini sıralar ve Devlet Giray'a isnat edilenler için; "... bu ithamlar hiçbir esasa dayanmamaktadır, Osmanlı kuvvetlerinin başında Kasım paşa vardır ve Devlet Giray'ın gösterdiği yoldan gidilmeyip, Nogaylar'ın kullandıkları en kestirme yollardan geçilmiştir ki, Devlet Giray Han'ın bir kabahati olsa idi, Kırım tahtından uzaklaştırılması icap ederdi", açıklamasını verir.

A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 231-237; Aynı konu için bk. A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 160.

¹⁵³ R. R. Arat, **a.g.m.**, s. 939; H. İnalcık, **a.g.m.**, 1988 (d), s. 748.

¹⁵⁴ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 239.

5. Karadeniz'in Kuzeyinde Osmanlı- Rus Rekabeti Ve 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması

XVI.yüzyılın sonlarına doğru Sibir ülkesinde, Kama Nehri ile Ural arasında geniş bir sahaya hakim bulunan Türk asıllı zengin bir aile olan Strogonov'lar Sibir Han'ı Küçüm Han ile bozulunca Don kazaklarını ülkeye çağırırlar ve sayıları az olmasına rağmen ateşli silahları ile Sibir Hanlığı'nın topraklarını Çar'ın arazisine katmışlardır. 1593-1604 yılları arasında Sibir, baştanbaşa zapt edilmiştir. XVII.yüzyılın ortalarında Doğu Sibir'de Rus hakimiyetine girmiştir.¹⁵⁵

1637'de Don Kazakları Azak Kalesi'ne bir sefer yapmışlar ve iki hafta içinde kaleyi ele geçirip, Müslüman ahaliyi öldürmüşlerdir. Kendi başlarına kaleyi tutamayacaklarını anlayınca, Çar'dan kuvvet isteyip kaleyi kendisine teslim etmek istediklerini bildirmişlerdir. Moskova hükümeti bu konuda karar vermek için meclisi toplamış ve çoğunluk, "Azak Kalesi'nin teslim alınması ve Türklere karşı tutulması" gerekliliğini savunmuşlarsa da hükümet bunu kabul etmemiştir. Bu da Rusya'nın Osmanlı karşısında kendini henüz yeterli güçte hissetmediğinin bir göstergesidir.¹⁵⁶

Kazakların, Azak Kalesi'ne yaptıkları bu ani baskın, 1475'ten beri Osmanlıların aşağı Don boyu, Kafkas sahilleri ve Kuban boylarını kontrolleri altında tutmakta çok büyük bir rol oynayan, öte yandan önemli bir ticaret merkezi olan Azak Kalesi'nin, Rus tehlikesinin öncülüğünü yapan Kazaklar tarafından zapt edilmesi, kuzeyden gelen tehlikenin ne kadar yakın olduğunu ortaya koymuştur. Bu olay üzerinden çok geçmeden, Rusya, hem Lehistan hem de Osmanlı Devleti'ne karşı mühim bir stratejik kazanç elde etmiştir ki; Ukrayna'nın büyük bir kısmını Rusya

¹⁵⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 168.

¹⁵⁶ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 210.

topraklarına katmıştır. Katolik Leh tahakkümüne karşı ayaklana Ukraynalı Kazaklar bir müddet Osmanlı himayesinde kaldıktan sonra, bu himayeden umduklarını bulamayınca 1654 yılında Pereyaslavl Anlaşmasıyla Moskova Çarının himayesine girmişlerdir.

Böylece Dnepr nehrinin sol sahilindeki geniş bir ülke zahmetsizce Rusya'nın eline geçmiş ve Rusya, Lehistan, Kırım ve Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir stratejik üstünlük elde etmişlerdir.¹⁵⁷

Rusya'nın 1557'de hakimiyet altına aldığı Başkurt'lar 1645-1662 ve 1675-1683 yılları arasında ayaklanmışlar ve Ruslara karşı büyük bir kurtuluş savaşı başlatmışlarsa da çetin savaşlar sonunda Ruslara itaate mecbur kalmışlardır.

Rusya, bu yüzyılda önce İsveç sonra Lehistan ile savaşırken Kırım ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Böylece bir yandan güneyden gelen Kırım akınlarından korunacak diğer yandan da Lehistan'ı arkadan vurmak için Kırım kuvvetlerini harekete geçirmeye çalışacaktır.¹⁵⁸

Ancak bu dönemde Sarıkamış kazaklarının hatmanı olan Doreşenko, Osmanlı himayesinde olarak Lehlilerden alınan Ukrayna'ya sahip olmuşken, 1675'de Ruslarla anlaşarak Çehrin kalesini teslim etmiştir. 1677'de ilk kuşatmada başarı sağlanamadıysa da 1678'de Rusya'ya karşı savaş ilan edilerek, kale kuşatılmış ve önemsiz bir kale olarak görülen Çehrin kuşatması oldukça zorlu bir süreç sonunda alınabilmiştir. Muhafazası imkansız olduğu için yıkılmıştır. Çehrin kuşatması Rusların kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olarak geliştiğini göstermiş nitekim Rus seferi bitirilmeyerek, Özü nehri üzerine iki kale yaptırılmış, muhafızlar yerleştirilerek

¹⁵⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1970 (b), s. 7-8.

¹⁵⁸ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 233.

bu sınırın mümkün mertebe güvenliği sağlanmıştır.

1680’de Kırım Han’ı Rusların faaliyette olduğunu bildirmesi üzerine yeni bir sefere çıkılmışsa da Rus Çarı sefer haberini alarak Kırım Hanı aracılığıyla barış talep etmiştir.¹⁵⁹ Bu barışın Ruslarla Türkler arasında değil, Kırım ve Moskova temsilcileri arasında olması önemlidir. İstanbul, Ruslarla müzakereye tenezzül etmemiş, Moskova işleri önceden olduğu gibi şimdi de Kırım Hanları aracılığıyla sağlanmıştır. “Bahçesaray Barışı” adıyla anılan Rusya ve Kırım ve aynı zamanda Osmanlı arasında imzalanmış “ilk Türk-Rus barışıdır” (1681).¹⁶⁰

Bu anlaşmaya göre;

- 3 Ocak 1681 tarihinden başlamak üzere 20 yıl süreyle geçerli olup, Dnepr nehri Kırım Hanlığı ile Rusya arasında sınır kabul edilecektir. Han’a geçen üç yılın vergisi (tış’ı) toplu ödenip, bundan sonra düzenli olarak yıllık “tış” gönderilecektir,
- Dnepr ve Aksu Nehirleri arasında Kırım Tatarları ve Türkler hiçbir şehir (kale) inşa etmeyecekler ve mülteci kabul etmeyeceklerdir,
- Tatarlar, Dnepr’in her iki tarafında sürülerini otatabilecekler, Kazaklar da Dnepr boyunca balık avlamak ve tuz almak için Karadeniz’e kadar gidebileceklerdir,
- Kiyef şehir Rusya’da kalacaktır,
- Berebaş Kazakları Çar’a tabi olacaklardır,
- Esir düşen Tatarlar para karşılığı veya mübadele suretiyle salıverilecektir,

¹⁵⁹ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: III-I, s. 430-433.

¹⁶⁰ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: III-I, s. 430-437. A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1970 (b), s. 7-8.

- Osmanlı Padişahı ve Kırım Han'ı Çar'ın düşmanlarına yardımda bulunmayacaklardır,

Kırım Hanlığı nezdinde yapılan bu anlaşma, onaylanmak üzere Osmanlı Devleti'ne gönderilmiş ve Berebaş Kazakları ile ilgili madde hariç antlaşmayı onaylanmıştır. Böylece Çehrin seferinin, Türklerin zaferiyle bitmesi, Osmanlı Devleti'nin, Lehistan ve Moskova'ya karşı mutlak üstünlüğünü ortaya koyarken, Bahçesaray Antlaşması da bu durumun Moskova tarafından tasdik edildiğini göstermektedir.¹⁶¹

1667'de yapılan Andrusova anlaşmasından sonra Lehlilerle anlaşılan Rusya'nın "Türk düşmanlığı siyaseti" takip ettiği görülmüştür. Lehistan hükümeti, "Türk tehlikesi ve korkusuyla" Rusları Türkler aleyhine kışkırtarak, Rus yardımını temin etmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1682'de yapılan bir anlaşmaya göre Kiyef şehrinin 20 yıl süreyle Ruslarda kalmasına razı olmuştur. Avrupa'da ise Leh kralının ısrarı üzerine 1684'te Lehistan-Almanya Çesarlığı ve Venedik arasında Osmanlı'ya karşı "mukaddes birlik" oluşturulmuştur. Bu birliğin başında Papa bulunacak ve Türklere karşı bütün Hristiyan devletlerin harekete geçirilecektir. Lehistan'ın ısrarıyla 1687'de Moskova'da bu ittifaka girmeye ve Kırım üzerine sefer açmaya razı olmuştur. Bu ebedi barış olarak kabul edilmiş ve Kiyef daimi olarak Rusya'ya bırakılmıştır. 1683'de Viyana kuşatmasının başarısızlığından sonra Rusya, Osmanlı'ya karşı açıkça harekete geçmekten çekinmemiştir. Ruslar, ebedi barışta verilen karara göre Kırım üzerine 1687 ve 1689 'da iki kez sefer yapmışsa da başarılı olamamıştır.¹⁶²

¹⁶¹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1970 (b), s. 10.

¹⁶² İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: III-I, s. 430-437; A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1970 (b), s. 7-8.

Çar Petro zamanında Rusya'nın bu yayılmacı ve Karadeniz'in kuzeyine, ticaret yollarına hakim olma hedeflerine bir de "sıcak denizlere inme" eklenmiştir. Türk düşmanlığı siyaseti ile büyümüş olan Petro, Karadeniz'e çıkmak ve Türkleri en nazik yerden vurmak siyasetini benimsemiş, bu amaçla Azak Kalesi'nin alınmasına karar vermiştir. 1695'de ilk denemesi başarısız olunca, kararında kati olan Petro, donanma yaptırmaya başlamış, kış ve ilkbahar geçerken 30 savaş gemisi hazır hale gelmiştir. Rusların bu kadar kısa bir süre içinde döneceğini beklemeyen Osmanlı önceki mücadeleden kalan yerleri bile henüz onarmamışken, gafil avlanılmış ve temmuz 1696'da Karadeniz'in kilidi sayılan "Azak" Ruslara teslim edilmiştir.¹⁶³

Azak Kalesi'nin Çar Petro tarafında alınması, Osmanlı Devleti'ne indirilen "ilk büyük Rus darbesi" olması açısından önemlidir. Askeri bakımdan zayıf kabul edilen Rusya'nın, ele geçirilmesi zor bir kaleyi alacak kadar güçlendiği böylece ortaya çıkmıştır.¹⁶⁴ Karadeniz'e çıkmak için ilk adımı atan Petro için bu yeterli olmamıştır, çünkü Kerç Boğazı Osmanlı'nın elindedir.

Bu arada Osmanlı, mukaddes ittifakla, yani Avusturya, Venedik ve Lehistan ile Karlofça Antlaşmasını imzalamak üzere görüşmelere başlamıştır. Planları bozulan Çar, uzlaşmaya engel olmak istemişse de anlaşma imzalanmıştır.¹⁶⁵

Karlofça Anlaşmasının Lehlilerle ilgili şartlarından biri de, Bucak'ta Halil Paşa adı verilen yerde oturan ancak bu sınırı aşarak, Lehistan ve Boğdan topraklarına yerleşen Nogaylar'ın, buradan alınarak, eski yerlerine ve Özi suyunun karşısındaki Kırım topraklarına yerleştirilmesi maddesidir. Kırım Han'ı Devlet Giray, hükümetten

¹⁶³ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 252-255.

¹⁶⁴ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1970 (b), s. 13.

¹⁶⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 252-255.

aldığı emirle Bucak'tan alarak Kırım tarafına geçirilmiştir. Halil Paşa Yurdu'nda kalanlar ise, üzerlerine Özi valisi Yusuf Paşa gönderilmesiyle her yıl Kırım Hanına otuz bin kazan akçesi vermeyi ve seferlerde yeteri kadar adamla orduya katılmayı kabul ederek, itaat altına alınmışlardır.¹⁶⁶

Kerç Boğazı'nı istemelerinden dolayı Ruslarla anlaşma yapılamamıştır. Petro, kendi başına savaşa devam edemeyeceğini ve Karadeniz'e çıkamayacağını anlayıp, Fin ve Riga körfezlerini almaya karar vermiş bu nedenle de Osmanlı ile anlaşmayı kabul etmiştir.¹⁶⁷

3-13 Temmuz 1700'de imzalanan İstanbul Anlaşmasına göre;

- Osmanlı Devleti, Azak kalesini, Don Nehri mansıbından 100 km. kadar sahili ve Kuban mansıbında geniş bir sahayı Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır,
- Çar'a İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı verilmiştir. İstanbul'a gönderilecek Rus elçisinin diplomatik faaliyetten ziyade, Osmanlı Devleti'nin içi işlerini karıştırmak ve casuslukla meşgul olacağı bilinmektedir.
- Aşağı Özü boyunda Rusların eline geçen bazı kaleler Osmanlı'ya iade edilmiştir.

Bu anlaşma Rusya'nın Osmanlı'ya karşı kazandığı ilk zaferin belgesidir.¹⁶⁸

1700'de Lehistan ve Danimarka ile birlikte İsveç üzerine harekete geçen Rusya büyük bir yenilgi almış ve bu mücadelenin masrafları ağır vergiler ve yükümlülükler olarak halka yüklenmiştir. Bu nedenle Don kazakları 1705'te isyan etmiş, bu isyanı Başkurtların ayaklanması takip etmiştir. Orta İdil sahasındaki Kazan

¹⁶⁶ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: IV-I, s. 13.

¹⁶⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 252-255.

¹⁶⁸ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1970 (b), s. 15.

Türkleri ve gayr-i Rus kavimlerde katılmıştır. Bu sırada Başkurtlar ve Kazaklar Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerse de Osmanlı barış anlaşmasına aykırı davranmaktan çekinmiş ve bu istekler sonuçsuz kalmıştır.

1708'de Paltova şehrini kuşatan İsveç kralı, Kırım Han'ı Devlet Giray ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'dan yardım istemiş ancak III. Ahmed ve sadrazam Çorlulu Ali Paşa yardım gönderilmesine ve Devlet Giray'ın İsveç'e katılmasına izin vermemişlerdir. İsveç Poltava meydan muharebesini kaybetmiş ve Osmanlı topraklarına Bender'e iltica etmiştir. Bu zafer Rusya'nın durumunu birden bire değiştirmiş, savunmadan taarruza geçmesini sağlamış ve Ruslara Avrupa yolunu açmıştır. İsveç kralı, Bender'e sığınarak Osmanlı'nın "Rus tehlikesine" dikkat etmesini ve iki yılın sonunda Rusya'ya savaş ilan etmesini sağlamıştır. İsveç kralı, Rus ordularının ancak Türk kuvvetleriyle yenilebileceğini düşündüğü için Bender'de bu kadar uzun kalmıştır.

1711'de Baltacı Mehmed Paşa komutasında ve Kırım kuvvetlerinin de katılımıyla savaş başlamışsa da Boğdan beyinin ihaneti ile Ruslar Boğdan'a girmişlerdir. Ancak bekledikleri yiyeceği bulamayan Rus ordusunda kıtlık başlamış ve Tuna boyundan inip, Türkleri yok edip yiyecek bulmayı beklerken karşılarına çıkan Osmanlı ordusu bataklık bir sahada Rus ordusunu kuşatmıştır. Rus ordusu tamamen yok edilebilecek bir halde iken, Baltacı Mehmed Paşa, Devlet Giray Han'ın, İsveç kralının ve Osmanlı ordusu komutanlarının muhalefetine rağmen kahya Osman Ağa'nın telkin ve teşvikiyle Rusya'nın barış isteğini kabul etmiştir. Prut Savaşı askeri açıdan Rusya'nın bir hezimetidir iken diplomatik açıdan büyük bir Rus zaferidir. Rusya Türklerin bütün isteklerini yerine getirmiş ancak kendi yok olmaktan kurtulmuş, ordusunu kurtarmış ve en önemlisi enerji kaynakları Çar Petro

esir olmaktan kurtulmuştur. Bu anlaşma metnine göre; Azak kalesi Osmanlı'ya iade edilecek, Aşağı Özü boyundaki Rus kaleleri yıkılacak, Ruslar Lehistan'dan çekilecek ve İsveç kralının Lehistan üzerinden memleketine dönme hakkı verilecektir. 1712'de Azak Denizi kıyısında Rus donanmasının dayanak yeri olarak yaptıkları Taygan kalesi yıkılacaktır. Böylece Rusların Karadeniz'e inmelerinin önü alınmıştır.

Buna karşılık Hazar Denizi boyunca genişlemeye devam eden Rusya, Fransa aracılığıyla İran'a karşı Osmanlı ile anlaşmış ve 1722-1723'te Rus ve Türk kuvvetleri birlikte İran'a saldırmışlar ve sonunda imzalanan anlaşma ile Rusya Hazar Denizi'nin güneyine kadar inmeyi başarmış hatta Türkistan Hanlıkları ile de ilgilenmiştir.

Petro'nun ölümünden (1723) sonra, onun siyaseti olan Karadeniz'e açılma politikası yeniden ele alınmış ve bu amaçla Avusturya ile anlaşma yapılarak 1736'da Osmanlı'ya savaş açılmıştır. Türk kuvvetleri Balkanlarda meşgul iken Ruslar, Özü kalesini almışlar, Kırım'a girmişler ve Osmanlı kuvvetlerini yenerek, Azak kalesini ele geçirmişlerdir.¹⁶⁹

1739 Belgrad Anlaşmasına göre;

- Azak kalesi tamamen yıkılıp ve arazisi her iki devletin tasarrufundan çıkarılıp, hali arazi olarak bırakılmıştır.
- Ruslar Azak Denizi ve Karadeniz'de savaş ve ticaret gemileri yapamayacaklar, diğer devletler gibi Ruslarda ticaret yapabilecekler ancak Osmanlı ticaret gemilerini kullanacaklardır.¹⁷⁰

Belgrad anlaşması ile başlayan sulh döneminde, Osmanlı Devleti anlaşma

¹⁶⁹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 258-263.

¹⁷⁰ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: IV-I, s. 293.

hükümlerine riayet etmeye büyük gayret sarf etmiş, Rusya'da ise, Çar I. Petro ekonomik ve askeri atılımlar gerçekleştirmiş ve her geçen gün Osmanlı Devleti için büyük tehlike arz etmeye başlamıştır. Rus devlet adamlarına göre merkezî Avrupa'ya yaklaşabilmek için Lehistan'ın kısmen veya tamamen ortadan kalkması gerekmektedir. Bu teze göre, Osmanlı toprakları Rus saldırılarına tamamen açık hale gelecektir. Rusların bu emelleri ve hatta Lehistan, Balkanlar ve Kafkaslar üzerindeki açık hareketliliklerine rağmen Osmanlı Devleti'nin kayda değer bir hazırlığı yoktur.

II. Katerina, Lehistan meselesi için Osmanlı Devleti ile bir mücadeleye girmeden önce Prusya ile ittifak yapmıştır. Lehistan'da ki krallık seçimi karışıklığından yararlanan Rusya, Lehistan topraklarının bir bölümünü ele geçirmiş ve bir yandan Lehistan'da bir yandan da Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'da tecavüzi hareketlerde bulunarak, Osmanlı Devleti'ni her taraftan sıkıştırmaya çalışmaktadır. Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaş için hazırlıksız olduğunu düşünerek, sulh taraftarı bir politika takip etmiştir. En azından bir yıl daha beklenerek, barışı bozan tarafın Rusya olduğunu dünyanın görmesini ve bir yandan da askerin eğitim ve mühimmat eksikliklerinin giderilerek, serhatların takviye edilmesini istemişse de korkaklıkla itham edilmiştir.¹⁷¹

1768'de Rusya'nın Lehistan üzerinde nüfuz kazanması üzerine, düşman bir devletin Lehistan'a yerleşmesinden endişelenen Osmanlı Devleti, Rusların ani bir baskınla Osmanlı arazisine germeleri, Lehliler ile birlikte çok sayıda Müslüman ahaliye öldürmeleri üzerine Rusya'ya savaş ilan etmiştir.¹⁷² Aslında bu sırada Rusya'da savaşa hazırlıksızdır. Osmanlı Devleti'nin işi bu dereceye kadar

¹⁷¹ Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, TTK Yay., Ankara, 2006, s. 1-2, 8, 10.

¹⁷² A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 289-291.

getireceğini tahmin etmemektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaş ilan edildikten sonra yedi ay süreyle sefere çıkmaması Rusya'nın işine yaramış, II. Katerina, Hollanda'dan borç para alarak, asker toplamış, donanmasını büyütmüş ve hazırlıklarını tamamlamıştır.

Savaş, Kırım Han'ı Kırım Giray'ın, Rusya'ya akını ile başlamıştır. Şirin ve Yedisan Tatarları akınlar esnasında Kırım Giray'a yardım etmişlerdir. 31 Ocak 1769'da Rusları üç koldan yağma ve tahrip ederek, yirmi binden fazla esir ve yüklü miktarda ganimetle dönen Kırım Giray'ın bu akını, II. Katerina'yı çok sarmış, casuslar aracılığıyla Kırım Giray'ı zehirleterek öldürtmüştür. Kırım Giray'ın ölmesi Osmanlı Devleti açısından çok büyük bir kayıp olmuştur ve yerine Devlet Giray atanmıştır.¹⁷³

Rusya'nın Lehistan'la ilgilenmesi fırsat olarak algılanmışsa da Osmanlı ordusunun hazırlıklarının yetersiz oluşu, özellikle ordunun ihtiyacı için zahire hazırlığının yapılmamış olması, yetenekli komutanlarının olmayışı nedeniyle Hotin yakınlarında Ruslara yenilmiştir.¹⁷⁴ Hotin'in Rus işgaline düşmesinin ardından Özi ve Bender Kaleleri de Rus istilasına açık hale gelmiştir. Çok geçmeden Rus orduları Tuna boyunda ilerleyerek, Eflak ve Boğdan'ı işgal etmişlerdir.¹⁷⁵

Kırım tarafında ikinci bir Rus ordusu harekete geçerek, Kırım'a girmiş ve yerleşmiştir. Daha da kötüsü, Batlık Denizi'nden Akdeniz'e geçen Rus donanması, Mora'da Rumları isyana teşvik etmiştir. Çanakkale Boğazı'ndan Osmanlı donanmasının çıkışını kapatarak Akdeniz'de bazı önemli adalara sahip olup

¹⁷³ O. Köse, **a.g.e.**, s. 21; İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.** cilt: IV-I., s. 374.

¹⁷⁴ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 289-291; İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.** cilt: IV-I., s. 381.

¹⁷⁵ O. Köse, **a.g.e.** s. 28-29.

Selanik'e kadar isyanı genişletmeyi planlayan Rusya, fırtına yüzünden işaretin yanlış anlaşılması sonucu isyan hareketi planlanandan önce başlamış kanlı bir savaşın ardından Çeşme'de yapılan deniz savaşında Osmanlı donanması yok edilmiş¹⁷⁶ ve Adalar denizine hakim olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, barış istemek zorunda kalmış ve Rusya tarafından sürülen ağır şartlara rağmen¹⁷⁷ 21 Temmuz 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması imzalamıştır.

28 maddeden oluşan bu anlaşmanın en önemli maddeleri şunlardır;

✓ Kırım, Bucak, Kuban, Yedisın, Canboyluk ve Yediçkül Tatarları hiçbir devlete tabi olmadan tamamen serbest kalacaklardır. Kırım Tatarları kendi hanlarını eski kanunlarına ve adetlerine göre "Al-i Cengiz" soyundan serbestçe seçeceklerdir. Yalnızca Tatarlar Müslüman olduklarından, istiklallerine zarar vermemek suretiyle, dini işlerde hilafet makamına bağlı olacaklardır. Rusya'ya bırakılan Kerç ve Yenikale arazi ve limanlarından başka Kırım ve Kuban yörelerinde istila olunan kasaba, kale ve yerleşim alanları ile Berda, Konskivodi ve Özüsu Yu Nehri'nin Aksu ve Turla Nehirleri arasında kalan arazileri Leh hududuna varıncaya kadar Tatarlara bırakılacaktır. Özi Kalesi Osmanlı Devleti'ne terk edilecek, Rusya Kırım'dan askerlerini çekecek ve Osmanlı Devleti, Kuban ve Taman'da bulunan bütün kasaba ve yerleşim yerleri her türlü üzerindeki haklarından vazgeçecek ve her iki ülke Kırım'a muhafız veya başka isim altında kuvvet göndermeyecektir.

✓ İstanbul'da sürekli bir Rus elçisi bulanacaktır.

✓ Rus rahipleri ve tebaası, Kudüs'ü ve diğer kutsal yerleri serbestçe ziyaret edebileceklerdir.

¹⁷⁶ İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.** cilt: IV-I, s. 400.

¹⁷⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 289-291.

✓ Her iki taraf gemileri tüm denizlerde ticaret maksadıyla serbestçe dolaşabileceklerdir. Rus ticaret gemileri, Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e geçebileceklerdir.

✓ Rusya, Beyoğlu'nda bir kilise inşa ettirecek, kilise herkese açık olup, “*Rus-Grek*” kilisesi ismiyle anılacak, illebet Rus elçisinin himayesinde olup, korunacaktır.

✓ Bucak memleketi, Akkerman, Kili ve İsmail Kaleleri ile Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'ne iade edilecektir. Eflak ve Boğdan din işlerinde serbest olacaktır.

✓ Osmanlı yüklü bir savaş tazminatı ödeyecek,

✓ Rusya, Osmanlı tebaası olan Ortodoksların kiliselerini himayesi altına alacaktır.¹⁷⁸

1774'de imzalanan bu anlaşma ile;

- Rusya, kesin bir şekilde Karadeniz sahillerine ulaşmış, çok geniş ve verimli topraklar elde etmiştir.
- Ortodoks tebaayı himaye bahanesiyle, Osmanlı'nın iç işlerine karışma imkanını ele geçirmiştir.
- Kırım Hanlığı'nın Rusya'ya katılması için ilk adım atılmıştır.¹⁷⁹

Altı yıl süren savaşın, Osmanlı devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanması üzerine imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması, hem Osmanlı tarihi, hem Avrupa tarihi hem de dünya tarihi için bir dönüm noktasıdır. Savaşın başlangıcına kadar uluslar arası siyasette sahip olduğu siyasî, askerî ve ekonomik güç ile belli bir saygınlığı olan Osmanlı Devleti, savaşın sonunda bu gücü koruyamamış ve zafiyetini kabul ederek,

¹⁷⁸ O. Köse, **a.g.e.**, s. 112-119; H. İncılık, **a.g.m.**, 1976 (c), s. 948; H. İncılık, **a.g.m.**, 1988 (d), s. 748.

¹⁷⁹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 289-291; H. İncılık, **a.g.m.**, 1945 (a), s. 787.

uluslar arası siyasette prestij kaybetmiştir. Bu tarihten sonra, Rusya ve Avrupa devletlerini kendi imkanları ile durduramayacağı için, onların Osmanlı toprakları üzerindeki menfaatlerini göz önüne alarak oluşturacağı denge politikası ile varlığını sürdürmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, vakit geçtikçe anlaşma maddelerini daha iyi değerlendirmeye başlamış ve bazı maddelerin hafifletilmesi amacıyla, Avrupa devletleri nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Kırım'ın bağımsızlığını kabullenemeyen Osmanlı Devleti, bu tür girişimlerle en azından Kerç, Yenikale ve hatta Taman'ı geri almayı düşünürken, Kırım üzerindeki haklarını tekrar kazanmayı planlamaktadır. Ancak bu girişimlerden bir sonuç alınamamış¹⁸⁰ ve böylece Karadeniz'in kuzeyinde başlayan rekabet, Osmanlı Devleti topraklarına kaymıştır.

6. Nogaylar'ın Osmanlı Ve Rusya Arasında Hareketi

XVII. yüzyılın başlarında Nogaylar'ın bir bölümü Kırım Yarımadasının kuzeyinde yaşamaktadır. Urus Han'ın ölümünden sonra beylerin duruma hakim olamamaları, mirzalar arasında çıkan çatışmaların en önemli sebebidir. 1600 yılında Uluğ Nogay Ordası'nın başında İşterek Mirza vardır ve elde edeceği çıkarlar için Rusya ile iyi ilişkiler kurmuşsa da iktidar çatışmalarında ki süreklilik devam etmiş ve Rusya bu çekişmelere katılmak istemiştir.

Çar Boris, Nogaylar'ın, Astrahan'a ve Moskova'ya akınlarından endişe ederek, voyvodalar gönderip, ordaları birbirine düşürmek için çalışmıştır. Nogaylar'ın birbirlerini öldürmesiyle Kadı Ulusu azalacak böylece onları parçalayıp hükmedebilecektir. Öte yandan, iç çatışmaların çıkması için Rusya'nın çok fazla da

¹⁸⁰ O. Köse, **a.g.e.**, s. 112-119.

bir uğraş sarf etmesi gerekmemiştir. Var olan çatışmalardan yararlanarak, Rus etkinliğini artırmaya çalışmaktadır.¹⁸¹

1601 yılında Nogay ilinde yeni bir açlık sorunu başlamış ve Nogaylar Samar nehri sahasındaki göç yerlerini bırakıp, İdil'in sağ tarafına Kuban mıntıkasına gitmek zorunda kalmışlardır. Onlardan boşalan yerlere de Rus köylüleri yerleşmiş bu şekilde Samar nehrinden Başkurd arazisine kadar Rus hakimiyeti yayılmıştır. Kama'nın güneyi Rusların eline geçince, Ruslar için Nogay tehlikesi ortadan kalkmıştır.

1603'de Rusya'da başlayan karışıklık Nogaylar'ı ve İdil boyundaki diğer Müslüman Türk ahalisine Rus zulmünden kurtulmaları için yeni bir ümit olmuştur. Üzerlerindeki Rus baskısı oldukça azalan Nogaylar, bundan faydalanan Osmanlı himayesine girmeye çalışmışlar ve 1605'de Terek nehri üzerindeki Rus kalesinin, Dağıstan'daki Türkler tarafından yıkılması ve Rusların Kafkaslar'dan çıkarılmasıyla Rus tahakkümünden kurtulma fırsatını yakalamışlarsa da Osmanlı ve Kırım tarafından beklenen yardım gelmemiştir. Doğudan gelen Kalmuk hücumu sonunda Nogaylar'ın bir kısmı İdil'in her iki tarafına dağılmışlar, bir kısmı Kuban boyunda, bir kısmı ise Kırım Hanlığı tarafına Tuna mansıbına göç etmişlerdir.¹⁸²

1607-1617 yılları arasında Moskova'ya karşı yapılan yıkıcı akınlara Büyük Nogay Ordası da katılmıştır.

1697-1698 yıllarında Kalmuklar, Kuban bölgesine yaptıkları akınlarda çok sayıda Nogay'ı katlederek, at sürülerini yağmalamışlardır. Rusların ve Kalmukların baskılarından bıkan 10.000 çadır civarındaki Nogay, Kırım Kalgayı Devlet Giray tarafından Acu Kalesi civarında Şah adasına iskân edilmişlerdir. Murad Mirza

¹⁸¹ M. Alpargu, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁸² A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 283-284.

önderliğindeki 4.000 civarındaki çadır halkı da Osmanlı topraklarına yerleşmek için yurtlarından ayrılmışlardır. Bunları takiben harekete geçen Kalmuklar, Kalgay Devlet Giray tarafından yenilgiye uğratılmış ve Nogaylar sürüleriyle Çerkezistan'a iskân edilmişlerdir. Büyük Nogay Orda'sından bir bölümünün daha İdil havalisinden ayrılışları Mirza Cakşit ve Agaş sayesinde olmuştur. 1696'da kendine bağlı insanlar ile Kuzey Kafkasya'ya gitmişleri Yedisianlar ve Cemboyluklar ile birleşerek, Terek'te Küçük Nogay Ordası'na katılmışlar ve Kırım Hanlığı'nın egemenliğini kabul etmişlerdir.

Kalmukların baskısından kaçan bu Yedisian Nogaylar'ının küffar vilayetinden geldikleri ve gönüllerinin hoşnutluğunun sağlanması için, mirzalarından bazılarına askeri görevler verilmiştir. 8 Recep 1112 tarihli (19 Aralık 1700) belgeye¹⁸³ göre, bir yıl önce gelmiş olan bu Yedisian Nogaylar'ından sekiz mirzaya elli akçe ve kullarına kırkar akçe ulufe tayin edilmiş ve ulufeleri kale-i cedid neferlerinin ulufesiyle birlikte gönderilecektir.

XVIII. yüzyılda Nogaylar; Dnester ile Prut Irmakları arasında Bucak (Besarabya), Dnester ile Bug arasında Yedisian ve Bug ve Kırım arasında Camboyluklar olmak üzere üç büyük gruba ayrılmışlardır. Kırım hanları için başlangıçtan itibaren Kıpçak bozkırlarındaki Nogaylar'ı kontrol altına almak hayati ehemmiyet taşımıştır.¹⁸⁴

Rusya'nın öteden beri gerek Osmanlı Devleti'ne gerekse Kırım Hanlığı'na başarı ile uyguladığı dış politika; düşman devlet içinde Rusya'ya bağlı devlet büyüğü, sınıf veya zümreler bulmaktır. Kazan ve Astrahan Hanlıklarına uygulamış

¹⁸³ A.E.II.MUSTAFA.2-139.

¹⁸⁴ H. İnalçık, **a.g.m.**, 1988 (d), s. 748.

ve bu hanlıkları almasında etkili olmuştur. Petro I. zamanında Ruslar, Nogay mirzalarına, hana ve padişaha ihanete davet edip, bir takım vaatlerde bulunmuşlarsa da o tarihlerde hiç biri bu Rus tahrikine kapılmamıştır.¹⁸⁵

Ancak, Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Rusya'nın, antlaşmayı ihlal ederek Kırım'ı istila etmesiyle Kafkasya, Rus propagandasına açık hale gelmiştir. Kafkasya'yı coğrafi, sosyal ve demografik yapısı gereği kolayca ele geçiremeyeceğini bilen Rusya uzun vadede bu topraklar üzerinde yaşayan çeşitli kabile ve milletleri hediyelerle ve rüşvetlerle nüfuzu altına alma siyasetini uygulamaya koymuştur.¹⁸⁶

1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı sırasında harekete geçen Ruslar, Yedisian ve Bucaktaki Nogaylar ile Kırım Han'ı arasındaki anlaşmazlıktan yararlanmışlardır. 1770'te Ruslar, Bender Kalesi'ni kuşattıkları zaman Yedisian Nogay büyüklerinden Tınay Ağa, beş Nogay mirzasının Ruslarla anlaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir. 6 Temmuz 1770 tarihinde Nogaylar ile Rus generali arasında “bir dostluk anlaşması”¹⁸⁷ yapılmıştır.

Buna göre; Yedisian ve Bucak Nogaylar'ı, Kırım Hanı ve Osmanlı Devleti'nden ayrı düşecekler ve Ruslara karşı savaşmayacaklardır. Can Membet Bey'in Yedisian ve Bucak Nogaylar'ı, tabi oldukları Osmanlı padişahına ve Kırım hanına ihanet etmişler ve bu ihanetin karşılığı 3.000 ruble mükafat almışlar ve 1771'de gönderdikleri bir heyetle talep ettikleri “himayesi altına girme” isteğinin çarçe tarafından kabul edilmesiyle, Kırım Hanlığı'nın askeri kuvvetlerinden önemli

¹⁸⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 285.

¹⁸⁶ O. Köse, **a.g.e.**, s. 297.

¹⁸⁷ O. Köse, **a.g.e.**, s. 65-66.

bir kısmını oluşturan Nogay kuvvetlerinin bir bölümünün düşman safına geçmesi hanlığa indirilen büyük bir darbedir.

Rus tarafına geçen Nogaylar'ın bucak sahasından alınarak eski yurtlarına döndürülmesi ve burada “müstakil bir Nogay Hanlı'nın “kurulması, başına Can Membet'in getirilmesi Rus siyaseti için uygun görülse de kalan üç uruğun Can Membet'in hanlığını kabul edeceği şüpheli görülmüştür. Bu nedenle Kuban boyuna nakledilip, başlarına da “Giraylardan” Kırım hanları sülalesinden birini geçirerek diğer uruğlarında katılması planlanmıştır. Astrahan'da bulunan Rus valisi tarafından yürütülen bu çalışma 1771 yılı sonunda Nogay uruğlarının, Ruslar tarafından kendilerine ayrılan sahada yaşamaya başlamalarıyla tamamlanmıştır.¹⁸⁸

Rusya'nın bu politikasına karşı, Osmanlı Devleti, tebaası olan bu insanları dağınık olarak yaşadıkları yerlerden alıp, daha emin yerlere yerleştirmeyi planlamış ve onları Rus saldırılarına karşı organize etmeyi amaçlamıştır.

Bu noktada Ferah Ali Paşa'nın uyguladığı iskân siyasetinde Nogaylar'ın iskânı ayrı bir öneme sahiptir. Rusların, “müstakil Nogay Hanlığı” kurma tasarısı ile 1771 yılında, Kuban boyuna yerleştirdikleri Nogaylar, yerleştikleri yerlerde Kabartaylar, Çerkesler ve Kasayvetler ile amansız bir mücadele içine girmişlerdir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 285.

¹⁸⁹ O. Köse, **a.g.e.**, s. 298.

B. OSMANLI DEVLETİ'NİN REKABETTEN ÇEKİLMESİ

1. Rusya'nın Kırım'ı İlhakı ve Yaş Antlaşması

Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Kırım'ın Osmanlı Devleti'nin elinden alınarak bağımsız bir statüye kavuşturulması ve ardından Rus nüfuzunun Kırım üzerinde gittikçe artmaya başlaması üzerine, Anadolu ile Orta Asya'nın irtibatını sağlayan Kafkasya ayrı bir önem kazanmıştır.

Bu dönemde hakim olan anlayışı göre, Kafkasya'ya sahip olan bir devlet Hazar Deniz'i havzasına da sahip olabilirdi. Rusya açısından Hazar Deniz'ine hakim olmanın önemi Türkistan ve Hindistan siyasetinden ve ticaretinden kaynaklanmaktadır. Bu ideallere sahip olan Ruslar, 1776 yılında Büyük ve Küçük Kabartay'ı istila etmişlerdir. Kafkasya'nın en geniş topraklarına ve en kalabalık nüfusuna sahip olan Çerkesler, Rusya'nın bu ilerleyişinden endişe etmeye başlamışlar zira bölge Osmanlı Devleti'nin kendi toprağı sayılmasına rağmen şimdiye kadar yeterince ilgilenilmemiş, şimdi ise Kırım meselesinden dolayı ilgilenilmemektedir.

Osmanlı Devleti, Kırım'ı istila etmeye başlayan ve Gürcistan'ı da askerî ve siyasi üs olarak kullanan Rusya'ya karşı mücadele etmek ve kaybedilen toprakları ve stratejik mevkiileri tekrar geri almak için Soğucak merkezli olmak üzere siyasi ve askeri faaliyet göstermek üzere Kafkasya'yı idare edebilecek bir merkez kurmaya çalışmıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşmasının ardından, Kırım İleri gelenleri, savaş sırasında III. Selim Giray'ın, İstanbul'a sığınması üzerine Sahip Giray, han seçilmiş ve kardeşi Şahin Giray'ı da kendisine kalgay seçmiştir. Kırım'a bağımsızlık verilmesine rağmen Tatarlar, asırlardır bağlı bulundukları Osmanlı Devleti'nden

ayrılmayı sindirememişlerdir. Nüfuzlu kişiler ve ulema Sahip Giray'a bağımsızlık şartlarını bırakması ve Osmanlıya dönmesi konusunda baskı yapmaya başlamışlardır.

Öte yandan Kırım hanlığında gözü olan Devlet Giray'ın muhalif tutumu dikkat çekicidir. Bu arada Abaza ve Çerkesler de Kırım Devleti'nin bağımsızlığını tanımamışlar ve padişaha tâbi olmaya devam etmişlerdir. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Devlet Giray, Abaza, Çerkes ve Nogaylar'ın yanı sıra, eski Kırım seraskeri Canikli Ali Paşa'nın da desteğini alarak Kefe'yi kendisine merkez edinmiş, serbestiyeti kabul etmeyeceğini, Kerç, Yenikale ve Kılburun'u Ruslardan geri alacağını söylemiştir. Yapılan baskılar sonunda Nisan 1775'te Sahip Giray'ın Kırım'ı terk etmesi üzerine, Kırım ileri gelenleri, mirzalar ve Nogaylar'ın desteğiyle Devlet Giray, hanlık makamına getirilmiştir. Verdiği sözleri tutması için Osmanlı Devleti'nin yardımına ihtiyaç duyan Devlet Giray Han, kardeşlerini İstanbul'a göndermiş ve Kırım'ın ileri gelenleri ve Şirin mirzalarından oluşan bir heyet de, Osmanlı hükümetinden, bu kalelerin Ruslardan alınması, Kırım'ın eski statüsüne kavuşturulması istemişlerdir. Bu olmadığı takdirde Kırım'da oturamayacaklarını, Osmanlı topraklarında iskân edilmeleri için yer gösterilmesini talep etmişlerdir.

Durumdan rahatsız olan Rusya, Kuban'da Nogaylar'ın başına getirdiği Şahin Giray'ı han yapmak istediği için, Kırım-Osmanlı arasındaki bu gelişmelere dayanarak, Osmanlı'yı Kırım'ın iç işlerine müdahale etmekle itham etmiştir. 1775-1776 kışında Devlet Giray'ın Kuban üzerine gönderdiği küçük bir askeri birlik, Şahin Giray'ın ordusunu yenince, onun etrafındaki Nogaylar, Devlet Giray'ın yanına geçmişlerdir. Ocak 1776'da Can Membet Bey'in ölümünden sonra Yedisan Nogaylar'ı da Devlet Giray'ın etrafında toplanmışlardır.

II. Katerina, Pugachev isyanını bastırdıktan sonra bir süredir uzaktan izlediği Kırım'ın işlerini, Rusya lehine düzenlemek için harekete geçmiş ve Kırım yarımadasındaki askeri üsleri güçlendirirken, Kırım ileri gelenlerine bol bol bahşış ve hediyeler vererek Şahin Giray'ın etrafında toplanmalarını sağlamıştır.

Bu sırada yardım bekleyen Devlet Giray'a Osmanlı Devleti'nin yardım gönderecek durumu yoktur. Osmanlı Devleti, İran'a savaş ilan etmiş ordunun bütün ağırlığı İran sınırına kaydırılmıştır. 21 Kasım 1776'da kalabalık bir Rus ordusu ile Or Kapısına saldıran Şahin Giray Han, Rusya tarafından Nogaylar'ın da tam desteği sağlandıktan sonra, Kırım'a girmiş ve hanlık makamına oturmuştur. Kırım'daki bütün işleri Rus menfaatleri doğrultusunda düzenlemeye başlayan Şahin Giray, temmuz 1777'de mirzalardan oluşan bir heyeti Rusya'ya göndermiş ve himayelerini istemiştir. Yine Şahin Giray'ın devlet teşkilatında, askeri ve iktisadi alanlarda reformlarla Avrupa ve Rus tarzı düzenlemelere girişmesi halkın tepkilerini üzerine çekmiştir.

Durumdan rahatsız olan Osmanlı Devleti, Kırım'ı derhal terk etmeleri ve Tatarları han seçiminde serbest bırakmaları konusunda Rusları uyarmıştır. Ancak Ruslar, Şahin Giray'ın hanlığının onaylanması konusunda ısrar etmektedir ve bu sorunu diplomatik temaslarla çözmek üzere taraflar 1878'de 11 Eylül görüşmelere başlamıştır.

Osmanlı Devleti, Şahin Giray'ın seçimle değil zorla han olması, hanın bey, mirza ve ulemanın ittifakıyla seçilmediği konusunda ısrarı üzerine görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Bu arada Kırım'daki olayların Kuban'a sıçraması üzerine Şahin Giray'ı destekleyen Yediçkül Nogaylar'ı da Osmanlı'ya heyet göndererek Han tayin etmelerini ve bu hanı destekleyeceklerini bildirmişlerdir. Prosüdürleri tamamlanan

III. Selim Giray, 22 Ocak 1778'de Akmesid'e gelmiş ve halk tarafından kendilerini Rus zulmünden kurtarması için büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Böylece, Kırım'da, halkın istemediği Rusya'nın desteklediği Şahin Giray ve Osmanlı Devleti'nin gönderdiği ve halkın seçtiği iki han bulunmaktadır.

Ruslar Kırım'da her fırsatta Selim Giray'ı ortadan kaldırmak için askeri planlar yaparken, Selim Giray'ın onları durduracak, yetişmiş ve talimli askeri olmadığı için düzenli Rus piyadelerine karşı yapabileceği çok fazla bir şey yoktur. Bu dönemde çok sayıda Kırımlı Ruslar tarafından kılıçtan geçirilmiştir. Osmanlı Devleti, Kırımlılara yardım etmek amacıyla tedbirler almıştır. İsmail tarafına 45 bin asker sevk etmiş, Canik Ali Paşa donanma ile Kırım seraskerliğine tayin edilmiş ve durumdan Avrupa devletleri haberdar edilmiştir.

Şahin Giray, halkının isyanını Rus askerleri ile bastırdıktan sonra, tekrar tahta çıkmış ve Kırım tamamen Rus generallerinin eline geçmiştir.

Bu arada Rusya, aradaki tartışmalı meseleleri sürekli çoğaltarak, karışıklık çıkarmak ve Eflak ve Boğdan'ın bağımsızlık hareketi için ortam oluşturmak istemiş ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin sürekli savaşa tahrik etmiştir. Oysa kendinin de savaşa girecek durumu yoktur. Osmanlı Devleti, bunun farkında olmadığı için, diplomatik çözümlerden yana olmuştur.

21 Mart 1779'da imzalanan Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin Kırım ile ilgili maddeleri şöyledir;

- ✓ Osmanlı Devleti, Tatarların işlerine ve istiklâllerine müdahale etmeyecek,
- ✓ Kırım hanlarına, Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahı menşur gönderecek.

Rusya'nın baştan beri amacı; Kırım'ı tamamen ilhak edebilmek için, Şahin Giray'ın hanlığını muhafaza edebilmektir ve bunu savaşımadan elde ettiği için sonuçtan çok memnun kalmıştır.¹⁹⁰

Şahin Giray, başa geçtikten sonra reformlarına kaldığı yerden devam etmesi, ve Avrupa ve Rus tarzında hayat sürmesi üzerine her geçen gün muhalefet havası yükselmeye başlamıştır. Bu durumu değerlendiren Rusya, politikasını değiştirerek, artık Kırım topraklarına katmanın zamanı geldiğini düşünmektedir. Bu amaçla, Şahin Giray'ın kardeşi, Bahadır Giray'ı hanlık için kışkırtan Rusya, karışıklık çıkmasıyla, Kırım'a müdahale etme imkanını hazırlamıştır. Bahadır Giray, Abaza ve Çerkes kabileleri ile birlikte Şahin Giray'ın yönetiminden memnun olmayan halkın desteğini de almış ve Kuban'dan harekete geçmiştir. Çok geçmeden büyüyen bu hareket sonunda Bahadır Giray han seçilmiştir. (1782) Rusyanın müdahale ile Bahadır Giray ve çevresindeki sultanların hapsedilmesi ile hanlığına devam eden Şahin Giray'ın Mart 1783'te istifa etmesi üzerine, tamamen Rus istilasına açık hale Kırım, Taman ve Kuban'ı işgal etmişlerdir.

General Potemkin tarafından, Kırım'ın istilasını tamamladıktan sonra, 8 Nisan 1783'te bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannameye göre;

- ✓ Kırım artık bir Rus toprağıdır, Kırım'da yaşayanlar Rus tebaasıdır.
- ✓ Rus idaresini beğenmeyenler istedikleri yere gidebilirler,
- ✓ Herkes dini yaşantısında serbesttir.

II. Katerina'nın verdiği bu güvencelere rağmen, Rus istilasını sindiremeyen halk, yer yer direniş göstermiştir. Bunun üzerine izlediği politikayı sertleştiren Potemkin, halkı korkutma ve sindirme yöntemlerini izlemiştir. Yine yukarıdaki

¹⁹⁰ O. Köse, **a.g.e.**, s. 298; H. İncelik, **a.g.m.**, 1976 (c), s. 946.

güvenceye rağmen, camiler kiliseye çevrilmeye başlanmış ve yani cami yapımı yasaklanarak, izne bağlanmıştır. İbadet yerlerinin onarımı ve din adamlarının faaliyetleri de bu yasaklamanın içindedir.¹⁹¹

Bunun üzerine gerek Kırım halkından gerek Nogay ve sair Tatarlardan çok sayıda hane Osmanlı topraklarına hicrete başlamışlar, bunu müteakip akılları başına gelen Kırım halkı Ruslara esir olduklarını anlamış ve otuz bin kadın erkek çocuk hicret edince, Kırım'ın boşalacağını anlayan Potemkin bu insanları öldürmeye başlamıştır.¹⁹²

Kırım'ın Rusya'ya katılması, Osmanlı'da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Osmanlı Devleti, Kırım'ı kurtarmak, Avusturya ve Rusya arasından Osmanlı topraklarının paylaşılması için yapılan anlaşmanın yürürlüğünü önlemek için¹⁹³ İsveç'le ittifak kurup, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. İsveç'in Osmanlı yanında savaşa girmesi, esas Rus kuvvetlerinin Osmanlı'ya gönderilmesini engellemişse de bu sırada Türklerle savaşan Rus kıtalarının başında bulunan, 1783'te Kuzey Kafkaslarda ve Kuban nehri boyundaki Nogaylar'ın imha etmesiyle ünlenmiş bir general olan Suvorov, “her fırsatta mümkün mertebe daha çok Türk öldürmek” parolasıyla, harekete geçip, 1788'de Özü kalesini ve Tuna üzerindeki İsmail Kalesini ele geçirmiş ve şehirdeki Müslüman halkı ve Türk garnizonunu kılıçtan geçirmiştir. Alınan bu yenilgiler sonunda Osmanlı Devleti, barış istemek zorunda kalmıştır. 29 Aralık 1791'de Yaş Antlaşması imzalanmıştır.¹⁹⁴

¹⁹¹ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 269-270; H.İnalcık; **a.g.m.**, 1945 (a), s. 788.

¹⁹² İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, cilt: IV-I, s. 491,

¹⁹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, cilt: V, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 15.

¹⁹⁴ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1970 (b), s. 37.

Yaş Antlaşması gereğince;

- ✓ Osmanlı, Kırım'ın Rusya'ya ilhakını tanımış,
- ✓ Özü Kalesi Ruslara bırakılmış,
- ✓ Turla (Dnestr) nehri Osmanlı ile Rusya arasında sınır olarak kabul edilmiş ve Kafkaslar'da da Kuban nehri sınır olmuştur.

Böylece Küçük Kaynarca'da Osmanlıya kabul ettirilen şartlar daha da ağırlaşmış ve Rusya'nın Osmanlı karşısında askeri üstünlüğü açıkça görülmüştür.¹⁹⁵ Öte yandan Rusya bu anlaşmayla, Kafkas kabilelerinin Rusya'ya akın yapmalarını önlemek için Osmanlı Devleti'nin kefaletini temin etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, kabilelerin Rusya'ya yapacağı çapul hareketlerini önlemeye çalışacağı gibi, yapılması durumunda meydana gelen zararı da hiç tereddütsüz tazmin edecektir. Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki kabilelerin Rusya'ya yapacağı çapul hareketlerini önlemeye çalışacağı gibi, yapılması durumunda meydana gelen zararı da hiç tereddütsüz tetkik ettikten sonra tazmin edecektir. Ancak Kafkas kabileleri kendilerini anlaşılmaya bağlı saymadıkları gibi Rusya ile savaşa devam etmişlerdir.¹⁹⁶

Katerina'nın uyguladığı "Türk Siyaseti" sayesinde Rusya, tarihi emeli olan "Karadeniz'e ulaşma" hayalini gerçekleştirmiştir. Rusya'nın güneye inmesinde daimi tehlike olan Kırım Hanlığı ortadan kaldırılmıştır. Rusya, hedefinin bir sonraki basamağı olan Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve boğazların ele geçirilmesi aşamasına geçmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 292.

¹⁹⁶ Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979, s. 171.

¹⁹⁷ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 292.

2. Kırım Savaşı Öncesi Siyasi Gelişmeler

1783’de himayesi altına aldığını ilan eden Rusya, Gürcistan’ı bir Rus eyaleti haline getirmek istemiştir. 1804-1805’de Erivan ve Bakü Hanlıklarının Rus hakimiyetine girmesiyle, Azerbaycan’ın tamamı ve Dağıstan’ın önemli bir kısmı Rusların eline geçmiştir. Böylece Rus sınırları Doğu Anadolu’ya dayanmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı-Rus ilişkileri Karadeniz’in kuzeyinde sınırlı kalmamış ve Balkan devletleri ve boğazlar üzerinden devam etmiştir. 1812 Bükreş Antlaşması ve 1829 Edirne Anlaşmasında görüldüğü gibi Balkan devletlerine verilen imtiyazlar ve bağımsızlıklar Rusya’nın bölgedeki nüfuzunu artırmış, Ortodoksların haklarını himaye etmek bahanesiyle de Osmanlı’nın iç işlerine karışma imkanını ele geçirmiştir.¹⁹⁸

1831’de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın, metbuu Osmanlı Devleti’ne karşı başlatmış olduğu isyanı fırsat bilen Rusya, Babiâli’nin yanında bulunarak askeri yardımda bulunmuştur. 8 yıl süreyle yürürlükte kalacak, 1833 Hünkar İskelesi Anlaşması’nın imzalanmasıyla, boğazlara ulaşan ve yabancı savaş gemilerine boğazı kapatan Rusya, bir bakıma Osmanlı Devleti’ni himaye, Karadeniz ve Boğazları da vesayeti altına almıştır. Bu durumu, Avrupalı devletler için tehlikeli bir gelişme sayan İngiltere’nin girişimleri ile anlaşmanın bitiminde imzalanan 1840 Londra Antlaşması durdurmuş ve Osmanlı, Avrupalı devletlerin garantisi altına alınmıştır. Rusya ise bu anlaşma ile önceden temin etmiş olduğu imtiyazları kaybettiği için eski siyasetine, yani Osmanlı Devleti’ni yıkma politikasına geri dönmüştür.¹⁹⁹

¹⁹⁸ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt: V, s. 137.

¹⁹⁹ Besim Özcan, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt: II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 97.

Rusya'yı bu yüzyılda uğraştıran meselelerden bir tanesi de Kuzey Kafkasya ve Dağıstan ahalisidir (Çeçen, Çerkes, Kabartay, Balkarlar). Ruslar, Hazar Denizi sahili ve Derbent yoluyla Güney Kafkasya'yı ele geçirmişlerse de dağlık ve zaptı çok zor bir arazi olan Kuzey Kafkasya henüz Rus hakimiyetinde değildir.²⁰⁰ 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan anlaşmaya göre yeniden sınırlar çizilmesi ile toprakları Rus sınırı içinde kalan Karaçayların 1822'de Rus tabiiyetinde olduğu ilan edilmiş ve Karaçaylar ayaklanmışlardır.

1826'da Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Karaçaylar, Anapa muhafızı Hasan Paşa ile görüşmüşler ve yardım sözü almışlardır. Ancak Rusya'dan tehdit alan Karaçaylılara, yardım sözü veren Anapa muhafızlığından bekledikleri yardım gelmediği gibi, "Kuban Irmağı'nın Osmanlı-Rus sınırı olduğu ve Karaçayların Rus nüfuzunu kabul etmesi gerektiği" bildirilmiştir.²⁰¹

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da takip ettiği siyasetin sonuçlarına bakacak olursak; genel olarak, Kafkasya'nın fütühatını takiben, devletin siyaseti gereği, idari bakımdan bölgeye önem verilmeyip, sadece askeri mülahazalarla buraya önem verilmiştir. Bu nedenle de bölgedeki yerli halk üzerine Osmanlı Devleti'nin nüfuzu istenilen şekilde olmamıştır. Her ne kadar Kırım Hanları'nın idaresine bağlı olsa da zamanla bu nüfuz zayıflamıştır. 1774'te Kırım'ın Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılmasıyla, Kırım'ı kendi kontrolüne alan Rusya, Kabartay bölgesinde işgale başlayınca, Osmanlı Devleti, Kafkasya'ya önem vermek zorunda kalmıştır. 1780'den itibaren bu bölge ile ilgili tedbirler almaya başlayan Osmanlı Devleti, Soğucak bölgesine Ferah Ali Paşa'yı vali tayin etmiştir. Onun çalışmaları

²⁰⁰ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 292.

²⁰¹ Ufuk Tavkul, **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, İstanbul, 1993, s. 34,35

sonucu, Çerkesler, Abazalar, Lezgiler ve Çeçenlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları sağlanmıştır. Bölgenin yönetimini, yerli halkın beylerine bırakarak, çeşitli derecelerde rütbelere vererek sadakatlerini sağlamak istemiştir.

Alınan bu tedbirlere rağmen başarılı olunamamıştır. Bunun temelinde; gönderilen vali ve muhafızların, Rus ordusu karşısında bölge halkını teşkilatlandırıp, Rusya üzerine sevk edememesi ve bölge halkını Rusya, İran ve Gürcistan'a karşı savaşa teşvik eden, Osmanlı Devleti'nin, Rusya ve İran'ın bölge halkına açtığı savaşlarda istenen yardımı yapmaması ve halkın ona olan güvenini sarsılmasıdır.²⁰²

Güney doğu Kafkasya'da, Dağıstan'da 1783'te ortaya çıkan İmam Mansur ve takipçileri olan imamların organize ettikleri sufi hareket kendini göstermeye başlamış ve bir yüzyıl boyunca Kafkasya'nın kaderini etkileyecek olan ve İslamî yönden yanlış sayılabilecek bir adlandırmayla "Müridizm" olarak literatüre geçen bu tasavvufi hareket gerek dayandığı fikir temelleri gerekse ortaya koyduğu aksiyoner İslamî yaklaşım sebebiyle, XIX. Yüzyıl boyunca Kafkasya'nın kaderini belirlemiştir.²⁰³

1828'de harekete geçen Rus ordusu, Karaçaylıları ağır bir yenilgiye

²⁰² C. Gökçe, **a.g.e.**, s. 247-251.

²⁰³ Kafkasya Müridizmi, İslamî tasavvuf ekollerinden Nakşbendiyye tarikatına dayalı bir geleneğe sahiptir. Tarikata intisap eden müritler aynı zamanda birer mücahit haline geçerken, tarikat eğitimini sürdürmekle mükellef olan öğretici kadro da cihat ordusunun karargâhını oluşturmaktadır. Her tasavvuf ekolünde olduğu gibi tarikatın yürütücüleri, gelecekteki önderleri ve geleceğin iletici silsilesi Kafkasya Müridizmi'nde de bellidir. Bilinen isimler olan İmam Mansur, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat Bek, İmam Şamil ve İmam Muhammed Emin aynı zamanda şeyh konumunda olan liderlerdir, Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara, 1991, s. 13.

uğratmış²⁰⁴ ve bunun üzerine yerli halk Rusya'ya karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanmayı Dağıstanlıların ilk imamı, Şeyh Gazi Muhammed yürütmüştür. 1832'de ölümüyle bu görev Gamzat-bek'e geçse de bir süre sonra yerine Şeyh Şamil geçmiştir. Yirmi beş yıldan fazla Rus istilasına karşı durmuş ve elinde gayet basit silahlarla çeyrek asır Rusya'yı uğraştırmıştır. Rus kuvvetlerinin top ve tüfekleri, askeri üstünlüğü karşısında 1859'da teslim olmak zorunda kalmıştır. Şeyh Şamil'den sonra yerine geçen Muhammed Emin bir süre daha çete savaşlarına devam etmişse de Ruslar onu da esir almışlardır.

Rusların Kafkasya'yı tamamen ele geçirmeleri üzerine Kafkas halkı on binlerce aile Türkiye'ye hicret etmişlerdir. Rus idaresinin yerleşmesinden sonra Kafkas halkına şiddet ve zor kullanılmış, Rusya'daki Rus kazakları buraya nakledilerek Rus kolonizasyonuna başlanmıştır.²⁰⁵

3. Kırım Savaşı ve Sonrası

Temmuz 1853'te savaş ilan etmeksizin Eflak ve Boğdan'ı işgal eden Rusya'ya Babıâli tarafından protesto gönderilmişse de Rusya, Eflak ve Boğdan'ı boşaltmayacağını açıklamıştır. Bu arada Hindistan yoluna sarmaya çalışan Rusya'dan rahatsız olan İngiltere, Rusya'nın barış yoluyla durdurulamayacağını ve Rusya'yı durduracak kuvvetin Osmanlı Devleti olduğunu düşünmektedir ve bu durumda ona tam destek vermiştir.

Ekim 1853'te harekate başlayan Osmanlı ordusu, Anadolu'da ve Rumeli'de başarılı olmuştur. Özellikle Kafkasya'da Şeyh Şamil ile irtibata geçilmesi, Osmanlı

²⁰⁴ U. Tavkul, **a.g.e.**, s. 34,35.

²⁰⁵ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 1999 (c), s. 292.

ordusuna avantaj sağlamıştır. Bunu telafi etmek isteyen Rusya, fırtınadan dolayı Sinop'a sığınan Türk donanmasını, Karadeniz'deki Rus donanması ile imha etmiştir. Bu olay üzerine durdurulması gereken Rusya karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Fransa ve Avusturya'nın da desteğiyle, savaş Kırım'a kaydırılmıştır. Rusya'nın Karadeniz donanma üssü olan Sivastopol'ün ele geçirilmesiyle, Rusya'nın ağır bir yenilgi aldığı savaş, 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla sona ermiştir. Anlaşmaya göre;

- ✓ Osmanlı Devleti, Avrupa Devleti olarak kabul ediliyor, toprak bütünlüğü Avrupa Devletlerinin garantisi altına alınmıştır.
- ✓ Boğazların kapalılığına dair, 1841 Londra Anlaşması yürürlükte kalacaktır.
- ✓ Karadeniz tarafsız hale gelecek, ticaret gemilerine açık, savaş gemilerine kapalı olacak, Karadeniz sahilinde donanma ve tersane bulunmayacaktır.
- ✓ Eflak ve Boğdan muhtariyet kazanmıştır.

Bu savaştan en zararlı çıkan Rusya olmuştur; Tuna'dan uzaklaştırılmış, Karadeniz'deki donanması ve Sivastopol Limanı tahrip edilmiştir. Bu nedenle savaştan sonra dış siyaset politikasının yönünü Balkanlardan Asya'ya çevirmiştir.²⁰⁶

4. Nogay Ordalarının Parçalanması

Bu mücadele devam ederken dıştan gelen tehlikenin farkına varmaları üzerine, birbirleriyle savaşan kavimler 1777 yılında ittifak yapmışlardır.

Ancak çok geçmeden Ruslar, Nogaylar'ın bazı hareketlerinden şüphelenip, Kuban boyundaki Rus kuvvetlerini komuta eden General Suvorov'un emriyle büyük

²⁰⁶ B. Özcan, **a.g.e.**, s. 106-108.

bir katliama başlamışlar ve uzun süren bu mücadelede çok kanlı savaşlar olmuştur. Nogaylar, kadınlarını kendi elleriyle öldürerek, sonuna kadar mücadele etmişlerdir ancak düzenli Rus askerleri karşısında başarılı olamamışlardır.

Karadeniz'in Kafkas sahilindeki Osmanlı topraklarının başında bulunan Ferah Ali Paşa, bölgeyi Rus tehdidine karşı korumak üzere Soğucak Kalesi'ni inşa etmiştir. Ruslarla yapılan bu mücadeleden sonra, sağ kalan 40 bin civarındaki Nogay,²⁰⁷ Ferah Ali Paşa'ya bir elçi göndererek, Kabartay ülkesindeki Osmanlı topraklarında yerleşmek istediklerini belirtmişler²⁰⁸ eğer mümkün değilse Maveräünnehir'e gideceklerini bildirmişlerdir.

Ferah Ali Paşa, savaş sırasında devlete ihanet eden, şimdi de Rusya gibi güçlü bir devlete kafa tutan bu topluluğu değerlendirmek gerektiği üzerinde durup,²⁰⁹ “iki zıddın arasında iskân olunduklarında iki tarafın aleyhine kullanılması mümkün olacağı” ve “ düşman karşı önden sürülür” düşüncesiyle izin vermiş ve Nogaylar'ı dört kısma bölerek iskân etmiştir.

-10 bini Hacılar Kalesi yanında,

-10 bini Laba Nehri boyunda,

-10 bini Hatukay'da,

-10 bini Anapa Kalesi'nin liman başında ve kaleye iki saat mesafede neft yağı çıkan derenin karşı tarafında olmak üzere taksim edilmişlerdir. Ayrıca;

-yerleşik hayata geçmeleri,

-ziraat yapmaları,

²⁰⁷ O. Köse, **a.g.e.**, s. 297.

²⁰⁸ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 285.

²⁰⁹ O. Köse, **a.g.e.**, s. 297.

-Çerkeslere asla tecavüz etmemeleri,

-Rusya ile savaş çıkarsa Rus topraklarına çapul yapmaları, şartları getirilmiştir.

Bu şartları kabul eden Nogaylar kalabilecekleri evler yapmaya ve yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Öte yandan sultan ve mirzalarına bağlılıkları tam olan Nogaylar'ı, kontrol altında tutabilmek için Nogay Mirzaları askeri görevlere getirilmiştir. Nogay Mirzalarından; 30 kişi “ağa”, otuz “kethüda” ve “alemdar” olarak görevlendirilmiş ve kendilerine “Kuban Muhafızı” adıyla ağalara kırkar, kethüdalara otuzar ve alemdarlara yirmişer ve neferata yedişer akçe ödenecektir.

Her Cuma günü bin nefer ile Anapa'da hazır bulunmaları şartı konmuştur. Osmanlı askeri nizamını memnuniyetle kabul eden Nogaylar, kontrol altına alınmış, Ferah Ali Paşa Soğucak'ta önemli bir askeri güce kavuşmuştur. (Temmuz 1782)²¹⁰

Yusuf Mirza ve İsmail Mirza ile başlayan ve Rus katliamları ile devam edip, Osmanlı topraklarına göçe kadar uzanan Nogaylar arasındaki parçalanma sürecine inceleyecek olursak; İsmail Mirza himayesindekiler Hazar bölgesinde ve Aşağı İdil'in sol yakası ile Yayık boylarında “Büyük Nogay Orda”yı (Uluğ Nogay) oluşturmuşlardır. Bunun batısında, İdil'in sağ yakası ile Kuban-Azak bölgesinde kalanlar “Küçük Orda”yı ve Emba havzasındaki topluluk ise “Altıul Orda”yı oluşturmuşlardır.

XVIII.yüzyılın sonlarına doğru artan Rus baskısıyla Küçük Orda Nogaylar'ı, kazaklar tarafından batıya göç etmeye zorlanmıştır. “Bucak Ordası”, “Yedisian Ordası”, Canıboyluk Ordası”, “Yedikul”, “Azak” ve “Kuban” gibi bölümlere

²¹⁰ A. N. Kurat, **a.g.e.**, 2002 (d), s. 285-289; O. Köse, **a.g.e.**, s. 298; H. Bice, **a.g.e.**, s. 34.

ayrılmışlar ve Kırım Hanlığı'na bağlanmışlardır.²¹¹

XVII. yüzyılın başında Nogaylar, Hazar Deniz'inin kuzey doğusunda, Tobol ve Yayık arasında Nogay Bozkırı diye adlandırılan ve İrtiş'in sol tarafında bulunan bozkırda yaşamışlardır. Kalmuklar tarafından sıkıştırılınca yerlerini terk etmişler ve batıya Astrahan'a doğru ilerlemişlerdir. Büyük bir kısmı, buradan alınıp, Kuban'a ve Kuma'ya Kafkasya'nın kuzeyine yerleştirilmiştir.

XVIII. Yüzyılın ilk yarısında Nogaylar, Kuban ve Kuma kıyılarından kalkarak Dnyester'i geçerek Türkiye'nin himayesine girmişlerdir. Ancak 1770 yılında Karadeniz ve Hazar Deniz'i arasındaki eski yaşadıkları yerlere geri dönmüşlerdir.

XIX. yüzyılın başında ise Nogaylar; Kuban ve Kuma Nogaylar'ı olmak üzere ikiye ayrılmışlar.

a. Kuban Nogaylar'ı: Batalpaşinsk stanitsasından²¹² Laba nehri ağzına kadar Kuban'ın sol kıyısında, Kuban'ın sağ tarafındaki Tahtamış köylerinde ve Pyatigorsk yakınında Beştav dağı eteğindeki düzlükte yaşarlar ve beş kola ayrılırlar.

Tahtamış Nogaylar'ı: Kuban'ın sol kıyısında, Humara ve Cugut istihkamları arasında otururlar. Kazan'dan kaçıp gelen şeyhler şeriat propagandası yaparak 1847'de aralarında büyük yaratmışlar ancak yakalanmışlar ve huzursuzluk en başında yatıştırılmıştır.

Mansur Nogaylar'ı: Kuban'ın sol kıyısında ve Küçük Zelençuk'un her iki kıyısında yaşarlar 1846 yılında aralarında bir dalgalanma olmuş ve ancak bu,

²¹¹ S. Gömeç, **a.g.e.**, s. 333; P. B. Golden, **a.g.e.**, s. 272; Ahmet Temir, "Nogay Hanlığı", s. 437.

²¹² Stanitsa: Don, Kuban ve diğer bazı bölgelerde büyük Kazak köylerine verilen isim, Adolf Berje, **Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri**, Tiflis, 1858, Rusça'dan çev. Murat Papşu, Ankara, 1999, s. 83, (çevirmenin eklediği sözlükten).

prenslerin hukukunu ortadan kaldırmak amacıyla yapılan bir iç kavgadan kaynaklanmıştır. En önemli prens aileleri Mansurlar, Bardaklar, Salangirler ve Uraklar'dır.

Karamurza Nogaylar'ı: Kuban'ın sol kıyısında yaşarlar başlarında Karamurza aileleri bulunur.

Kıpçak Nogaylar'ı: Kuban'ın sol kıyısında Nikolayevsk ve Barsukovaya stanitsaları arasında yaşarlar. En önemli aileleri Devlet Girey ve Mamay Sultanları, Alçağırlar ve Abullar.

Navruz Nogaylar'ı: Kuban'ın sol kıyısında Ubejinsk ve Tiflissk stanitsaları arasında yaşarlar. Navruz Nogaylar'ı bütün soydaşları arasında en savaşçı olanlarıdır. 1822 yılında Laba ötesine geçmişler ve Ruslara karşı savaşmışlardır. Ancak 1823'de Laba ötesine düzenlenen Rus harekatı sonucu bir kısmı tekrar Kuban'a dönmüş, diğer kısmı ise orada kalarak büyük bir köy kurmuşlardır. En önemli aileleri Mehmet ve Selim Girey sultanları, Dovletseyler, Biberdler, Beymurzalar, Cetiş kullar, Kaplan Neçeler, Uruslar. Adı sayılan bu Nogay topluluklarından başka Urup'ta Sultan adıyla bilinen bir Nogay köyü vardır ancak sonra yok olmuştur.

b. Kuma Nogaylar'ı: Sulak ve Terek nehirleri arasında otururlar. Kumuk bozkırlarında ve kısmen de Şamhallık'da göçebe gezerler. Aksaylar ve Kostekler olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Bu eserde Kafkasya'daki Türk Kavmi olarak verilen Nogay nüfusu şöyledir.

a. Kuban Nogaylar'ı

- a) Tahtamış 4.021 kişi
- b) Mansur 2.314 kişi,
- c) Karamurza 1.955 kişi,

- d) Kıpçak 2.650 kişi,
- e) Navruz 5.419 kişi,

b. Kumuk Nogaylar'ı; Aksay ve Köstek 5.400 kişi, olmak üzere Toplam= 21.759 kişi olarak verilmiştir.²¹³

XX. yüzyılda ise; SSCB'de yapılan nüfus sayımlarına göre Nogay nüfusu; 1939'da 36.274, 1959'da 38.593, 1970'de 51.784, 1979'da 59.546, 1989'da 75.564 ve 1999'da 96.000'dir.²¹⁴

Göçlerin nihayetinde Rusya'da kalan Nogaylar'ın ihtilalden sonra başlıca merkezlerinden birinin Terskoy bölgesi olduğu görülmektedir. Nogaylar'ın 1. kurultayı 1922 yılında Açıkulak'ta yapılmıştır. Nisan 1922'de yapılan diğer kurultayda resmi yetkililer, Nogaylar'ahangi bölgede kalmak istediklerini sormuşlar ve beş alternatif sunmuşlardır. Bunlar; Karaçay-Çerkes, Stravropol, Kalmukya, Kabardin-Balkar ve Dağıstan'dır. Nogay vekilleri Dağıstan içinde kalmayı tercih etmişlerdir. Bunun temel nedeni; devlet dili olarak Kumuk ve Nogay Türkçesi'nin ortak kullanılıyor olması, Dağıstan halkının Müslüman olması, Stravropol'da yaşayan Kozakların Nogaylar'arahat vermemeleridir.

Aynı toplantıda Nogaylar'akısmî özerklik verileceği söylenmişse de bu yerine getirilmemiştir. Ancak Nogaylar'ın yaşadığı bütün topraklar, eski SSCB sınırları içine alınmış, Kızlar merkezli bir vilayet oluşturularak, Kızlar, Şelkov, Açıkulak, Kayasulin Nogaylar'ı da bu vilayetin içine alınmıştır.

1957 yılı Nogaylar için sıkıntıların arttığı dönemin başlangıcıdır. Nogay yurdu üçe bölünmüştür; Stravropol içinde bulunan Neftekum, Şelkov, Kara Nogay

²¹³ Adolf Berje, **a.g.e.**, s. 51-53.

²¹⁴ Nesrin Güllüdağ, "Nogay Türkleri", **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:20, Ankara, 2002, s.561.

bölgesi olmak üzere.²¹⁵

Şimdiki Nogay Türkleri, Karaçay Çerkeş Cumhuriyeti'nde, Dağıstan'da ve Çeçen Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Rusya'da yaşayan halklardan birisi olan Nogaylar, dillerine, tarihlerine, kültürlerine, dinlerine, manevi güçlerine ve geleneklerine bağlı kalmışlardır.²¹⁶

²¹⁵ M. Alpargu, **a.g.e.**, s.142-143.

²¹⁶ Ramazan Kereytov, "Kafkas Nogay Türkleri'nde Navruz Bayramı", **Türk Kültüründe Nevruz Uluslar arası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (20-22 Mart 1995)**, Ankara, 1995, s. 234.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ, MÜLTECİ, MUHACİR MESELESİ VE NOGAYLAR

A. GÖÇ, MÜLTECİ VE MUHACİR MESELESİ

1. Göç, Mülteci ve Muhacir Terimleri

Kişilerin daha iyi şartlarda yaşamak amacıyla meskun bulundukları mahalli terk edip başka bir iskân birimine giderek meydana getirdikleri yer değiştirme hareketine göç adı verilir. Göç, ortaya çıkış sebebi, cereyan ettiği mekan ve katılan nüfus sayısına istinaden çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilir.

Mekan değişikliği açısından iki gruba ayrılır; ülke sınırları dahilinde meydana gelen yer değiştirme hareketine *iç göç*, ülke sınırları aşılarak yapılanlara ise *dış göç* adı verilmiştir. Dış göç, nüfus kaybına uğrayan ülke açısından *dışa göç*, göçmenin yerleştiği ülke açısından *içe göç* olarak ifade edilmiştir.

Göç hareketini gerçekleştiren kişiye *göçmen* adı verilmiştir. Uluslararası göçlerde yapılış sebeplerine göre göçmenler; *antlaşmalara tâbi göçmenler*, *milletlerarası göçmenler*, *tahliye olunanlar*, *milli göçmenler*, *mülteciler*, *siyasi mülteciler*, olarak farklı terimlerle adlandırılmışlardır.

Göç hareketine katılanların sayısı dikkate alındığında, *münferit göçler* ve *kitlesel göçler* olarak ikiye ayrılmıştır. Kişi kendi rızasıyla iskân mahallini değiştiriyorsa bu göçe, *serbest göç*, kişinin meskun olduğu bölgede yaşabilmesi için gerekli asgari şartların ortadan kalkması halinde meydana gelen göçe *mecburi göç* adı verilmiştir. Göçler, yer değiştiriş süresine göre ise *daimi göçler* ve *mevsimlik*

göçler olarak ayrılmıştır.²¹⁷

Bir göç olayı yukarıdaki tasniflerden sadece birinin değil bir kaçının niteliğini de taşıyabilir. Buna göre incelediğimiz “Nogay Göçleri”, uluslararası, kitlesel, mecburi ve daimi göç özellikleri taşımaktadır.

Osmanlı tarihinde kuruluştan itibaren nüfus ve nüfuz arttıkça daha iyi yaşamaya elverişli yerler aranmış, gaza ve cihat anlayışı ile gün geçtikçe Asya, Avrupa ve Afrika'ya yayılarak, yerleşilmiştir. Ancak bu tablo, XVII. Yüzyıldan sonra tersine dönmüş ve 1683'ten itibaren “muhacir, muhacirîn” kelimesi ayrı bir anlam kazanmıştır. Muhacir kelimesi, düşmandan kaçıp Türk hakimiyetindeki topraklara sığınan “*kahır-zede, zulm-dide*” Müslümanlar anlamına gelmiştir. Bunlar ya malını mülkünü terk ederek savaş alanından ve düşman mezaliminden kaçanlardır yada savaş sonrası düşmana terk edilen arazide kalıp bu devletin baskı ve zulmüne tahammül edemeyerek Anadolu'ya iltica edenlerdir. Bunlar için Osmanlı göç terminolojisinde genel olarak muhacir kelimesi kullanılmıştır.²¹⁸

2. Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler

Rusya'nın Türk dünyası aleyhine genişleme ve yayılma politikasının dönüm noktalarını 1552'de Kazan'ı ve 1556'da Astrahan'ı ele geçirmeleri oluşturmaktadır.

Küçük Kaynarca Antlaşması ile biten Osmanlı-Rus savaşında Kırım halkı, Osmanlı ve Rus taraftarı olmak üzere ikiye bölünmüş ve 1771 yılından itibaren Kırım çevresini ele geçiren Rusların zulmünden korkan Osmanlı taraftarları dağlara

²¹⁷ Abdullah Saydam, **Kırım Ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)**, TTK. Yay. Ankara, 1997, s. 5; Nedim İpek, “93 Muhacereti”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 661.

²¹⁸ N. İpek, **a.g.m.**, s. 661.

çekilmişlerdir. Ancak asıl Ruslaştırma ve Osmanlı taraftarlarını ezme faaliyeti Kırım'ın ilhakından sonra uygulanmıştır.²¹⁹

1783'de Kırım'ın Rusya'ya ilhakı sırasında Tiflis, Rus hakimiyetine girmiş ve Rusya artık Güney Kafkasya'nın merkezinde harekât üssü ele geçirmiştir. Bu durum, Rusya'nın bölgede sürekli kalmaya niyetlenmesine ve bunu temine yönelik politikalar uygulamasına yol açmıştır. Öncelikle bölgede ki yoğun Türk nüfusun etkisiz hale getirilmesi amaçlanmıştır.²²⁰ Çariçe Katerina'nın gözdelelerinden olan Potemkin'in 150 bin kişilik ordunun desteğinde yürüttüğü Ruslaştırma faaliyeti, tahrip, müsadere, tehcir ve kolonizasyon şeklinde yürütülmüştür.²²¹ Baş vurdukları yöntemler ve amaçları şöyle sıralanabilir:

1. Savaş veya isyan gibi askeri-siyasi olayların bahane edilmesiyle imha ve katliamlara girişilmesi.
2. Ele geçirilen bölgelerde Rus idaresi kurulmaya başlanırken Müslüman halkın ülke dışına, özellikle Osmanlı topraklarına göçürülmesi.
3. Ülke dışına çıkmayan Kırım ve Kafkasya'daki halkın Rus nüfusun yoğun olduğu bölgelerde iskâna zorlanması.
4. Bölgenin yerli ahalisi sürgün edildikçe boşaltılan yerlere Rus idaresine taraftar olmak üzere Avrupa ülkelerinden göçmen getirilmesi.²²²

Bu politikalar uygulanırken Kırım savaşı ve sonrasında Rusların göçe bakışında çelişkili tavırlar görülmüştür. Önce göç edilmesi için baskı yapılmış, sonra

²¹⁹ A. Saydam, **a.g.e.**, s. 63.

²²⁰ A. Saydam, "Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği", **Avrasya Etüdleri**, cilt:3, sayı:2, Yaz 1996 (a), s. 115,

²²¹ A. Saydam, **a.g.e.**, s. 64.

²²² A. Saydam, **a.g.m.**, 1996 (a), s. 115.

engellemiş, daha sonra da tekrar zorlamalara baş vurulmuştur. Bunun nedenine gelince; Potemkin'e göre Kırım'ın sömürgeleştirilebilmesi için buranın mutlaka Türklerden temizlenmesi gerekmektedir. Bunun sonucu, ilkin deniz kıyılarına, iskelelere ve limanlara yakın olan yerlerdeki halk, yapılan tazyiklere dayanamayarak mal ve mülklerini yok pahasına satarak Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmışlar ve böylece 1800 yılına kadar yaklaşık nüfusun %33'ü yani 500 bin kişi göç etmek zorunda kalmıştır.²²³ 1802'de Kırım Yarımadası'nda, 185.000 toplam nüfusun sadece 4500'ü göçmen ve 8700'ü ise pomeshchik? köylülerdir. 1820'den sonra yarımadanın güney sahillerindeki köy ve kasabalarda göçmenlerin artmasıyla 1854'te 70.000'den fazla Rus vardır. Sadece 150.000 Tatar kalmıştır.²²⁴

Rusya, savaşın başında, işbirliği yaparlar endişesiyle Türklerin bir kısmını Poltava, Kerson, Orlov, Kurs gibi uzak yerlere sürgün etmiştir. Savaşın kaybedilmesinde hiçbir zaman asıl etken olmadıklarını bilse de Çar, gönüllü yapılan Tatar göçlerinin Kırım'ı temizleyeceği düşüncesindedir. Ancak çarın bu düşüncesinden haberdar olmayan Rus yetkilileri, buraların boşalması halinde tarım alanlarının mahvolacağını düşünerek, Rusların verdikleri nimetleri sayarak göç hareketini engellemeye çalışmışlar ancak bu çok uzun sürmemiştir.²²⁵

Kolonizasyonu başarabilmek için öncelikle Türklerin ekonomik kaynaklarına el koymuşlardır. Verimli toprakların hazineye devredilmesiyle tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanlar bir anda geçim sıkıntısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Ruslar kendi topraklarında uyguladıkları kölelik rejimini burada da uygulamak isteyince

²²³ A. Saydam, **a.g.e.**, s. 64.

²²⁴ Alan Fisher, *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars*, The Isis Press, İstanbul, 1998, s. 123.

²²⁵ A. Saydam, **a.g.m.**, 1996 (a), s. 115. A. Fisher, **a.g.e.**, s. 127.

hürriyetlerini de kaybeden Türkler çareyi göç etmekte bulmuşlardır. Rusya bu faaliyetin bir benzerini de Kafkasya’da uygulamışlar ve bu bölgenin coğrafi konumu nedeniyle ele geçirilen yerlerdeki insanları iç bölgelere naklederek adım adım ilerlemiştir. Sömürgeleştirilen bir bölge daha sonra ele geçen diğer bölgelerdeki insanların sürüldüğü yer olmuştur. Kuban ve Terek’in kuzeyindeki yerler ele geçirildikten sonra buradaki binlerce Nogay ve Kalmuk ailesi, bölgedeki Dağıstanlı ve Çerkez kuvvetleriyle birleşmesinler diye İtil nehri ötesine göç ettirilmişler ve yerlerine Rus köylüler getirilmiştir.²²⁶

Kırım Savaşının kaybedilmesinin ardından bunun acısını Kafkasya’daki bağımsızlık hareketini silerek çıkarmaya çalışan bir Rusya vardır. Bölgede bir yandan isyanın intikamını alacak katliamlara başlamış, öte yandan “Osmanlı Devleti’ne göç etmeleri yada gösterilecek bölgeye yapılacak sürgünü kabul etmelerini” teklif etmiştir. Çareyi bir an önce Osmanlı’ya sığınmakta bulan halk Karadeniz sahillerine yığılmıştır. Bu hareketi hızlandırmak isteyen Rusya, evleri, tarlaları yakıp yıkarken Rusya’nın İstanbul Büyükelçiliği de Osmanlı hükümetine, göç etmek isteyenlerin kabul edilmesini, aksi takdirde kan döküleceğini bildirmiştir.²²⁷

Rusya, Kafkasya, Kırım ve İdil bölgesinde Müslüman ve Hristiyan unsurlar arasındaki demografik dengeyi değiştirebilmek için büyük çaba harcamıştır. Sömürgeleştirme siyaseti icabı buraya Ruslar yerine yabancı nüfusun göçü sağlamıştır. Novorissiya’nın Kırım’a birleştirilmesi ve Kafkasya savaşı sonrasında göçmenlerce entansif iskân kabul edilen Kuzey Kafkasya, Rusya’nın diğer

²²⁶ A. Saydam, **a.g.e.**, s. 65, 72.

²²⁷ A. Saydam, **a.g.m.**, 1996 (a), s. 118.

sömürgeleştirilmiş bölgeleri arasında birinci sırayı almıştır. 1782-1915 yılları arasındaki dönemde Novorissiya'ya 3,3 milyon, Kuzey Kafkasya'ya 2,7 milyon civarında iç sömürgeci göçmen yerleştirmişler, bunların beş yüz bini Güney Kafkasya'ya geçmiştir.

1762-1914 yılları arasında Kırım'a, Step'e ve Kafkasya'ya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan 600 binden fazla yabancı göçmen (başta Ermeniler, Yunanlılar, Bulgarlar, Moldovanlar) getirilmiş, ayrıca, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan 150 bine yakın Alman getirilmiştir.²²⁸ 1896 yılında Tuna'dan Terek'e kadar tüm step'te Müslüman sakinlerin payı %49,5'e inmiş ve Kırım Yarımadası baştan başa Slavlarca iskân edilmiştir.

Rusya, 150 yıl boyunca Müslümanların tehcir edilmesi ve boşalan yerlere Hristiyanların iskân ettirilmesi siyasetiyle onlar arasındaki demografik dengeyi kırmayı başarmıştır. Böylece Step tamamen, Kırım ise yarı yarıya Slavlaştırılmış ve Kafkasya'nın üçte ikisinden fazlası kuzeyden Slavlarla, güneyden Ermenilerle Hristiyanlaştırılmıştır.²²⁹

Osmanlı Devleti ile İran'daki gayr-i Müslim nüfusun Rusya'ya göç etmeleri için teşvik edilmesi hatta işgal edilen yerlerde zorlama yoluna baş vurulması, Rusya'nın muhtelif yerlerindeki Hristiyan nüfusu, Kırım ve Kafkasya'ya nakletmesi, her şeye rağmen Kırım ve Kafkasya'da kalabilen Türk-İslam nüfusu,

²²⁸ 1828-1915 yılları arasında Rusya'ya yapılan göçleri incelediğimizde; Almanya'dan 1.459.000, Avusturya-Macaristan'dan 889.000, Türkiye'den 394.000, İran'dan 826.000, Çin'den 288.000 ve diğer Asya ülkelerinden 1.494.000 kişinin Rusya'ya göç ettiğini görüyoruz. Eric Lohr, **Nationalizing The Russian Empire**, Harvard University Press, London, 2003, s. 5.

²²⁹ Safarov Rafik Firuzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı imparatorluğu'na Göçler", **Osmanlı Ansiklopedisi** cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s. 695.

idari, sosyo-ekonomik ve kültürel politikalarla etkisiz hale getirerek sömürgeleştirilmenin tamamlanması sağlanmıştır.²³⁰

3. Kırım Ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Göçler

XVIII. yüzyılda ve XIX. Yüzyılın başında Osmanlı-Rus mücadelesi, Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı işgali ile bitmiştir. Bu tarihlerde her iki bölgede de Müslüman nüfus henüz çoğunluktadır. Nogaylar, Tuna'dan başlayarak Kuban'a kadar olan bozkırlara yerleşmişken, Kırımlılar da Kırım Yarımadası'nın dağlık kısmını mesken tutmuşlardır. Kafkasya, nüfusunun tümünü Müslümanların oluşturduğu Kuzey Kafkasya ve nüfusunun %45'ini Hristiyan azınlığın oluşturduğu Güney Kafkasya olarak ikiye ayrılmıştır.²³¹

Kırımlıların ya da Tatarların kendi vatanlarından göç etmeleri belki de Osmanlı Devleti'ne yönelik ilk Müslüman göçüdür. Sadece 1783-1784 yılında yaklaşık 80.000 Tatarın, Besarabya ve Dobruca'ya ve ardından Anadolu'ya yerleştiği tahmin edilmektedir.²³² Bu tarihlerde gelen göçmenlerin bir kısmı İstanbul'a gelerek şehir hayatına katılırken diğer bir kısmı da Dobruca taraflarında kırsal alanlarda yerleşmişlerdir.²³³

XVIII. yüzyılda Osmanlı imparatorluğuna göç ettirilmiş olan Kırım göçmenlerinin kesin sayısı konusunda bilgiler kısıtlı ve çelişkilidir. 1768-1774

²³⁰ A.Saydam, **a.g.m.**, 1996 (a), s. 121-122.

²³¹ S. R. Firuzoğlu, **a.g.m.**, s. 687.

²³² Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1814)**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.108.

²³³ 18 Ş 1272 (25 Nisan 1856), İ.MMS. 7-266, BOA, **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, Ankara, 2006,s. 255-260.

Osmanlı-Rus Savaşından önce Kırım'daki Tatar-Nogay nüfusu ile Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı (1783) sonrası mevcut nüfus arasındaki farka dayanarak, Türkiye'ye göç eden Müslüman sayısı 200 bin civarındadır. Rusların Kırım'ı ilhakından sonra Türkiye'ye sürülen nüfus sayısı ise 300 bine yakındır.²³⁴

Kırım'dan yapılan ilk göçlerde kişisel kararlar harekete geçmekte etkili olmuştur. Göçlerin bir kısmı ise 1803 yılında olduğu gibi Rus Osmanlı anlaşmasının getirdiği bir sonuçtur.²³⁵ Kırımlıların Rus hakimiyeti sırasında yeni yönetime karşı gösterdikleri uyuma rağmen halka yapılan baskı oldukça acımasızdır. Bu nedenle XIX. Yüzyılda 1810, 1812, 1816, 1819, 1822, 1827 yıllarında olmak üzere muhtelif büyüklükte göç hadiseleri meydana gelmiştir. En büyük göç Kırım Savaşı'nın son aylarında başlamış ve 1859'da Şeyh Şamil'in esir düşmesi ile 1864'de Çerkez direnişinin kırılması üzerine kitlesel göç hareketine dönüşmüştür. 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 yıllarında olmak üzere üç önemli göç dalgası yaşanmıştır.

Bunların ilki savaş sırasında sonuçtan endişe edenlerin yaptığı göçlerdir.²³⁶ Ruslar, Kırım savaşı sırasında ve sonrasında Tatarların vefasızlığından kuşkulandırmaya, Tatarlar ise Ruslaştırma politikasından ve başka bölgelere yerleşmek zorunda bırakılmaktan endişe duymaya başlamışlardır.²³⁷ Savaşın sonlarına doğru Kırım'da, Rusların kendilerini Kazan'a gönderecekleri fikri yayılmaya başlayınca,

²³⁴ S. R. Firuzoğlu, **a.g.m.**, s. 687; Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 4.

²³⁵ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 108.

²³⁶ A. Saydam, "Kırım Ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler Ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999 (**b**), s. 677-678.

²³⁷ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s. 108.

çok sayıda Kırımlı, Dobruca'ya göç etmeye başlamış²³⁸ ve orduya hizmeti geçenlerin istedikleri takdirde Silistre eyaletine yerleştirileceklerinin ilan edilmesiyle artmıştır. Göç etmek isteyenlerin sayısındaki artış büyümüş ve ilk dalgayı oluşturmuş ve 16 bin kişi Dobruca'ya yerleştirilmiştir.

Göç hareketinin tam durduğu düşünülürken, Şeyh Şamil'in teslim olması üzerine 16 bin kadar Nogay, Kerç ve Kefe üzerinde Osmanlı Devleti'ne geçmek üzere Kırım'a girmiştir. 1859-1860 kışını burada geçiren Nogaylar'ın hareketi Kırımlıları da etkilemiş ve yeni bir göç dalgasını başlatmıştır. Göç etmek üzere pasaport alanların sayısında meydana gelen büyük artış yüzünden Rus hükümeti göçü kısıtlamaya yönelmiştir. Mart 1860'da nüfusun sadece onda birinin göç edebileceği duyurmuş, bir ay sonra ise göçün sadece deniz yoluyla yapılabileceği ilan etmiştir. Göçün engellenmesi için Rus memurlar, vergi borcu, harç masrafı adı altında rüşvet almışlar ve pasaport vermemişlerdir. Buna rağmen göç durmamış ve bölge için tam bir felaket meydana gelmiştir. Sonunda göç etmek isteyenlerin sebep olduğu karışıklık nedeniyle, 1860 yılı sonunda Rus makamları tekrar göçe izin vermişlerdir.

1860-1862 yılları arasında Rus makamlarının bilgisi dahilinde göç etmek üzere pasaport alanların sayısı 227.361'dir. Kırım savaşı ile 1860 yılı arasında göç edenlerin asgari 141.667 kişi olduğu düşünülürse toplamda 369.028 kişinin göç ettiği görülmektedir.²³⁹ 1860 yılına gelindiğinde, 100.000 kadar daha "vergilendirilebilir

²³⁸ 18 Ş 1272 (25 Nisan 1856), İ.MMS. 7-266, BOA, **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, Ankara, 2006, s. 255-260.

²³⁹ A. Saydam, **a.g.m.**, 1999 (b), s. 678-680. A. Saydam, **a.g.e.**, s. 86. K. Karpat, F. Gözaydın'a yaptığı atıfla, göç eden nüfusun, " 101.605'i kadın ve 126.002'si erkek olmak üzere toplam 227.607" kişiye ulaştığını belirtmiştir. K. H. Karpat, **a.g.e.**, s. 108; C. Eren, **a.g.e.**, s. 66; Kırım Savaşı'ndan

kişi” ve 46.000 ile 50.000 kadar Nogay Tatarı, ağır vergiler ve pasaport bedeli ödemek zorunda kalmış olmalarına karşın göç etmişler ve bunlar da yine ağırlıklı olarak Dobruca’ya yerleşmişlerdir. Dobruca ve Bulgaristan’a yerleşen Tatarların büyük bir kısmı 1877-1878 yıllarında Anadolu’ya geçmişlerdir.²⁴⁰

Öte yandan muhacirler, çok zorlu şartlarda yolculuk yapmışlar ve Kafkasya’dan çıkan muhacirlerin yaklaşık 5’de 1’i, bu yolculuklarda, beslenme bozukluğu ve bulaşıcı hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiştir. Sadece 1860-1865 yılları arasında Karadeniz’deki başlıca giriş kapısı olan Trabzon’da 53.000 kişi ölmüştür.²⁴¹

Bu süreç içinde Osmanlı’yı oldukça etkileyen asıl göç olayı; 1856 Kırım Savaşı’nın ardından başlamış, 1861-1864 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Bu dalganın etkisi atlatılmadan kaybedilen 93 harbi ile Balkanlar da Panslavizm politikası ve büyük Bulgaristan rüyasının sonucu olan Türk-Müslüman düşmanlığı hayata geçirilmiştir.

Bu savaşla yerlerinden edilenlerin sayısı 1.500.000’dur. Bunların 450.000 kadarı yollarda öldürülmüştür. Türklerin Anadolu’ya göçleri bu savaştan sonra da devam etmiş; 1886-1890 yılları arasında 74.754 ve 1890-1902 yılları arasında da 70.603 kişi göç etmiştir.

sonraki 10 yıl boyunca (1853-1863) kırım Tatarlarına karşı yapılan bu farklı muamele üzerine yaklaşık 200.000 Tatar Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmıştır. Eric Lohr, **Nationalizing The Russian Empire**, Harvard University Press, London, 2003, s. 203.

²⁴⁰ Mehmet Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s. 587.

²⁴¹ Donalt Quataert, **The Otoman Empire 1700-1922**, Second Edition, Cambridge University Press, UK, 2005, s.118.

93 harbi Balkanlarda olduğu kadar Kırım ve Kafkaslarda da heyecana sebep olmuş ve tekrar göç başlamıştır.²⁴² Ancak Kırımlı, milliyetçi eğitimci ve Tercüman gazetesinin yayımcısı İsmail Gaspıralı'nın milletini kendi topraklarında kalmaya ve kendilerini kültürel ve ekonomik açıdan geliştirmeye teşvik etmesinden sonra daha sınırlı bir sayıda gerçekleşmiştir.1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden Tartların toplam sayısı muhtemelen 1.800.000 civarındadır.²⁴³

1784-1850 Kırım'dan Dobruca'ya göç eden Tatarlar, Babadağ ve Köstence kazalarına iskân edilmişlerdir. Kırım Savaşı sonrası göç edenler ise, Dobruca'nın güney batısına yerleştirilmişler ve burada Mecidiye Kasabasını kurmuşlardır. 1855'ten sonra Kafkaslardan göç eden Çerkesler ise, Rumeli'de özellikle bugünkü Bulgaristan'ın Sırbistan ve Arnavutluk boyunca iskân edilmişlerdir. Rumeli'de dağınık bir halde bulunan Çerkeslerin Vidin'den Sırbistan sınırı üzerinde İzornik kasabasına ve Sava nehrine kadar uzanan bölgede askeri bir kordon teşkil edecek şekilde iskân edilmeleri tasarlanmıştır.²⁴⁴

Bu bilgilerin yanı sıra Kırım Savaşı ve sonrası ile ilgili incelediğimiz

²⁴² M. Yılmaz, **a.g.m.**, s. 587; Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "İskân-ı M uhacirîn İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi), **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt: 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 604.

²⁴³ K. H. Karpat, **a.g.e.**, s.108.

²⁴⁴ N. İpek, **a.g.e.**, s. 4.

belgelerden 19 Şaban 1278 (19 Şubat 1862) tarihli belgede²⁴⁵, Osmanlı topraklarına ulaşan muhacirlerden²⁴⁶ bu tarihe kadar iskânı gerçekleşmiş olanların miktarının sorulması üzerine, Muhacir Komisyonu tarafından hazırlanan deftere göre 255.414 kişi iskân edilmiştir. Ayrıca, bu sayının dışında, kış bastırmış olduğu için sevk edilemeyip, Canik, Sivas ve Bozok'ta misafir olarak bekleyenler vardır. Mevsimin uygun olması halinde iskân edilecekleri bildirilmiştir. Oldukça kalabalık olan bu nüfus Osmanlı Devleti için bilindik ancak bu sefer öncekilerden daha farklı ve çok yönlü bir sosyolojik olay olarak gündeme gelmiştir. İskan ettirilen bu muhacirlerin Osmanlı topraklarındaki dağılımı ise şöyledir;²⁴⁷

²⁴⁵ İ.DH.486-32799,

²⁴⁶ Belgede, bu tarihe kadar iskânı gerçekleşen bütün muhacirlerden bahsedilmektedir. İçinde Nogaylar'ın da bulunduğu bu göç dalgasında Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı sorunun büyüklüğünün değerlendirilebilmesi ve iskânın yoğun olarak gerçekleştirildiği bölgeleri ortaya koyması açısından oldukça kıymetli bir belgedir.

²⁴⁷ Bu tabloyu sadece İ.DH.486-32799, no'lu belgedeki bilgilere dayanarak hazırladık. Belgede nüfus bilgileri verilen muhacirlerin kimler olduğu açıkça verilmediğinden, Kırım, Çerkez, Çeçen, Dağıstan ve Nogay gibi Karadeniz'in kuzeyinden gelen bütün muhacirleri içerdiği için burada vermeyi uygun gördük. Nogaylar'ın nüfus bilgilerini işlediğimiz son bölümde, Nogaylar'ın Eyalet ve sancaklara dağılımlarında bu bilgileri tekrar gözden geçirerek bu muhacirlerin ne kadarının Nogaylar olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere.

		Hane	Nüfus	Toplam	
				Hane	Nüfus
RUM ELİ	Tuna Sahilleri			34.344	142.852
	Edirne	2.445	10.289	3.213	14.710
	Selanik	768	4.421		
ANADOLU	Hüdavendigar	2.280	15.173	15.255	97.852
	Aydın	1.079	4.837		
	Ankara	1.282	9.342		
	Kastamonu	798	4.375		
	Konya-İstanbul'dan Konya'ya sevk edilen 2315 hane 12.605 nüfus	3.520	17.173		
	Konya-Doğrudan ²⁴⁸ Konya'ya gelen 1205 hane 4568 nüfus				
	Sivas-İstanbul'dan Sivas'a sevk edilen 551 hane 5461 nüfus	2.411	20.731		
	Sivas-Doğrudan Sivas'a gelen 1860 hane 15.270 nüfus				
	Erzurum-İstanbul'dan Erzurum'a sevk edilen 156 hane 628 nüfus	1.062	3.975		
	Erzurum-Doğrudan Erzurum'a gelen 906 hane 3347 nüfus				
	Trabzon	7	58		
	Adana	1.769	19.918		
	Cezayir-i Bahr-ı Sefid	-	741		
	Şam-ı Şerif	10	33		
	Haleb	232	1.493		
TOPLAM				52.812	255.414

4. Osmanlı Devleti'nin Genel Muhacir İskân Politikası

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren imparatorluğun dinamizmini kaybetmeye başlaması ve uzun süren savaflara girilmesi, devleti iskân politikasında değişiklikler yapmaya zorlamıştır. Özellikle XVII. Yüzyıldan itibaren iç karışıklıklar ve uzun savafların ortaya çıkardığı ekonomik buhranın halk üzerinde meydana getirdiği baskı, onları yerlerini terk ederek kendileri için daha emin gördükleri şehir ve

²⁴⁸ Son bölümde de ayrıntılı işlediğimiz üzere muhacirlerin büyük bir kısmı Karadeniz'in kuzeyindeki Kefe ve Kerç gibi limanlarından çıkarak doğrudan İstanbul'a gelmişlerdir. Ancak bir kısmı ise hava muhalefeti, kazalar, gemi bozulması ve İstanbul'a gelen vapur bulamamaları nedeniyle, Samsun, Trabzon, Sinop, İzmit liman ve sahillerine ulaşmışlardır. Bunların bir kısmı İstanbul'a alınıp burada kayıtları tutulduktan sonra kabileleri yanına iskân edilmişler ancak bir kısmı ise doğrudan Anadolu'nun iç bölgelerine geçmişlerdir.

kasabalara göç etmeye yöneltmiştir. Böylece pek çok meskun ve mamur yer boşalmış ve harap olmuştur. Devlet bu durum karşısında iskân kanununa uygun olarak yerlerini terk edenlerden yeni yerleştikleri topraklarda on yıl geçmemiş olanları eski yurtlarına nakletmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Bu durum ekonomisi ziraata dayanan devletin, gelirlerinin azalmasına, yeterli ürün alınamamasına dolayısıyla da vergilerin artırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle devlet XVII.yüzyılda başlayıp, XVIII. yüzyılda devam eden “*harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek, ziraata açılması ve şenlendirilmesi*” şeklinde bir politika takip etmiştir. Bu politikayı, konar-göçerlere ve yerlerini terk eden ahaliye uygularken çeşitli amaç ve beklentilerle uygulamıştır.

a-Konar-göçerleri terk edilmiş harap ve boş alanlara yerleştirerek;

-Başı-boş konar-göçer unsurların şekavetlerini önlemek ve yerleşik ahaliye yaptıkları zararları sona erdirmek,

-Boş ve harap yerleri imar ederek şenlendirmek ve ziraate açmak,

-Yeni mamureler kurmak,

b-Yerlerini terk eden ahalinin eski yerlerine yerleştirerek;

-iskân kanununu yürürlüğe koymak,

-Derbent, han ve vakıf tesislerinin yeniden tanzim ederek,

d-Konar-göçerlerin yaylak ve kışlaklarına iskân ederek,

e-Sürgün yoluyla iskânlar yaparak;

-Aşiretlerin cezalandırmak

-Güneydeki asi Arap kabilelerine karşı set çekmek,

f-Konar-göçerlerin kendiliğinden yerleşmelerini sağlayarak ²⁴⁹ bu amaçları gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları ile doğru orantılı bir şekilde artan sorunlardan bir tanesi de kaybedilen topraklardan gelen muhacirler konusudur. Osmanlı Devleti'nin ilk toprak kayıplarında bu toprakları geri alma ümidine bağlı olarak bu konuda bir politika geliştirmedini düşünürüz. Ancak, her kaybedilen topraktan sonra gerçeklerle yüzleşip, içinde bulunduğu sosyal, siyasal özellikle de ekonomik şartlara göre muhacirler için bir iskân politikası geliştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dört cephede başarısız savaş yaptığı yıllarda (1683-1699) elde bulunan toprakların düşman eline geçmesi ile geri çekilen askeri birliklerin ardından o topraklardaki şehir ve kasabalarda oturan Müslüman-Türk ahali iç kısımlara doğru akın etmeye başlamıştır. Üsküp ve civarından kaçan bir kısım halk Sofya ve Serez yönüne göç etmeye başlamış, Fazıl Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesiyle Rumeli, Hristiyan şakîlerden temizlenerek halk tekrar eski yerlerine yerleştirilmiştir. 1723'de ise başlayan İran savaşları, imparatorluğun doğu sınırında bir takım iskân problemlerinin doğmasına neden olmuştur. Revan'ın fethi sırasında Revan nahiye ve köylerinden çok sayıda nüfus Bayezid ve Kars çevresine geçici olarak yerleştirilmiş, savaş sonrası yurtlarının imarı şartıyla geri dönmüşlerdir. Her iki örnekte de görüleceği üzere bu dönemde sorunlar büyümeden çözülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin girdiği hemen her savaştan yenilgiyle çıktığı XVIII.yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem, Osmanlı için çok önemli bir

²⁴⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 584; Yusuf Halaçoğlu,; **XVIII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yay., Ankara, 1997, s. 43-46.

meselenin de ortaya çıktığı dönemdir. Yıllar önce fethedilen topraklara akın akın giden, oraları şenlendiren, vatan edinen insanlar şimdi anayurtlarına geri dönmeye başlamışlardır. Bu göç hareketinde ortak sebep, bölgeyi ele geçiren siyasi gücün düşmanlık hislerinden, baskılarından ve katliamlarından kaçmak daha da önemlisi halifenin memleketinde ölmek arzusudur.

1774’de Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Kırım’ın Rusya eline düşmesi ve ahaliye yapılan baskılar sonucu, bu baskıya dayanamayan ve deniz kıyılarında, iskelelerde, limanlarda oturan binlerce aile, 1785-1788 yıllarında Anadolu’ya ve Balkanlardaki Osmanlı ülkelerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu ilk göçlerden sonra Ruslar, Kırım’da kolonileştirme programını uygulamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti bu göç hareketine boş topraklar bulmakta fazla zorlanmamıştır ancak, muhacirlerin ekonomik durumlarını düzene sokmak, yaşayışlarına uygun yerleri tespit etmek gibi meseleler, zaten büyük bir problem olan konar-göçerlerin yerleştirilmesi ile birlikte devlet için oldukça önemli ve bir o kadar içinden çıkılması zor bir durum ortaya koymuştur.²⁵⁰

Kırım Savaşı’nın sonuna doğru yapılan barış görüşmelerinde Kırım Türklerinin beklediği türden bir çözüm yolunun gerçekleşmeyeceği anlaşıncı, bölgedeki halk arasında panik başlamıştır. Kırımlılar, savaş sırasında müttefik kuvvetlere iâşe ve rehberlik gibi hizmetlerde bulunmalarından dolayı savaştan sonra kendilerinin Rus Devleti tarafından cezalandırılacakları endişesine kapılmışlardır. Hatta daha savaş sırasında Ruslar, iş birliği yapacakları düşüncesiyle, Türklerin bir kısmını uzak yerlere sürgün etmişlerdir.

²⁵⁰ Y. Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 42.

Rus hükümeti buradaki yenilgiyi Tatarların ihanetine bağlamış ve Tatarların bölgeden boşaltılacağını yaymıştır. Yenilgiye Tatarların neden olması asılsızdır hatta Rus ordusunda faaliyette bulunan Tatar varlığı bilinmektedir. Buna rağmen Rusya, Tatarları Kırım’da tutmanın potansiyel bir tehlike olduğunu düşünmektedir. Merkezi hükümetin bu tavrı Kırım halkı arasındaki tedirginliği ve korkuyu artırmıştır ve nitekim Gözleve’deki Türk kuvvetleri komutanı Ahmed Paşa tarafından İstanbul’a yollanan 14 Nisan 1856 tarihli yazıda, buradaki Türk ve Fransız kuvvetlerinin çekileceğini öğrenen müftü ve eşraftan bazı kimselerin “Rusların kendilerini Kazan’a süreceklerni” ifade ederek, göç etmelerine müsaade edilmesini istediklerini bildirilmiştir.²⁵¹

Bu nedenle Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı’nda kendine yardım edenleri kabul etmeyi normal bir görev saymaktadır ve savaşın hemen arkasından göç edenleri bizzat devlet eliyle taşımıştır. Daha sonraki göçlerde ise dini ve insanî sorumlulukların ön plana çıktığı söylenebilir. Kırım ve Kafkasya’nın eski sahibi sıfatıyla ve oralardaki Müslümanların bağlılık gösterdikleri halife ve Osmanlı hükümdarı olarak kendisine iltica edenleri kabul etmemesi mümkün değildir.

Gayr-i Müslimlerin göç taleplerinin kabul edilmesi ise tamamıyla bu insanları Rus zulmüne terk etmemek düşüncesinden kaynaklanmıştır. Nitekim daha ilk göçler sırasında hükümet, “hicret edecek ahali her ne milletten olur ise olsun asâr-ı merhamet olmak...esbâb-ı ziraat ve taayyüşleri tanzim kılmak” için gerekli yardımların yapılacağını ilan etmiştir.²⁵²

²⁵¹ 18 Ş 1272 (25 Nisan 1856), İ.MMS. 7-266, BOA, **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, Ankara, 2006,s. 255-260.

²⁵² A. Saydam, **a.g.m.**, 1999 (b), s. 677-681.

1856 yılında Kırım'dan Rumeli tarafına göç edenlere, ister Müslüman ister Hristiyan olsun, kendilerine her türlü yardım yapılması için Silistre valisine talimatname gönderilmiştir. Geçici olarak çadırlara yerleştirilen muhacirlerin nakliye ve acil ihtiyaçları için nakit gönderilmiştir. Muhacirlerin kendilerini toparlayıncaya kadar on sene vergiden ve yirmi beş sene askerlikten muaf tutulacakları bildirmiştir. İskân için müstakil köylerin onlara pek faydası olmayacağını belirterek, su kıyılarında verimli arazilerde ziraatle, rençperlikle, elinden geliyor ise ticaret ve sanayi ile uğraşmalarını salık vermiştir. Ev yapımında bölge halkının angarya olarak değil komşuluk olarak, yardım etmesini, yapılacak evlerin bir sırada sokakların düzen içinde yapılmasını, öküz, araba ve tohum temin edilmesini istemiştir.²⁵³

Ancak, göçmenlerin fazla olmayacağını, kısa sürede arkasının alınacağını düşünen Osmanlı Devleti, 1859'dan sonra gerçekleşen iki büyük göç dalgası ile gerçekten zor duruma düşmüştür. Bu gelenlerin kabul edilip, edilmeyeceği tartışılmış ve şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra geleceklerin de Rusya'nın zulmünde bırakılmamasına,²⁵⁴ madem Osmanlı Devletine, büyüklüğün merkezine sığınılmış, merhamet sahibi olarak kabul edilmelerine karar verilmiştir. 29 Muharrem 1276 (28 Ağustos 1859) tarihli belge²⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durumu anlatır niteliktedir.

“...meclis-i ali-i tanzîmate ledeü'l-i'ta peyderpey tevârid itmekde olan işbu Çerkes ve Nogay muhacirlerinin ahval-i umumiyesi hakkında lazım gelecek suret-i der-dest mütalâ'a ise de mademki bunlar derbar-ı şevket-

²⁵³ 28 Ş 1272 (4 Mayıs 1856), İ.DH. 22622, BOA, **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**,

Ankara, 2006, s. 260-265; M. E. Sarıcaoğlu, **a.g.m.**, s. 605.

²⁵⁴ A. Saydam, **a.g.m.**, 1999 (b), s. 677-681.

²⁵⁵ A.MKT.NZD.289-53,

medara gelmiş olduklarından ve merhamet-i seniyye iktizasınca
kendülerinin sefaletde bırakılmaları münasib olamayacağından cümlesi
hakkında virilecek karara ve ol-babda şeref südûr buyurulacak irade-i
seniyyeye kadar bunlar hakkında dahî emsali vechle muamele olunması
tezkir ve tensib olunduğu meclis-i ali-i mezkurdan ba müzekkire beyan
olunmuş ve keyfiyet emin-i müşariünileyh hazretlerine maliye nezareti
celilesine dahî bildirilmiş olduğu beyanıyla tezkire-i muharrer bunlar
hakkında dahî emsali muamele-i takviyesinin icrasına himmet
buyurmaları siyakında tezkire”

Ancak, bu durumda Osmanlı Devleti’nin üzerinde hassasiyetle durması gereken bir konu daha çıkmıştır. Rusya’nın Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahalesine açık kapı bırakılmamalıdır. Babıâli, göçlerin Rusya ile aralarında yeni meseleler çıkarmasını istemediği için Rus büyükelçiliği ile konuyu görüşmüştür.²⁵⁶ Büyükelçilikten şifahen bildirilen “sorun çıkmayacağı” cevabı üzerine durumun resmi boyutunun sorgulandığı 9 Cemaziyelevvel 1276 (4 Aralık 1859) tarihli bir belge²⁵⁷ Osmanlı’nın bu hassasiyetini açıklar niteliktedir.

“Ma’ruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Dersaadete gelmekde olan Çerkes ve Nogay muhacirleri eğerce terk-i
tebaiyet iderek saltanat-ı seniyye tâbi’iyyetine girmekde iseler de Rusya
devleti tarafından ilerüde bunlar hakkında ed’ay-ı himayet olunmamak
üzere bu babda Rusya sefaretine tebligat-ı lazıme icra kılınmış ve
mukaddema geliüb iskân olunanlardan muahharen terk-i teba’iyyet iden

²⁵⁶ A. Saydam, a.g.m., 1999 (b), s. 677.

²⁵⁷ İ.HR.173-9438, Belgenin orijinali için bkz Ek B- Belgelere.

*olur ise arazi ve hane ve sairesi zabt olunmak üzere yedlerinden sened alınmış olduğu bu hususlara dair mukaddemce takdîm kılınan bir kıt'a tezkire-i samîde bey'an ve iş'ar olunmuş ise de tebligat-ı mezkura ileriüde müşkilata sebep vermeyecek muhabere-i tahririye **mukavele-i resmiye suretindemidir** tafsîl-i keyfiyetin bi't-tahkîk iş'arıyla beraber iktizasının mütâlâ'a ve istîzan olunması şeref sünûh ve südür buyurulan emr ü irade-i seniyye cenab-ı mülûkâne-i muktezay-ı münîfinden bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliü'l-emrindir 9 C 76*"

Hariciye Nezareti'nin bu soruya cevabı 17 Cemaziyelahir 1276 (11 Ocak 1860) tarihinde gelmiştir. Bu cevaba göre; Sefarete tebligat gönderildiği ancak gelecek cevabın te'hir edildiği öğrenilmiştir. Cevap gelinceye kadar muhacirlerin İstanbul'da bekletilemeyeceği ve bir an evvel iskân yerlerine gönderilmelerinin zorunluluğu ifade edilerek sefarete, gelecekte bir sorun yaşanmaması için, muhacirlerin ellerinden pasaportlarının ve geri dönmeleri halinde üzerlerindeki emlak ve arazilerin geri alınacağına dair imzalı senetlerin alındığı bildirilmiştir. Hariciye nezaretine geldiğinde yapılan mülakatta Rus elçisine durum sorulmuş ve sefaretçe resmen sorun yaşanmayacağı bildirilmişse de bunun yazılı hale getirilmesi için görüşmelerin devam ettiği belirtilmiştir.²⁵⁸

Rusya, 11 Ocak 1860 tarihinde göçmenlerin kendi iradeleriyle eski tabiiyetlerini terk ettiklerinden, kendileri tarafından himaye iddiasında bulunulmayacağını resmen bildirmiştir.

²⁵⁸ İ.HR.9423,

Böylece ellerinden pasaportları alınan ve geri dönmeyeceklerine dair senetler düzenlenen göçmenlerin Osmanlı vatandaşı olması süreci tamamlanmıştır.

Öte yandan Osmanlı Devleti için en acil mesele göçmenlerin süratle iskân edilerek, üretici nüfus haline getirilmesidir. Bu işleri önceleri İstanbul'da Şehremaneti koordine ederken, taşrada ise yerel yetkililere bırakılmıştır. En üst makam olarak Ticaret Nezareti yetkili kılınmış, nezaret tarafından gerekli talimatnameler hazırlanıp, taşraya gönderilmiştir. Ayrıca göçmenlerin yoğun olarak toplandığı yerlere merkezden olağanüstü yetkili memurlar gönderilmiş ancak yine de çok başlılık, yetki kargaşası ve farklı nitelikler gösteren göçmen meselelerinin tek merkezden idare edilmesini zorunlu hale getirmiştir.²⁵⁹

5. Muhacir Komisyonu Ve Kuruluşu

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti göç işleriyle uğraşmak mecburiyetinde kaldığı halde III.Selim ve II.Mahmud zamanlarında, göçmenlerin iskân edilmeleri ile görevli özel bir teşkilat oluşturulmamıştır. Tanzimat fermanına kadar gelen göçmenlerin iskânı ya doğrudan doğruya Babıâli tarafından hudutlardaki eyaletlere ilticalar vaki oldukça zaman zaman gönderilen talimatlara göre hareket edilerek yada muhacirlerinin kendilerinin bizzat devlete müracaatları üzerine yapılan yardımlarla gerçekleştirilmiştir.²⁶⁰ Tanzimat döneminde her alanda olduğu gibi bu konuya da yeni bir bakış açısı getirilmiş ve 1849 yılında gelen Macarların iskânı için özel bir komisyon oluşturulmuş ancak kısa vadeli olmuştur.

²⁵⁹ A. Saydam, **a.g.m.**, 1999 (b), s. 677.

²⁶⁰ Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul, 1966, s. 39.

Kırım Savaşı'nda sonra hemen gelmeye başlayan muhacirlerin iskân ve iâşelerine dair en üst makam Ticaret Nezareti'dir. İlk olarak Gözleve, Sivastopol ve Kerç tarafların gelen muhacirlerin Dobruca'ya nakil ve iskânları ile ilgili talimatları Ticaret Nezaret'i hazırlamıştır ve İstanbul'da 16 Ağustos 1854'te kurulan Şehremaneti ile birlikte göçmenlerin sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Ancak, 1859 yılında yüz binlerce Nogay ve Kafkas muhacirinin Osmanlı sınırına dayanması ve en önemlisi de İstanbul'a gelen göçmen sayısının on bini bulmasıyla, Şehremaneti'nin bunların iâşe ve iskânlarını temin etmekte aciz kalacağı anlaşılmış ve yeniden teşkilatlanmaya gidilmesi şart olmuştur.

Bir süreliğine (1859-1860) Meclis-i Âli-i Tanzimat riyasetine getirilen Sadrazam ali Paşa, göçmen meselesinin önemini ortaya koymuş ve bu duruma ciddiyetle yaklaşan Meclis-i Vâlâ'da konu etraflıca görüşülmüştür. Şehremaneti'nin, şimdiye kadar gerek kendi bütçesi, gerekse hazine ve halktan yapılan yardımlarla bu işi şimdiye kadar yürüttüğü ancak artan muhacir sayısına bakılarak zaten yoğun olan işleri arasında bu görevi hakkıyla yapamayacağı kanaatine varılmış ve göçmen işlerinin “Muhacir Komisyonu” adıyla kurulması düşünülen yeni bir teşkilata verilmesi uygun görülmüştür.

Muhacirler hakkında şimdiye kadar yapılan yazışmalar ile verilen emir ve talimatnameleri teslim alacak olan bu komisyon haftanın her günü toplanacak ve muhacirler konusunda her türlü yazışmada muhatap ve özel bir merci olacaktır.

Başlıca görevleri;

-halihazırda İstanbul'da bulunan veya ileride gelecek olan muhacirlerin iâşe ve geçici iskânlarını sağladıktan sonra, daha önceden tespit edilen daimi iskân bölgelerine sevk edip yerleştirmek,

-devletçe verilecek ihsanların yanında hayırsever ahali tarafından yapılacak yardımları toplayıp sarf etmek ve bu yardımların cins ve miktarı ile hayırseverlerin adını Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde yayınlamaktır.

5 Ocak 1860 tarihli irade-i seniyye ile resmen kuruluşunu tamamlayan Muhacir Komisyonu'nun başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa, üyeliklerine de Ticaret Muavini Remzi Efendi ile Darü's-Şurâ-yı Askerî azalarından Refik Bey ve ahali tarafından yapılacak yardımları toplamak üzere alim Gürcü İsmail ve Hacı Pîr Efendiler tayin edilmiştir. Şehremaneti ile sürekli işbirliği halinde olunması gerektiği için Şehremaneti ikinci muavini Asım Bey'in gün aşırı komisyon çalışmalarına katılması ve büro ile mali işlere bakmak üzere Babîâli'den ve Hazine'den yeterince memur tayin edilmesi ve vakıf dairesinin tahsis edeceği binada ikamet etmeleri uygun görülmüştür.²⁶¹

“Maliye Nezaret-i Celilesine

Bir müddetden berü peyder pey kesret üzere dersaadete gelmekte olan Çerkes ve Nogay muhacirlerinin mesalih-ı vakı'aları şehir-i emanet behiyesi ma'rifetiyle ru'yet ve tesviye olunmakda ise de emanet-i müşariin ileyhanın meşagul ve mesalih-i mahsusası cihetiyle bu hususatın cümlesini tamamıyla ifaya vakti olamadığından bunlardan dersaadete gelenlerin yerleştirilmelerine ve gidecekleri yerlere i'zamlarına ve tevzî-i ta'yinatlarına kema-kan emanet-i müşariin-ileyha ve zabtiye ve nezaret behiyesi tarafından bakılmak üzere hususat-ı sa'irenin tesviyesi zımında mahsus bir komisyon teşkiliyle riyasetinin Trabzon valisi esbak devletli Hafız Paşa hazretlerine ihalesi ve bunlar için olunan masarîfın ru'yet

²⁶¹ A. Saydam, **a.g.e.**, s. 101-117; A. C. Eren, **a.g.e.**, s. 54-62; M.Yılmaz, **a.g.m.**, s. 589.

muhasabesiyle icmalllerinin tanzîm ve takdimi gibi umur-ı hisabelerinin tesviyesi zımında hazine-i celileden ve umur-ı tahririye için dahî bab-ı aliden lüzumu mikdar ketebe memuru ta'yin idilmesi Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Hass-ı Vükelâ kararı üzerine müte'allık buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahî iktizay-ı alîsinden bulunmuş ve bab-ı alicenabî icra kılınmış olmağla bir mantuk irade seniyye hazine-i celîden ta'yin olunacak ketebe intihabıyla ta'yin olunmak üzere icabının icrası hususuna himmet buyurmaları siyakında tezkire”

“Trabzon Valisi Esbak Hafız Paşa Hazretlerine

bir müddetden berü peyder pey kesret üzere dersaadete gelmekte olan Çerkes ve Nogay muhacirlerinin münasib mahaller tedarikiyle ikame ve ivalleri ve yevmiyelerinin itası ve hususan sairelerinin tesviyesi umur-ı cesime hükmüne girmiş olduğundan bunlardan dersaadete gelenlerin yerleştirilmelerine ve gidecekleri yerlere i'zamları ve tevzî-i ta'yinatıyla kema-kan şehir-i emanet behiyesiyle zabtiye nezaret behiyesi taraflarından ihtimam ve nezaret olunmak üzere hem bunlara dair muhaberat ve mükâtibâta merci' olmak ve hemde bunlar hakkında devletce bidırığ buyurulmakda olan ihsanat-ı seniyyeden başka efrad-ı ahali taraflarından dahî istek idenlerin diledikleri mikdar mu'avenat itmeğe mezun oldukaları i'lan olunması mutasavver olduğundan bunun üzerine vukû'u bulacak i'aneyi dahî kabz ve sarf itmek ve bu yolda sarf-ı nakdiye-i himmet ideceklerin ismi ve mikdar-ı i'aneleri bi'l-kayd Takvîm-i Vekâyî ve Ceride-i Havadise derc ile neşr itdirmek üzere mahsus bir komisyon teşkiliyle riyasetinin der-kâr olan gayret ve istikamet ve muhacirin-i merkume

ahvaline ma'lumat-ı behiyeleri cihetiyle uhde-i devletlerine ihalesi ve **Ticaret Muavini Saadetl  Remzi Efendi ile dar-ı şuray-ı asker a'zasından Saadetl  Refik Beğ Efendinin ve müş'ir-i ulemadan Gürcü İsmail efendi ile Hacı P r Efendinin dahî aza ta'yinleri** ve bu komisyonun şehir-i emanet behiyesiyle daima münasebet ve mu'amelatı eksik olmayacağından tesh l maslahat zımında şehir emaneti muavini san s  **İzzetl  Asum Beğ Efendiye gün aşırı** komisyonda bulunmak üzere me'muriyet virilmesi ve komisyonun umur-ı tahririye vecibesi i  in dahî **bab-ı al 'den ve hazine-i cel leden l zumu mikdar ketebe me'muru ta'yin idilmesi** ve komisyon-ı mezkure v s'at ve elviri li olması ve münasebet-i mevkisi cihetiyle yak f dairesinin mahall tahsisıyla bunların hakkında olan muamelata dair yazılan evamir ve tahrirat ve suret-i iskânları hakkında mukaddemce tanzîm olunmuş olan ta'limatın dahî ma'lumat olmak üzere mezkur komisyona virilmesi meclis-i ali-i Tanzimat ve meclis-i hass-ı v kel  kararı üzerine müte'allık ve  eref s dur buyurulan irade-i seniyye hazret-i padi ah  muktezay-ı alisinden olarak keyfiyet-i me'muriyetleri aza ile muma-ileyhe bildirilmiş olmağla ve hazinece lazım gelen ketebe intihab ve ta'y n olunmak babında ber mantuk-ı irade-i seniyye cenab-ı m l kane hüsn-i ifay-ı me'muriyete himmet buyurmaları siyakında tezkire ²⁶²

“Ticaret Muavini Sabık Remzi Efendi İle Ser-Asker Paşa Hazretlerine

Bir müddetden ber  dersaadete gelmekde olan  erkes ve Nogay muhacirlerine müte'allık hususatın hüsn-i ru'yeti zımında bu kere ham diye vakfı dairesinde Trabzon mutasarrıfı esbak devletl  Hafız Paşa

²⁶² A.MKT.NZD.300-88, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere bkz.

hazretlerinin taht-ı riyasetinde olmak üzere mahsusan teşkil olunmuş olan komisyon azalığına zat-ı saadetinizin dahî icray-ı me'muriyet-i bi't-tensib ledü'l-istizan müte'allık buyurulan irade-i seniyye hazret-i padişahî iktizay-ı alîsinden olmağla hüsn-i ifay-ı me'muriyete himmet eylemeniz siyakında tezkire

Seraskeriye Hazretlerine

dâr-ı şura azâsından saadetlü Refik Beğ Efendinin mazi-i me'muriyeti bi't-tensib ledeü'l istîzan müte'allık buyurmaları irade-i seniyye-i hazret-i padişahî iktizay-i alîsinde olmağla komisyon-ı mezkura havale itmek üzere muma ileyhe tekrîm ve tenbîh buyurulması beyan-ı irade-i efendimdir

Şeyhülislam Efendi Hazretlerine

Hoca İsmail Efendi ile Hacı Efendinin dahî memuriyetleri bi't-tensib ledeü'l istizan müteallık buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahî iktizay-ı alîsinden olmağla komisyon-ı mezkura devam itmek üzere keyfiyetinin muma-ileyheya tefhîm zeylinin buyurulması babında emr ü irade hazret-i minlaü'l-emrindir.”²⁶³

Önceleri Ticaret Nezareti'ne bağlı iken 1861 Temmuzundan itibaren bağımsız bir kurum haline getirilen komisyonun işlerini rahat yapabilmesi için çok sayıda katip ve memur görevlendirilmiştir. Bir süre sonra bu sayının azaltılması düşünülmüşse de Maliye Nezareti'nin, ilk baharda çok sayıda göçmenin gelebileceğini belirtip buna karşı çıkması üzerine bu karardan vazgeçilmiştir. Çok geçmeden binlerce muhacir gelmeye başlamış ve Hafız Paşa, iskân işlerine nezaret etmek üzere Anadolu'da

²⁶³ A.MKT.NZD.300-79, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

görevlendirilmiş, yerine Trablusgarp Valisi İzzet Paşa getirilmiştir.²⁶⁴ Her ne kadar 1860'tan itibaren İstanbul'da kurulan komisyonun, vilayetlerde şubelerinin açılmasına başlanmışsa da muhacir akını o derece süratli ve ani gelmiştir ki, her yerde bütün muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılanmak ve onları bir nizam içinde yerleştirmek mümkün olmamıştır.²⁶⁵

Komisyonun sistemli bir taşra teşkilatı olmayıp, bu görevi ihtiyaç oldukça taşraya geçici görevle gönderilen iskân memurları yerine getirmiştir. 1865'ten sonra gelen göçmen sayısının azalması ve gelenleri büyük çoğunluğunun yerleştirilmesi üzerine, kısmen atıl durumda olan binanın askeri amaçla kullanılması ve görevlilere verilen maaştan tasarruf edilmesi amacıyla komisyonun tasfiye edilmesi düşünülmüştür. Ancak muhacir işleri hiçbir zaman eksik olmadığı için bu kurumu tamamen kaldırmak mümkün olmamıştır. Görevlerinin bir bölümü Zaptiye Nezareti'ne bırakılırken bir bölümü de Meclis-i Vâlâ'ya bağlı bir şube tarafından yürütülmüştür.²⁶⁶

1876-1878 Osmanlı-Rus savaşını takiben gerçekleşen büyük göç, teşkilatın daha aktif hale getirilmesini gerektirmiş ve merkezi İstanbul olan "İskan-ı Muhacirin Komisyonu" oluşturulmuştur. Her vilayette birer "İskân-ı Muhacirin Müdürlüğü" kurulup, İstanbul'daki Umum Müdürlüğe bağlanmıştır.²⁶⁷ Vilayet merkezindeki komisyonların benzeri liva düzeyinde oluşturularak, muhacir iskân şubesi

²⁶⁴ A. Saydam, **a.g.e.**, s. 101-117; A. C. Eren, **a.g.e.**, s. 54-62; M. Yılmaz, **a.g.m.**, s. 589.

²⁶⁵ A. C. Eren, **a.g.e.**, s.70.

²⁶⁶ A. Saydam, **a.g.e.**, s. 118; M. Yılmaz, **a.g.m.**, s. 589-590.

²⁶⁷ Y. Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 585.

açılmıştır.²⁶⁸ Umum Müdürlüğün teşkilatı, 1914'te yeniden düzenlenmiş ve ismi “Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi” olarak değiştirilmiştir. Bu müdüriyet; iskân, heyet-i fenniye, sevkıyat ve aşâir şubelerine ayrılmış, böylece önceleri sadece muhacirlere hizmet verirken, aşiretleri de içine alan bir teşkilat haline getirilmiştir.²⁶⁹

B. GÖÇMEN MESELESİ İÇİNDE NOGAYLAR

Osmanlı Devleti'nin göçe bakışını, göç eden insanlara yaklaşımını ve gelenlerin bu ülkede ne sıfatla bulundukları ve bulunacaklarını, bu sosyal hareket karşısında gerek Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politikayı ve gerekse Osmanlı halkının muhacirlere davranışlarını anlamamıza yardımcı olması açısından öncelikle belgelerde kullanılan göçle ilgili kelimeleri incelemeyi uygun gördük.

1. Arşiv Belgelerinde Kullanılan Göç Terimleri

Nogaylar'ın Türkiye'ye göçleri konusunda, Osmanlı Devleti'nde kurumlar arası resmi yazışmalara ait belgelerde kullanılan göçle ilgili terimler ve bu terimlerin anlamları, açık bir şekilde ortaya koymuştur ki; Nogaylar Türkiye'ye bu ülkede yaşayan diğer insanlar gibi ülkenin halkı olmak üzere gelip, yerleşecek ve üretime katılarak yaşamlarını idame ettireceklerdir.

Çerkes ve Kırım Tatarları gibi Nogaylar için de “Muhacir, muhacirîn” kelimesi kullanılmış olup belgelerin tamamında “Nogay muhacirleri” şeklinde tanımlanmışlardır. **Muhacir**, (*Hicret'den*) göçmen ve göç eden, bir ülkeden kalkıp

²⁶⁸Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 2. baskı, T.T.K. Yay. Ankara, 1997, s. 271.

²⁶⁹ Y. Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 585.

başka bir ülkede yerleşen demektir,²⁷⁰ **muḥacirîn** ise çoğuludur.

Çok sık olmamakla birlikte bazı belgelerde²⁷¹ “iltica” kelimesi kullanılmıştır.

İltica: “*Sığınma, barınma*”²⁷² demektir. Belgelerde de bu anlamına uygun bir kullanım görüyoruz. Rus zulmünden kaçıp, Osmanlı topraklarına sığındıklarını ifade etmek için kullanılmıştır. “...zîr-i cenah-ı saltanat-ı seniyyeye iltica ile memalik-i hazret-i şahanede tavattun eylemek arzusuyla...”²⁷³ geldikleri belirtilmiştir.

Gelen muhacirlerin yerleşmelerini ifade etmek için, iskân, iva ve tavattun kelimeleri kullanılmıştır. **İskân**, (*sükûn’dan*) *sâkin kılma, oturtma, ev sahibi etme, yerleştirme*,²⁷⁴ demektir. **İva** ise *bir yere yerleştirme, yerleştirilme, oturtma*, anlamına gelir ve bu kelime genellikle “iskân” ile birlikte kullanılmıştır.²⁷⁵ **Tavattun**²⁷⁶: (*vatan’dan*) *yerleşme, yurt tutma, yurtlanma*,²⁷⁷ demektir ve Nogaylar’ın geri dönmek üzere yeni bir hayata geldiklerini gösterir. Sadece bu kelimeler bile Osmanlı Devleti’nin Nogay göçlerine ve muhacirlerine bakış açısını ortaya koymak için yeterlidir. İskân sırasında kullanılan kelimelerden belki de en çok tavattun

²⁷⁰ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Osmanlıca Lûgat**, (17. baskı), Ankara, 2000, s. 665.

²⁷¹ İ.DH.420-27766, A.MKT.UM.365-56,

²⁷² F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 430.

²⁷³ A.MKT.UM.365-56,

²⁷⁴ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 451.

²⁷⁵ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 471.

²⁷⁶ Tavattun kelimesinin kullanıldığı belgeler: A.MKT.UM.357-1, A.MKT.UM.370-45, A.MKT.UM.365-59, A.MKT.UM.433-45, A.MKT.UM.509-18, A.MKT.UM.520-97, A.MKT.UM.516-30, A.MKT.MHM.196-43, A.MKT.MHM.222-57, A.MKT.MHM.222-72, A.MKT.MHM.219-55, A.MKT.MHM.227-51, A.MKT.NZD.288-14, A.MKT.NZD.387-20, A.MKT.DV.146-82

²⁷⁷ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 1040.

kelimesinin tam da anlamına uygun olarak kullanılan bir kelime olduğunu söyleyebiliriz. 22 Zilhicce 1304 (22 Eylül 1887) tarihli, yani göçlerin en yoğun olduğu dönem olan 1860-1862'den yaklaşık 25 yıl sonrasına ait Karasi Vilayetine hitaben yazılan bir belgede,²⁷⁸ “*kıtlıktan dolayı Ankara’dan Karasi vilayetine hicret eden Nogaylar’ın, mücahit ahalinin, vatanlarını bu şekilde terk ederek öteye beriye dağılmalarının onlara daha fazla perişanlık vereceği ve müreffehen iadesi, geldikleri yerlere gönderilmeleri* ” istenmiştir. Vatanlarından kastedilen yerin Ankara olması ve buraya geri gönderilmelerinin istenmesi, artık Nogaylar’ın bu ülkede muhacir değil, Osmanlı halkının bir parçası olduklarının göstergesidir.

Nogaylar için kullanılan başka bir kelime ise **misafirdir**. Sıklıkla kullanılmış olup, belgelerdeki kullanım şekli “müsafireten”²⁷⁹dir. **Müsafireten:** (*sefer*) *misafir olarak, müsafir: yolculuk sırasında birinin evine inen konuk*,²⁸⁰ demektir. Ancak sadece bir belgede farklı bir anlamda kullanılmıştır; Nogaylar’dan bir şahsın bölge aşiretleri ile birlikte gasb olayına karışması sorunu anlatılırken “*bunlar **saltanat-ı seniyyeye misafir** ve memalik-i mahruse-i padişahiye muhacir olduklarından husul u huzur ve rahatları mültezimatdan ise de bundan asl-ı şart kendilerinde dahî*

²⁷⁸ DH.MKT.1445-99,

²⁷⁹ İ.DH.28875-53, A.MKT.DV.146-82, A.MKT.MHM.212-36, A.MKT.MHM.225-33, A.MKT.MHM.227-51, A.MKT.MHM.206-44, A.MKT.MHM.208-81, A.MKT.MHM.761-2, A.MKT.MHM.231-67, A.MKT.MHM.232-87, A.MKT.NZD.327-1, A.MKT.NZD.345-80, A.MKT.NZD.349-76, A.MKT.NZD.351-17, A.MKT.NZD.365-21, A.MKT.NZD.406-47, A.MKT.NZD.426-40, A.MKT.UM.468-80, A.MKT.UM.522-9, A.MKT.UM.565-33, A.MKT.UM.501-36, A.MKT.UM.482-17, A.MKT.UM.481-89, A.MKT.UM.471-12, A.MKT.UM.468-72, A.MKT.UM.400-37, A.MKT.UM.357-1,

²⁸⁰ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 737.

*haklarında bî-dirîğ u erzaki buyurulan ta'limat-ı aliye-i merhamet-i saltanat seniyyenin kadr u şükrünü bilerek insanca ve ehl-i ırzca hareket itmeleri*²⁸¹” şeklinde ifade edilerek, misafir kelimesi bu anlamda sadece bu belgede kullanılmıştır. Konunun ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere Nogaylar’ın Türkiye’ye göçleri 1860-1861 yıllarında oldukça yoğundur. Osmanlı Devleti bu büyük göç dalgasını karşılamakta zorlanmış ve Anadolu’ya giriş noktalarında yığılmalar olmuştur. Daimi iskân yerleri belirleninceye kadar geçici iskân yerlerinde kalmışlardır. Bu durumu anlatmak için bu kelime kullanılmıştır ki bu yerlerin çoğunluğu liman şehirleridir. Yine aynı durumu anlatan bir diğer terim ise, “muvakkaten”dir.²⁸² **Muvakkaten:** (*Vakt’dan*) *Muvakkat, geçici olarak,*²⁸³ demektir.

İskân sırasında yaşanan sorunların başını çeken konulardan bir tanesi muhacirlerin, belki haklı olarak, “toplucu, cemaatleriyle yerleşmek”²⁸⁴ istemeleridir. Bu isteği ifade eden terim “müctemian iskân”dır.²⁸⁵ **Müctemian:**(*cem’dan*) *cemaatle, toplu halde,*²⁸⁶ demektir. Osmanlı Devleti, imkanlar el verdiğince bu talebe olumlu cevap vermeye çalışmışsa da kimi zaman çeşitli nedenlerle mümkün olmamış ve alternatif yöntemler uygulanmıştır. Osmanlı Devleti’nin kalabalık takım

²⁸¹ A.MKT.NZD.406-47,

²⁸² A.MKT.MVL.128-25, A.MKT.MHM.218-52, A.MKT.MHM.761-7, A.MKT.NZD.315-14, A.MKT.NZD.381-25, A.MKT.NZD.419-74 A.MKT.UM.522-9, A.MKT.UM.414-24, A.MKT.UM.402-71, A.MKT.UM.398-68, A.MKT.UM.398-4, AMKT.UM.389-70, A.MKT.NZD.327-1,

²⁸³ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 695.

²⁸⁴ Bu konu IV. Bölümde, “Yaşanan Sorunlar ” başlığında ayrıca ele alınmıştır.

²⁸⁵ A.MKT.NZD.354-90, A.MKT.UM.516-30, A.MKT.MHM.222-57, A.MKT.MHM.222-72, A.MKT.MHM.221-68, A.MKT.NZD.387-20,

²⁸⁶ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 706.

ve cemaatleri yerleştirecek boş arazi bulamaması, ekonomik yükü halka dağıtarak iskânı kolaylaştırma gibi amaçlarla önerdiği iskân şekli, muhacirlerin yerli halkın arasına karıştırılarak, serpiştirilerek yapılan iskândır. Muhacirlerin köylerde kullanılmayan, boş ev ve arazilere yerleştirilmesi ve o köyün halkına emanet edilip, olası sıkıntı ve ihtiyaçlarının yerli halk tarafından giderilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu şekilde yerleştirme için “müteferrikan²⁸⁷ ve muhteliten²⁸⁸” kelimeleri kullanılmıştır. **Muhtelit, muhtelite**; *karışık, karma*²⁸⁹ anlamına gelir ve **müteferrik**; (fark’dan) *dağınık, ayrı ayrı*²⁹⁰ demektir.

Daimi iskân yerlerindeki vali ve kaymakamlara hitaben, muhacirlerin, yerleşme yerleri, nüfusları, vs. hakkında yazılan iskân emrini bildirir belgelerin tamamında kullanılan bir terim “hüsn-i iskân” ve yine aynı belgelerde iskân yerine ulaşıncaya kadar uğrayacakları merkezlerin yöneticilerine hitaben yazılan bölümde ise “müreffehen ve müsterihen i’zâm”²⁹¹ terimleri kullanılmıştır. Genellikle birlikte kullanılan bu kelimelerden; **Müreffehen**; (*Fürûh’dan müreffeh*), *refah, rahat ve bolluk içinde*²⁹² anlamına gelir. **Müsterih**; (*rahat’dan*) *rahat bulan, gönlü rahat*,²⁹³

²⁸⁷ A.MKT.UM.516-30, A.MKT.UM.449-77, A.MKT.NZD.354-90, A.MKT.MHM.201-102

²⁸⁸ A.MKT.MHM.195-21, A.MKT.MHM.195-81, A.MKT.MHM.196-55, A.MKT.MHM.201-102, A.MKT.MHM.212-36, A.MKT.MHM.216-92, A.MKT.MHM.219-55, A.MKT.MHM.221-68, A.MKT.NZD.336-24, A.MKT.NZD.326-24, A.MKT.UM.440-80,

²⁸⁹ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 675.

²⁹⁰ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 765.

²⁹¹ A.MKT.NZD.353-21, A.MKT.NZD.327-18, A.MKT.NZD.327-10, A.MKT.NZD.325-69, A.MKT.NZD.323-50, A.MKT.NZD.323-36, A.MKT.NZD.319-100, A.MKT.NZD.321-32, A.MKT.MHM.215-58, A.MKT.MHM.191-80.

²⁹² F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 733.

²⁹³ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 750.

izâm; *yollama, gönderme* demektir ve yolculuklarda, konaklama ve aktarılma sırasında rahat ettirilmelerine itina gösterilmesi ve iskân sırasında da iyilik ve güzellikle davranılması hassasiyetle vurgulanmıştır.

İncelediğimiz belgelerin sadece iki²⁹⁴ tanesinde “İnfak” kelimesi “saltanat-ı seniyyeden iskân ve infak için himmet buyurulduğu” şeklinde her ikisinde de iskân ile birlikte kullanılmıştır. **İnfak**; (*nafaka’dan*) *nafaka verip, geçindirme, besleme*²⁹⁵ demektir. Muhacirlerin açlık ve sefalet içinde olduklarını ifade etmektedir.

2. Osmanlı Devleti’nin Nogay Muhacirlerine Bakışı, Dini Ve Sosyal Sorumlulukları

Osmanlı Devleti’nin Nogay muhacirlerini kim olarak gördüğü sorusunun cevabı oldukça önemlidir. Çünkü, yapılan yardımlar, arzuhallere verilen cevaplar ve sorunların çözümlerinin niteliği, hepsi bu cevapla doğru orantılıdır.

*“...bunlar muhafaza-i şeref-i diyanet arzusıyla terk-i vatan ile zîr-i samiye merahim-vaye-i saltanat-ı kibrîye sığınmış bir takım adamlar olarak istihsal esasiyet ve rahatları esbabının istikmal-i lazımeden bulunmağla muhacirin-i merkumenin vürûdlarında hüsn-i iskânları ve husûl-i ivallerine değin ta’limat-ı ahire hükmüne tevfiikan haklarında muamele-i lazımenin icrası hususlarına himmet eylemeniz siyakında şukka.”*²⁹⁶ örneğinde görüleceği üzere Osmanlı Devleti, Nogaylar’ı, Rus sömürgesi ve esaretinde kurtulmaya, dinlerini muhafaza etmeye çalışan ve kendine sığınmış insanlar olarak görmektedir.

²⁹⁴ A.MKT.UM.390-1, A.MKT.NZD.336-57,

²⁹⁵ F. Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 437.

²⁹⁶ A.MKT.MHM.227-51,

“Kırım, Nogay ve Çerkes muhacirlerinden Hristiyan teb’a haklarında muamelat-ı gayr-ı layıkaya içtisar idenlerin te’dîp ve terbiyelerine bakılacağına dair ru’esay-ı muhacirîne şîâr-ı vatandaş ve hemcins nevazi üzerine nasayih ve tebligat icrası ile o gûne harekete meydan virilmesi esbabının istihsali emr ü ferman buyurulması”²⁹⁷ Kendi davranışlarından kaynaklanan bir sorunun çözümünde bile muhacirlerin reislerine vatandaş ve soydaş oldukları vurgulanarak gönül alıcı nasihatler verilmesi, onların incitilmeden, kırılmadan uyarılması konusunda hassasiyetle davranıldığı görülmüştür. Bu hassasiyet farklı makamlara yazılan belgelerin büyük çoğunluğunda “saye-i inayet-vaye hazret-i mûlûkanede bir gûne zaruret ve sefalet çektilirmemesi”²⁹⁸ emriyle uygulamaya konulmuştur.

Bu bölümün son konusunda detaylı işleyeceğimiz üzere, Nogay muhacirlerinin ekonomik güçleri oldukça zayıftır. Çoğunluğu çok zorlu şartlarda deniz yolcuğu yapmıştır. Hatta bir kısmı çok büyük tehlikeler atlatarak, kazaların ardından kurtulmayı başarmış ve karaya çıkmış insanlar oldukları için; yemekten kıyafete, barınaktan ilaca kadar her türlü yardıma muhtaç kimselerdir. “...bunlar terk-i dar u diyar ve feday-ı emlak ve emval ederek zîr-i cenah müstelzim-i felah hilafet-i uzmayâ dehalet ve iltica itmîş”²⁹⁹ olmalarıyla haklarında levazım-ı mihman-tevazinin ifası ve tervic-i istirhamlarıyla taltif ve te’lifleri layık-ı şan-ı ebed nişan saltanat-ı seniyye bulunduğu binaen icabının icrası...”³⁰⁰ örneğinde görüleceği üzere muhacirlerin içinde bulundukları sosyal ve ekonomik durumları belgelerde sıklıkla ifade edilmiş, her türlü yazışmada ilgililerin bu durumu göz önünde

²⁹⁷ A.MKT.UM.535-39,

²⁹⁸ A.MKT.UM.377-47,

²⁹⁹ bu ifadelerin kullanıldığı başka bir belge İ.DH.420-27766,

³⁰⁰ İ.DH.277-66,

bulundurmaları sağlanmıştır. Yurtlarını, her şeylerini geride bırakarak, terk etmiş garip ve bi-vaye³⁰¹ insanlar oldukları ve halifeye sığındıkları ifadesiyle Osmanlı Devleti'nin sadece insani değil dini sorumlulukları da vurgulanmıştır.

3 Cemaziyelevvel 1275 (28 Kasım 1859) tarihli belgede³⁰² İstanbul'a gelen Çerkes ve Nogay muhacirlerinin ileri gelenlerinden, reis ve ulemalarından bazıları alınarak istekleri sorulmuş bunlar iskân yerlerine gönderilinceye kadar birkaç ay geçeceği düşünülerek, navlun ücretlerinden dolayı çoğunun borçlu ve oldukça fakir insanlar olduğuna istinaden 60 bin gurus nakdin dağıtılması, çorap, ayakkabı, hırka, toprak mangal, hasır ve kömür temin edilmesi ve büyüklere ikişer, küçüklere birer gurus yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰³

Her geçen gün, gelen muhacir sayısının hızla artması, iskân edilemeyen nüfusun birikmesi, Osmanlı Devleti'nin muhacirlere verdiği şeylerin çeşitliliğinin azalmasına neden olmuştur. Bu nedenle H. 1276 yılının sonlarına tarihlenen belgelerin önemli bir kısmı ödenemeyen ve biriken yevmiyelerle ilgili yazılmış en azından bu yevmiyelerin yarısının ödenerek diğer yarısının da iskân yerinden ödenmesi şeklinde İstanbul'dan gönderilmelerine çalışılmıştır. Bunun bir tek açıklaması vardır. Osmanlı ekonomisinin içinde bulunduğu durumdur. Osmanlı Devleti muhacirlerin durumunu ayrıntısıyla bilmektedir. Onlara iyi bir yaşam sunmak istemiştir. Gelenlerin ehl-i İslam olmalarını vurgulayarak dini sorumluluklarının ve saltanat-ı seniyyeye layık davranmak amacıyla siyasi sorumluluklarının dahî farkındadır. Ancak içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı

³⁰¹ A.MKT.DV.154-75,

³⁰² İ.DH.277-66

³⁰³ “5 Ca 1275 (10 Ocak 1859) tarihli İ.DH.437-28882 no'lu belgede yine İstanbul'da bekledikleri sürece, ta'yinat, hasır, toprak mangal ve diğer ihtiyaçlarının temin edilmesi kararlaştırılmıştır.”

sorumluluklarını yerine getirmesine engel olmuştur. Bu durum, bazen kendi kontrolü dışında gelişen olaylardan dolayı Nogaylar'ın mağduriyetiyle sonuçlanmıştır.

4 Rebiülahir 1276 tarihli bir belgede³⁰⁴ geçen olayın, benzerine bir daha rastlamadığımız için münferit bir olay olduğunu düşünüyoruz. “450 Nogay, Kerç İskelesinden Eflak tüccar yelkenlisi ile yola çıkar, İnebolu açıklarında gemileri batar, büyük küçük toplam 277 kişi sahile çıkabilir ve Şirket-i Osmaniye vapurlarından biri ile anlaşırlar. 375 karbon navlunla İstanbul'a gelirler, üzerlerinde bulunan 150 karbonu toplarlar ancak 225 karbonu veremezler, bir kısım Nogay serbest bırakılır ama bir kısmı para gelinceye kadar vapurda tutulur. Durumu haber alan Şehr-emaneti 5850 guruşu (225 karbon bedelidir) öder ve muhacirleri vapurdan alır.” Durumun gerek kendisi, gerekse muhacirler açısından oldukça hassas olduğunu düşünen Osmanlı Devleti olaya el koymuş ve ilgililere sorumluluklarını hatırlatmıştır.

“...böyle terk-i dar u diyar idüb saye-i saltanat-ı seniyyeye iltica maksudıyla gelürken düçar-ı felakat olan bir takım biçareganın şirket-i Osmaniye vapurunda navul-ı sefine bakiyesinden dolayı tevkifi pek volsuz ve çirkin bir hal olarak şan-ı namus-ı saltanat (bu satırdan sonra belgenin aslında eksiklik var) ve münafi rahm-ı şefkat-i seniyye-i cenab-ı mülûkanenin külliyyen hilafı göründüğünden buna sebeb olanların te'dibi...” şeklinde olayın çirkinliği ve Osmanlı Devleti'nin şanına ve taşıdığı misyona yakışmayacağı vurgulanarak, sebep olanlara gereken dersin verilmesine karar verilmiştir. Osmanlı Devleti özellikle navlunların ödenmesi konusunda oldukça hassas davranmış ve nakit sıkıntısına rağmen hazineden ödeme yapmış olması bu tarz olayların tekrarına mahal bırakmamak içindir.

³⁰⁴ A.MKT.NZD.294-3, belgenin tamamı için bkz. bu bölümün sonunda “Nogay Göçleri Sırasında Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Durumu” başlıklı konuya ve Ek B: Belgelere.

Bu hassasiyet sadece Osmanlı topraklarına gelişlerinde değil, Osmanlı topraklarında, daimi iskân yerlerine ulaşınca kadar ve iskânları gerçekleşinceye kadar devam etmiştir. Hatta yer beğenmeyip, geri dönmek isteyenlerle ilgili olarak, sorunlarının çözülmesi, istedikleri her şeyin verilmesi ve ikna için çaba sarf edilmesi sırasında hep, Nogaylar'ın, yurtlarını terk etmek zorunda kalmış garip, ve çaresiz, yardıma muhtaç insanlar oldukları düşünülerek yaklaşmıştır.

Görüldüğü üzere, Nogaylar'a kapılarını sonuna kadar açmış, onların ne istediklerine önem veren, ihtiyaç duyabilecekleri her şeyi sunmaya çalışan, yaşadıkları ve içinde bulundukları zorlukları her fırsatta belirterek, ilgililerin de bu bakış açısıyla yaklaşmasını sağlayan bir Osmanlı Devleti görüyoruz. Bu durumun, kendilerine sığınmış, çaresiz insanlara kucak açma sorumluluğu olarak, insanî, saltanat-ı seniyyeye yakışanı yapma sorumluluğu olarak , siyasi ve tabi ki halifenin himayesine gelenlere sahip çıkma sorumluluğu olarak , dinî yönü vardır.

Bir önceki konuda verdiğimiz göç terminolojisine baktığımızda aslında Osmanlı Devleti'nin Nogaylar'a bakışı ana hatlarıyla ortaya konmuştur.

3. Nogay Mültecilerin Talepleri ve Osmanlı Devleti'ne Bakışı

Nogaylar'ın isteklerini yada çözülmesi için sorunlarını yazdıkları arzuahaller, Nogaylar'ın yurtlarında maruz kaldıkları sürgünü, çektikleri sefaleti, acıyı ve çaresizliği, ekonomik durumlarını, sosyal ve kültürel yaşantılarını derleyebileceğimiz kesitler içeren kaynaklar niteliğindedir. Nogaylar, her türlü sorunlarını Osmanlı Devleti'ne rahatlıkla iletebilmişlerdir. En küçük istek ve sorunlarının bile dikkate alınıp, çözüme ulaştırılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

“Nogay muhaciri Seyyid Ahmed, İğneada limanında koyun alması için

Samakoclu Miloş adlı birine 18 karbon verir. Miloş, vapurun hareketine kadar gelmez. İğneada müdürü, Nogay Seyyid Ahmed'in eline bir pusula verir, parayı tahsil edip, göndereceğini belirtir. İstanbul'a gelip, parasını alamayan Ahmed'in yazdığı arzuhale istinaden, 4 B 1276 tarihli belgede³⁰⁵ Varna kaymakamına durum bildirilir ve paranın tahsili istenir. 12 B 1276 tarihli belgede³⁰⁶ Varna'dan gelen cevapta, ilgili müdürün kendileri değil Tekfurdağı müdürü olduğu, kendilerinin konu hakkında bilgilerinin olmadığını belirtmişlerdir. 10 Ş 1276 tarihli belge³⁰⁷ arzuhali ve Tekfurdağı kaymakamına yazılan yazıyı içermektedir. Bu yazıda, durumun daha önce kendilerine sorulduğu ancak kaymakamlıktan bir cevap gelmediği, şu an İstanbul'da misafir olarak kalan bu kişinin daimi iskân yerine gitmeden önce bu işin tez elden bitirilmesi gerektiği bildirilmiştir. 1 S 1277 tarihli belge³⁰⁸ Muhacir Komisyonuna hitaben çıkan emirdir. Paranın gönderildiği, paranın sahibine teslimi ile ilgili yazışmaların yapılması emrini içerir.” Bu örnekte görüleceği üzere sadece bir kişinin 18 karbonu ile ilgili yazışmalar ve takipler, Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin tek bir arzuhalini bile zayi etmeden dikkate alıp, ne kadar uzasa da sonuca ulaştırmadan bırakmadığını, istek ve sorunlara boş vermişlikten uzak bir hassasiyetle yaklaştığını göstermektedir.

Yine Nogay Tatarlarından Hicaz'a gitmek isteyen Hacı Ali'nin vermiş olduğu arzuhal üzerine, Mısır valisine ve Cidde Şeyhü'l-Haram hazretlerine yazılan yazılarda kendisine yardım ve kolaylık sağlanıp, hürmet gösterilmesi emri vardır.³⁰⁹

³⁰⁵ A.MKT.UM.392-82,

³⁰⁶ A.MKT.UM.395-84,

³⁰⁷ A.MKT.UM.398-68,

³⁰⁸ A.MKT.MHM.192-11,

³⁰⁹ A.MKT.DV.110-82

“Hazine-i Hassa Nezaret Behiyesine

*Nogay muhacirleri ulemasından Halil Efendi ifây-ı ferîzay-ı hac-ı şerîf niyetiyle canib-i hicâz’a azîmet ideceğinden kendiüsünüñ İskenderiye’ye kadar **hazine-i hassa kumpanyası vapurlarından birine meccanen erkab muhacir komisyonu riyaset-i celîlesinden ifade olunmuş olmağla iktizasının icrası himmet behiyeleridir**³¹⁰*

Bu şekilde hac vazifesini yerine getirmek isteyen Nogaylar, benzer taleplerini arzuhallerle iletmişler ve gereken yardımlar yapılmıştır.³¹¹

“Canboyluk kabilesinden Muhammed adlı bir Nogay, Kuban Nogayı Hacı Ziynek’ten tanesi 18 guruş olan 150 adet karbona³¹² Mehmed adında bir köle alır. Kısa süre içinde köle hürriyetini ispat eder. Kuban kadısı paranın kendisine geri ödenmesine hükmeder ama Hacı Ziynek vefat etmiştir. Adı bilinmeyen bir oğlu vardır ve buraya göç etmiştir. Bu şahıs ile Kuban kadısının Muhacir Komisyonu tarafından iskân edilmek üzere Adana’ya gönderildiği belirtilip, varisten paranın tahsili talep edilmektedir.”³¹³

Bu örnekler bireysel sorun ve isteklerdir ve buna benzer bir çok örnek belgelere yansımıştır.³¹⁴ Ancak arzuhallerin çok büyük bir kısmı, kabile reis ve temsilcileri tarafından kendi takımları adına verilmiş istekler olup kalabalık nüfusları ilgilendiren sorunlardır. Aşağıda vereceğimiz bu tarz büyük sorunların ve isteklerin

³¹⁰ A.MKT.NZD.398-99, A.MKT.UM.532-85,

³¹¹ A.MKT.NZD.312-100, A.MKT.MHM.96-1, A.MKT.UM.465-99,

³¹² (18 guruştan x 150 karbon =2700 guruş eder= 1 köle fiyatı)

³¹³ A.MKT.UM.423-31,

³¹⁴ A.MKT.UM.408-53, “Adana’da iskân olan Nogay hanedanından Mübarek Sultan hatunun, eşi Nogay beğlerinden Hacı Arslan Beğden, alacağı olan yedi yüz karbona dair davayı görülmesi ile ilgilidir.”

yanında münferit isteklerin de dikkate alınabilmiş olması önemlidir.

Nogaylar'ın Osmanlı topraklarına ulaşmalarından önce başlayan talepleri, iskân sonrasında da devam etmiştir. Karadeniz'in kuzeyinde yığılan muhacirler için vapur bulmak, vapur bulsa bile ücretini ödemek sorun olmuştur. Rusya'nın uyguladığı politikalar gereği, malını mülkünü terk ederek canını kurtarmaya çalışan bu insanlar, pasaport alırken de Rus memurların kafalarına göre aldıkları ücretler nedeniyle parasız kalmışlar ve vapurlara verilecek navlunu temin edememişlerdir. Bu sorunu çözmek için Osmanlı Devleti ilk etapta vapur göndermiş ve ücretlerini ödeyerek bu talepleri karşılamıştır. Vapur talepleri sadece Karadeniz'in kuzeyinden çıkarken yaşanmamıştır. Bir şekilde Balçık, Sinop, Samsun, Trabzon ve İzmit'e çıkabilenler, İstanbul'a gelebilmek için de vapur istemişlerdir.³¹⁵ Ayrıca Anadolu'nun iç bölgelerine nakledilenler arasında çocuk, hasta ve yaşlılar ile yanlarında bulunan bir kaç parça eşyanın taşınması için araba talep etmişlerdir.³¹⁶

Arzuhallerden birinde ifade edilen talep, aslında sadece bir talep olmayıp, muhacirlerin Osmanlı Devleti'ni nasıl gördüklerini de ortaya koyar niteliktedir. İki Nogay muhaciri Rusya'dan ayrılırken Rus hazinesine 4400 guruş borç ödemişler ve Osmanlı topraklarına geldiklerinde zor durumda olduklarını belirterek bu paranın Osmanlı Devleti tarafından kendilerine ödenmesini talep etmişlerdir.³¹⁷

Nogaylar'ın genel olarak talep ettikleri isteklerin büyük çoğunluğu; muhacirlerin temel ihtiyaçları ile ilgili olup, Osmanlı Devleti'nin vermeye çalıştığı ama ekonomik sıkıntılarda dolayı yetersiz kaldığı taleplerden oluşmaktadır.

³¹⁵ A.DVN.151-23, A.MKT.NZD.292-87, A.MKT.NZD.311-5,

³¹⁶ A.MKT.NZD.348-75,

³¹⁷ A.DVN.156-93,

Arzuhallerin büyük bir kısmı, verilemeyen yevmiyelerden dolayı sefaletle düşüldüğünü bildiren ve biriken yevmiyelerin verilmesini talep eden belgelerdir.³¹⁸ Bu yevmiyeler, mümkün mertebe, yarısı İstanbul'dan, kalan yarısı da gönderildikleri yerlerin mal sandıklarından verilmesi şeklinde karşılanmıştır. Ancak, sonraki konuda detaylarını vereceğimiz üzere, Osmanlı Devleti'nin nakit sıkıntısı çektiği ve ekonomik sorunlarla baş edemediği bir dönemde olması nedeniyle, ihtiyaçların karşılanması konusunda büyük ölçüde aksamalar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin hiç beklemediği bir anda çok sayıda Nogay, Kırım Tatarı, Çerkes, Çeçen ve Dağıstan muhacirinin geldiği göz ününe alınırsa hazırlıksız yakalandığını söyleyebiliriz. Bu nedenle vermeye çalıştığı yevmiyelerde aksamalar yaşanması kaçınılmazdır. Bu durumda da herkese veremese de en azından grupların yarısını³¹⁹ hatta muhacir sayısı arttıkça üçte birini³²⁰ fakir kabul edip, ödeme yapmıştır.

Arzuhallerin yoğunlaştığı bir diğer konu ise, daimi iskân yerleri ile ilgilidir ve Nogaylar, özellikle istedikleri yerleri belirtmişlerdir.³²¹ Bu arzuhallerin çoğunluğunu, İstanbul'da bekleyenlerin ya da henüz iskân edilmemiş olanların, akrabaları yada

³¹⁸ A.MKT.MHM.188-21, A.MKT.MHM.190-95, A.MKT.MHM.218-52, A.KMT.MHM.222-40, A.MKT.MHM.224-42, A.MKT.MHM.225-33, A.MKT.MHM.230-10, A.MKT.MHM.232-70, A.MKT.NZD.315-14, A.MKT.NZD.320-66, A.MKT.NZD.323-26, A.MKT.NZD.335-61, A.MKT.NZD.349-76, A.MKT.NZD.351-17, A.MKT.NZD.353-16, A.MKT.NZD.356-70, A.MKT.NZD.362-5, A.MKT.NZD.365-21, A.MKT.UM.393-25, A.MKT.UM.410-36, A.MKT.UM.430-68, A.MKT.UM.468-72, A.MKT.UM.480-73, A.MKT.UM.481-89, A.MKT.UM.501-36, A.MKT.UM.509-18, A.MKT.DV.146-82, ,

³¹⁹ A.MKT.NZD.356-75, A.MKT.UM.481-89,

³²⁰ A.MKT.NZD.352-56,

³²¹ A.MKT.NZD.336-32,

hemşehrileri yanında iskân etme isteklerinin belirtildiği belgeler oluşturur.³²² Bu isteklere verilen cevaplarda, talep edilen yerde uygun boş arazi olup olmadığı belirleyici rol oynamıştır. Benzer bir talepte serpiştirme usûlüne kaşı çıkma ve toplu iskân etme isteği şeklinde kendini göstermiştir. Ayrıca gönderildikleri yerlerde uygun arazi olmaması,³²³ havasıyla uyum sağlayamama³²⁴ yada diğer nedenlerden dolayı iskânı gerçekleştiremeyenlerin başka bir yere nakillerini talep ettikleri görülmüştür. Birkaç tane ile sınırlı olan bir başka konu ise, gönderildikleri mahallerde kendilerine tahsil edilen arazilere, bölgedeki şahıs ve ailelerin sahip çıkması ile ilgili şikayetleri içeren arzuahallerdir.³²⁵

Bu talepler, Nogaylar'ın, yevmiye verilmesi, iskân yerlerinin değiştirilmesi³²⁶, hane yapımı³²⁷, tohum³²⁸, çift ve ziraat aletleri vb³²⁹ gibi yaşamlarını idame

³²² A.MKTMHM.215-58, A.MKT.MHM.216-92, A.MKT.MHM.218-50, A.MKT.UM.218-59, A.MKT.MHM.219-55, A.MKT.MHM.219-89, A.MKT.MHM.221-9, A.MKT.MHM.222-72, A.MKT.MHM.225-33, A.MKTMHM.227-51, A.MKTMHM.760-95, A.MKT.UM.377-47, A.MKT.UM.410-36, A.MKT.UM.429-24, A.MKT.UM.433-45, A.MKT.UM.473-10, A.MKT.UM.469-59, A.MKT.UM.471-12, A.MKT.UM.471-18, A.MKT.UM.520-27, A.MKT.NZD.349-47, A.MKT.NZD.292-43, A.MKT.NZD.311-67, A.MKT.NZD.314-65, A.MKT.NZD.319-65, A.MKT.NZD.321-98, A.MKT.NZD.322-28, A.MKT.NZD.335-61, A.MKT.NZD.347-62, A.MKT.NZD.349-77, A.MKT.NZD.356-75, A.MKT.NZD.352-56, A.MKT.NZD.353-16, A.MKT.DV.143-95, A.MKT.DV.146-82, A.MKT.DV.190-86,

³²³ A.MKT.MHM.189-79, A.MKT.MHM.227-51, A.MKT.NZD.352-56, A.MKT.MHM.224-80, A.MKT.MHM.228-40, A.MKT.UM.468-80,

³²⁴ A.MKT.MHM.222-57, A.MKT.MHM.222-72, A.MKT.UM.484-3,

³²⁵ A.MKT.UM.481-80, A.MKT.UM.484-13,

³²⁶ A.MKT.MHM.225-33, A.MKT.NZD.354-90, A.MKT.UM.509-18,

³²⁷ A.MKT.NZD.354-90,

ettirmeleri ile ilgilidir. Ancak, “15 R 1277 tarihli belgede³³⁰ verilen arzuhal, Nogaylar’ın yeni yurtlarında kendilerine yeni bir düzen kurmaya başladıklarını ve uyum sağlayarak bu devlet içinde var olmaya çalıştıklarını göstermektedir. “Kastamonu eyaletinde iskân olunan Canboyluk Kabilesinden Kurbet ve Can Mehmed Efendiler, kendilerinin kabilelerine kadı ve müderris olarak tayin edilmelerini talep etmişler ve talepleri şeyhülislama yazılmıştır.”

Öte yandan arzuhallerde işlenen birkaç konu var ki, Nogay muhacirlerinin Osmanlı Devleti’ne bakış açısını da ortaya koyar niteliktedir. Bunlar, birbirleri ile olan sorunları, Osmanlı topraklarına gelmeden önce gerçekleşen alacak verecek davaları³³¹ ve hatta kendi beyleri ile ilgili sorunlardır ve çözümlerini Osmanlı Devleti’nden talep etmişlerdir. Osmanlı topraklarına gelerek, tıpkı burada yaşayanlar gibi, adalet ve istirahat içinde zulümden kurtulmak istediklerini bildirmişler ve bu durumu “...muhacirin-i merkume dahî kendülerinin memalik-i mahruseye hicretlerinden sonra bende-i saireleri şahane misillü na’il-i ni’met-i adalet ve istirahat olarak bunların pençe-i zülm ve insaflarından tahlisî geriban itmeleri istirhamında bulundukları...”³³² şeklinde ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin adaletine olan güvenleri ve özellikle Tanzimatla birlikte resmi boyut kazanan kişi haklarının kullanımında oldukça hevesli oldukları gözlenmektedir. Bunun en açık örneğini “Rus idaresinde iken uygulaya geldikleri reislerinin ve beylerinin sözünden çıkmayan ve onları her şart ve durumda

³²⁸ A.MKT.UM.433-45,

³²⁹ A.MKT.UM.473-10

³³⁰ A.MKT.NZD.329-37,

³³¹ A.MKT.DV.152-77, A.MKT.UM.423-31, A.MKT.MHM.189-100,

³³² A.MKT.MHM.188-51,

dinleyerek, her türlü geçimlerini ve ihtiyaçlarını karşılayan insanlar, şimdi artık onların yükünü çekmek istemediklerini bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti yevmiye verdiği müddetçe bir sorun yaşanmadığını ama yerleşince yevmiyelerin kesilmesiyle birlikte herkesin ziraat yaparak ancak kendi geçimini sağlayabileceğini ve içlerinden hiç kimsenin başkasının yükünü taşıyamayacağını, reislerinin ve beylerinin ziraatten anlamayıp, ellerinden geçim sağlamak adına hiçbir iş gelmediğini belirtmişlerdir. Bu konuda Osmanlı Devleti'nden duruma el koymasını talep etmişlerdir.

“Ma’ruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Ba-irade-i seniyye Adana eyaletinde iskân olunmak üzere gelmiş olan Nogay muhacirleri içinde bulunan beğleri Rusya devleti taht-ı izzet-i idaresinde bulundukları hengamede Nogay kabilesinden âdet-i kadîmeleri üzere aidatları olub anınla idare ve ta’yin itmekde oldukları halde zîr-i cenah müstelzimi’l-felah hazret-i mülükaneye dehalet ve iltica itmiş ve bulunanlar eday-ı teşekküründen aciz ve kasır bulunmuş iselerde zikir olunan kabileler aidat-ı kadîmelerini itadan rû-gerdan olduklarından başka hükümetler içlerinden beğlerini kabul itmeyeceklerini bey’an ve kendüleri ise ziraat ve ticaretle me’lûf olmadıkları bedîhi ve ayan olmak ve şimdiki halde taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden ihsan buyurulan yevmiyeleri ta’yin itmekde iselerde yevmiyeleri kat’ olunduktan sonra ne suretle ta’yin idecekleri henüz mechulleri bulunmak hasebiyle icabının icrası hususunu mir-i merkumdan şifahen ifade ve istida ve leffen takdîm piş-gah-ı ali-i cenab-ı asifaneleri kılınan aidatlarını beyanen memhur bir kıt’a-i mezkura ita itmiş ve bunların şu suretle istidayı vakı’aları muhacirîn-i merkumenin Adana’ya celb olunan yirmi beş otuz nefer

*kabile-i rüasaları efendilere tefhim kılındıkda Rusya memalikinde bunların hakkımızda olan teaddiyatları olub şimdi dahî şer'en ve kanunen olmacak şeylerin icrasını ister olduklarından saye-i mekarım-vaye cenab-ı padişahide icra buyurulan Tanzimat-i Hayriye ve usûl-ı mu'adelet seniyye icabınca bizler hareket ideceğimizden onların efkar-ı sabıkı üzerine kabul idemeyiz ancak bizler gibi ziraat ve ticaretle meşgul oldukları halde kabul idebiliruz ve **işbu ifadatımızı dahî der-bar-ı şevket karara arz itmemizi** ve iktizasını dersaadetde cevaben ifade ve bey'an eyleyeceklerini efendi-i muma ileyhimden dersaadete gitmiş olan Hacı İsmail Efendi ile refikleri Ahmed ve Yusuf ve Mehmed Gazi ve Hacı Abdulvehhab efendiler ifade ve bey'an itmişler olduğundan tarafeynin istid'a ve ifadelerinin arz u beyanına mecburiyet hasıl olmağla arz u inhaya icaz olunmağın olbabda ve herhalde emrî ferman hazret-i minla ül emrindir-beğ mutasarrıfı Adana Ahmed es-seyyid 27 zilkade 76"³³³*

Bu duruma müdahale eden Osmanlı Devleti, muhacirlere, Osmanlı topraklarına geldikleri günden itibaren artık bu topraklarda yaşayan diğer teb'a gibi adalet ve rahat içinde olacakları, hiç kimsenin zulüm ve yolsuzluk yapmasına izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Muhacirlerin Osmanlı Devleti'nin tabiiyetini kabul etmelerinden sonra artık beylerinin ve reislerinin nüfuzundan çıktıkları bildirilmiştir. Bunun dışında bu tarz bir davranışla karşılaşılır ise, saltanat-ı seniyyedeki kanun ve usullerin uygulanacağı ifade edilmiş ve kendilerinden herhangi bir vergi veya ödeme talep edilir ise vermemeleri ve durumu yetkililere bildirmeleri tembihlenerek Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girdikleri ve korundukları açıkça gösterilmiştir.

³³³ A.MKT.UM.414-24, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere.

“Adana mutasarrıfı sadetlü paşa tarafından tevârid idüp bu kere meclis-i tanzimata havale buyurulan tahrirat lediül-karara hülasa-i müeddasında li-eclü’l-iskân eyalet-i mezkuraya irsal ve i’zam kılınmış olan Nogay muhacirlerinin beğleri ziraat ve hırsatden istinkaf ile usûl ve âdat-ı kadîmeleri vechle melhuf pusulada muharrer olduğu üzere muhacirînden bir takım avaid ve rüsûm-ı gayr-ı meşrû ma’kule ve ahz u istihsali emelinde bulundukları ve muhacirin-i merkum dahî kendülerinin memalik-i mahruseye hicretlerinden sonra teb’a-i saire-i şahane misillü nail-i ni’met adalet ve istirahat olunarak bunların pençe-i zulm ve i’tisaflarından tahlis u giriban eylemeleri istirhamında oldukları bey’an ve bu babda ne vechle hareket olunmak iktiza ideceği istizan olunmuş olub ruşen-i halden müsteban olduğu vechle beğlerin meram ve maksudları bunlar haklarında kadîmden icra idecekleri zulm ve gadr- memalik-i mahruse-i şahanede dahî icra ve ala geldikleri bir takım avaid-i gayr-ı meşru’ayı kemakân istiza itmek ve bu suretle bunları âdeta da’ire-i mahkumiyetde tutmak demek olub halbuki ta’rifden müstağni olduğu üzere muhacirin-i merkumenin tâbi’yet-i devlet-i alîyeyi kabul ile memalik-i mahruse-i şahaneye nakl ve hicretlerinden sonra beğlerinin hükm ve nüfuzu altında kalmaları ve hilaf-ı mu’adelet ve kavanin-i seniyye bir takım avaid i’tasına mecbur olmaları bir vechle tecvîz olunamayacağından bundan sonra beğler dahî cümlesi hakkında mebzul buyurulan imtiyazat ve i’anatdan hisse-mend olacakları cihetle sair hemşehrileri misüllü ziraat hırsatleriyle temessül? iderek muhacirin haklarında bir güne muamele-i gayr-ı layıka ecr ve böyle avaid ve saire ahz eyledikleri halde usul ü kavaninin-i

salтанat-ı seniyyeye tatbikan mücazat olunacaklarının katiyen beğlere ve beğleri bundan böyle kendülerinden bir gün resm ve avaid mütalebe eyledikleri halde virmemeleri ısrar itdikleri suretde keyfiyeti geliüb cenab-ı hükümete ifade eylemeleri kaziyesinin içlerinden söz sahipleri bulunanlara ifade ve tefhimiyle ba'dezin bu keyfiyete sarf-ı enzar-ı vakt kılınması lazım geleceğinin cevaben mutasarrıf-ı muma ileyha iş'ar-ı tezekkir ve tensib olunarak tahrirat ve pusula-i mezkure leffen pişgah-ı sami-i asafanelerine takdîm kalındı ol-babda emr ü ferman hazret-i minla ül emrindir 25 zilhicce 1276”³³⁴

Aynı belgenin içinde bir arzuhal daha var ki, aslında muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne bakışını ortaya koymaktadır. On maddede Nogaylar'ın memleketlerinde iken kanun niteliğinde uygulaya geldikleri usûller³³⁵ sıralandıktan sonra, beyler, bu aidatlar ile idarelerini sağladıklarını, ancak şimdi geçimlerini nasıl sağlayacaklarını bilmediklerini belirtmişlerdir. Bu güne kadar ticaret bile yapmadıklarını söyleyerek, muhtaç ve çaresizliklerini bildirmişlerdir.³³⁶

Beylerin içinde bulundukları durumu bu şekilde açıkça ifade ederek Osmanlı Devleti'nden gelecek emri beklemleri, Adana'daki bu beylerin aslında yeni yurtlarına uyum sağlamaya çalıştıklarını ve nüfuzu altındaki halk için de en iyisini istediklerini göstermektedir. Çünkü; beylerin tamamının bu kadar öz eleştiriye açık ve özverili olduğunu söylemeyiz.” Nogaylar'ın Çıkardığı Sorunlar” başlığında

³³⁴ A.MKT.UM.414-24, Belgenin orijinali için bkz. Ek B- Belgelere. Bu konunun işlendiği başka bir belge A.MKT.MHM.188-51,

³³⁵ Bu bölümün son konusu olan “Nogaylar'ın Sosyal ve Kültürel Durumu” başlığı altında bu maddeler verilmiştir.

³³⁶ A.MKT.UM.414-24,

detaylıca işleyeceğimiz üzere, geri dönmek isteyen grupların büyük çoğunluğunda, gerçek sebepler araştırılınca, eski statülerini kaybetmek istemeyen beylerin kışkırtmaları temel sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kısmı yevmiye almaya devam etmek için yer beğenmeyip, sürekli yer değiştirme yöntemini kullanmış, bir kısmı ise geri dönme fikrini yaymıştır.

Sonuç olarak muhacirlerin, Osmanlı Devleti’ni sığınılacak, rahata ve kurtuluşa ulaşılacak yer, sorunların çözüm merkezi olarak gördüklerini söyleyebiliriz.

4. Osmanlı Halkının Muhacirlere Bakışı

Osmanlı halkının duygu ve düşüncelerini, muhacirlere yaklaşımlarını Çorum kaza müdürünün ifadeleri ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. “...bir müzayaka-ı mahsusadan bulunduğunu ve bu babda eday-ı hüsn-i hıdmet muvafakıyyeti cihanı değer pek büyük bir sermaye-i şeref-i mufahhureti dimek olduğunu mütalaa ile ...iskân ve ivallerine itina ...muavenet-i mümkün ve muamele-i mücamele ifası...”³³⁷ şeklinde muhacirlere yapılan yardımın çok kıymetli, övünülecek bir davranış olduğunu, muhacirlere iyilik ve güzellikle yaklaşılacağını belirtmiştir. İskan politikasında inceleyeceğimiz üzere nakliyeden, nakite, tohumdan, ev yapımına kadar her türlü yardımı yapan Osmanlı halkı yukarda ki sözlerin kağıt üzerinde bırakılmadığını göstermiştir.

Muhacirlere yardım edenler, sadece Nogaylar’ın geçtikleri ve iskân edildikleri yerlerin bölge halkıyla sınırlı değildir. Nogaylar’ı belki de hiç görmeyen oldukça uzak yerlerden Irak’tan, Bosna’ya, Siirt’ten, Yanya’ya, Girit’ten, Kıbrıs’a ve Sakız

³³⁷ A.MKT.UM.447-68,

Adası'na kadar oldukça farklı yerlerden memurlar, askerler ve halk aralarında para toplayarak İstanbul'a ulaştırmışlar ve Nogay muhacirlerine verilmek üzere gönderdiklerini belirtmişlerdir³³⁸.

Adana'ya, geleceği bildirilen Nogaylar, tarlaya tohum ekim zamanı geldiğinde henüz Adana'ya ulaşamadıkları için, bölge halkının gelecek muhacirlerle yarı yarıya paylaşmak üzere 4 kile buğday ve 4 kile arpa ektiğini görüyoruz. Böylece iskân için gelen muhacirler ekim yapmak, geçimlerini sağlamak için bir yıl daha beklemek zorunda kalmayacaklar ve iskân edildiklerinde yevmiyeleri kesilince zor duruma düşmekten kurtulmuş olacaklardır. Bu örnekte Osmanlı halkının muhacir ensar kardeşliğinin örneğini sergilediğini düşünüyoruz.

Nogay muhacirleri de Osmanlı halkının büyük fedakarlıklarla kendilerine kucak açtıklarını, ekmeklerini paylaştıklarını görüp, mümkün mertebe kendi kendilerine yetebilmeyi istemişlerdir. Halkın ekonomik sıkıntıda olmasına rağmen muhacirlere sahip çıkmaları muhacirlerin gözünden kaçmamıştır. Bolu'da iskân edilmek üzere gönderilen 76 hane 440 nüfus Akçaşehir, Ereğli ve Alaplı kazalarına gönderilmişler ancak geçimlerini sağlayacak yeterli arazi olmadığı için iskân edilemeyip, uzun süre burada kalmışlar ve arazisi olan, yerleşebilecekleri bir yer talebinde bulundukları arzuhalde;

“...her ne kadar kazalar karyesi ahalilerinin i'anesiyle şimdiye değin irade ve iskân eyledik ise de mezkur karye ahalileri bütün bütün açık adamlar olduklarından gün be gün satun zahire almaklıktan aciz olduklarından ma'âda kendülerinin idaresine hal ü tahammülleri olmadığı...müdfîr-i kaza rif'atlü Hacı Nuri

³³⁸ IV. Bölümde “Halk tarafından verilen nakit ve zahire yardımları” başlıklı konuda detaylıca verilmiştir.

Efendi doğrusu pek çok i'âne ve ihsan eylediğinden başka daima karyelerde istirahatlerimizi aramakda ve tenbih itmekde bulunması ve kullarının zaruriyet hallerine efendi-i muma-ileyhin dahî ma'lumatı olmuş olduğundan bundan böyle mezkur kazalar karyelerinde ber vechle sakin olunubda idare olunamayacağımızdan şimdiden bir münasib idare olunacak mahalle nakl olunmamız hususu lazım gelmiş me'muriyet taraflarına emr ü irade buyurulması...”³³⁹ şeklinde halkın içinde bulunduğu durum Nogaylar tarafından da ifade edilmiştir.

İskan politikası içinde yardımlar başlığında detaylıca vereceğimiz üzere burada yardımlar konusuna girmeyeceğiz, ancak Osmanlı halkının muhacirlere kucak açtığını, onları, içinde bulundukları zorluk karşısında yalnız bırakmayıp, ellerinden geleni yaptığını söyleyebiliriz.

Bu göç dalgası yaklaşık olarak 1859-1862 yılları arasında 3 yıl gibi bir süre içinde binlerce insanı getirmiştir bu topraklara. İstanbul'un nakit sıkıntısı çektiği çok açıktır ki bu nedenle yevmiyelerin, gönderildikleri şehir ve kazaların mal sandıklarından karşılanması kararlaştırılmıştır. Bu yükün altına giren halktan bu konuda hiçbir sızlanma gelmemiştir. Sadece bir belgede Trabzon'a gelen muhacirlerin navlunlarının fazla olması üzerine durum İstanbul'a yazılmış, “elde para olmadığı halktan da 3 yıldır yardım alındığı artık kendilerinden bir şey talep edilecek hallerinin kalmadığı” ifadeleri durumu açıkça ortaya koymuştur. Bu durum Osmanlı halkının kendilerine sığınan Müslüman kardeşlerine sahip çıkma sorumluluğundan başka bir şey değildir.

³³⁹ A.MKT.NZD.346-6,

5. Nogay Göçleri Sırasında Osmanlı Devletinde Ekonomik Durum

Nogay göçlerinin en yoğun olduğu dönem olan Kırım Savaşı ve sonrası ortaya çıkan göç dalgası Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemi'nin (1841-1861) sonlarına rastlar. Bu dönem Osmanlı ekonomisini incelemek belki de Osmanlı'nın bu dönemde uyguladığı iskân politikasına ve muhacirlerin yaşadığı sıkıntılara ışık tutacaktır.

Tanzimat Dönemi, gerek mali sistemde önemli reformlar gerçekleştirilerek yeni bir mali yapı düzenlemesiyle ve gerekse önce iç sonra da dış borçlanmalarla devletin mali kaderiyle ilgili önemli sonuçlara yol açması nedeniyle Osmanlı mali tarihi içinde istisnai bir dönemdir.

Tanzimatın ilk yıllarında devletin gelir ve giderleri birine yakındır, bu dönemde yapılan ilk bütçeler denk bütçelerdir. Tanzimatın hemen başında hazinenin önemli bir açıyla karşılaşacağından endişe edilmiştir. Bunun haklı bir nedeni vardır. Devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden ve o zamana kadar 1/3 ile 1/10 arasında değişen oranlarda alınan aşar vergisinin oranı bütün topraklarda 1/10'a indirilmiştir. 1838 ticaret anlaşması ile devletin önemli bir gelir kaynağı olan ticari tekeller kaldırılmıştır. İltizam usulü kaldırılmış, gelirler muhassıllar aracılığıyla doğrudan tahsil edilmesi kararlaştırılmış ancak mali bürokrasi hazırlıksızdır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen 1262 (1845-1846) yılı bütçesi az fazla ile kapanmıştır.

Daha sonraki yıllarda giderlerin gelirlerden hızlı büyümesi bütçe açıklarının çıkmasına neden olmuştur. H.1265 (1849-1850) mali yılı bütçesinde beklenen gelirlerin %12.4'ü oranında bir açık çıkmıştır. Sonraki yıllarda gelirler normal artışının sürdürürken giderlerde kısıntı yapılarak bütçe açığının büyümesi önlenmiş ve Kırım Savaşı öncesinde bütçe açığı gelirlerin %3'ü altına düşürülmüştür.

Kırım Savaşı'nda sonraki ilk yıllarda bütçe açığı fazla büyümemiştir. Bu şaşırtıcı durumun nedeni bütçelerin olağan giderlerinin düzenli gelirlerle karşılanması esasına dayalı bir denge niteliği taşımasıdır. Savaşın yol açtığı giderlerin bütçe dışı tertiplerden karşılanması bütçede gösterilen açıkların gerçekte olduğundan daha düşük miktarda çıkmasına neden olmuştur.

Kırım Savaşı'nın bütçelere etkisi ancak savaştan birkaç yıl sonra bütçe dahilinde yer alan borç ödemeleriyle görülmüştür. Tanzimat dönemin son yılı olan 1277 (1861-1862) yılı bütçesi beklenen gelirlerin %14'ü dolaylarında bir açık vermiştir³⁴⁰, ki bizim çalışmamızda kullandığımız belgelerin tamamına yakını 1276 ve 1277 yıllarına aittir. Bu son yılda devletin gelir ve giderlerine bakıldığında; 1277'de devletin toplam geliri 1257 mali yılına göre 2.16 katına çıkmıştır. Giderleri ise, %145,7 lik bir artış göstermiştir.

Gelir ve giderde görülen bu hızlı artışın nedenleri, devletin yeni fonksiyonlar üstlenmesidir. Posta hizmetlerinin başlatılması, telgraf hatlarının döşenmesi, Ticaret ve Nafia Nezaretlerinin kurularak imar işlerine fon ayrılması, Zeytinburnu demir fabrikası gibi sınai teşebbüslere yatırım yapılması harcamalardaki artışların nedenidir. Ancak bunlar artışların sınırlı bir bölümünü açıklayabilir. Asıl önemli olan neden Osmanlı para birimi olan kuruşun bu dönemde önemli ölçüde değer kaybetmiş olmasıdır.

Harcamaların dağılımını inceleyecek olursak; dönemin ilk yılları 1257 mali yılı harcamaları, %40.7 askeri harcamalara, %9.3'ü maaş ödemeleri olmak üzere %40.7 idari harcamalara, %13.2 sultan harcamaları, %4.52i transfer harcamalarıdır.

³⁴⁰ Tefik Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, (1841-1861)**, TTK. Yay., Ankara, 1989, s. 18-23.

Transfer harcamaları tımar ve mukataa sahiplerine ödenen tazminatlarla iç borçlara ödenecek faizlerdir. Ancak, 1277'ye geldiğimizde; askeri harcamalar % 37.7'ye, idari harcamalar % 29.5'e ve sultana ayrılan ödenek payı %9.3 düşmüştür. Buna karşılık transfer harcamalarının payı önemli bir artış kaydederek % 23.5'e yükselmiştir. Bunun üçte birlik bir bölümü ise, dış borçlardan kaynaklanan ana para ve faiz ödemelerine ayrılmış, üçte ikilik kısmın büyük bir bölümü iç borçlanmadan doğan ödemelerdir.³⁴¹

Kırım Savaşı sırasında her ne kadar dış borçlanma yoluna gidilmişse de Osmanlı Devleti ileri gelenleri, mali sıkıntılara çare bulmak amacıyla yaptıkları görüşmelerde, Meclis-i Mahsusu-ı Umumî'de; savaşta bedenen hizmet olunduğu gibi bedelen dahî hizmet olunması kabul edilmiştir. Böylesine üstün bir hizmette bulunmak isteyenlerin Maliye Hazinesine nakden yardım edebilecekleri hususu özellikle vurgulanmıştır.

Bu beyanname metni, 19 Nisan 1854'te devletin resmi gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak bütün ilkeye duyurulmuştur. "İ'âne-i Umumîye" adı verilen bu kampanyaya katılanların listeleri teferruatlı olarak Takvim-i Vekâyi ve Ceride-i Havadis'te yayınlanıp halk bilgilendirilmiştir. Kampanya öncelikle İstanbul'da uygulanmış, ardından diğer eyaletlere yaygınlaştırılmıştır.³⁴²

Bu bilgiler ışığında söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı sonrasında gelen büyük göç dalgasına hazırlıksız yakalanmasının nedeni Osmanlı maliyesinin son durumudur. Nogay muhacirlerinin, göç ve iskân sırasında yaşamak zorunda kaldıkları sıkıntıların temeli; zaruri ihtiyaçlarının karşılanamamasına

³⁴¹ T. Güran, **a.g.e.**, s. 18-23.

³⁴² B. Özcan, **a.g.e.**, s. 110.

dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin iskân gerçekleşinceye kadar vermeyi vaat ettiği yevmiyeleri ödeyememesinden doğan sıkıntılardır. Nogay muhacirlerinin yaşadığı sıkıntılar konulu başlıkta³⁴³ görüleceği üzere, özellikle arzuhallerin büyük bir kısmının yazılma nedeni biriken yevmiyelerdir³⁴⁴. Hatta bu sorun bazen muhacirlere asıl vatanlarına geri dönmeyi düşündürecek boyuta ulaşmıştır.³⁴⁵ Gerek Karadeniz'in kuzeyinden çıkışları ve gerek Anadolu'ya sevk edilişleri sırasında kullanılan vapurların navlunlarının ödenmesi, kara yoluyla yapılan sevklerde araba ücretleri, yevmiyeler, ev inşası, tohum, öküz, inek vs. temininden doğan aksaklıklar ve bu ödemelerin zamana yayılması gibi bir ihtimalin olmaması iki-üç yıl gibi kısa bir sürede binlerce insanın her şeylerini bırakarak gelmesi sadece muhacirler için değil Osmanlı Devleti için de oldukça zor bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Muhacirlerin gelmeye başladığı dönemdeki Osmanlı bütçesinin, aşağıdaki tabloda³⁴⁶ verdiğimiz mali yıllardaki ödeme kalemlerini incelediğimizde, askeri giderler dışında konumuzla ilgili olduğunu düşündüğümüz iki kalemde değişiklikler

³⁴³ bkz. IV. Bölüm "Yaşanan Sorunlar" başlıklı konuya.

³⁴⁴ Biriken yevmiyelerin talep edildiği belgeler:

A.MKT.MHM.188-21, A.MKT.MHM.190-95, A.MKT.MHM.218-52, A.KMT.MHM.222-40,
A.MKT.MHM.224-42, A.MKT.MHM.230-10, A.MKT.MHM.232-70, A.MKT.NZD.315-14,
A.MKT.NZD.320-66, A.MKT.NZD.323-26, A.MKT.NZD.349-76, A.MKT.NZD.351-17,
A.MKT.NZD.356-70, A.MKT.NZD.362-5, A.MKT.NZD.365-21, A.MKT.UM.393-25,
A.MKT.UM.410-36, A.MKT.UM.430-68, A.MKT.UM.468-72, A.MKT.UM.480-73,
A.MKT.UM.481-89, A.MKT.UM.501-36, A.MKT.UM.509-18,

³⁴⁵ A.MKT.NZD.362-32, A.MKT.NZD.352-56, A.MKT.UM.468-72, A.MKT.MHM.243-80,
A.MKT.MHM.231-43, A.MKT.MHM.230-35, A.MKT.MHM.289-96, A.MKT.UM.520-27,
A.MKT.UM.509-18, A.MKT.MHM.227-90, A.MKT.UM.516-30,

³⁴⁶ T. Güran, **a.g.e.**, s.100-111.

gözenmektedir. Bunlar; harcırahlar ve gemi ücretlerine yapılan ödemelerle, et ve ekmek tayinatı ödemeleridir.

YILLAR	HARCIRAH VE NAVL-I SEFAYİN	ET VE EKMEK TAYINATI
1270 (1854-1855)	841.463	4.934.429
1271 (1855-1856)	-	5.172.080
1272 (1856-1857)	-	11.250.508
1273 (1857-1858)	2.803.315	8.073.513 (sadece tayinat)
1274 (1858-1859)	7.064.435	20.196.921
1275 (1859-1860)	8.610.409	30.041.780
1276 (1860-1861)		19.954.923 (sadece et tayinatı)
1277 (1861-1862)	10.328.380	15.095.131
TOPLAM	26.003.223	85.288.755

En yoğun göç dalgasının başladığı H.1274 yılı sonu yani M.1859 yılında her iki giderde de aniden 2 katı kadar bir artış görülmüş ve H.1275 yılında artmaya devam etmiştir.

Bu artışların Kırım Savaşı sonrasında başlayan göç dalgasıyla ilişkisi olduğunu düşünüyoruz. Çünkü, nakit sıkıntısına rağmen Osmanlı Devleti, muhacirlerin Osmanlı topraklarına taşınması sırasında yaşanan navlun ücretlerini fevkalade masraf olarak görmüş ve hazineden ödemiştir. Et ve ekmek tayinatı gideri ise, İstanbul'a ulaşan muhacirlere günlük nakit yevmiye verilemediği durumda tayinatlarının esnaftan karşılanması ve onlara daha sonra ödeme yapılması yoluna gidilmiştir. Bu nedenle yaklaşık üç yıl süren bu göç dalgasında, İstanbul'da muhacir nüfusunun en kalabalık olduğu dönem 1860 yılıdır, diyebiliriz. Çünkü muhacirler bu masrafın artması ve mağdur olmaları endişesiyle en kısa sürede daimi iskân yerlerine aktarılacaklardır ve taşrada bu masraf, sancak ve kazaların mal sandığından karşılanacaktır. Bu nedenle 1276 yılından itibaren bu giderde gerileme gözlenmiştir.

Öte yandan bu bilgilere bakarak, göç hadisesinin Osmanlı Devleti bütçesine, önemli miktarda beklenmedik gider kaydettiğini görüyoruz. H.1274-1277 (M.1858-1862) yılları arasında dört yılda 26.000.000 guruş sadece harcırah ve navl-ı sefayin

ile 85.000.000 guruş et ve ekmek tayinatına verilmiştir. Sadece muhacirlerin İstanbul'a gelebilmeleri ve İstanbul'da kaldıkları kısa süre için harcanan meblağın yardımlar dışında kalan ve hazineye, bütçe hesaplarına yansıyan kısmıdır.

14 ve 19 Ocak 1860 tarihli Şehr-i Emanete yazılan belgeye³⁴⁷ göre biriken navlun ödemeleri oldukça yüklüdür. Bu tarihe kadar 17 bin nüfus Nogay muhaciri navlunla gönderilmiş ve kararlaştırılan ücret 12 yük³⁴⁸ 23626 guruştur. Bunun 7 yük 40311'i rüsûmat veznesinden ilgili kumpanyalara ödenmiş, 4 yük 83315'i de parça parça ödenecektir.

Ancak kumpanyaların akçe talep etmesi üzerine “...te'cil ve ferman buyurulmakda ise de şu aralık hazinenin müsaadesizliği cihetiyle ifası izzetlice bulunduğuna binaen mezkur dört yük seksen üç bin bu kadar guruşun iktizası vechle heman kumpanyalara taksim ve i'tasına ve diğer navullar için dahî oraca varidatdan tesviyesi kabil olan akcenin ifası ile pek ziyade lüzumu olduğu halde alel-hesab i'tası...” kararı çıkmıştır.

Şehr-i emanetten yazılan cevapta ise; ödenmemiş olan 4 yük 83315 guruş dışında hesaba katılmamış derkenarda belirtilmiş 3 yük 54000 guruş ve derkenarın yazılışından sonra gelen nüfusa ait navlun ücreti 5 yük 83150 guruş ki toplam 14 yük 20000 guruşun “...cem'an on dört yük yirmi bin bu kadar guruş peyveste olmuş ve şu halde henüz i'ta olunamayan mezkurü'l-mikdar navlun hasılatdan tesviyesi kabil olmadığı gibi..” şeklinde hasılattan ödenmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bu miktara ek olarak bir süredir verilmeyen yevmiyeler, han kirası, odun, kömür ve elbise gibi zaruri ihtiyaçlar için de 2-3 yük guruşun hazineden ödenmesi talep

³⁴⁷ İMMS. 17-723

³⁴⁸ 1 yük= 100 bin

edilmiştir. Hazinesin sabit giderlerden bile açık verdiği düşünölürse bu ihtiyaçlar arttıkça açık daha da büyüyecektir.

Ancak her şeye rağmen “fevkalade masraf olarak”³⁴⁹ addedilen navlun ödemeleri öncelikli iş statüsünde değeriendirilmiştir. Kumpanyalara olan borç ödenmediği takdirde sonraki gelecek olanların durumunun sıkıntıya gireceği için hazineden ödeme yapılmıştır ki bu konuda oldukça hassas davranıldığıının göstergesidir. Öte yandan bu ödemeler sadece iki, üç yıl ile ve Nogay muhacirleri sınırlı değildir. 27 S 1272 (27 Kasım 1855) tarihli belgede³⁵⁰ Balıklöva iskelesinden Balçık iskelesine gönderilmiş olan Tatar ahalisinin navlun ücretleri, 34.480 gurus olup, fevkalade masraf olarak hazineden ödenmiştir. Muhacir geldiği müddetçe, bu uygulamaya, navlunların hazineden ödenmesine devam edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin iskân politikasında da değineceğimiz üzere, ekonomik politika olarak; muhacirlerin ihtiyaçlarının ki bunlar nakliye ücreti, yevmiye, ev inşası, öküz, inek, tohum vs. mümkün mertebe iskân edildikleri mahallerden karşılanması yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemin Osmanlı Devleti’nin bütçe açıklarından kaynaklanan nakit sıkıntısından doğduğunu düşünüyoruz nitekim belgelerde de bu durum “...akçe hususunda pek zaruret çekilmekde bulunduğundan...”³⁵¹ şeklinde açıkça ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti, halktan gelen yardımlarla büyük ölçüde merkezin yükünü hafifletmişse de , nakliye ücretlerini bile karşılayamaz hale gelmiştir. Bu konuda vaat

³⁴⁹ İ.DH.351-23134,

³⁵⁰ İ.DH.350-23063,

³⁵¹ A.MKT.UM.433-8,

edilip de yapılmayan bir yardımın etkisine ve üretilen çözümlere³⁵² bakarak Osmanlı ekonomisi için zorlu bir sonun başlangıcında olduğunu söyleyebiliriz.

“Makam-ı Ali-i Sadaret Penahiye, Ma’rus-ı Çaker-i Kemineleridir ki Vidîn’e nakl itdirilecek on bin hanenin Köstence ve Mecidiye taraflarından Boğazköyüne sevkiyle bazarlık olunan eşblere? erkaben Vidine irsaline bed’en ve mübaşeret olunmuş olub ancak geçen hafta Köstenceden batelgraf arz kılındığı vechle demiryolu kumpanyası evvel emirde muavenet lazıme icra ideceklerine söz virmişler isede muvahharen akçesini peşin virmedikce itmeyeceklerini kumpanya me’mur-ı fransızlu mösyö Senak katiyyen cevap virmesinden dolayı vakt-ı gaîb itdirmişler ve hemde suubete düçar itmişler olduğundan naçar ahalinden araba tedariğine mecburiyet görünmüş ve ol-suretle mümkün mertebe sevk olunmakda ve araba sahiblerine ilmuhaber virilmekte ise de gerek bu arabaların ücretine ve gerek esnay-ı rahda muhtaclarına virilecek yarımşar kıyye nan-ı azîz zahiresine virilecek “akçe-i vahide elde olmadığından” ve muhacirin ise zîr-i cenah saltanat-ı seniyyeye dehaletе şitab iderek yevmi Köstence ve Balçık ve Varna ve Aralık’da Tolcuya üçer beşer sefine-i muhacir vürûd itmekde idüğünden geçen gün Köstenceye gelmiş olan vapur kapudanları celb olunarak ol-tarafın ahvali bila-taraf su’al olundukda Gözleve ve Kırım sahilinde hicrete müttehî olub pasaportlarını yabdırmış yüz bin nüfûs olduğunu Or kapusundan taşra bulunan kabail-i Nogaydan Hocabey’e (Ukrayna) gelmiş olub oradan sefinelere erkab olunacak Tatar dahî kırk elli bini mütecaviz idüğünü beyan ve takdîr eylemişler olmağla

³⁵² A.MKT.UM.433-8, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere.

musalihat gün be gün ehemmiyet ve kesb-ı nezaket eylemiş ve eylemekte bulunmuş olduğundan cümleden evvel bu senelik ya'ni bu kışlık içinde bulunanların saye-i saltanat-ı seniyyede emr-i muhafazasına akdam olmak ehem ve bu babda her dürlü esbabın mevkî icraya konulması elzem görüldüğünden eldeki akçe ya'nî beş yüz kise akçe ile ne mikdar Vidin'e sevk olunabilir ise sevk ü irsal ve tertîb olunan mahallere isal olunacağı misillü bakî kalanların dahî bahara kadar şiddet-i şitadan emr-i muhafazaları için Kırım dahîlinden gelmiş ve gelmekte olanların Varna ve Balçık ve Köstence taraflarına gelenlerin Silistre ve Şumnu ormanlarına ve Burgaz taraflarına gelenlerin f....? dağı ormanlarında ve Kırımın haricinden gelen Nogay takımını kamilen Baba Dağı ve İsakçı ve Maçın ormanları civarına sevkiyle tertîb kılınacak zeminliklerde barındırılması buraca peşîn lazım gelenlere bildirilmiş ise de akçe hususunda pek zaruret çekilmekte bulunduğundan ücret-i nakliye ve sairenin onda birine virilmek üzere iki bin kise akçenin Tırnovi ve Vidin gibi sühûletli bir mahalden havale buyurulmak babında ve her halde emr ü ferman hazret-i minlaül emrindir 29 rebiülahir 77 ben me'mur-ı mahsus-ı muhacirin miralay-ı erkan-ı harbiye mühür –nusret”

Merkezde durum bu şekilde iken taşrada mahalli idareler genel olarak bu yükü büyük ölçüde karşılamışlarsa da, daimi iskân yerleri konusunda da görüleceği üzere Nogay nüfusunun sayısal olarak Konya ve Adana'da yoğunlaşmasıyla, Konya ve Adana'da da aynı sorun açıkça ifade edilmiştir. Konya valisine gönderilen cevap niteliğindeki belgede ³⁵³ Konya'nın 1276 senesi öşür ve rüsûmat gelirlerinin

³⁵³ A.MKT.UM.550-52, konuyla ilgili Konya valisinin sadarete yazdığı belge A.MKT.UM.399-6'dır.

hesaplanıp ihale olunduğu, emval-i virgünün mahalli giderlere yetersiz olduğu, 1275 ve 1274 yıllarından 4 bin kise açık bulunduğu ve Nogay muhacirlerinin yevmiye ve masraflarının ne şekilde ödeneceği sorulmuş ki, cevapta, bu paranın çok mühim ve acele bazı masraflara ödeneceği, önceki yazıda bunun belirtildiği ama anlaşılmamış ve yeniden sorulmuş olmasının teessürle karşılandığı ve şimdi açıklamaya zaman olmadığı, merkezde de 3-4 aydır maaşların biriktiği, burada da masrafların birikebileceği belirtilip, önceki karara uygun davranılması emri gelmiştir.

Adana mutasarrıfına gönderilen 27 Zilhicce 1276 (16 Temmuz 1860) tarihli kararda³⁵⁴ muhacirlerin iskân masrafı ve yevmiyeleri için Maraş sancağından havale edilen 5922 kise akçenin ihtiyaçlara yetmemesi üzerine, Adana'daki mülkî memur ve zabitlerin birkaç aylık maaşlarının verilmeyerek ve tüccarlardan borç zahire ve nakit alınarak muhacirlere zaruret çektirilmemişe de para gelecek başka yer kalmaması ve borç alma imkanının olmaması üzerine, bütçenin gelir kalemi olan vergilerden karşılanması yoluna gidilmiş, ayrıca Kayseri, Alaiye, İçel ve Teke Sancaklarından üç bin kise Adana'ya aktarılarak sorun çözülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı devleti ekonomik darlığa bağlı sıkıntıları kendi içinde yaşarken mümkün mertebe muhacirlere zaruret çektirmemenin yollarını aramıştır. Muhacir komisyonuna yazılan 4 cemaziyelevvel 1278 (7 Kasım 1861) tarihli belgede³⁵⁵ Trabzon'a gelen 600 Nogay muhacirinin bekletilmeden, ertelenen navlunlarının hemen ödenerek Sivas'ta bulunan akrabalarının yanına yerleştirilmek üzere Samsun'a gönderildiği belirtilmiştir. On binden fazla nüfusun gelmekte olduğu haberi üzerine gelenlerin Trabzon'da geçici olarak bile yerleşecekleri yerin olmaması, kış geldiği

³⁵⁴ A.MKT.MHM.188-19,

³⁵⁵ A.MKT.NZD.381-55,

için çadırlarda kalamayacakları, çocukların ve hastaların bulunması nedeniyle kışı burada geçirmenin onlara eziyet olmasının yanı sıra sadece navlunların üç bin guruşu aştığı, bir süre kaldıklarında verilecek yemekliklerin yüklü bir masraf oluşturacağı belirtilmiştir. Bu masrafın emvalden yardım olarak karşılanması emr olunsa bile halkın üç yıldır sürekli yardım yaptığı artık onlara hiçbir şey teklif edilemeyeceği belirtilip, gelenlerin bekletilmeden Erzurum ve Sivas tarafına daimi iskân yerlerine gönderilmesinin uygun olacağı ve şimdiden o yerlere durumun sorulmasının mecburiyeti vurgulanmıştır.

Muhacir iskânları konusunda, günümüzde muhacirlerin ihmal edildiği, düşünülmediği ifadeleriyle Osmanlı Devleti'ni suçlayan ajitasyonların yapıldığını görüyoruz. İncelediğimiz bir belge³⁵⁶ muhacirlerin yaşadığı zorlukların ihmal ve ilgisizlikten değil de ekonomik yetersizliklerden kaynaklandığının bir delilidir.

İzmit'in Sandık kazasında ve Adapazarı'nın Sapanca kasabasında muhacirler için ev inşası talimatı verilmiştir. Her hane için bu evlerin üst katı 2 oda, 1 sofa ve alt katının da hayvan ahır olması kararlaştırılmıştır. Burada teknik bilgi sahibi bir mimar olmamasından dolayı İstanbul'dan ehliyetli bir iki mimar kalfası talep edilmiştir. Ancak inşaatların henüz başlamaması, ziraat mevsimin geçmiş olması ve hayvanların temin edilememesi nedeniyle eğer inşaatlar uzarsa misafirliğin devam edeceği ve yevmiyelerinde her geçen ay daha da artıp, ödenemeyeceği endişesiyle, şimdilik sadece ikamet edebilecekleri bir mesken yapılması ve öküz temin edilmesi kararı çıkmış ve hazinenin darlığı ile muhacirlerin çokluğu vurgulanmıştır.

Sadarete yazılan, 13 Recep 1276 (5 Şubat 1860) tarihli bir belgede³⁵⁷ 645

³⁵⁶ A.MKT.NZD.327-1

³⁵⁷ A.MKT.UM.377-6. (aynı konuda yazılan bir diğer belge,A.MKT.NZD.298-105) İMMS. 18-762

hane 4031 nüfus Nogay muhacirinin Adana'ya iskân için gönderildiği, 1836'sının Ceyhan Nehri boyunda yaptırılan evlere yerleştirildikleri ve yerleşmeyle birlikte yevmiyelerin kesilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak muhacirlerin ekonomik durumları anlatılarak fakir ve muhtaç olmaları, yurtlarını terk eden garip insanlar oldukları ve yeni ürün alınıncaya kadar onları bu şekilde bırakmanın merhamete sığmayacak bir davranış olduğu vurgulanırken ürün zamanına kadar yevmiyelerin verilmesine devam edilirse de çok büyük bir masraf çıkacağı ifade edilmiştir.

Sonunda nüfus başına günlük yarımşar kıyye un (dakîk) verilirse hem masraf azaltılmış hem de muhacirler perişan durumda bırakılmamış olacaktır. İlk ay için 3 bin İstanbul kilesi buğday alınması değirmenlere dağıtılıp parça parça muhacirlere verilmesi kararlaştırılmıştır. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti sorumlulukları ile imkansızlıklarla dolu gerçekler arasında yol bulmaya çalışmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin muhacirlere zaruret ve zorluk çektirilmemesi konusundaki hassasiyeti, bireysel hatalara bağlı sorunlar yaşanmasına engel olamamıştır. Osmanlı Devleti, bu hataların sadece muhacirlere zarar vermesinden değil aynı zamanda kendi şanına yakışmaması ve şefkat sahibi olma misyonunu zedelemesinden de rahatsız olmaktadır. Tamamını verdiğimiz belge³⁵⁸ bunu açıkça ortaya koymaktadır.

“Taraf-ı Sami-i Kapudaniye,

ma'lum-i alî-i kapudanileri buyurulduğu üzere

Nogay muhacirlerinden dört yüz elli nüfus Kerc İskelesinden Eflak tüccar

sefinesinden bir yelken sefinesine rakaben dersaadete gelmek üzere iken

İnebolu açıklarında mezkur sefine gark olarak bunlardan sahil-i selamete

³⁵⁸ A.MKT.NZD.294-3, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere.

çıkabilen zükûr ve enâs sagir ve sagire iki yüz yetmiş yedi nüfus üç yüz yetmiş beş karbon navul mukavelesiyle Şirket-i Osmaniye vapurlarından birine binerek buraya vüsûllerinde üzerlerinde bulunan yüz elli karbon tenaziye olunarak kusuru olan iki yüz yirmi beş karbonu viremediklerinden muhacirîn-i merkumunun birazı vapurda tevkîf olunmuş olmasıyla mezkurü'l-mikdar karbon rayici üzere bil-hesab beş bin sekiz yüz elli guruşa baliğ olduğundan şehir-emanet behiyesi tarafından kumpanya'ya i'tâ ile tevkîf olunanlar çıkarılmış ise de böyle terk-i dar u diyar idiüb saye-i saltanat-ı seniyyeye iltica maksudiyla gelürken düçar-ı felakat olan bir takım biçareganın şirket-i Osmaniye vapurunda navul-ı sefine bakiyesinden dolayı tevkîf pek yolsuz ve çirkin bir hal olarak şan-ı namus-ı saltanat (bu satırdan sonra belgenin aslında eksiklik var) ve münafi rahm-ı şevkat-i seniyye-i cenab-ı mülükanenin külliye hilafı görüldüğünden buna sebep olanların te'dibi ve İnebolu meclisinden mürrur mazbatası vechle muhacirin-i merkumunun öyle telef olmalarına sefine kapudanı sebep olmuş idiğünden bunun dahî kuvva'id-i bahriye iktizasınca hakkında (eksik) ider ise zat-ı sami-i kapudanileriyle bi'l-muhabere icray-ı iktizası meclis-i ali-i tanzimate karar mezakiratından ol-babda bir küt'a suret-i muharreresi manzur-ı devletleri buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış ve kapudan-ı merkumenin celbiyle liman tarafından icray-ı muhakeme geçende bi't-tezkire senaviri savb-ı alilerine buyurulmuş olmağla bir mantuk-ı iradi seniyye icabının icra ve ifadesi babında emr ü irade hazret-i minlaü'l-emrindir. her halde emr ü ferman hazret-i veliü'l-emrindir”

Öte yandan Osmanlı'nın uyguladığı bir diğer ekonomik politika ise; eldeki

yok denecek kadar az imkanların en verimli şekilde kullanılmasıdır. Bu doğrultuda belirlenen hedef ise; mümkün mertebe gereksiz harcamalardan kaçarak masrafları en aza indirerek bu imkanları en çok ihtiyacı olana ulaştırmak ve bir an evvel muhacirleri kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek hale getirmektir.

Maliye Nazareti'nden Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen 8 Ramazan 1282 (25 Ocak 1866) tarihli belgede³⁵⁹ Varna Sancağının Pazarcık kazasına yerleştirilen Nogay muhacirleri için tanesi 1500-3000 guruş arası maliyetle açılması planlanan 18 adet kuyunun 6 tanesinin 19200 guruşa açıldığı ancak bu 6 kuyudan 4'ünün maliyeti 8200 guruş iken 2'sinin maliyeti 11000 guruş tutması üzerine bu iki kuyunun planlanandan (en fazla 3'er binden 6 bin guruş olması beklenirken) fazla çıkan 5 bin guruşun kabul edilip edilmeyeceği sorulmuştur.

Bu kuyuların açılmasının Nogay muhacirlerinin zaruri ihtiyaçları olması, sudan dolayı zaruret çektirilmemesi ve diğer kuyuların ucuza mal olması nedeniyle ödeme yapılmasına karar verilmiştir.

Şehr-i emanete yazılan bir arzuhalde³⁶⁰ ise kabilesi iskân olmuş ancak kendisi askerlik mesleğine girmek isteyen Tolunustan Beğ'in, annesi ve kız kardeşinin de İstanbul'da kalmaları ile ilgili talebini içeren arzuhale karşılık, “maaş tahsisi ve ta'yinat ödenmesi talebinde bulunmayacağına dair teminat” istenmesi ekonomik durumun geldiği noktayı göstermektedir.

Osmanlı Devleti bu tablo içinde iken, Nogay muhacirlerinin ekonomik istismarı ile durum daha da ağırlaşmıştır. Konya valisine gönderilen 27 Muharrem

³⁵⁹ İ.MVL.547-24579,

³⁶⁰ A.MKT.NZD.290-84,

1277 (15 Ağustos 1860) tarihli bir kararda ³⁶¹ yerleştirilmek üzere Konya'ya gönderilen muhacirlerin, kendilerine gösterilen yerleri beğenmemeleri, Canboyluk kabilesinin toplu iskân için kendilerine gösterilen yerleri yeterli bulmamaları ve yerleşmeme konusunda ısrarcı oldukları belirtilmiş ve sonunda bu davranışların kasıtlı olduğu anlaşılmıştır.

İşleyen yevmiyelerinden dolayı hem hazineye boşuna masraf ³⁶² hem de ahaliye rahatsızlık çıkardıkları gerekçesiyle gösterilen yerlere yerleşmedikleri takdirde yevmiyelerinin ³⁶³ kesileceği ve devlet tarafından başka bir yer tahsis edilmeyeceği belirtilerek iskâna zorlanmışlardır.

Bu yaşanan zorlukların bir yönü Osmanlı ekonomisindeki sorunlara diğer yönü ise, muhacirlerin neredeyse tamamı diyebileceğimiz kadar büyük bir çoğunluğunun fakir olması yada Rusya'nın uyguladığı politika gereği yanlarına hiçbir şeylerini alamadan hatta Rusya'ya borçlu olarak çıkıp gelmelerine dayanmaktadır.

³⁶¹ A.MKT.MHM.191-76, Bu konu ile ilgili olarak ekonomik istismarların anlatıldığı diğer belgelerdeki olayları IV. Bölümde, “Nogaylar’ın Çıkardıkları Sorunlar” başlıklı konuda detaylıca vereceğimiz için burada sadece bir örnekle yetindik.

³⁶² hazineye boşuna masraf ettirilmemesi konusunda başka örnekler içeren belgeler; A.MKT.NZD.311-5, A.MKT.MHM.196-43,

³⁶³ Muhacirlere ülkeye girişten yerleşinceye hatta fakir olanlarına yeni ürün alıncaya kadar ödenen yevmiyelerin yukarıda bahsettiğimiz aksamalar dışında mümkün mertebe mahalli idarelerin mal sandıklarından karşılandığını görüyoruz. Yevmiyeler konusunu, IV. Bölümde “İskan Politikası” başlığında detaylı işleyeceğimiz için bu konuya burada girmeyeceğiz.

6. Nogay Mültecilerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Durumu

a. Nogaylar'ın Ekonomik Durumu

Nogaylar'ın, Osmanlı topraklarına ulaşmaları belki de son iki yüz yıldır süren göç, sürgün ve yeni yurt arayışlarının son durağı olmuştur. Osmanlı topraklarına ulaşabilmek için verdikleri çabaların aşağıda tamamını verdiğimiz arzuhale³⁶⁴ yansıyan bölümü Nogaylar'ın ekonomik durumundan çok Rusya'nın uyguladığı yok etme politikasını anlatır niteliktedir.

“Hak sübhan ve te’ala hazretleri

şevketlü kudretlü heybetlü efendimiz sultanımız hazretlerinin vücûd-ı hümayunlarına Hatay-ı güşiyeden mevsûf ve mahfûz eylesün işbu Nogay ve Piştâv kabilesi kulları şimdiye kadar serkeş olduğumuz Rusya toprağında iken her birerlerimiz Rusya'ya medyûn ve müstağrak olduğumuzdan cüz'i ve külli akçesi olanlar akçesi olmayanlarının düyûnlarına kendülerimizi halas itmek üzere virmiş isek de zıkr olunan düyûnlarımız külliye tekâmîl-i te'diye olunamadığından ekserimizin nüfusu ve evladlarımızın ol tarafda tevkîf olunmamız lazım geleceğinden velhasıl dört mahdan berü mahalli mezkuremizden ve Piştav taraflarından ve Kırım sahillerinden geşt ü güzâr iderek bi lütfe-i te'ala ve zat'ı sultanımız efendimiz hulûs-ı hümayunlarıyla dört mah zarfında sefer iderek efendimiz toprağına mahzar ve nail olduk bu sebepten cümlemizin halleri perişan olmağla 24 safer 77 tarihiyle Dimitro kapudanun sefinesiyle doksan bir hane dört yüz otuz dört nüfus olarak bu tarafda dahîl olduk ise nan-ı azîz akçesini eşedd-i ihtiyac ile muhtac olduklarımızdan şan-ı saltanat-ı seniyyenin hüsn ü

³⁶⁴ A.DVN.156-49, Belgenin orijinali için bkz. Ek B- Belgelere

himmetleri olan nafaka-i yevmiyemizi ihsan ve bundan akdem tevarid idüb Konya sancağına mülhak Aymana kazasına iskân itmiş olan Nogay kulları iş bu kullarının kabilesi ve taallukatı bulunmuş olduğundan kullarına dahî ol tarafa sevk olmak üzere i'zam buyurulmasını niyazımız babında ve her halde şevketlü kudretlü muhabbetlü emr ü ferman efendimiz sultanımız hazretlerininindir 3 Ra 77 Hasan Efendi daileri, Yusuf Efendi daileri,?. Efendi daileri, Kiç Ağa ? Hacı daileri, Ersay Efendi daileri, Mir Hoca Navib-i Dost daileri (15 Mart 1861)

90 hane ve 434 nüfusun bütün paralarını, gerek kendi gerek birbirlerinin borcunu ödemek³⁶⁵ üzere Rusya'ya vermeleri ve hâlâ borçlu kalmaları üzerine ailelerinden birilerini orada bırakmak zorunda kalınca, parçalanmamak için 4 ay boyunca Kırım sahillerinde gezerek, fırsatını bulup İstanbul'a ulaşabilmeleri, çıkış izni alamadan kaçıp kurtulanların ekonomik durumunu genel olarak anlatmaktadır.

Rusların pasaport verirken talep ettikleri usulsüz vergi ve paralar, bütün malını mülkünü geride bırakmış insanların elindeki son kıymetleri de orada bırakmalarına neden olmuştur. 14 B 1277 (26 Ocak 1861) tarihli belgedeki³⁶⁶ alacak verecek davasının sebebi budur. 85 manat kendisine borçlu olduğunu söyleyen Ali Efendi'ye karşı, kendini savunun Canboyluk ümerasından Mehmed Giray; "32 hane olarak Rusya'dan çıkarken kendilerine izin verilmediğini, Ali Efendi 6 karbon verse de izin çıkmadığını , Rusların kendine ait 4000 guruş değerindeki tüfeği karşılığında izin vereceklerini söylemeleri üzerine kendisinin kabul etmediğini, Ali Efendi ve 32 hanenin kendisine ısrar edip, 'şuradan bir kurtulalım, karbon ve tüfek parasını

³⁶⁵ Bu konuya örnek başka belgeler: A.DVN.156-58, A.DVN.156.59,

³⁶⁶ A.MKT.UM.451-9,

aramızda taksim edip, ödeyeceğiz’ demeleri üzerine, tüfeğini verdiğini, İstanbul’a geldikten sonra da hiç birinin bir araya gelemediğini ve kendisine bir ödeme yapılmadığını” ifade etmiştir. Sadece ellerindeki son değerleri bırakmamışlar, yeni bir hayata sorunlar ve sıkıntılar da taşımak zorunda kalmışlardır.

Ayrıca içinde bulundukları sosyal yaşam şartları göz önünde bulundurulduğunda gerek göçebe yaşam sürmeleri ve gerekse kabilelerin, beylerinin ³⁶⁷ ekonomik hegemonyası altında ezilmeleri durumu daha da ağırlaştırmıştır.

Arşiv belgelerde genel olarak Nogaylar “*fakir*”, “*fukara*”, “*garib*”, “*terk-i dar u diyar iderek evlad u iyalleriyle zîr-i cenah-ı saltanat-ı seniyyeye iltica itmiş adamlar*” olarak ifade edilmiş ve “*bikes, garibü’-d-diyar*” oldukları ve ayrıca “*merhamet-i seniyyeye muhtaciyyet muzdarasından bulundukları*” ve “*perişanlıkları*” vurgulanmıştır. ³⁶⁸

Adana’ya gönderilen 4031 nüfusun 1836’sı iskân edilerek yerleştirilmiş ve yerleşenlerin yevmiyelerinin kesileceği sadece pek fakir olanlarına yeni mahsûl orağına kadar münasip miktar buğday verilmesi ve bu durumda olanlara ait defterin tutulması istenmiştir. Bu yazıya cevaben Maliye nezaretine yazılan 18 Cemaziyelahir 1276 (12 Ocak 1860) tarihli yazıda ³⁶⁹ “*cümlesi fukaradan oldukları*” ³⁷⁰ *beyan ile*

³⁶⁷ A.MKT.MHM.188-51, A.MKT.UM.414-24, kabile içi hukuk kuralları ve beylerin ekonomik baskısı “Nogaylar’ın Sosyal Yapısı” başlığında incelenecektir.

³⁶⁸ AMKT.UM.377-6, A.MKT.UM.365-78, A.MKT.UM.433-45, A.MKT.UM.480-73, A.MKT.UM.395-69, A.MKT.NZD.352-56, İ.DH.420-27766, A.DVN.156-31

³⁶⁹ A.MKT.NZD.298-105, aynı konuda yazılan diğer belge AMKT.UM.377-6’dır.

³⁷⁰ “cümlesinin fukaradan olduğu” ifadesinin kullanıldığı belgeler A.MKT.DV.151-23, A.MKT.NZD.323-26, A.MKT.UM.433-45, A.MKT.UM.480-73,

vevmiyelerinin kat'ı halinde ta'yiş idemeyerek perişan olmalarına" neden olunacağı belirtilmiştir.

5 Şevval 1276 (26 Nisan 1860) tarihinde Muhacir Komisyonuna yazılan yazıda³⁷¹ Nogaylar'ın Balçık'a ulaşp, İstanbul'a gitmek için vapur istedikleri ancak bunların yeni gelmeyip, daha önceden gelen bir takım oldukları ve Varna kaymakamı ile haberleşilerek, orada yerleştirilmeleri kararlaştırılmış ve bunların İstanbul'a ulaşp, tekrar buraya gönderilmeleri boşuna masraf olacağı belirtilerek, Silistre Valisine bildirilmesi istenmiştir.

Ancak bizim dikkatimizi çeken bu yazıdan çok yazıya eklenen ilgili arzuhalde ifade edilen durumdur. İki gemiyle gelen 800 kişinin Osmanlı topraklarına ulaşınca kadar yaşadıkları perişanlığı anlatan bu arzuhale göre, Rusya'dan mallarını terk ederek, canlarını esir düşmekten kurtarıp, büyük, küçük, ihtiyar, toplam 800 kişi, iki gemiyle Karadeniz'de aç ve sefil bir halde yolculuk yapmış, Rumeli'de Balçık İskelesi'ne çıkacakları sırada gemilerinin batması sonucu 200-300 kişi kaybedilmiştir. Kendilerinin Balçık İskelesi'nden İstanbul'a alınmalarını istemektedirler. Bu arzuhale göre Nogaylar'ın, sadece ekonomik durumları değil sosyal, psikolojik, hatta fizyolojik durumları hakkında da endişe edilmelidir.

Şehr-i emanete yazılan 5 Zilhicce 1277 (14 Haziran 1861) tarihli belgede,³⁷² Kadı Beyzavi, Hacıbeygazi ve Seyyid Mehmed Hoca adlı kişiler, iskân için Konya'ya gideceklerini, ancak pek fakir olmaları nedeniyle eşyalarını Üsküdar'a ve oradan Delebbaşı'na ücretsiz taşıyacak araba taleplerini bildirmişlerdir. Bu ifadeler İstanbul'a ulaşabilenlerin, daimi iskân yerleri belirleninceye kadar geçirdikleri süre

³⁷¹ A.MKT.NZD.311-5, aynı konuda yazılan diğer belge AMKT.UM.403-30'dur.

³⁷² A.MKT.NZD.348-75,

sonunda içinde bulundukları ekonomik durumu ifade etmektedir. Sadece İstanbul içinde değil, Anadolu'ya nakillerde de çok sayıda belge, hasta, çocuk ve yürümeye takati olmayanların ve bulunan eşyalarının taşınması için araba temini, yollarda yiyecek temini, geceleyecek yer temini gibi sorunların çözümüne ilişkin yazılmıştır.³⁷³

Sınırlı sayıda belgede “durumu iyi olanların kendi masraflarını karşılamaları, fakir olanlarına yevmiyenin devamı” kararı çıkmış ise de genel olarak bu emre vali ve kaymakamlardan gelen cevap “cümlesinin fakir olduğu” şeklinde olmuştur. Bu yardımlar mümkün mertebe tamamına, imkanların kısıtlı olduğu durumlarda ise nüfusun yarısı yada üçte biri fakir kabul edilerek verilmiştir.³⁷⁴ Yine de içlerinde “kudret sahibi olanların” bulunduğunu gösteren birkaç belge³⁷⁵ vardır.

Nogay muhacirlerinin ekonomik durumunu daha iyi anlamak için Osmanlı Devleti ve gerek geçici gerek daimi iskân yerlerindeki bölge halkı tarafından muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan yardımlar ve yardımların niteliğine bakılmadık.

b. Nogaylar'ın Sosyal ve Kültürel Durumu

Nogaylar'ın sosyal yapıları ve kültürel durumlarını içeren konular; dil, edebiyat, folklor, sanat, sosyal yaşam, etnoloji gibi her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek niteliktedir. Böyle alt başlık altında veremeyeceğimiz genişlikte ve alan araştırması gerektiren bilgilerdir. Bu nedenle, sadece Nogaylar'ın vatanlarından

³⁷³ A.MKT.NZD.291-2, A.MKT.UM.365-78, A.MKT.NZD.350-16,

³⁷⁴ bkz. ayrıntılar için IV. Bölümdeki “İskan Politikası ve Yapılan Yardımlar” başlığına.

³⁷⁵ A.MKT.UM.422-43, A.MKT.NZD.358-72, A.MKT.NZD.347-62, A.MKT.MHM.226-34,

ayrılıp, Türkiye'ye geldiklerinde içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını, belgelerden derleyerek ortaya koymanın bugünkü Nogaylar'ın yaşamını ve göç ettikleri coğrafyaya uyumlarını anlamamızı sağlamak adına daha anlamlı olacağını düşündük.

Nogaylar, göçebe yaşam sürerler ve hayvancılıkla geçinirler. Kabileler halinde yaşayan Nogaylar, kendi beylerinin yönetimindedirler. Beylik babadan oğula geçen saltanat şeklindedir. Beylerinin sözlerinden dışarı çıkmazlar. İtaatsizlik durumunda cezalar genellikle beylerine vermekle mükellef oldukları maddi ödemeler yani hayvan verme şeklinde olmuştur.

Beylerinin geçimleri tamamen halkın üzerine yüklenmiştir. Evlerinin kurulması, hayvanlarının beslenmesi ve bakımı, odunlarının kesilmesi gibi her türlü hizmetleri halkı tarafından görülmektedir. Beyler, halka karşı çok katı ve baskıcı bir yönetim kurmuşlardır. Halk kendisi için kestiği ineğin en iyi yerini bey için ayıracak ve bu yerlere bıçak dokundurmanın bedeli bir inek vermektir ki, bu tarz ağır yaptırımlar karşısında beylerin isteklerinin yerine getirilmesi daha etfal görülmüştür.

Ulemalar daha çok, cami ve cenaze işleri ile uğraşmışlar, bunun dışındaki diğer konularda çok fazla söz sahibi değillerdir. Aşağıda tamamını verdiğimiz belgede³⁷⁶ Osmanlı topraklarına gelmeden önce uygulaya geldikleri kanunları vardır.

“Nogay Ta’ifesinden Memleketimiz Tarafında Teâmül-İ Kadîmî Üzere

Beğlerine Viregeldikleri Kanuniyemizin Ber Vech-i Zîr-i Beyanı

- 1. EVVELEN her beğin kendüsüne göre cemâ’atı olub ol beğ vefat eyledikde zükûr evladına meşruta-ı Nogay münkasım olur şöyle ki evvel emre mahall-i iskânımızdan başka bir mahale naklihane eylediğimizde Nogay*

³⁷⁶ A.MKT.UM.414-24, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

*ibtida bizlere tam inşa iderek etrafını sur ve divarı tanzim iderler
muvahharen kendülerine meşgul olur oldukları*

2. *SANİYEN bir beğ tese'ül itmekde olsa beher hane başına birer inek
getürürler üç defa ya kadar yalnız bir beğ'e üç def'a tese'ül itdiği halde
cem'an üç rey inek def'a def'a bir hane getirüb teslim eyledikleri
kanunumuz kadimi olduğu ve bizim ulema efendilerin cümlesi ancak vefat
idenlere ve camilere karışırılar bundan başka dahî söze hiçbir vech
karışmazlar hüküm itmezler*
3. *SALİSEN her bir Nogay bir inek boğazlasa her bir boğazlanan her cins
hayvanatdan beher hayvan başına sağrının üst tarafı ve gaburgasının alt
tarafını bütün bütün beğlere aid olarak virirler şayed bir yerine mezbur
aidin bucak dokunur ise yerine bir inek aluruz*
4. *RABİEN mahsulat-ı bezr iden kimesneden yedi buçuk gülek mahsulat ahz
ideriz ve beher hane başına yazın bir araba ot hayvan için ve kışın bir
araba odun getirürler teslim iderler*
5. *ve hanemize gelen misafiri hanelerinde beytutet ve rahat itdiririz eğerçi
misafiri redd ider ise ta'zîr olarak o mukulelerden birer inek ahz ideriz*
6. *ve her ne mahale gitmiş olsak canımız kimi diler ise maan getiriz ve
canımızın istediği hayvan her kimde bulur isek muvakkaten bineriz rıza
virmez ise büyük ta'zir olur kısrağı olan kimesneden yazın bir kısrağı ve
güzün bir esb aluruz ve badehu giriye viririz*
7. *koyunu olandan yazın bir kuzu ve güzün bir koç aluruz el-hasıl
hükümetimizden zerrece kadar çıkarlar ise ta'zir idüp o makuleden birer
öküz aluruz*

8. birisi gavga idüp bir aher kimesne dahî sahib-i niza'ın birine muavene olsa
mu'avinden bir inek ve yahud bir öküz alıruz tarafeyn-i münazaası çoğalır
ise ol-vakt beherinden birer öküz alınur
-gavga idüb birbirlerine silah çekilür ise birer öküz alıruz
-ve sariklerden dahî ellişer karbon ta'zirimiz olur bâlâde terkîm ve izbar
kılınan keyfiyatdan daha nice nice Nogay beğlerinin kanun-ı kadimî olub
muceb-i kanun-ı aidat ile idare idegelmiş isekde şimdi saye-i hazret-i
şahanede ne vechle idaremiş olacağı mechulümüz olub bir ticaretimiz dahî
olmadığından idareye muhtac olduğumuz ifadesi mevazı'nda ol-babda ve
her halde emr ü irade-i hazret-i minlaül emrindir²³ ca 76 –Kelmit
Kabilesinden Herit Giray Beğ, Nevruzoğlu Kabilesinden Ali Beğ, Kelmit
Kabilesinden Mirza Beğ, Nevruzoğlu Kabilesinden Arslan Beğ, Mangıt
Kabilesinden Veli Beğ, Kara Mirza Kabilesinden Musa Beğ, Kabile-i
mezburdan Han Polat, Kelmit Kabilesinden Mehmed, Kelmit Kabilesinden
Mirze Beğ, Nevruzoğlu Kabilesinden Timur Beğ”

Bu kanunları, Osmanlı topraklarına geldiklerinde onlara zor anlar yaşatmaya başlamıştır. Artık Osmanlı tebaası olan Nogaylar, beylerin bu şekilde kendileri üzerinden geçinmelerini kabul etmeyip, Osmanlı Devleti'ne şikayet etmişler ve artık onları taşımak istemediklerini, sadece kendi geçimlerini sağlayacaklarını bildirmişlerdir. Aynı şekilde bu güne kadar geçinmek için hiçbir ile uğraşmamış olan beyler de çaresizlik içinde ne yapacaklarını bilmeden Osmanlı Devletine yukarıdaki kanunları anlatıp, yardım istemişlerdir.

Adana'da iskân edilen Nogaylar için burada müstakıl köyler halinde iskân edilmeleri nedeniyle ihtiyaç duyacakları cami, mektep ve medrese gibi sosyal binalar

yaptırılmıştır.³⁷⁷ Öte yandan Kastamonu’da iskân eden Canboyluk kabilesinden Kubet ve Can Mehmed Efendiler, kendilerinin kabilelerine naip ve müderris olarak tayin edilmelerini istemişlerdir³⁷⁸. Bu şekilde sosyal müesseselerin kurulması ve çeşitli memuriyetlere atanmaları toplumsal uyumun sağlanmasında oldukça önemli adımlar olup, muhacirlerin de bu uyuma gayret sarf ettiklerini göstermektedir.

Nogaylar’ın dini yönleri ile ilgili olarak söyleyebileceğimiz en önemli husus, Osmanlı topraklarına “...*muhafaza-ı şeref-i diyanet arzusıyla terk-i dar u diyar iderek...*”³⁷⁹ gelmişlerdir. İçlerinde hac vazifesini yapmak isteyenler³⁸⁰ vardır, ulaşım ve Hicaz bölgesinde kalma konusunda yardım talep etmişlerdir. Bunlar dışında, kutsal topraklara gidip, ölünceye kadar kalmayı isteyenler vardır³⁸¹ ki, kendi yurtlarında yaşadıkları zulüm ve sürgünlerden sonra hayattan fazla beklentileri kalmamış, kendini ibadete adanmış olmalarından kaynaklanmış olabilir.

Nogaylar’ın sosyal yapılarında önemli bir yere sahip olan bir diğer unsur ise kölelik müessesesidir.

Karadeniz’in kuzeyindeki görmeye alışkın olduğumuz, özellikle Rusya başta olmak üzere slav ülkelere yapılan çapullarla getirilen,³⁸² kölelerin kullanımının

³⁷⁷ A.MKT.MHM.436-86,

³⁷⁸ A.MKT.NZD.329-37,

³⁷⁹ A.MKT.MHM.227-51,

³⁸⁰ A.MKT.UM.465-99, A.MKT.UM.532-85, A.MKT.NZD.398-99, A.MKT.DV.110-82,

³⁸¹ A.MKT.MHM.96-1,

³⁸² Kırım Hanlığı’nın ekonomisi esas olarak köle ticaretine dayanmaktadır. Esirler daha çok kuzeye, Rusya ve Ukrayna’ya yapılan akınlarla elde edilmektedir. 17. yüzyılın ilk yarısı için Ukrayna ve Rusya topraklarından esir alınanların sayısı en az 200 bin olarak hesaplanmaktadır. 17. yüzyılın sonuna kadar Tatar akıncılar köle olarak satacakları esirleri sağlamak için hemen her yıl kuzeydeki

Nogaylar arasında da yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Kölelikle ilgili olarak belgelere yansıyan konulara bakacak olursak; göç sırasında köleleri ile ayrı yerlere gönderilme ve kölelerini almak istemeleri³⁸³, kölelerin, Osmanlı topraklarına gelince yoğunlaşan hürriyet davaları ve bu davaların kazalarda değil de sancak ve eyalet merkezlerinde görülmesi³⁸⁴, bu davaların birinde hükümetin kölelerden pençik talep etmesi³⁸⁵, ev inşası sırasında köle ve cariyesi olanlara aynı bahçenin içinde haneye bitişik yada ayrı, yeteri sayıda oda yapılması³⁸⁶ ve memleketlerinden kalan köle alış-verişine dayalı parasal davaların,³⁸⁷ yer aldığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin bu konuya yaklaşımında çok katı olmadığını görüyoruz. Ancak, Köle alış-verişinin yasaklandığı Tanzimat Fermanı kararlarının devam etmesi için, vuku'u bulan hürriyet davalarına kazalarda bakılmayıp, sancak ve eyaletlerde bakılması istenmiştir. Meclis-i Tanzimat kararlarının uygulanmasında çok başlılık ve kararlar konusuna hakim, eğitilmiş görevlilerin yetersizliği durumunda istenmeyen sonuçların yaşanmasını önlemek amacıyla böyle bir uygulamaya gidilmiş olabilir.

“Muhacir Komisyonu Riyasetine Ve Dâ'va Nezaret Behiyesine

Çerkes ve Nogay muhacirleri yedlerinde bulunan üserânın zuhur itmekte

slav köylerine akınlar düzenlemişlerdir. Kırım şeriye sicilleri kayıtlarına göre, 1680-84 yılları arasında Bahçesaray'da her iki kişiden birinin köle sahibi olduğu ve kişi başına ortalama 6,5 köle düştüğü görülmüştür. 1737 yılında ise 90 kişiden sadece 23'ünün kölesi vardır ki 18. yüzyılda köle sayısında düşüş görülmüştür. Bunda Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyinde yükselişinin payı olsa gerek. Ahmet Nezihi Turan, “Bahçe Saray Köleleri (17.- 18. Yüzyıllar)”, **Bilig**, sayı:48, Kış 2009, s. 243,

³⁸³ A.MKT.UM.497-31,

³⁸⁴ A.MKUT.UM.413-99, A.MKT.UM.413-92, A.MKT.NZD.316-2,

³⁸⁵ A.MKT.UM.507-61,

³⁸⁶ A.AMKT.NZD.288-14,

³⁸⁷ A.MKT.UM.423-31,

olan hürriyet ve esaret da'vâlarının her vechle tedkîke şayan olmasına binaen dersaadetde yalnız huzur-ı sâmi-i hazret-i fevta penahide görülmekde olduğu gibi taşralarda dahî ancak re'y-i eyaletde ve sancak meclislerinde fasl-u rü'yeti meclis-i ali-i Tanzimat karar mezâkiratı icabından olub suret-i hal iktiza iden mahallere tahrîr ve iş'ar olunduğu misillü buraca dahî bir minval muharrer bu dürlü vukuû bulacak da'vanın yalnız huzur-ı hazret-i müşariin ileyhde fasl u rü'yet olunmak üzere iktizanın icrası da'va nezâret behiyesine ifade ve tenbih olunmuş olduğu beyanıyla tezkire”³⁸⁸

Öte yandan Nogaylar'ın eski alışkanlıkları diyebileceğimiz bir çok konuda, başı boş dolaşmaları, sürekli silahla gezmeleri, göçebe yaşamaları, çapul yapmaları gibi, toplumsal huzur ve düzeni olumsuz etkileyen konularda, engelleyici, oldukça katı kararlar verilirken, bu konuda, alış-veriş yasağının korunması ve devam ettirilmesi hususunun üzerinde durulsa da³⁸⁹ sahip oldukları köleler konusunda bir katı yaptırıma gidilmemiştir.

Nogaylar'ın içinde bulundukları psikolojik ve ekonomik sıkıntıların bunda etkili olduğunu düşünüyoruz. Her yönüyle yaşam tarzlarını etkileyen göç olayının ardından, bir de günlük ve ev yaşamlarını direkt etkileyecek, kölelerinin özgür olması, geldikleri bu yeni coğrafyaya uyumlarını zorlaştıracığı düşünülmüş olmalıdır. Tanzimat kararlarının, sorun çıktığında davalarda uygulanıp, sorun çıkmayanlara dokunulmaması, bu uygulamanın zamana bırakıldığını ve yavaş yavaş, uyum süreci içinde yumuşak bir geçiş düşünüldüğü söylenebilir.

³⁸⁸ A.MKT.NZD.316-2, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

³⁸⁹ A.MKT.UM.416-8 , A.MKT.UM.422-43,

*“...her familyanın nüfusuna göre elvirişlü birer hane ile köle ve cariyeleri olduğu halde icabına göre muttasıl ve müñferid lüzumu kadar oda ve mesken inşası...”*³⁹⁰ şeklindeki yaklaşım Osmanlı Devleti’nin bu yaklaşımına delil olarak gösterilebilir.

Osmanlı Devleti, muhacirleri iskân edildikleri yerlere göndermeden önce kayıt altına almış, onlarla ilgili defterler tutmuştur. Bu defterlerin bazılarında hanelere verilecek yevmiyeler, bazılarında hane fertlerini yaş ve hane reisi nezdinde, hane reisinin saç, sakal gibi fiziksel özellikleriyle, bazılarında ise sadece hane fertlerinin yaşları verilmiştir. Bu defterlerden bir tanesi³⁹¹ üzerinde yaptığımız incelemeye göre;

104 hane ve 587 kişilik bir takımın, 69 kişisi köledir. (gulam ve cariyeye) Köleler, grubun %11.75’ini oluşturmaktadır. 104 hanenin, 21 hanesinde köle vardır.

Aynı defterde hanelerin nüfuslarını incelediğimizde; hanelerin çok kalabalık olmadığını görüyoruz. Nüfusu;

1 kişi olan 8 hane, 2 kişi olan 8 hane, 3 kişi olan 16 hane, 4 kişi olan 10 hane, 5 kişi olan 19 hane, 6 kişi olan 9 hane, 7 kişi olan 6 hane, 8 kişi olan 11 hane, 9 kişi olan 2 hane, 10 kişi olan 1 hane, 11 kişi olan 7 hane, 12 kişi olan 2 hane, 13 kişi olan 3 hane, 14 kişi olan 1 hane ve 16 kişi olan 16 kişi vardır.

Kalabalık aileleri incelersek; 16 kişilik hanenin 9’u ve 14 kişilik hanenin 6’sı, 12 kişilik bir hanenin 7’si, 11 kişilik bir hanenin 6’sı köledir bu da bize hane nüfusları arasındaki dikkat çekici artışı açıklamaktadır.

³⁹⁰ A.MKT.NZD.288-14,

³⁹¹ İ.DH.28957. Her ne kadar bu defterdeki kayıtlı hane ve nüfus bilgilerine dayanan genellemeler yapsak da Nogay muhacirlerinin savaş,sürgün ve göç gibi oldukça fazla nüfus kaybına neden olan olaylar yaşadıktan sonra bu topraklara ulaşabildiklerini unutmamak gerekir.

Hane sayıları ³⁹² 3 ve 7 kişi aralığında yoğunlaşmaktadır. Buna göre Nogaylar'da çok ocukluluk yoktur ve genellikle çekirdek aile yapısına sahiptirler. Hanelerde, reislerin anne yada babaları bulunmaktadır, bazı ailelerde kardeşler vardır ancak bu durumun geniş aile özelliğine sahip olmalarından değil, birlikte g etme, bir arada bulunarak birlikte hareket etmelerinden kaynaklandığını düşünüyoruz. Çünkü; Osmanlı Devleti kayıt yaparken, 15 yaşından aşağıda olanları küçük, 15 yaş ve yukarısını bk kabul etmiştir. Bu ayrıma göre; 587 kişinin, 349'u bk ve 238'i küçüktür.

Aile yapısında tek eşlilik hakimdir. İncelediğimiz bu 104 haneden sadece 4 hanede 2 eşliliğe rastladık. Evlilik yaşı kadınlarda;13-14 yaşına, erkeklerde 15 yaşına kadar inmektedir. Eşler arası yaş farkı; 45 yaş üzeri erkeklerde, 25'e kadar çıkmaktadır. 40 yaş altındaki erkeklerde; aynı yaş olanlar, 1-2- yaş olanlar var ancak çoğunluk, 5 ila 10 yaş arasıdır. Hanelerdeki aile bkleri genelde 60-70'li yaşlarda olup, 77'den yaşlısı yoktur.

³⁹² K.H. Karpat, a.g.e.s. 116,'da Vladimir Teplov'un Rus hükümeti himayesinde, Balkan nüfusu üzerine, yıllıklar ve kilise kayıtlarına göre yaptığı bir araştırmaya atfen, "19 yüzyılın ikinci yarısında, Müslüman aileler 5 üyeden, gayr-i Müslim aileler 7-9.37 üyeden oluştuğunu" belirtmiştir. yukarıda verdiğimiz değerlere göre Nogaylar'da da benzer bir tablo olduğunu söyleyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NOGAYLAR’IN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇLERİ VE TÜRKİYE’DE İSKÂNLARI

A. NOGAY GÖÇLERİ

1. Nogaylar’ın Karadeniz’in Kuzeyinden Çıkışı Ve Anadolu’ya Giriş Yerleri

Belgelerde Nogaylar’ın Karadeniz’in kuzeyinden Anadolu’ya doğru çıkış noktaları ve deniz yolculukları hakkında detaylı bilgilere rastlayamadık. Ancak genel olarak çıkış noktası Kerç³⁹³ ve Kefe³⁹⁴ limanları ve Kırım sahilleridir.³⁹⁵ Daha önce de belirttiğimiz üzere Rusya, bu topraklardaki boşalmayı önlemek için karadan çıkışı yasaklamış ve sadece deniz yoluyla çıkışa izin vermiştir. Gerek pasaportlarını alabilen gerekse alamayıp, Kırım sahillerinden yol bularak Osmanlı topraklarına gelebilen muhacirler; Kuban ahalisi,³⁹⁶ Kuban boyu Nogaylar’ı³⁹⁷ ve Özü ahalisi,³⁹⁸ Kırım ve Yatla Nogay muhacirleri,³⁹⁹ Çerkesiztan’dan gelen Çerkes ve Nogay

³⁹³ A.MKT.NZD.292-87, A.MKT.NZD.299-68, A.MKT.NZD.318-72, A.MKT.NZD.294-3, A.MKT.DV. 146-1,

³⁹⁴ A.MKT.NZD.323-36,

³⁹⁵ A.DVN.156-49,

³⁹⁶ A.MKT.DV.143-95, A.MKT.NZD.336-76, A.MKT.UM. 451-41(Bu belgede Kuban Kabilesi olarak geçmektedir.)

³⁹⁷ İ.DH.420-27766,

³⁹⁸ A.MKT.DV.143-95,

³⁹⁹ A.MKT.UM.469-54.,

muhacirleri⁴⁰⁰ ve Kırım muhacirlerinden Nogay ve Sûr? (Sûd) kabileleridir.⁴⁰¹ Osmanlı Devleti, gelen muhacirleri, kabile ve takım isimleri yada hocalarının isimleri ile kaydetmiştir⁴⁰². Bu isimler onların nereden geldiklerine ışık tutacaktır.

Muhacirler Karadeniz'in kuzeyinden İstanbul'a deniz⁴⁰³ yoluyla ulaşırken oldukça büyük zorluklar yaşamışlardır. Ya vapur bulamayarak liman şehirlerinde yığılmışlar yada buldukları vapura verecek ücreti temin edememişlerdir. Büyük çoğunlukla bu durumda Osmanlı Devleti, navlun ücretlerini karşılamıştır. Bu sıkıntı sadece İstanbul'a gelebilenlerin değil, kendi imkanlarıyla gelmeye çalışırken Karadeniz sahillerine zorunlu çıkanların İstanbul'a taşınmasında da yaşanmıştır.

⁴⁰⁰ A.MKT.UM.389-70,

⁴⁰¹ A.MKT.NZD.327-55,

⁴⁰² Kabile ve Takım isimleri için bkz. bu bölümün son kısmındaki "Daimi İskân Yerleri" başlıklı konuya ve Ek A-Tablo ve Grafiklere.

⁴⁰³ Tanzimat Dönemi Deniz Ulaşımı; Tazimatla birlikte Osmanlı tersanelerinde buharlı gemilerin tekneleri yapılmaya başlanmış, makineler İngiltere'den getirilmiştir. 1844'de Gemlik, İzmit, Bandırma ve Tekirdağ gibi İstanbul'un zahire iskeleleri olan yerlere tersaneye bağlı "Mesir-i Bahri" adlı vapur, Boğaziçi'ni İstanbul'a bağlamak içinde "Eser-i Hayır" adlı vapur tahsis edilmiştir. Rağbet görmesi üzerine "Şirket-i Hayriye"adı altında bir vapur işletme kumpanyası kurulmuştur. İleri gelen devlet adamları ve üst düzey yöneticiler şirkete ortak olmuşlardır. Bu vapurlar çeşitli aralıklarla İstanbul ile İzmir, Selanik, İzmit, Gemlik, Trabzon arasında posta seferleri yapmaktadır, ancak bu olumlu gelişmelere rağmen ticaret filosu devletin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Osmanlı limanlarıyla yabancı limanlar arasında asıl deniz yolu taşımacılığını yabancı kumpanyalar yapmaktadır. Bunlar; Avusturya Liode Kumpanyası vapurları, Fransız kumpanyası, Fransız Postaları kumpanyası, İngiliz kumpanyası, Rus vapurları, Osmanlı limanları ile Avrupa ve diğer memleketler arasındaki deniz ulaşım ve ticaretini rekabetsiz sürdürmüşlerdir. Prof. Dr. Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 2. baskı, T.T.K. Yay. Ankara, 1997, s. 303.

Bu yolculuklarda genellikle Karadeniz’de dolaşan kumpanya vapurları kullanılmışsa da durum bazen vahim hale gelmiştir. İstanbul’dan Tersane-i amire vapurlarından büyük bir vapurun Sinop’a gönderilmesinin istendiği belgede,⁴⁰⁴ bir aydır şirket-i Osmaniye vapurlarının uğramaması, Nemçe-Fransa posta vapurlarından uğrayanların yük almaması nedeniyle 3 binden fazla muhacirîn beklediği bildirilmiş ve Çerkeslerin burada kalıp, Nogaylar’ın aldırılması talep edilmiştir.

Öte yandan muhacirleri İstanbul’a ulaştıran vapurlardan belgelerde isimleri geçenleri, kullanımlarıyla vererek bu yolcuğun oldukça zorlu şartlar altında, plansızca, büyük tehlikelerle gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Nogaylarla birlikte yolculuk yapan Çerkes, Çeçen ve Kırım muhacirlerine ait nüfusları da, ulaşım sırasında yaşanan yoğunluğun, İstanbul’daki nüfus yığılmasının ve önceki konuda açıklamaya çalıştığımız ekonomik durumun değerlendirilmesi açısından dipnotlarda vermeyi uygun gördük.

Rusya vapuru, ile 3 Cemaziyelevvel 1276 (28 Kasım 1859) tarihinde 1500 kişi darsaadete gelmiştir.⁴⁰⁵ 26 Muharrem 1277 (14 Ağustos 1860) tarihinde 1200 kişi Haydarpaşa’ya gelmiştir.⁴⁰⁶ 10 Safer 1277 (28 Ağustos 1860) tarihinde 35 hane 210 nüfus Haydarpaşa’ya gelmiştir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ A.MKT.NZD.300-10,

⁴⁰⁵ A.MKT.NZD.299-68,

⁴⁰⁶ A.MKT.NZD.321-49, Bu belgede iki seferde Rusya vapuruyla 1300 nüfus ve 360 nüfus Çerkes Haydarpaşa’ya getirilmiştir.

⁴⁰⁷ A.MKT.NZD.323-36, Bu belgede Nogaylar dışında, Kırım muhacirlerinden 135 nüfus Kerç iskelesinden Haydarpaşa’ya gelmiştir. Yine 217 nüfus Kırım muhaciri Tekfurdağına sevk edilmiştir. Ayrıca 1500 nüfus Çerkes, 250 nüfus Çeçen, 80 nüfus Dağıstan Çerkesi, 894 nüfus Kabartay toplam 2724 kişinin aynı tarihlerde Haydarpaşa’ya gelmiştir.

Rusya yelkenlisi ile 25 Muharrem 1277 (13 Ağustos 1860) tarihinde 65 hane 380 nüfus Haydarpaşa'ya getirilmiştir. Aynı belgede Çerkeslerin Rusya vapuruyla geldiği ve Nogaylar'ın Rusyalu bir yelken sefinesiyle geldikleri verildiği için bu ikisini ayrı ayrı aldık.⁴⁰⁸ Yine Rusyalu yelken sefinesi ile 29 Zilhicce 1276 (18 Temmuz 1860) tarihinde 78 hane 380 nüfus Haydarpaşa'ya gelmiştir.⁴⁰⁹

Yunanlı Mihalaki Kaptan Sefinesi, ile 4 Zilhicce 1276 (23 Haziran 1860) tarihinde 83 hane 127 nüfus Haydarpaşa'ya getirilmiştir.⁴¹⁰

Ünyeli Süleyman Kaptan sefinesi ile 9 Muharrem 1277 (28 Temmuz 1860) tarihinde 64 hane 302 nüfus Haydarpaşa'ya getirilmiştir.⁴¹¹ Yine Ünyeli Hacı Abbasoğlu Süleyman Kaptan sefinesi ile 27 Muharrem 1277 (15 Ağustos 1860) tarihinde 515 kişi Samsun'a getirilmiştir.⁴¹²

Ünyeli Etmekçioğlu Kaptan sefinesi ile 26 Zilhicce 1276 (15 Temmuz 1860) tarihinde 434 nüfus Haydarpaşa'ya ulaşmıştır.⁴¹³

Ünyeli Ahmet Kaptan sefinesi ile Kerç iskelesinden İstanbul'a hareket eden 382 kişi hava muhalefetinden dolayı gemi direğinin kırılması nedeniyle Samsun'a zorunlu olarak çıkmışlardır.18 Ramazan 1276 (9 Nisan 1860) tarihli Maliye Nezaretine, Kaptana ve Şehri Emanete yazılan belgede geminin yapılmasının zaman alacağı ve zaten meşakkatli bir yolculukla Samsun'a çıkabilen muhacirlerin her

⁴⁰⁸ A.MKT.NZD.321-49,

⁴⁰⁹ A.MKT.NZD.318-71, Bu belgede Ünyeli Ahmet Kaptan, Trabzonlu Mustafa Kaptan ve Kocaelili Etnas Kaptan'ın sefineleri de Kırım muhacirlerinden toplamda 810 kişiyi Haydarpaşa'ya getirmiştir.

⁴¹⁰ A.MKT.NZD.318-72,

⁴¹¹ A.MKT.NZD.319-52,

⁴¹² A.MKT.NZD.322-28, MAD.23111,

⁴¹³ A.MKT.NZD.318-39,

geçen gün sefaletle düşeceği belirtilmiştir. Bu nedenle Tersane-i Amire vapurlarından birinin gönderilerek muhacirlerin buradan alınıp, Adana'daki hemşerileri yanına gönderilmeleri, navlun ücretinin mal sandığından karşılanması ve Ahmet Kaptana muhacirlerin vermiş olduğu navlunun İstanbul'a kadar götürmesi şartıyla verildiğine dikkat çekilerek, bu ücretin yarısının kendisinden tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹⁴

Şileli İbrahim Kaptan sefinesi ile 27 Muharrem 1277 (15 Ağustos 1860) tarihinde 580 kişi Samsun'a getirilmiştir.⁴¹⁵

Dimitri Kaptan sefinesi ile 24 Safer 1277 (11 Eylül 1860) tarihinde 91 hane 434 nüfus dersaadete gelmiştir.⁴¹⁶

Tuna adlı vapur ile 18 Şaban 1276 (12 Mart 1860) tarihinde, Samsun'da bulunan 706 nüfus ve yeni gelmiş olan Kelmit kabilesinden 340 nüfus Samsun'dan Adana'ya götürülmüştür.⁴¹⁷

Eflak Tüccar (yelkenli) Sefinesi, Kerç iskelesinden 450 nüfusla hareket edip, İnebolu açıklarında batmıştır. Sahile çıkabilen 277 nüfus **Şirket-i Osmani vapurlarından** biri ile dersaadete getirilmiştir. 4 Ramazan 1276 (26 Mart 1860) ⁴¹⁸

Vasıta-i Ticaret adlı bir vapur ile 9 nüfus, 12 cemaziyelahir 1277 (26 Aralık 1860) tarihinde İstanbul'a getirilmiştir.⁴¹⁹ Trabzon yoluyla Samsun'a gelen 22 hane

⁴¹⁴ A.MKT.NZD.292-87, aynı konuda yazılan arzuhal ve diğer belgeler A.MKT.DV.146-1'dedir.

⁴¹⁵ A.MKT.NZD.322-28,

⁴¹⁶ A.DVN.156-49,

⁴¹⁷ A.MKT.UM.399-71,

⁴¹⁸ A.MKT.NZD.294-3,

⁴¹⁹ A.MKT.NZD.336-76,

112 nüfus Canboyluk kabilesi de Samsun'dan Amasya'ya sevk olunmuştur.⁴²⁰

Hazine-İ Hassa Kumpanya Vapurları

Persud adlı vapur ile Bergos İskelesinden İstanbul'a getirilmişlerdir. 4
Cemaziyelevvel 1276 (29 Kasım 1859)⁴²¹

Tersane-İ Amirede Kumpanya Vapurlarından

İsterluzi, 22 Cemaziyelahir 1277 (5 Ocak 1861) de Sinop'tan alınacak Nogay muhacirleri için gönderilir ancak muhacirler **Sonbari** adlı gemiyle gelmişlerdir.⁴²²

Sonbari ile 28 Cemaziyelahir 1276 (28 Ocak 1860) tarihinde Sinop'tan alınan 870 nüfustan başka 1200'den fazla muhacir kaldığı için onların getirilmesi için **İsterluzi** gönderilmiştir.⁴²³

Trabzon'dan İstanbul'a gelecek olan 220 nüfus Nogay'ın taşınması için vapur istenmesi üzerine özel vapur gönderilmesi durumunda masrafın çok fazla olacağı belirtilmiş ve posta olarak işleyen Tersane-i amire ve Hazine-i Hassa kumpanya vapurlarıyla takım takım gönderilmeleri istenmiştir. 10 yaşından küçük olanlardan vapur ücreti alınmaması büyük olanlardan, askerlere uygulanan yarım navlun usûlünün uygulanması ve eşyalarından ücret alınmaması öngörülmüştür.⁴²⁴

Bu kumpanya vapurları muhacirleri sadece İstanbul'a getirmek için kullanılmamış olup, daimi iskân yerleri belirlenenlerin Trabzon, Samsun, Antalya, Mersin, Silifke limanlarından aktarmak suretiyle Adana, Konya, Amasya ve Sivas gibi daimi iskân yerlerine ulaştırılmalarında da kullanılmışlardır.

⁴²⁰ MAD.23107,

⁴²¹ A.MKT.NZD.299-68,

⁴²² A.MKT.MHM.201-87,

⁴²³ A.MKT.NZD.302-60,

⁴²⁴ A.MKT.DV.154-75,

2. Geçici İskan Yerleri Ve Geçici İskan Yerlerinden Daimi İskan Yerlerine Anadolu'da İzlenen Yollar

Osmanlı Devleti, muhacirlerin Anadolu'ya ilk girişleri nereden olursa olsun mümkün mertebe onları İstanbul'a alarak muhtelif yerlerdeki hanlara yerleştirip, onlarla ilgili kayıtlar ve defterler tutmuştur. Oldukça detaylı hazırlanan bu defterlerde hane reisinin adı, saç, sakalı ve boyu şeklinde fiziksel özellikleri, yaşı, baba adı ile birlikte yazıldıktan sonra yanına, eşi, kızı, oğlu, oğlunun eşi, kızının kızı gibi tanımlamalarla bütün hane fertleri yaşlarıyla verilmiştir. Akrabalarını ve aradıkları kişileri bulmaya çalışanlar bu kayıtlardan yararlanmışlardır. Ancak muhacirlerin bir kısmı İstanbul'a uğramadan, doğrudan Trabzon, Samsun ve Sinop limanlarından zorunlu olarak çıkış yapınca bunların mühim bir kısmı doğrudan Anadolu'nun içlerine aktarılmışlardır. Bunlara ait kayıtların tutulması ve defterlerin hazırlanması ile ilgili olarak, muhacirlerin gönderildikleri daimi iskân yerlerinin yöneticilerine yazılar yazan Osmanlı Devleti, merkezi bir dağıtım yaparak karışıklıkların yaşanmasına engel olmaya çalışmıştır.

Anadolu'da iskân için uygun yerler tespit edildikten sonra muhacirleri en kısa şekilde daimi iskân yerlerine ulaştırmayı hedeflemişse de gerek muhacirlerin çok kalabalık olması ve her geçen gün yenilerinin gelmesi, gerekse kabilelerin toplu iskân talepleriyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin muhacirleri üretime katma politikasından kaynaklanan ziraat ve hayvancılık yapabilecekleri arazileri karşılayacak büyüklükte boş yer bulunamaması nedenleriyle İstanbul'da oldukça kalabalık bir nüfus birikmiştir. Muhacir nüfusunun hızla artması beraberinde yevmiyelerin birikmesi, boş han bulunamaması,⁴²⁵ salgın hastalıkların çıkması, kış

⁴²⁵ İ.DH.437-28882,

döneminde odun, kömür, hırka gibi ihtiyaçların getirdiği mali yükler ağırlaşmış ve karşılanamadığı durumlarda muhacirlerin sefalet düşmesine neden olmuştur. Bu nedenlerle durumun daha da kötüye gitmesinin önlenmesi için muhacirler bir an evvel iskân yerlerine gönderilmişlerdir. Aşağıdaki belgede⁴²⁶ durumun hassasiyetinin yetkililerce de anlaşıldığını görüyoruz.

“...Nogay muhacirlerinin li-eclü’l-iskân bir an evvel Adana’ya i’zamları lazımeden isede irsal ve ihraç olacakları Mersin İskelesinin sapa bir mahall olub daima vapur bulunamadığı şehir-i emanet behyesiyle olunan muhabereden anlaşıldığından bunların bir an evvel mahalli iskelelerine vüsûli burada ikametlerinden hayırlu olacağından muhacirîn-i muma-ileyhi mezkur iskeleye götürmek üzere tersane-i âlî vapurlarından bir büyücek vapurun te’mini ve i’tası ... 3 rebiülahir 276” Belgenin diğer ekinde toplamda 4072 nüfus muhacirîn üç ayrı vapur ile gönderildiği belirtilmiştir.

İskân yerleri kıyıya yakın şehirlerde ise vapurlarla en yakın liman şehirlerine gönderilmişler ve buradan arabalarla aktarılmaları uygun görülmüştür. İç bölgelere ise kara yolu tercih edilmiştir.

Bu çalışmada, “geçici iskân yeri” olarak adlandırdığımız yerler muhacirlerin Osmanlı topraklarına girişlerinden, daimi iskân edilecekleri yere ulaşmaya kadar yolculukları boyunca planlı yada plansız kaldıkları, durdukları yerlerdir. Belgelerde sıklıkla “muvakkaten” ve “müsafireten” iskân ifadelerinin kullanıldığı yerler; İstanbul, Köstence, Varna, Amasya, Mersin, Gemlik, Samsun, Sinop, Silifke, Kastamonu, Adana, Çankırı, Antalya’dır.

İstanbul’da öncelikli olarak boş olan yada boşaltılabilecek durumda olan

⁴²⁶ A.MKT.NZD.294-22, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgeler’e

hanlar boşaltılıp muhacirler hanlara yerleştirilmiş ancak sadece Nogaylar değil, Kırım Tatarları, Çerkes, Çeçen, Dağıstan ve Kabartayların da olduğu bu kadar kalabalık bir göç dalgasını karşılamakta zorlanan darsaadet, darülfünun ve medreseleri açmış ve hatta harbende yani seyis ahırlarını bile kullanmıştır.

Üsküdar,⁴²⁷ Fatih,⁴²⁸ Karagümrük ve Eyansaray'da hanlarda, Hoca Hanında,⁴²⁹ Çukurçeşme'de Taşhan'da⁴³⁰ yine Çukurçeşme'de Vefa yakınlarında⁴³¹, Vefa Hanı'nda,⁴³² Sultan Mehmed'de Beldiz Hanı'nda ve Sak Han'da⁴³³ Darülfünunda,⁴³⁴ Eyüp'deki Zal Mehmed Paşa Medresesi'nde,⁴³⁵ Kadırga'da harbende ahırlarında⁴³⁶ ve Haydarpaşa'da,⁴³⁷ Fatih Sultan Mehmed Han Camii yanındaki sekiz bab ahşap handa ve Ayasofya yakınlarında inşası tamamlanmamış darülfünunda⁴³⁸ bir süreliğine iskân ettirilen muhacirler bir an evvel daimi iskân yerlerine gönderilmişlerdir.

Haydarpaşa, İstanbul'a ulaşabilen vapurların çıkış noktası olduğu için ilk

⁴²⁷ A.MKT.MHM.225-33, A.MKT.NZD. 299-68, A.MKT.UM. 480-73

⁴²⁸ A.MKT.NZD.272-38, A.MKT.NZD.299-45, A.MKT.NZD.349-76, A.TŞF.29-36, İ.DH.28947,

⁴²⁹ Fatih, Karagümrük ve Eyansaray'daki hanlarda A.MKT.NZD.299-45,

⁴³⁰ A.MKT.UM.393-25,

⁴³¹ A.MKT.NZD.314-71,

⁴³² A.MKT.NZD.299-68,

⁴³³ İ.DH.28875-53, Bu belge defterdir. 2 Ca 1275 tarihli defterde Çerkes ve Nogaylar'ın fiziksel tanımları, isimleri ve aile fertlerinin isimleri ve yaşları gibi bilgiler kayıtlıdır.

⁴³⁴ A.MKT.NZD.336-76, A.MKT.NZD.349-76,

⁴³⁵ A.MKT.NZD.272-38,

⁴³⁶ A.MKT.NZD.272-38,

⁴³⁷ A.MKT.NZD.323-26,

⁴³⁸ İ.DH.437-28882,

önce buralardaki yakın hanlar tercih edilmiş ancak artan nüfus karşısında boşaltılabilen her yere yerleştirilmişlerdir.

İstanbul'daki yığılmaya benzer bir durum Sinop, Trabzon ve Samsun'da yaşanmıştır. Karadeniz'in kuzeyinden İstanbul'a gelmek üzere çıkmış olan vapurların bir kısmı hava muhalefetiyle, bir kısmı da kaza ve arıza nedeniyle, Sinop, Trabzon ve Samsun limanlarına çıkmak zorunda kalmışlardır. Bunların büyük bir çoğunluğu İstanbul'a alınmış ancak az bir kısmı ise buradan iç bölgelere direkt aktarılmıştır. Bu durum bu bölümün II. Kısımında da görüleceği üzere, vereceğimiz nüfus bilgilerinde karışıklık yaşanmasına neden olmuştur.

Doğruca Sinop'a çıkan muhacirlerden⁴³⁹ bir kısmı vapurlarla İstanbul'a⁴⁴⁰ taşınıp buradan Konya ve Adana'ya akrabaları yanına gönderilirken bir kısmı ise buradan kara yoluyla Kastamonu ve İzmit üzerinden Konya'ya gönderilmişlerdir.⁴⁴¹ Sinop'a gelen muhacirlerden Çerkesler bu bölgede yerleştirilirken, özellikle Nogaylar'ın burada iskân edilmeyip, başka yerlere gönderildiği dikkat çekicidir, “...mevcud olan ve bundan sonra gelmeleri melhuz bulunan muhacirlerin içlerinden yalnız Çerkes takımının evvel bahara kadar ne hal ise mahalli mezburda münasib mahallere yerleştirülüb ikameleriyle emsalleri misillü on beş yaşından aşağı bulunanlarına birer ve yugarusuna ikişer guruh yevmiye virilmesi ve Nogay takımı ne kadar ise onların Konya ve Adana taraflarına gönderilmek üzere...”⁴⁴² şeklinde bu ayırımın nedenine ilişkin bir bilgi yoktur.

Trabzon'a ulaşabilen Nogaylar'dan 220 nüfusun İstanbul'a gitmek için navlun

⁴³⁹ A.MKT.NZD.300-10, A.MKT.MHM.222-57, A.MKT.MHM.222-72 (doğrudan Sinop'a çıkanlar)

⁴⁴⁰ A.MKT.NZD.300-10, A.MKT.NZD.302-43, A.MKT.NZD.302-60, A.MKT.UM.393-25,

⁴⁴¹ A.MKT.UM.501-36, A.MKT.MHM.222-72, A.MKT.MHM.222-57, A.MKT.MHM.761-7

⁴⁴² A.MKT.NZD.300-10,

ücretlerini verememelerinden dolayı burada Polat Handa kaldıklarını ve kendilerine vapur tahsis edilmesi isteklerinin vali tarafından komisyona yazıldığını görüyoruz.⁴⁴³ İstanbul'a gönderilen muhacirler kayıtları yapıldıktan sonra, kabileleri ya da akrabaları yanında iskân olunacaklardır.

4 Cemaziyelevvel 78 (7 Kasım 1861) tarihinde Trabzon valisi Cemal Paşa'nın Trabzon'da bulunan 600 nüfus Çerkes ve Nogay muhacirinin ve gelmekte olan ve geleceği haber alınan 10 bin nüfusun geldiklerinde nereye gönderileceğini soran yazısına cevaben yazılmış belgeye⁴⁴⁴ göre Sivas tarafında muhacirlerin çok kalabalık olduğu, Diyarbakır ve Urfa taraflarının havasının ortalama üzerinde olmasına istinaden iskâna elverişli bulunup, gelmiş ve gelecek olanların yanlarına birer memur verilip, vali ve mutasarrıflara birer yazı ile bildirilip bu bölgeye ve hatta Van'a gönderilmeleri ve eğer kış ortasında yolların kapandığı bir zamana rastlarsa yollar açılıncaya kadar Trabzon çevresinde barındırılması kararı çıkmıştır.

Zorunlu çıkış yerlerinden bir diğeri ise Samsun'dur.⁴⁴⁵ Zorunlu çıkanların Sinop'ta olduğu gibi İstanbul'a gönderildiğini gösteren bir belge yoktur. Samsun'a doğrudan gelenler yada hava muhalefeti, kaza vs. nedeniyle zorunlu çıkanlar Amasya'ya gönderilip, muhtelif kazalarında geçici olarak iskân edilmişler ve buradan Ankara, Konya⁴⁴⁶ gibi iç bölgelere sevk edilmişlerdir. Ancak Samsun sadece zorunlu çıkışlarda değil iç bölgelere iskân için vapurla İstanbul'dan ve Trabzon'dan

⁴⁴³ A.DVN.151-23, A.MKT.DV.154-75,

⁴⁴⁴ A.MKT.UM.522-18,

⁴⁴⁵ A.MKT.UM.481-89, A.MKT.NZD.292-87, A.MKT.UM.447-68, A.MKT.UM.459-22, (Samsun'a zorunlu çıkış yapanlar)

⁴⁴⁶ MAD.23106, MAD.23107, MAD.23108,

gönderilenlerin aktarılma noktası olarak ta kullanılmıştır. Kengiri⁴⁴⁷ ve Erzurum'a⁴⁴⁸ gidecekler Samsun'a gönderilmişlerdir. Ancak bazı belgelerdeki⁴⁴⁹ bilgiler Samsun'a farklı bir özellik daha katmıştır ki; Samsun asıl vatanlarına geri dönmek isteyenlerin de uğrak yeri, Anadolu'dan çıkış kapısı olmuştur.

Hava muhalefetiyle İzmit Sancağı Kaymaz kazasına çıkan Nogaylar İstanbul'a ulaştırılmış ve Konya'ya gönderilmişlerdir⁴⁵⁰. İzmit, İstanbul'dan kara yoluyla Konya'ya⁴⁵¹ ve Ankara'ya⁴⁵² gönderilenler için İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı niteliğindedir.

Dobruca⁴⁵³ ve Mankalya'ya⁴⁵⁴ iskân edilmek üzere gönderilenler, vapurla Varna'ya oradan da kara yoluyla arabalarla taşınmışlardır. Bu bölge muhacirlerin ilk iskân yerlerinden birisidir. 10 R 1276 tarihli belgede⁴⁵⁵ sadece Nogaylar değil Karadeniz'in kuzeyinden gelen muhacirler için bu tarihe kadar Varna'ya misafir olarak 2000 fazla muhacir geldiği, yine 15 gün içinde 12 gemiyle 4000'den fazla muhacir'in geldiği ve bunların, kışlalara, hastanelere yerleştirildiğini görüyoruz. Bunlara 500 kadar çadır tedarikine bakılması bölgedeki yığılmayı açıklar niteliktedir.

⁴⁴⁷ A.MKT.UM.440-80,

⁴⁴⁸ A.MKT.UM.522-9,

⁴⁴⁹ A.MKT.MHM.226-34, A.MKT.UM.532-87,

⁴⁵⁰ A.MKT.UM.471-12

⁴⁵¹ A.MKT.UM.471-12, A.MT.UM.469-59, A.MKT.UM.471-18, A.MKT.UM.471-12, A.MKT.MHM.218-50, A.MKT.MHM.222-57, A.MKT.MHM.216-92, A.MKT.MHM.196-55,

⁴⁵² A.MKT.NZD.291-2, A.MKT.NZD.324-8, A.MKT.NZD.327-10, A.MKT.MHM.195-21, A.MKT.UM.402-71,

⁴⁵³ İ.DH.28875-53, A.MKT.NZD.349-76, A.MKT.UM.357-1,

⁴⁵⁴ A.MKT.MHM.222-57,

⁴⁵⁵ İ.DH.458-30413,

Gemlik İskelesi, Kütahya, Bursa ve Konya'ya gideceklerin gönderildiği bir merkez olmuştur. Kütahya'ya ⁴⁵⁶ gönderilenler, Bursa üzerinden gideceklerdir, özellikle araba ve hayvanların muhacirleri almak üzere Gemlik'te hazır bulunmaları için Hüdavendigâr valisine yazı gönderildiği belirtilmiştir. Bursa'ya bir kısım muhacir yerleştirilmek⁴⁵⁷ üzere bir kısmı da misafir olarak gönderilmiştir. Konya'ya gönderilecek bir grup Nogay muhacirinin ilk bahara kadar Bursa'da kalmaları bahar gelince Konya'ya gönderilmeleri kararlaştırılmış, bunlar için de araba ve hayvanların Gemlik'te hazır edilip, alınmaları hassasiyetle vurgulanmıştır.⁴⁵⁸

Öte yandan 5386 kişinin Konya'da iskânına karar verilmiş,⁴⁵⁹ ancak, deniz mevsiminin en yağışlı dönemi olması nedeniyle Silifke ve Antalya limanlarının muhacir aktarmak için uygun olmayacağı, bu nedenle muhacirlerin takım takım İzmit ve Gemlik üzerinden gönderilmesi ve hatta Konya'da, iskân edilecekleri yerlerin önceden belirlenerek eğer yolları üzerinde ise Konya'ya gidip tekrar dönülmesi şeklinde muhacirlere zorluk yaşatılmamasına dikkat edilmesi vurgulanmıştır.

Niğde sancağı Kırşehir kazasına gönderilen bir grup Nogay muhacirin kış mevsiminin gelmesiyle Bozok Sancağında misafir edilmesi kararı⁴⁶⁰ gösteriyor ki; muhacirler mümkün mertebe bir an evvel asıl iskân yerlerine gönderilmeye çalışılıyor ancak onlar için gerekli durumlarda ekonomik açıdan hiç istenmese de birkaç ayı bulacak misafirlikler önerilmiştir.

⁴⁵⁶ A.MKT.NZD.288-14,

⁴⁵⁷ A.MKT.NZD.326-24,

⁴⁵⁸ A.MKT.UM.400-37,

⁴⁵⁹ A.MKT.MHM.196-55, (15 Ramazan 1277-28 Mart 1861, mevsimin en yağışlı olduğu tarih olarak verilmiştir.)

⁴⁶⁰ A.MKT.NZD.426-40,

Mersin limanı, Adana,⁴⁶¹ Çukurova⁴⁶² ve Konya'ya⁴⁶³ iskân edileceklerin gönderildiği bir merkezdir. Bu limana gönderilen muhacirler, ev inşası ve diğer hazırlıklar tamamlanıncaya kadar genellikle Tarsus'ta⁴⁶⁴, İç-il'de⁴⁶⁵ yada Adana⁴⁶⁶ merkezde geçici olarak iskân edilerek bekletilmişlerdir. Bu konunun başında orijinalini verdiğimiz belgede⁴⁶⁷ görüleceği üzere Mersin limanı sapa bir yerde olması nedeniyle buraya giden sürekli vapur bulunamaması karşılaşılan zorluklardan birisidir.

Silifke limanı, Konya⁴⁶⁸ ve İç-il'de⁴⁶⁹ iskân edileceklerin gönderildiği limandır.

Antalya, Konya'ya⁴⁷⁰ iskân edileceklerin gönderildiği alternatif bir limandır.

Geçici iskân yeri olarak yoğunlukla karşılaştığımız yerlerden biri de Amasya'dır. Doğruca⁴⁷¹ yada İstanbul'dan gönderilerek Samsun'a gelip, Sivas'a⁴⁷²,

⁴⁶¹ A.MKT.NZD.288-14, A.MKT.NZD.294-22, A.MKT.NZD.449-77, A.MKT.UM.398-4,

⁴⁶² A.MKT.NZD.288-14,

⁴⁶³ A.MKT.NZD.351-17,

⁴⁶⁴ A.MKT.UM.449-77,

⁴⁶⁵ A.MKT.NZD.351-17, A.MKT.MHM.218-52,

⁴⁶⁶ A.MKT.UM.398-4,

⁴⁶⁷ A.MKT.NZD.294-22,

⁴⁶⁸ A.MKT.UM.430-68, (Karaman ve Karapınar üzerinden Konya'ya giderken bir kısmı buralarda kalmıştır)

⁴⁶⁹ A.MKT.UM.405-73,

⁴⁷⁰ A.MKT.NZD.298-103, A.MKT.NZD.349-76,

⁴⁷¹ A.MKT.UM.481-89

⁴⁷² A.MKT.MHM.227-51, A.MKT.NZD.299-45,

Ankara-Haymana'ya⁴⁷³ ve Konya'ya⁴⁷⁴ gidecekler ya Amasya üzerinden devam etmişler yada Amasya'nın çeşitli kazalarında misafir edilmişlerdir. Kimi zaman uzun süren bu misafirlik Tosya'ya⁴⁷⁵ kadar geniş bir alana yayılmıştır.

Kastamonu⁴⁷⁶, Kengiri⁴⁷⁷ (Çankırı) ve Harput⁴⁷⁸ esas olarak geçici iskân yerleri değillerdir. Ancak bazı Nogay takımları gönderildikleri bu yerleri beğenmeyerek sürekli yer değiştirdiklerinden dolayı en fazla bir yıl kadar kaldıkları yerler olması hasebiyle burada vermek istedik.

B. NOGAY MUHACİRLERİNİN TÜRKİYE'DE İSKÂN LARI

1. Osmanlı Devleti'nin Nogaylar'a Uyguladığı İskan Politikası Ve Bu Politikalar Doğrultusunda Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti'nin Nogaylar'a uyguladığı iskân politikası, üç konu⁴⁷⁹ dışında genel olarak diğer muhacirlere uygulanan iskân politikasıyla aynıdır. Vali ve kaymakamlara yazılan belgelerin büyük çoğunluğu sadece Nogaylar ile ilgili değil,

⁴⁷³ A.MKT.MHM.227-51, A.MKT.UM.481-89, A.MKT.MHM.232-87(Amasya'dan Bozok yoluyla Haymana'ya), A.MKT.UM.468-80, A.MKT.MHM.231-67,

⁴⁷⁴ A.MKT.NZD.345-80, A.MKT.MHM.212-36 (kış başladığı için bahara kadar Amasya'da kalacaklar)

⁴⁷⁵ A.MKT.UM.481-89

⁴⁷⁶ A.MKT.NZD.365-21,

⁴⁷⁷ A.MKT.NZD.412-80,

⁴⁷⁸ A.MKT.NZD.412-80, A.MKT.UM.565-33, A.MKT.UM.566-6

⁴⁷⁹ -Rusya sınırından uzak tutulmaları. A.MKT.MHM.232-26, A.MKT.MHM.224-80,

-Memuriyet ve nişan verilmesinde ihmal edilmeleri. MVL.21755

-Çerkeslerle karışık iskân edilmemelerine itina gösterilmesi. A.MKT.NZD.394-8, A.MKT.UM.557-39, A.MKT.UM.540-56, AMKT.UM.433-8, A.MKT.NZD.288-14, A.MKT.MHM.227-51,

Çerkes, Kırım Tatarları ve Çeçenlerle ilgili iskân emirleri içermekte olup ve ortak kararlar çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, muhacirlerin iskânı ile ilgili üzerinde çalışmalar yaparak çok stratejik bir iskân politikası geliştirdiğini düşünmüyoruz. Uygulanan politikaların önceden planlanmış hedefler olmayıp, daha çok yaşanan tecrübelerle dayanarak ortaya çıkmış bir politika olduğunu görüyoruz.⁴⁸⁰ Bu politikanın şekillenmesinde de ekonomik nedenlerin belirleyici bir rolü vardır. Öte yandan ekonomik yetersizliklere rağmen insani ve dini değerlerin ön plana çıktığını Osmanlı Devleti'nin, iskânı bu esas üzerinden şekillendirmek istediğini söyleyebiliriz. Ancak, imkanların yetersizliği ve sunulan imkanların zaman zaman muhacirler tarafından suiistimal edilmesi Osmanlı Devleti'nin bu çizginin dışında hareket etmesine neden olmuştur.

Nogaylar'ın iskânı ile ilgili incelediğimiz belgelere dayanarak söyleyebileceğimiz iki tane temel politikası vardır. Bunlar;

a-Mümkün mertebe boş arazilere yerleştirme,

b-Üretici konuma getirme ve toplumsal entegrasyonu sağlama.

Bu iki politika meclisten çıkan bir takım kararlar doğrultusunda

⁴⁸⁰ A.MKT.NZD.381-55, "...irade bulunduğu üzere Sivas tarafında muhacirînin cemî'yyeti tekessür idüib ve Urfa ve Diyarbakır eyaletlerinin havası i'tidal üzere olub emr-i iskânlarından vakt-ı şitada dahî su'ubet olmamak cihetle muhacirîn-i mevrude-i mezkurenin ve bundan sonra vürûd ideceklerin yanlarına birer söz onlar zabtiye terfikiyla ve vali ve mutasarrıflarına tahrirat izbarıyla zıkr olunan Urfa ve Diyarbakır taraflarına ba'zılarının dahî Van eyaletinin münasib mahallerine sevk ve tısyar..." görüldüğü üzere Sivas'ta muhacir sayısının artması üzerine, kış bastırdığı için havası daha sıcak olan ve kış mevsimi de olsa iskânın zor olmayacağı bir yer olarak Urfa ve Diyarbakır'a gönderilmişlerdir ve bu önceden planlanmış stratejik bir karar olmayıp, ihtiyaçlara göre üretilmiş bir çözümdür.

uygulanmıştır. Bunlar genellikle planlı olmayıp, zamanla ihtiyaca binaen çıkan ancak mümkün mertebe adil bir şekilde herkese uygulanmaya çalışılan kararlardır.

Bu kararlar uygulanırken Osmanlı Devleti'nin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu da kabilelerin ve özellikle de ailelerin parçalanmamasına özen gösterilmesidir. Mümkün mertebe kabileleri bir eyalette toplamıştır. Hepsine müstakil köyler kurup yerleştirememişse de aynı eyalet içinde dağıtarak iskân etmeye çalışmıştır. Daimi İskân Yerleri başlığı altında detaylarını vereceğimiz üzere Canboyluk kabilesi, Adana ve Karaman eyaletleri dahilindeki, Çukurova, Misis, Ceyhan Nehri, Kırşehir, Malya Çölü, Çiçek Dağı çevresindeki kaza ve köylerde iskân edilirken, Yedisan ve Bedišköl (Bediškul) Ankara'da Haymana ve çevresinde iskân edilmişlerdir. İlk gelen gruplarda bu şekilde yerleştirilir sonraki gelenler, talepleri doğrultusunda "akrabaları yanında iskân edilmek üzere" gönderilmişlerdir. Akrabaları, aile fertleri ve köleleri ile ayrı ayrı gruplarla gelip, ayrı yerlere gönderilenler olmuştur. Bunlara ait arzuhal⁴⁸¹ değerlendirilerek beraberlikleri sağlanmıştır.

⁴⁸¹ A.MKT.UM.463-67, Adana'da iskân edilmek üzere gönderilen kabilenin içinde Abdülga^{ff}ar Efendi ve kardeşleri her nasılsa darsaadette kalırlar ve Mihaliç'te iskân edilirler, kardeşlerinden ikisi Adana'ya gider. Onların arka arkaya vefatı sonunda çoluk çocuğu sefalet^e düşer. Bu çocukların Mihaliç'e getirilmesi için izin talebi içeren bir arzuhal^{dir}. A.MKT.UM.497-31, Karahisar-ı Sahip'te iskân eden Nogay Salih, Seres'e gönderilen muhacirler arasında 4 kölesi olduğunu ve bunların kendisine verilmesini talep etmiş, durumun hukuki olarak değerlendirilip gereğinin yapılması emri çıkmıştır.

a. Nogay Muhacirlerinin Boş Yerlere İskân Edilmesi

Nogaylar'ın boş arazilere iskân edilmesi ile ilgili Osmanlı Devleti'nin bazı uygulamalar üzerinde ısrarla durması dikkat çekicidir. Bu uygulamalar çoğunlukla muhacirlerin sefaletе düşmesini engellemeyi amaçlar niteliktedir. Bunlar;

- Liman şehirlerinde ve geçici iskân yerlerinde bekletilmeden daimi iskân yerlerine gönderilmeleri
- Araba ve navlun ücretlerinin ödenmesi
- Boş arazilerin önceden tespit edilmesi
- İskana kadar yevmiye verilmesi
- Hane inşası
- Halk yardımlarıdır.

i. Liman Şehirlerinde ve Geçici İskân Yerlerinde Bekletilmeden Daimi İskân Yerlerine Gönderilmeleri

Belgelerin geneline yansıyan bir çaba vardır ki; gelen muhacirlerin geçici iskân yerlerinde bekletilmeden en kısa sürede daimi iskân yerlerine gönderilmeleri ve daimi iskânın gerçekleştirilerek, yer değiştirmelerin önlenmesi.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu konusunda açıklamaya çalıştığımız üzere, bütçe açıkları, hazine de nakit bulunmaması, muhacirlerin sayılarının çok olması ve navlun ücretlerinin bile ödenememesi, her geçen gün biriken ve verilemeyen yevmiyeler gibi nedenlerden dolayı muhacirler sefaletе düşmüşlerdir. Durumlarının daha da kötüye gitmemesi ve ihtiyaçlarının mahalli idarelerden karşılanabilmesi için İstanbul'da bekletilmelerinden se vapur temin edilerek gönderilmeleri için çareler aranmıştır geçici iskân bölgelerinde yada yerleşecekleri yerlerin tespiti, hanelerin inşa edilmesi süresince vilayet merkezlerinde beklemelerinin daha iyi olacağının

belirtildiği belgede de⁴⁸² görüleceği üzere bir an önce kesin iskânın gerçekleşmesi için bütün imkanlar seferber edilmiştir.

“Taraf-ı Sami-i Hazret-i Kapudaniye, Ma’rus-i Çakerleridir ki

Nogay muhacirlerinin li-eclü’l-iskân bir an evvel Adana’ya i’zamları lazımeden ise de irsal ve ihraç olacakları Mersin İskelesinin sapa bir mahall olub daima vapur bulunamadığı şehir-i emanet behyesiyle olunan muhabereden anlaşıldığından bunların bir an evvel mahal-i iskelelerine vüsûli burada ikametlerinden hayırlu olacağından muhacirîn-i mumaileyhi mezkur iskeleye götürmek üzere tersane-i âlî vapurlarından bir büyücek vapurun te’mini ve i’tası meclis-i âli- i Tanzimat karar-ı mezakiratından bulunmuş ve keyfiyet-i emanet müşarü’l-behaya bildirilmiş olmağla ol vechle icray-ı icab hususuna hümem-i âlî-i daveraneleri derkâr buyurulmak babında emr ü irade hazret-i minlaü’l-emrindir 3 rebiülahir 276

Ma’ruz-ı Çaker-i Kemineleridir ki

muzadd-ı iş’arı âlî-i sadaret penahileri rehin-i ikan-ı acîzi olub muhacirîn-i merkumenin mevcûdı dört bin yetmiş iki nüfus olub bundan altı yüz neferinin devletlü İlhami Paşa hazretlerinin yarınki güne hareket idecek vapuruna ve bin sekiz yüz neferinin dahî hazine-i hassa-i şahane kumpanyası vapurlarından işbu penşcembe günü gidecek vapurun erkabıyla i’zamu mukarrer bulunmağla şehir emini.....?.naşi izzetlü Asım Beğ tarafından bey’an olunmuş ve bu halde geriye kalacak bin altıyüz bu kadar neferin dahî bahr-ı siyah canibinde bulunub bir kaç güne kadar

⁴⁸² A.MKT.NZD.294.22, Belgenin orijinali için bkz. Ek B- Belgelere

vürûdı mâmül olan Malakof vapur-ı sefine-i hümayununa vaz ile gönderilmesi mîr-i muma-ileyh ile kararlaştırılmış olacağı meclis-i bahriyede ifade olunmuş olmağla olbabda emrî ferman hazret-i veliü'l emrindir 5 rebiülahir 276”

İki yıl sonrasına ait 4 Cemazielevvel 1278 (7 Kasım 1861) tarihli belgede⁴⁸³ de durumun değişmediğini görürüz.

“...Trabzona gelmekde olan muhacirînden cend rûz mukaddemce vürûd iden yedi yüz bu kadar nüfusun akraba ve taallukatları Sivas’da bulunmak ve mevsim-i şita tekrib itmek cihetiyle istihsal irade-i aliyeye kadar burada iskân oldukları halde ilerüde düçar-ı sefalet olacaklarından başka burada bir müddet suret-i te’hirleri bir takım masarîf-ı za’ide vuku’atı istizam ideceğinden nüfus-ı mezkurenin bila te’hir iktiza iden navul-ı vapurları i’ta olunarak Sivas’a gönderilmek üzere Samsun iskelesine i’zam olundukları...” şeklinde Sivas’a gönderilmelerinin burada beklemelerinden daha hayırlı olacağı düşünülerek, Samsun’a ulaştırılmaları için gerekli navlun ücretinin bir şekilde temin edilmesi, Trabzon’da kaldıkları müddetçe masrafların, içinden çıkılmaz bir hal alacağı endişesi açıkça görülmektedir.

Muhacirlerin büyük bir kısmı, kış mevsimi başlarken gelmiş ve bu ani yoğunluk nedeniyle kalacak boş han bulunmasında yaşanan sıkıntılar, muhacirlerin seri bir şekilde iskân için gönderilmeleri aciliyetini doğurmuştur.

“...bunların üzerine gelenler olur ise gerçe daha bazı hanlar var isede oralarda tüccar ve sarraf ve esnaf ikamet iderek halbuki onların ihracı hakkında imkan olmadığından dolayı şu mevsim-i şitada birden bire barındırılmaları için ne rütbe sarf-ı mesai olursa kar itmeyeceğinden o halde daha ne gibi ebniye-i mevaki’i

⁴⁸³ A.MKT.NZD.381-55,

bunların ikamesi lazım geleceğinden acelelen istizanına mecbur olduğum misillü bir tarafdan dahî tavîn buyurulacak mahallere ivaller için i'zamları esbâb-ı seri'asının istihsali ihtarına mübaderet eylediğim ali-i seraskerileri buyuruldukda her halde emr ü ferman hazret-i minlaül emrindir 24 cemaziyelevvel 276”

Muhacirlerin içerisinde çok sayıda kadın, çocuk ve hastaların bulunması,⁴⁸⁴ oldukça kalabalık olan muhacirler arasında salgın hastalıkların başlaması, zor durumdaki insanları daha da perişan etmiştir. Bir kısmını verdiğimiz bu belgede⁴⁸⁵ de görüleceği üzere çözüm mümkün olduğunca en kısa sürede muhacirlerin daimi iskân yerlerine ulaştırılmasıdır.

“Atufetlü Efendim Hazretleri

Bir müddetden berü dersaadete gelmekde olan Çerkes ve Nogay muhacirlerinden el-hâletü hâzihi burada on dört bin nüfusdan ziyade bulunub içlerinde tifüs⁴⁸⁶ gibi hastalık dahî zuhur itmekde bulunduğu

⁴⁸⁴ A.MKT.UM.365-59, A.MKT.NZD.381-55,

⁴⁸⁵ İ.MMS.18-762

⁴⁸⁶ Tifüs Hastalığı, Riketsiya cinsi mikroorganizmalar tarafından meydana getirilen bulaşıcı bir hastalık olup Hapishane humması, gemi humması, kamp humması ve bit tifüsü olarak da adlandırılır. Hastalık, bitlerle ya da fare pireleriyle taşınır. Kalabalık, kıtlık ve yoksulluğun hüküm sürdüğü bölgelerde bu hastalık salgın hâle dönüşür. Genellikle soğuk havada başlar. Savaş çıktığında ve kıtlık görüldüğünde, hemen kenar mahallelerde, toplama kamplarında, hapishanelerde ve sığınaklarda yayılır. Brill hastalığı, fare pireleri ile bulaşan endemik tifüs, kenelerle bulaşan kayalık dağlar lekeli humması, Q humması, Tsutsugamuski hastalığı (tropikal tifüs) gibi tifüs çeşitleri sayılabilir. Epidemik tifüs veya Brill hastalığı insanlara bitlerle geçer. Deride ekzantemler yaptığı için ve salgınlara neden olduğu için epidemik tifüs denir. Doğu Avrupa’da, Asya’da ve Kuzey Afrika’da görülen bit tifüsü salgını, bitler yoluyla yayılır. Giyecekte ya da yatakta kurumuş olan bit pislikleri, aktif riketsiyaları üzerlerinde aylarca barındırabilirler ve bu hastalığın yayıldığı merkez hâline gelebilirler. Tifüs

cihetle evvel be evvel bunların iskân olunacakları mahallere i'zam olunmaları lûzumu meclis-i Sıhhiyye tarafından dahî beyan ve ifade olunmuş ve evvel bahar dahî gün begün tekarrüb itmekde bulunmuş idüğünden muhacirîn-i merkumenin ne kadar hane ve nüfus ve kabileden ibaret olduğunu ve li-eclü'l-iskân kangı mahalleri istediklerini mübeyyin komisyon ma'rifetiyle bir defteri yapıdırılıb meclis-i hass-ı vûkelâda dahî der-miyan müzakere ve icab-ı hal mütâlaa olunarak bunlardan Adana ve Kütahya ve Mihaliç ve Çorlu'ya gitmek isteyenlerin heman şimdiden gönderilmeleri ve Ankara ve Konya taraflarını taleb idenlerin mezkur maksudlarına yaklaşıp olmak üzere hirasetleri olan Bursa ve İzmid ve Eskişehir caniblerinde münasib karaya izamlarıyla muvakkaten yerleşdirilmeleri kabil-i mümkün olduğundan heman münasib vapurlara erkaben münasebet-i mevkiyesi olan iskelelere çıkarılmaları esbabının istihsali için keyfiyetin komisyona havâlesi... şeklinde sorun çözülmeye çalışılmıştır.

salgınları, en sık olarak kışın ve ilkbaharda görülür. Çünkü bitlerin yaşamasına elverişli bir ortam vardır. Kalın giysiler ve havanın soğuk olmasından dolayı sık banyo yapamama, bitlerin yayılması için ideal ortamı oluşturur. Brill hastalığı salgın olan memleketlerden göç eden ve portör denilen kimseler arasında yaygındır. Endemik tifüs: Etkeni Riketsiya mooseri, farelerden insanlara bulaşır. Hastalığa sıçan tifüsü de denir. İnsanlara, hastalıklı pirenin ısırması yoluyla, pire pisliğine ya da fare pisliğine bulaşmış besinlerin yenmesi ile geçer.

<http://www.boyutpedia.com/default-ID~1321~aID~43473~link~t%C4%B1fus.html>

Fehmi Tabak, "Döküntü ile Seyreden Enfeksiyon Hastalıkları", Cerrahpaşa İç Hastalıkları, Medikal Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. ?

Sadece İstanbul'da bulundukları sürede değil, daimi iskân yerlerine gidişlerinde kendileri için uygun yer ayarlanması, ev inşası vb. hazırlıkların uzaması yevmiyelerini düzenli alamamaları sonucu sefaletе düşmeleri, kabile ve takımlarından ayrı iskân edilenlerin, onların yanına giderek bu durumdan kurtulabilecekleri fikrini doğurmuş, birlikte iskân taleplerine neden olmuştur. Bu durumu boşuna, ikinci bir masraf olarak gören Osmanlı Devleti bu taleplerde küçük gruplar ise olumlu yaklaşmış ancak kalabalık guruplar için bir an evvel bulundukları mahallerde iskân edilmeleri şeklinde cevap vermiştir.

“İzmid Kaimmakamı Saadetliü Mustafa Ârif Efendi Hazretlerine, saadetliü efendim hazretleri

Nogay muhacirlerinden olub li-eclü'-iskân bundan mukaddem ol-tarafa i'zam kılınmış olan on beş hane yetmiş nüfusun zaruret ve sefaletе düçar olduklarından ve mutaallikatları mukaddema Konya ve Kırşehri taraflarına sevk ve iskân itdirilmiş olduğundan bahisle bunların dahî oraya nakl ü i'zamları muhacirîn-i merkume vekili İdris Efendi tarafından ba arzıhal istid'a olunmuş ve muhacirînin bir mahalden diğer mahale nakilleri bir takım mesarif-i za'ideye muceb olacağından ve bir an akdem iskân ve ivalleri ise lazımeden ta'limat ahîre iktizasından olarak münasib arazi bulunduğu halde heman iskân ve ivalleriyle husûl-i refah huzurları istikmaline öyle iskâna elverişli arazi-i halîya bulunmadığı halde istid'a olunduğu vechle Konya ve kırşehri taraflarına i'zamlarıyla haklarında muavenet-i lüzumunun ifasına himmet eylemeleri siyakında şukka terakkîm

kılındı 27 şevval 277”⁴⁸⁷

Bu belgede de görüleceği üzere Osmanlı Devleti’nin yer değiştirmelere sıcak bakmadığını söyleyebiliriz. Bunun temel nedenleri toplumsal düzenin bozulacağı ve halkın rahatsız edileceği⁴⁸⁸ endişesinin yanı sıra iskânı gerçekleşmiş muhacirlerin yeniden başka bir yere iskân edilmeleri için yapılması gereken masraflardır. Kengiri’ye gönderilen muhacirler “...*oranın ab-u hevasıyla imtizâc idemediklerinden ve arazi-i hasenenin darlığından bahisle Urfa sancağında iskân itmek istidasında bulundukları bu kere komisyon-ı mahsusandan ifade olunmuş ve mesarif-i naklieleri kendü taraflarından tesviye olunmak üzere ol-vechle oraya nakilleri bi’t-tensîb keyfiyet Kengiri kaimmakamına yazılmış...*”⁴⁸⁹ olduğu üzere nakliye masraflarının kendilerince karşılanması durumunda istedikleri yere gitmelerinin sorun olmadığı görülmektedir. Bu da mali sıkıntıların iskânda ve yer değiştirmelerde belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Önceki bölümde de açıkladığımız üzere, Nogaylar’ın arzuhallere yansıyan taleplerine baktığımızda bu arzuhallerin çoğunluğunun akrabaları yanında iskân etme isteği üzerine yazıldığını, bir kısmının ise iskân yerinin havasına uyum sağlayamamaları veya yeterli arazi olmaması ve geçim sıkıntısına düşmeleri nedeniyle yazıldığını görüyoruz. Arzuhallere verilen cevaplardan Osmanlı

⁴⁸⁷ A.MKT.UM.471-18, Belgenin orijinali için bkz. Ek B-Belgelere. Bu konuya örnek olacak diğer belge, A.MKT.UM.480-73,

⁴⁸⁸ Balıkesir müftüsü Ali Efendi’nin halktan gelen şikayetleri araştırıp, sorunları gidermek için bölgede dolaştığı ve mürur tezkiresi olmayan gerek yolcu gerek serserilerin men’ edilmesi hususuna dikkat edilerek, Nogay ve Kırım muhacirlerinin iskânı ile ilgilendiğini belirtilmiştir.

A.MKT.UM.490-80, A.MKT.MHM.191-76,

⁴⁸⁹ A.MKT.MHM.191-76,

Devleti'nin bu kararda çok katı olmadığını mümkün mertebe muhacirlerin memnuniyetini istediğini söyleyebiliriz. Taleplerin çoğunluğu, muhacirler henüz geçici iskân yerlerinde iken yapıldığı için olumlu karşılanmıştır. Reddedilenler ise ya iskân edildikten sonra gelen talepler olması hasebiyle ve şimdiye kadar yapılan yardım ve harcamaların boşa gideceği belirtilerek reddedilmiş yada muhacirlerin geri dönme fikriyle Rusya'ya yakın yerleri talep ettikleri düşünülerek reddedilmiştir.

“Nogay muhacirlerinden ve Peştöğ kabilesinden olub mukaddemce li-eclü'l iskân Karahisar-I Sahib sancağına izam olunmuş olan yüz yirmi beş hane yevmiyeleri kat' olunmuş olmak hasebiyle zaruret ve sefaletle girifdar olduklarından ve orada iskânlarına kaft arazi olmadığından bahisle kendülerinin Kars sancağı veyahud Hasan Kal'ası tarafına nakl u iskânları hususuna dair Hocaları Can Beğ tarafından komisyona ita olunan arzual manzur-ı meali-nüşur hidiv-i azîmîleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılındı bunlar sebatsız takımından olub Kars ve Hasan Kalesinin dahî re'y hududda bulunması cihetle şayed oraya kadar kendülerini taşıdub bilahire Rusya'ya savuşmaları mülahazadan gayr-ı ba'id olduğundan bunların yine Karahisarda iskân ve ivalleri ve bu suret mümkün olmadığı halde Malatya gibi bir münasib mahalde izamları hususunun devletlü Hafız Paşa hazretlerine havale buyurulması münasib olacağı komisyonca tezkire kılınmış olmastyla muvafık-ı rey ve irade-i ali-i cenab vekâlet penahileri buyurulur ise ol-babda emr ü ferman hazret-i veliül emrindir”⁴⁹⁰

Olumlu bakılan durumlarda ise belirleyici unsur talep edilen yerde boş

⁴⁹⁰ A.MKT.NZD.356-75, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgeler'e

arazinin olup olmadığıdır.⁴⁹¹ Çoğu zaman bu isteklere toplu iskâna uygun yer olmadığı gerekçesiyle, muhteliten veya müteferrikan iskân şeklinde cevap verilirken, boş yer olduğu ve masraflarının karşılanabildiği durumlarda izin verilmiştir. Özellikle de ilk gelen guruplara beğendikleri yerlere iskân edebileceklerini ifade eden belgeler⁴⁹² önceleri yeterli boş arazi bulmanın kolaylığını gösterir niteliktedir.

*“Makam-I Ali Cenab-I Vekalet-Penahiye, Ma’ruz-ı çaker-i kemineleridir ki Nogay muhacirlerinden ve Canboyluk kabilesinden olub li-eclü’l-iskân Drama sancağına sevk ve i’zam kılınub Bosna karalarda müteferrikan iskân itdirilmiş olan altmış dört hane üç yüz nüfus liva-i mezkur civarında vaki Kömürcan Adası ve Gümülcine canibinde mer’a ve arazi-i haliya miri bulunduğundan buralara hanelerin bina ve inşasıyla müctemi’an iskân ve ivallerine dair muhacirîn-i merkum taraflarından dersaadete gelmiş olan Şevki ve Aslan ve Bavbek taraflarından i’ta olunan mezkura meşmûl-ı manzur-ı alî hidiv azamileri buyurulmak üzere leffen takdim ve piş-gâh ali-i cenab-ı vekalet penahileri kılınmış ve mahall-i mezkura fil-hakika arazi-i haliyyadan ise iskân ve ivallerine muvafık hal olacağından emir name-i samî hazret-i sadaret penahilerinin tastîr buyurulması tezkire kılınmış isede hanelerin inşası masârıfı keyfiyeti mücerret re’y ve müsaade-i aliye-i daver-i ekremilerine münut mütevakkıf bulunmuş olmağın olbabda emrî ferman hazret-i veli’ül-emrindir 6 Zilka’de 277”*⁴⁹³

⁴⁹¹ A.MKT.NZD.356-75, A.MKT.NZD.352-56, A.MKT.MHM.224-80, A.MKT.MHM.191-76,

⁴⁹² A.MKT.UM.401-97, A.MKT.NZD.352-56

⁴⁹³ A.MKT.NZD.354-90. Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgeler’e .A.MKT.MHM.221-68.

Öte yandan muhacirlerin, İstanbul ve Karadeniz’de ki limanlardan daimi iskân yerlerine doğru başlayan yolculuklarında yanlarına mümkün mertebe görevli memurlar verilmişse de, gerek geçici iskân yerlerinde gerekse yolculukları sırasında uğrayacakları yada geceleyecekleri yerlerde sıkıntıya düşmemeleri için iskân yerinin yöneticisine yazılan yazının bir nüshası da yoldaki ilgili yerlerin vali, kaymakam ve mutasarrıflarına yazılmıştır. Yöneticiler durumdan haberdar edilmişler ve muhacirler daimi iskân yerlerine ulaşınca dek rahat yolculuk yapmaları için gerekli şeylerin temin edilmesi emredilmiştir. Muhacirlerin “aciz ve garibü’ d-diyar kimseler” oldukları vurgulanarak, içlerinde itibarlı olanlarının, yürümeye gücü olmayanların ve bulunan eşyalarının taşınması için araba ve bargir temini, yevmiyelerinin ve yemekliklerinin verilmesi üzerinde hassasiyetle durulmuştur.⁴⁹⁴

ii. Araba ve Navlun Ücretlerinin Ödenmesi

Osmanlı ekonomisi konusunda detaylarını verdiğimiz üzere navlun ödemeler oldukça yüklü bir meblağa ulaşmasına rağmen Osmanlı Devleti muhacirlerin navlunlarını ödeme konusunda hassas davranmıştır. Vapur bulup da gelebilenlerin navlunlarını ödemiş, gelemeyenlere, Karadeniz’in kuzeyindeki limanlardan alınması için vapur göndermiştir. Daha sonra gelecek muhacirlerin taşınmasında sorun yaşanmaması için nakit sıkıntısına rağmen kumpanyalara olan borcu, hazineden öncelikli olarak ödemeye itina göstermiştir. Bir şekilde kendi imkanlarıyla Karadeniz sahilindeki, Osmanlı topraklarına çıkabilen muhacirlerin İstanbul’a getirilmesi,

⁴⁹⁴ A.MKT.MHM.209-45, A.MKT.NZD.291-2, A.MKT.NZD.288-14, A.MKT.NZD.356-75, A.MKT.UM.370-45, A.MKT.UM.400-37, A.MKT.UM.433-8, A.MKT.UM.365-59, A.MKT.UM.365-78

genellikle muhacirlerin ulaşabildikleri Sinop, Trabzon ve Samsun gibi liman şehirlerinin mal sandıklarından⁴⁹⁵ navlun ücretleri ödenerek gerçekleşmiştir. Yine İstanbul'dan Konya, Adana, Dobruca ve Sivas'a iskân edilmek üzere gönderilenler, kara yoluyla uzun ve meşakkatli bir yolculuk yerine mümkün mertebe, iklim şartları el verdiği sürece, deniz yoluyla Mersin, Antalya, Varna, İzmit ve Samsun limanlarına gönderilip, buradan arabalarla aktarılmışlardır. Araba ücretleri şehirlerin mal sandıklarından yada muhacirlerin aktarıldıkları şehir halkının bağışlarıyla karşılanmıştır. Aşağıdaki tabloda da örneği görüleceği üzere incelediğimiz belgelerde, halkın karşıladığı araba ücretleri “...bir hizmet-i müftehire olmak üzere kendü hahişleriyle terk ü teberrü...” olunmak üzere verilmiş ve mutasarrıflar tarafından merkeze yazı ile bildirilmiştir.

Çorum,Hacı-Hamza'dan Saz kazasına giden Nogaylar için ⁴⁹⁶	1050 guruş	Bölge halkı tarafından verilmiştir.
Merzifon'dan diğer kazalara giden Nogaylar için ⁴⁹⁷	21774 guruş	Bölge halkı tarafından verilmiştir.
Amasya'dan Hacıköy'e giden Nogaylar için ⁴⁹⁸	18249 guruş 8904 guruş 18173 guruş	Hacıköy halkı vermiştir Mecidözü halkı vermiştir. Gelengiras halkı vermiştir.
Amasya'dan Zaltan-Zünnun'a? Giden Nogaylar için ⁴⁹⁹ (amasya'dan 8saat uzaklıkta)	7000 guruş (250arabanın ücreti)	Bu kaza halkı tarafından Verilmiştir.
Amasya'da iskân olan Nogaylar için ⁵⁰⁰	33418	Havza halkı tarafından verilmiştir

⁴⁹⁵ A.MKT.DV.146-1,

⁴⁹⁶ A.MKT.UM.458-74, A.MKT.UM.460-13,

⁴⁹⁷ A.MKT.MHM.211-83,

⁴⁹⁸ A.MKT.MHM.214-30,

⁴⁹⁹ A.MKT.UM.459-22,

⁵⁰⁰ A.MKT.MHM.260-64,

Amasya'dan Gümüş kazasına Giden Nogaylar için	2914 guruş	Gümüş Kazası halkı tarafından verilmiştir.
Amasya'dan diğer kazalara giden Nogaylar için ⁵⁰¹	12759 guruş	
Amasya'dan Turhal'a giden Nogaylar için	9366 guruş (223 araba)	Gelengiras halkı tarafından verilmiştir.
Turhal'dan Çorum'a giden Nogaylar için	7035 guruş (201 araba)	
Turhal'dan Mecidözüne giden Nogaylar için ⁵⁰²	1848 guruş (88 araba)	
Amasya'dan Zeytun'a giden Nogaylar için ⁵⁰³	6247,5 guruş (85 araba)	Kaza halkı tarafından verilmiştir.
	7841 guruş (290 araba)	Başka bir kaza halkı tarafından verilmiştir.
Amasya'dan Varay'a (8saat) giden Nogaylar için	120 araba	TOPLAM 200 araba Bölge halkı tarafından verilmiştir.
Amasya'dan Turhal'a (12 saat) giden Nogaylar için	50 araba	
Varay'dan Zile'ye giden Çerkesler için	30 araba	
Amasya Hacıköy'den Osmancık'a kadar(8 saat)	8904 guruş (318 araba) 669guruş15para nan-ı aziz bedeli	Hacıköy halkı, Müslim, gayr-i Müslim ahali, tarafından karşılanmıştır.
Hacıköy'den Osmancık'a (8 saat 300 kişi)	3220 guruş (115 araba)	Amasya mal sandığından karşılanmıştır.
Hacıköy'den Osmancık'a (8 saat 150 kişi)	? guruş (75 araba)	Amasya mal sandığından karşılanmıştır.
Hacıköy'den Osmancık'a(8 saat350 kişi)	3584 (128 araba)	Amasya mal sandığından karşılanmıştır. ⁵⁰⁴

iii. Boş Arazilerin Tespit Edilmesi

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının temelini oluşturan esas dayanağın; “Muhacirlerin boş arazilere yerleştirilmesi”⁵⁰⁵ olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti, boş arazilerin tespit edilmesi, buralara muhacirlerin yerleştirilmesi, ziraat ve hayvancılık öğretilerek üretime geçilmesi ile bir yandan yurtsuz insanlara yurt temin

⁵⁰¹ A.MKT.NZD.350-16, A.MKT.MHM.214-29,

⁵⁰² A.MKT.UM.458-44,

⁵⁰³ A.MKT.UM. 457-79, A.MKT.UM.455-37,

⁵⁰⁴ A.MKT.UM.461-81,

⁵⁰⁵ A.MKT.NZD.352-92,

ederken yardım ederken insani ve dini yükümlülüklerini yerine getirmiş olacak öte yandan ıssız topraklarını şenlendirerek, oldukça kalabalık bir nüfusu üretime katmış olacaktır.

Nogaylar'ın Anadolu'daki dağılımında Konya, Adana ve Ankara çevresinde yoğunluk görüyoruz. Yoğunluğun bu bölgelerde toplanmasının belgelere göre iki temel cevabı vardır; boş arazilerin bulunması ve Rusya sınırına uzak olmasıdır.⁵⁰⁶

İskânın seri bir şekilde gerçekleşmesi ve kalabalık nüfusların iskânlarının sorunsuz yapılması amacıyla, onlara yolculuk boyunca eşlik edecek ve boş arazilerin tespitini yapacak memurlar görevlendirilmiştir. Bu memurlar Anadolu'da, Adana, İzmit, Kütahya ve Muğla gibi muhtelif yerlere giderek arazi tespitinde bulunmuşlar ve buradaki arazilerin ne kadar nüfusa yeterli olacağına dair bilgiler haritalar ve layihalar hazırlayıp sunmuşlardır. Başlangıçta gerek muhacirler açısından gerek mahalli idarelerin iskânı hızlandırmaları açısından oldukça anlamlı görünen bu uygulama, görevlendirilen memurların birkaç kişi ile sınırlı kalması nedeniyle Konya çevresinde işlevsel olmamıştır. Çünkü, sancağa gönderilen bir iki kişinin çok sayıdaki kaza ve köyleri gezerek tespitte bulunması çok zaman alacaktır ve bu süre zarfında kalabalık nüfusların onları beklemesi ihtiyaçlarının karşılanmasında yaşanan sorunları⁵⁰⁷ daha da artıracaktır.

“...Konya eyaleti yedi sancak gayr-ı az nevahî doksan bu kadar kazadan müretteb bir eyalet-i cesîme olub pek çok arâzi-i haliya bulunduğundan şukka-i mahlûl olmuş ferağ ve intikal itmemiş haylice arazi ve bağ bahçe

⁵⁰⁶ A.MKT.MHM.224-80, Geri dönmek isteyenlerin olması nedeniyle Osmanlı böyle bir uygulamaya gitmiştir. Konu örnekleriyle Yaşanılan Sorunlar başlığında incelenecektir.

⁵⁰⁷ A.MKT.UM.399-6,

dahî bulunub henüz icabı icra olunmadığına ve bunun ba-hakk ?tahriri ve arazi-i miriye ve efkafın tefrikiyle nizam-ı seniyyesine tatbikan müzayede olunarak taliblerine ihalesi icra buyurulduğu halde canib-i mîrîcün varidat-ı külli hasıl olacağı der-kar bulunduğuna ve eyalet merkumeye şehriye iki bin guruş maaşla Galib Efendi arazi me'muriyetiyle gelmiş isede efendi-i muma ileyh bu işde ma'lumat-ı kâmilesi olmadığından ve olsa bile bir nefer memurun her bir kaza ve sancağı geşt ü güzâr idüb salefü'l-beyan ferağ ve intikalat mahlulat u haliyanın icabını icra itmek akl olur şeye muhtac olub ol-vakte değin ol-emrde icra kılınan kaza ve sancakda yeniden bir haylice ferağ ve intigalat ve mahlulat zuhura geleceği bedidar idüğüne ve yalnız bir me'murun bi-hak ifay-ı me'muriyet idemeyüb ...” şeklinde durum merkeze bildirilmiştir.

17 Zilhicce 1275 tarihli belgede⁵⁰⁸ ise Çerkes ve Nogay muhacirleri için ihtiyaç duyulan boş arazilerin temin edilmesi amacıyla, Muğla civarındaki Balat Ovasının geniş, verimli ve havadar olduğu haberlerinden dolayı gerçek durumu yerinde kontrol ederek boş alanların bir haritasını çıkarmak üzere, daha önce Hüdavendigâr Eyaletinde boş arazi keşfi yapmış olan erkan-ı harbiye kolağalarından Tevfik Efendi'nin harcırahının verilerek bu bölgeye gönderilmesi uygun görülmüştür. Tevfik Efendinin Bolat ovasında yapmış olduğu, bu boş miri arazileri keşif görevi için; 180 saatlik mesafeye saat başına 14 guruştan 2520 guruş harcırah, oda geceleme ücreti 11 gün için 8 guruştan 88 guruş +64 guruş geri dönüşte toplam 152 guruş, kaza ve köylerde oda ücreti, 5 guruştan 23 gün için 115 guruş ve yanına görevlendirilen refakatçi atlı arabaya verilen 26 gün, günlük 9 guruştan 234 guruş+

⁵⁰⁸ İ.DH.438-28917,

süvariye 50 guruş olmak üzere 284 guruştur. Bunların tamamı 3071 guruş olmuştur ve hazineden karşılanmıştır.⁵⁰⁹ Hazineden karşılanması bu işe verilen ehemmiyeti ve işin aciliyetini göstermektedir.

22 Zilhicce 1275 tarihli belgede⁵¹⁰ 15 ve 30 hanelik Çerkes grubu ile Nogaylar'ın 640 nüfusluk bir grubunun müstakil bir köy olarak iskân edilebilmesi için bazı eyaletlerde boş yer aramak üzere erkan-ı harbiye zabiti Ali Remzi Efendi ve zabitler görevlendirilmiştir. Bu zabitler inceledikleri yerlere ait harita ve layihalar hazırlamışlardır. Hazırlanan bu rapora göre; üç beş hane olarak mevcut köylere iskânı kabul etseler her yerde bu kadar boş yer olduğu ama muhacirlerin müstakil köy isteğinde ısrar etmeleri üzerine Çerkesler'e yetecek büyüklükte Kütahya ve çevresinde boş yer bulunduğu, ama Nogaylar için yeterli büyüklükte boş arazinin bu bölgede olmadığı belirtilmiştir. Yine bu layihalara göre; Adana eyaleti dahilinde iki üç tane uygun yer vardır. Havası mutedil, akarsuları bol ve toprakları verimli yerlerdir. Nogay muhacirleri müstakil köy şeklinde olacağı için buraya iskân edilmeyi kabul etmişlerdir.

15 Muharrem 1276 tarihli belgede⁵¹¹ Çukurova'da iskân için Adana'ya gönderilen muhacirlere eşlik etmek üzere Kolağası Tevfik Efendi'nin muhacirlerle birlikte Adana'ya gönderildiğini görüyoruz.

Daha öncede söylediğimiz üzere muhacirlerin istedikleri yere iskân edilmeleri konusunda belirleyici temel faktör istenen yerde yeterli boş arazinin bulunmasıdır. Bu örnekte de görüleceği üzere “...Kengiri ve *Karahisar-ı Sahib sancaklarında*

⁵⁰⁹ İ.DH.448-29616,

⁵¹⁰ İ.DH.28847,

⁵¹¹ A.MKT.NZD.288-14

*yerleşmeyerek Sivas eyaletinde intihab idecekleri mahallerde iskânları ...”*⁵¹²
şeklinde boş arazi olduğu müddetçe iskân yerlerini seçmelerine izin verilmiştir.

Boş arazi konusunda Nogaylar ve Osmanlı Devleti, olaya farklı açılardan bakmışlardır. Osmanlı Devleti, 1860’larda içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve askeri bütün şartlarını zorlayarak kabul ettiği muhacirleri, hayatlarını kurtarıp, başlarının çaresine bakıp, kendi kendilerine yetebilecek hale gelmeleri için mümkün mertebe en az zayıatla yerleştirmek ve üretici yapmak istemiştir. Bunun için kabilelere yetecek sayıda hane yapılabilecek, ekilecek arazi ve hayvanlar için mer’ası olan büyüklükteki yerler Osmanlı Devleti için, boş arazidir. Muhacirler ise, 3000-4000 kişiyi bulan kalabalık nüfusların müstakil bir köy olarak birlikte yerleşebileceği ve geçimlerini sağlayacak, mera ve ekilebilir arazi varlığını kastetmişlerdir.

Öte yandan, Osmanlı Devleti’nin kalabalık nüfusların toplu iskânları konusunda endişeleri vardır, gelecekte bu kadar kalabalık nüfusların sorun çıkarmasından çekinmiş ve şimdiden tedbirli davranmak istemiştir.

Konya’ya gönderilenlerden “...*muhacirîn merkumenin sur’at-i iskânları emrinde her ne kadar sarf-ı mesâ’î olunmuş isede intihab olunan yerleri beğenmeyerek ve cümlesi bir mahalde iskân ve tavattîn kılınmak isteyerek alât-ı emrar-ı evkat itmekde oldukları ve ol-taraflara bunların cümlesini isti’ab edecek mertebe vâsî arazî bulunmadığı ve bulunsa bile hepsinin bir mahalde iskânları atide mahzurâtı mucceb olacağı cihetle bu babda tevcihle hareket olunmak lazım geleceği inha ve istizân kılınmış olmasıyla keyfiyet-i meclis-i alî-i Tanzîmat ledeü’l havale revîş-i hale nazaran muhacirîn merkume bir takım a’zar ve mahâzîr gayr-ı makbule melhuz ve irâd ile kemakan iskândan imtinâ itmekde olub halbuki mesbuk olan iş’ar*

⁵¹² A.MKT.MHM.232-32,

*hükümünce bunların ed'â ve muhalefetlerine bakılmayarak hemen mahalince tertîb ve intihab olunan mahallerde iskânlarına ibtidar ile içlerinden yine muhalefet iden olduğu suretde yevmiyelerinin kat'ıyla istedikleri mahallere gitmeğe me'zun...”*⁵¹³

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasını belirleyen unsurlardan bir diğeri muhacirlerin iskân sonrası ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı konusudur. İskân sonrası yaşamlarını devam ettirmeleri için eski alışkanlıkları yağma ve çapul ile geçimlerini sağlayan Nogaylar'ın köylerdeki boş ev ve arazilere dağıtılarak, halk arasına katılarak, halkın yardımının temin edilmesiyle sefalet düşmelerine engel olunmak istenmiştir. Öte yandan ziraatten anlamayan bu insanların ziraat ve hayvancılığa alıştırılarak, ziraat aletleri ve çift verilerek kendi geçimlerini sağlayabilecek hale getirilmeleri hedeflenmiştir.

Eğer ki toplu iskân yapılır ise Osmanlı Devleti, muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarını hazineden karşılamış, ancak serpiştirerek iskân etmiş ise bu giderleri halk yardımlarına havale etmiştir. Bu nedenle de muhteliten⁵¹⁴ iskân tercih edilmiştir. Eğer ki içlerinden sanat ve meslek sahibi olan var ise bunlar hemen değerlendirilerek şehir ve kasabalara yerleştirilmiştir.⁵¹⁵

iv. İskâna Kadar Yevmiye Verilmesi

Yapılan yardımlardan belki de en önemlisi ve önemi oranında eksikliğinde ve suiistimalinde de en çok sorunun yaşandığı yardım yevmiyeleridir. Muhacir iskân

⁵¹³ A.MKT.MHM.196-43,

⁵¹⁴ A.MKT.MHM.195-21, A.MKT.MHM.195-81, A.MKT.MHM.196-55, A.MKT.MHM.201-102, A.MKT.MHM.212-36, A.MKT.MHM.216-92, A.MKT.MHM.219-55, A.MKT.MHM.221-68, A.MKT.NZD.326-24,A.MKT.NZD.336-24, A.MKT.UM.440-80,

⁵¹⁵ A.MKT.UM.476-71,

politikasına göre, yevmiye verilecektir ancak neye göre, ne zamana kadar, kimlere ve hangi kaynaktan verilecektir?

Muhacirlerin Osmanlı topraklarına girdikleri günden itibaren daimi iskân yerlerine yerleştirilinceye kadar yevmiye verilecek,⁵¹⁶ iskân edilenlerin yevmiyeleri kesilecektir⁵¹⁷.

Belgelerin bir kısmında⁵¹⁸ iskân edilinceye kadar on beş yaşından yukarı olanlara yevmî 2 guruş, aşağı olanlara yevmî 1 guruş nan-ı aziz verilmesi, bir kısmında ise yevmî yarımşar kıyye nan-ı aziz veya bedelinin verilmesi öngörülmüştür. Bu durum bir karışıklık yada farklı uygulama anlamına gelmez. Belgelerden biri⁵¹⁹ bu konuya “...*mukaddema gönderilen muhacirînin beher nüfusuna yarımşar kıyye nan-i aziz **bedeli** olmak üzere ikişer guruş i'ta olunur iken...*” şeklinde açıklık getirmiştir. Belgelerin büyük bir kısmında⁵²⁰ ise “

⁵¹⁶ A.MKT.NZD.419-74,

⁵¹⁷ A.MKT.MHM.206-44,

⁵¹⁸ A.MKT.UM.365-59, A.MKT.UM.365-78, A.MKT.UM.393-25, A.MKT.UM.389-70, A.MKT.UM.471-12, A.MKT.UM.395-58,

⁵¹⁹ A.MKT.NZD.352-56,

⁵²⁰ A.MKT.NZD.323-50, A.MKT.NZD.323-55, A.MKT.NZD.325-29, A.MKT.NZD.325-68, A.MKT.NZD.324-8, A.MKT.NZD.324-29, A.MKT.NZD.323-36, A.MKT.NZD.325-69, A.MKT.NZD.326-24, A.MKT.NZD.327-10, A.MKT.NZD.327-18, A.MKT.NZD.327-80, A.MKT.NZD.327-85, A.MKT.NZD.327-92, A.MKT.NZD.336-67, A.MKT.NZD.336-24, A.MKT.NZD.329-53, A.MKT.NZD.328-79, A.MKT.NZD.328-70, A.MKT.NZD.328-44, A.MKT.NZD.328-33, A.MKT.NZD.328-29, A.MKT.NZD.328-27, A.MKT.NZD.336-32, A.MKT.NZD.335-61, A.MKT.NZD.335-94, A.MKT.MHM.194-83, A.MKT.MHM.209-45, A.MKT.MHM.219-55, A.MKT.MHM.195-21, A.MKT.MHM.222-40, A.MKT.MHM.222-57,

yedlerinde fukara pusulası olanlara yarımşar kıyye nan-ı aziz veya bedeli..” şeklinde sadece fakir olduklarını belgeleyenlere yevmiye verilmesi kararlaştırılmışsa da ilgili makamlardan *muhaçirlerin cümlesinin fakir olduğu*⁵²¹ yada *durumu iyi olanların tesbit edilemeyeceği*⁵²² cevabı gelmiştir. Ekonominin elverdiği müddetçe iskâna kadar bu şekilde yevmiye verilmiş ancak daha öncede belirttiğimiz üzere ekonomik sıkıntıdan dolayı gelen muhaçir sayısı arttıkça bu uygulamada sıkıntılar başlamış ve verilemeyen, biriken yevmiyeler gündeme gelmiştir. Bir süre sonra da “*muhaçirlerin yarısı fakir add olunmuş*”⁵²³ hatta “*muhaçirlerin üçte biri fakir kabul edilmiş*”⁵²⁴ ve “*yarımşar kıyye nan-ı aziz verilmiştir*”

İstanbul’dan gönderilen muhaçirlerin mümkün mertebe gidecekleri yere kadar yevmiyeleri verilmeye⁵²⁵ çalışılmıştır. Verilemediği durumlarda en azından yarısı verilip, diğer yarısının gidecekleri liman şehirlerindeki yerel yöneticilere yazılarak oradan ödenmesi istenmiştir.⁵²⁶ Hatta İstanbul’dan Varna’ya gönderilenlere kumanya verilip, bunlara Varna’dan Dobruca’ya aktarılmalarında yola çıkarken yolluk verilmesi bildirilmiştir.⁵²⁷

Bu bilgilere dayanarak Osmanlı Devleti yevmiye verirken muhaçirlerin kendi

A.MKT.MHM.222-72, A.MKT.MHM.232-20, A.MKT.MHM.761-2, A.MKT.UM.395-58, A.MKT.UM.422-46, A.MKT.UM.451-41, A.MKT.DV.190-86,

⁵²¹ A.MKT.NZD.298-105, A.MKT.NZD.323-26, A.MKT.UM.377-6,

⁵²² A.MKT.UM.377-6,

⁵²³ A.MKT.NZD.356-70, A.MKT.NZD.419-74, A.MKT.MHM.231-43,

⁵²⁴ A.MKT.NZD.352-56, A.DVN.156-31,

⁵²⁵ A.MKT.UM.365-59,

⁵²⁶ A.MKT.UM.365-59, A.MKT.UM.410-36, A.MKT.MHM.230-10, A.MKT.UM.471-12,

⁵²⁷ A.MKT.UM.357-1,

ihtiyaçlarını karşılayacak hale gelinceye kadar açlık ve sefalet çekmemelerini amaçladığı açıktır. Yani kendi evlerine yerleşinceye kadar karınlarını doydurmuştur.

Ancak muhacir cephesinde durum farklı bir açıdan ele alınmıştır. Muhacirler Osmanlı topraklarına girdikleri günden itibaren iskân oluncaya kadar ödenemeyen ve biriken yevmiyelerin, her ne kadar halk yardımları ile ihtiyaçları karşılansa da kendi hakları olarak görmüşler ve ödenmesini talep etmişlerdir. İhtiyaçların bölge halkı tarafından karşılanması durumunda sorunun yani muhacirlerin doyurulması meselesinin halledildiğini düşünen Osmanlı Devleti yevmiye taleplerini haksız görmüştür.⁵²⁸ Hatta oldukça kısıtlı olan nakdin gelmekte olan muhacirlerin ihtiyaçlarına verilmesinin gerekliliğini ifade ederek bu talepleri reddetmiştir.

Yevmiyeler konusunda iki sorun yaşanmıştır. İlki nakit sıkıntısı nedeniyle verilemeyen ve biriken yevmiyeler⁵²⁹ nedeniyle zor durumda olan insanların daha kötü bir duruma düşmesidir. Diğer ise; muhacirlerin bir kısmının iskân oldukları zaman yevmiyelerin kesilmesinden endişe ederek yer beğenmemeleri, sürekli yer değiştirerek zaman geçirmeleri ve iskân edilememeleridir.

“...li-eclü’l iskân Konya eyaletine gönderilmiş olan Nogay muhacirlerinin irâe olunan mahalleri beğenmeyerek ne vechle izhar ısrar ve tas’ibar (zorlaştırma) eylemekde olunduklarına da’ir mukaddemce vâkî olan iş’arı üzerine gönderilen tahrirata cevaben bu kere varid olan tahrîrat-ı behiyeleriyle melfuf mazbata meclis-i alî-i tanzîmate ledeü’l havale suret-i iş’ara nazaran muhacirîn-i merkumenin irâe

⁵²⁸ A.MKT.MHM.232-70, A.MKT.NZD.365-21,

⁵²⁹ A.MKT.MHM.218-52, A.MKT.MHM.222-40, A.MKT.MHM.224-42, A.MKT.MHM.224-80, A.MKT.MHM.225-33, A.MKT.NZD.322-9, A.MKT.NZD.323-26, A.MKT.NZD.349-76, A.MKT.NZD.353-16, A.MKT.NZD.356-70, A.MKT.UM.483-1, A.MKT.UM.393-25, A.MKT.UM.468-72, A.MKT.UM.480-73, A.MKT.UM.481-89, A.MKT.UM.501-36,

*olunan mahalleri Canboyluk kabilesinin tobdan iskânına kâfî görmeyüb ve kabile kabile iskân istemeyerek ve hâkimelerini dahî içlerinden nasb itdirmek kasdıyla beğenmeyerek vakd geçirmekde oldukları anlaşılmış ve bu ise işlemekte olan yevmiyelerinden dolayı hûmem-i hazine-i celileye beyhude mesârif mucceb ve hem de ahâlinin rahatsızlığını müstevcîb olacağından muhacirîn-i merkumenin gösterilen yerleri kabul iderler ise febiha aksî takdîrinde dahî iş'ar-ı sabık vechle yevmiyeleri kat' olunacağının ve devletce intihab olunan yerlerden başka kendülerine yer tahsisî olunamayacağının...*⁵³⁰

Osmanlı Devleti yevmiye verirken bütün samimiyetiyle, kendi topraklarına sığınan insanların bir de burada zorluk yaşamalarını ve açlık ve sefaletle savaşmalarını istemediğinden dolayı elinde bulunan bütün imkanları seferber etmiştir. Ancak suiistimallere de izin vermemiş ve gerektiğinde sert tedbirler almıştır. Konunun başında da belirttiğimiz üzere yevmiyeler her ne kadar iskân gerçekleşinceye kadar verilir, iskân ile birlikte kesilmesi kararı alınmışsa da muhacirlerin büyük bir kısmı kış başında geldiği için yerleşseler bile ürün zamanı olmadığı için yine sefaletle düşecekleri düşünülmüş. Yevmiye verilecek para olmadığı için yeni mahsul alınıncaya kadar en azında un verilmesine karar verilmiştir.

“Adana eyaleti dahilinde iskân ve iva olunmak üzere gönderilmiş olan dört bin otuz bir nüfus Nogay muhacirlerinden bin sekiz yüz otuz altı neferi iskân kılınmış ve kûsûrî dahî iskân olunmak üzere bulunmuş olduğundan ber-muceb-i ta'limat-ı seniyye bunların iskân olundukları günden itibaren yevmiyelerinin kat'ıyla içlerinden pek fakîr olanlara mahsûl-i cedîd orağına kadar münasib mikdar hinta i'tası

⁵³⁰ A.MKT.MHM.191-76,

zimmında bu misilü bi-vaye olanlarının bir kıt'a defteri taleb olundukda cümlesi fukaradan oldukları bey'an ile yevmiyelerinin kat'ı halinde ta'yiş idemeyerek perişan olmalarına intac ideceğini ifade eylemeleri üzerine hem bunlar zaruretden vikaye kılınmak ve hem de mesarıfca ehveniyyet gözedilmek üzere beher nüfusa yarımşar kıyye hunta virilmesi meclisce bil-tastîr tahmineten üç bin kile hunta mübayaa ve işтира ile muhacirîn-i meskuneye irsal ve i'ta kılındığı ve bir de nezaret celilelerine gönderilen muvazene pusulasında gösterildiği vechle emval-i eyaletin masarifat vâki'aya ve mürteban-ı saireye gayr-ı kafi olmasından dolayı açık kalan mübâlağanın tesviyesi lazım geleceği mahalinden mazbata ia olunub çünkü muhacirîn-i merkume dar u diyarını terk itmiş ve zir-i cenah-ı müstelzim felah-ı saltanatı seniyyeye dehalet ve iltica eylemiş bir takım adamlar olduklarından bunların düçar-ı zaruret olmalarına enam olan merhamet ve şefkat-ı seniyye olamayacağı aşikar ve bu surette dakîk i'tasında dahî haylice menfaat hasıl olacağı bedidar olmasına mübni ber vech iş'ar masûl-i cedide orağına kadar bunlara yevmiye yarımşar kıyye dakîk virilmesi...’’⁵³¹ şeklinde belgelere yansıyan bu tabloda görüleceği üzere Osmanlı Devleti, sadece sorumluluklarını yerine getirmek amacını gütmemiştir. Karşısındaki insanların garip, muhacir ve muhtaç kimseler olmalarını hassasiyetle değerlendirerek alınan kararların dışına çıkmış ve onların durumlarını kollamıştır.

Bunun başka bir örneği de Samsun'da Adana'daki akrabaları yanına gitmeyi bekleyen 706 nüfusun yevmiyeleri düzenli olarak verildiği ve verilemeyen yevmiye

⁵³¹ A.MKT.NZD.298-105, bu konuda yazılmış başka bir belge, A.MKT.UM.377-6'dır. Ayrıca Sivas Uzunyayla'ya gelenlerin durumu da aynıdır ve yine yevmî yarımşar kıyye buğday verilmesine karar verilmiştir, A.MKT.UM.483-1.

olmadığı halde ihtiyaçları için 15 günde bir Canik mal sandığından kendilerine yardım yapılmış ve meşakkat çekmemelerine özen gösterilmiştir.⁵³²

v. Hane İnşası

Uygulanan iskân politikasının gereği olarak, her aile için bir hane inşa edilecektir. Haneler 2 oda bir sofa ya da hane halkına yeterli miktarda oda şeklinde olacaktır. Evlerin alt katı hayvan ahırları olacaktır.⁵³³ Yine köle ve cariyeler için odalar, isterlerse eve bitişik isterlerse ayrı olmak üzere yapılacaktır. Bu hane ve ziraat için verilen araziler tapu ile kendilerine mülk olarak verilecektir.

“Maliye Nezaret Celilesine

Memalik mahruse-i şahanede tavattun itmek arzusuyla mukaddemce dersaadete gelen ve yüz dört hane ve beş yüz seksen yedi nüfusdan ibaret olan Nogay muhacirlerinin Adana eyaleti dahilinde kain Ayas ve Çukurova ve yahud ol-havalide sair beğendikleri bir mahalde iskân ve ivalleriçün bu kere mahsus bir vapura irkaben ve asakir-i şahane kol ağalarından olub eyalet-i merkume dahilinde kain arazi-i haliyay-ı mîrîye keşfi zımmında me'muren azimet ve avdet itmiş olan Tevfik Efendiye terfikan Mersin iskelesine izâmları oraya vüsûllerinde ihmal ve esfallerinin muvakkaten ikametgah ittihad olunacak mahallere nakl ü irsali içün lazım gelen araba ve hayvanatları canib-i hükümetden saye ve ihzarı ve ta'vin olunacak meskenlerinde hane ve karyelerini teşkil idinceye kadar dersadetde virildiği misillü zükûr ve enas on beş yaşından aşağısına birer ve

⁵³² A.MKT.UM.399-71,

⁵³³ A.MKT.NZD.327-1,

yukarısına ikişer gurus yevmiye i'tası ve her familyanın nüfusuna göre elvirışlü birer hane ile köle ve cariyeleri olduğu halde icabına göre muttasıl ve müinferid lüzumu kadar oda ve mesken inşası ve her familyaya eküb biçebileceği kadar ziraat mahalli ve birer çift öküz ile sene-i atîde zer' itmeleri için mahallince lüzûmu mikdâr tohum dahî ita kılınması ve yapılacak haneleri mahalliyle hane fîrû'âtından olan bağçe ve havlu gibi mahallere mülkiyet vechle ve ziraat için tefrîk ve tahsîsi olunacak mezârî' ba-tapu uhdelere nakl ü tefvîz olunmak üzere bade hitamü'l-maslaha muvazzah defteri yapılub nezaret-i celileleri tarafına irsal olunması”⁵³⁴

Bu uygulama Osmanlı Devleti'nin bütün Nogay muhacirleri için arzuladığı ancak zaman zaman çeşitli nedenlerle uygulayamadığı bir politikadır. Özellikle kış bastırıldığı için hane yapımları çoğu zaman bahara bırakılmıştır. Çoğu zamanda bahara kadar çadırdaki yada açıkta telef olacakları için yada verilen yevmiyelerin çok masraflı olup ta verilememesi durumunda sefalet düşecekleri düşünülerek barınabilecekleri bir mesken yapılmasına karar verilmiştir⁵³⁵.

Osmanlı Devleti bu yardımı yerine getirirken de halkından büyük destek görmüştür. Karasi, Kırşehir, Adana,⁵³⁶ gibi şehirlerde bölge halkı muhacirler için ev inşa etmişler, malzeme masraflarını karşılamışlar hatta Tekfurdağı'nda 2 saat mesafeden kereste kesip getirmişlerdir.

“Tekfur Dağı Kaımmakamı Es'ad Beğ

⁵³⁴ A.MKT.NZD.288-14, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgeler'e

⁵³⁵ A.MKT.NZD.327-1,

⁵³⁶ Adana'da, Yüreğir nahiyesine bağlı köylerde 17 hane, Canib-i şehir nahiyesi köylerinde 50 hane inşa edilmiştir, A.MKT.UM.518-58.

Kırım ve Yalta ve Nogay muhacirlerinden mürekkeb olarak li-eclü'l iskân Tekfur Dağı sancağına sevk ve i'zam olunmuş olan beş yüz yetmiş iki haneden iki yüz elli hanenin mukaddemce Burıçak Çiftlik-i hümayununda iskânları icra olunub maada üç yüz yetmiş hanenin dahî bu defa nefs-i Saray kasabasına bir sâat mesafede bulunan? nehri üzerine Murad(lı) Köprüsü demekle ma'ruf köprüden Kartıköy korusuna kadar iki taraflı bulunan arazî-i haliya-i vasi'anın arka tarafları ormanlık mahaller olub yetmişer haneden yüz kırk hane inşasına ve bunlardan maada mezkur Saray kazası derununda keزالik arazî-i haliyeye otuzar kırkar hane inşasıyla iskân olunacak muhacirînin hırsat ve ziraatlerine kâfi Tüurbedere ve Güngörmez ve Yakacık ve Ovacık nam mahalleri ve arazileri olub muhacirîn-i merkume ve muteberan hocaları dahî mu'ayene iderek kabul eylemiş oldukları ve tarafınızdan dahî vukû'u bulan teşvîkat ve tergîbat üzerine ahali-i sekene üç yüz hane inşasıyla vakî kerestenin bir iki saat mesafede olan cibalden hüsn-i rızalarıyla meccanen kat' ve nakline na'd iderek hîn-i inşasında dülger yevmiyesiyle levazımat-ı sairesi ve üzerine nezaret iderek istihdam olunacak me'murîn maaşlarını dahî bir hidmet-i müftehire olmak üzere liva-i mezkur ahalisinden ashab-ı servet ve zîr-i kudret taraflarından iane ve tesviye olacağı ifadatı mübeyyin muhacirîn komisyonu riyaset-i behiyesine mevrud bir kıt'a mazbata ba-tezkire bab-ı aliye tesyîr kılınmış olmakdan naşî keyfiyetin meclis-i ali-i tanzimatda dahî bi'l-müतालaa ahali ve sekenenin muhacirîn-i merkume hakkında bu vechle vukû'a gelen sa'i ve gayretleri şayan-ı takdîr ve tahsin olarak tarafınızdan dahî bu yolda vukû' bulan teşvîkat doğrusu müstelzim-i mahzuziyet

olmağın ahali-i merkumenin şu hareket-i makbuleleri Takvîm-i Vekayî ve Cerîde-i Havadis nüshalarına tab' ile ilan"⁵³⁷

Muhacirlerden, devletin yetişemediği yerde kendi güçleri yetenler kendi evlerini inşa etmişler hatta kendi kerestelerini kesip getirmişlerdir. Ancak her zaman yeni hane yapılması mümkün olmamıştır. Muhteliten iskânın tercih edilme nedenlerinden bir tanesi de budur. Bölge halkının köylerde boş olan binaları tamir etmesi yada münasip hanelerin boşaltılması⁵³⁸ şeklinde ekonomik hane teminini sağlamıştır.

Genellikle yapılan hanelerde bölge halkının kullandığı malzemeler kullanılmıştır. Adana'da "hu?" tabir edilen kamıştan yapılmış evler inşa edilmiştir.⁵³⁹ Varna⁵⁴⁰ dolaylarında ev inşası için kereste temin edilirken, Adapazarı, Sapanca taraflarında ise kereste ve kiremit temin edilmiştir.⁵⁴¹

vi. Halkın Muhacirleri Benimsemesi ve Yardımları

Muhacirlerin yurtlarını terk ederek, her şeylerini geride bırakarak hatta Rusya'nın uyguladığı politikalar gereği sadece canlarını kurtarabildikleri düşünüldüğünde yaşamak için gerekli temel ihtiyaçlardan başlayarak her türlü yardıma muhtaç olduklarını söyleyebiliriz. Bu yardımlar sadece Osmanlı hükümeti tarafından değil, Osmanlı halkı tarafından da yapılmıştır. Geçici ve daimi iskân yerlerinde üzerine düşen görevi yerine getiren halkın dışında muhacir iskân yerine

⁵³⁷ A.MKT.MHM.217-44, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

⁵³⁸ A.MKT.UM.518-58,

⁵³⁹ A.MKT.UM.377-6,

⁵⁴⁰ A.MKT.UM.433-45,

⁵⁴¹ A.MKT.NZD.327-1,

oldukça uzak olan eyaletlerden dahî memur, asker ve siviller topladıkları nakitleri yada maaşlarını sadaka olarak göndermişlerdir. Bu yardımları incelerken iki bölüme ayırabiliriz; ilki, Karadeniz'in kuzeyinden çıkışla başlayan ve daimi iskânları gerçekleşene kadar yapılan yardımlardır. Navlun ve araba ücretleri, yevmiyeler, geçici iskân yerlerinde barınacakları yer temini ve odun, kömür, hırka vs. teminidir. İkicisi ise daimi iskân yerlerinde yapılan yardımlardır; ev inşası, üretime geçinceye kadar fakirlere yevmiye verilmesi, ziraat malzemeleri, öküz-çift, inek, tohum ve hayvan teminidir.

Osmanlı halkı, “Nogay muhacirleri için” ifadesinin yanı sıra “Çerkes ve Nogaylar” yada “Kırım Tatarları ve Nogaylar için” ifadelerini kullanarak topladıkları paraları memurlar aracılığıyla komisyona göndermişlerdir. Bu yardımlar için “...kaza-i mezkur ahalisi tarafından bir hidmet-i müftehîre olmak üzere hazîne-i celîleye terkîm kılındığı...” ifadesi kullanılarak yazılmıştır.

SANCAK-KAZA	ZAHİRE	NAKİT
Amasya-Gümüş kazasıhalkı ⁵⁴²	450 kile hinta-250 kile şair	
Kıbrıs Adası halkı ⁵⁴³		4315 guruş
Nablus (Kudüs) halkı ⁵⁴⁴		31977 guruş
Lofça halkı ⁵⁴⁵		7750 guruş
Tırnovi halkı ⁵⁴⁶		2691 guruş
Merzifon halkı ⁵⁴⁷	400 kile hinta, 200 kile şair	21770 guruş
Hicaz ve Irak ordu mensubları, Bağdat umera ve zabitanı ⁵⁴⁸		36030 guruş
Edirne, Havsa halkı ⁵⁴⁹		8003,5 guruş
Travnik ve Saray halkı ⁵⁵⁰		22.056guruş15para
Bosna askerinden umera ve zabitanı ⁵⁵¹		15500 guruş
İzmid halkı ⁵⁵²		19464 guruş
Tekfurdağı halkı ⁵⁵³	4000 kile zahire	
Ergiri, Yanya ⁵⁵⁴		4791 guruş
Girid'deki askerler ⁵⁵⁵		9017 guruş
İşkodra halkı ⁵⁵⁶		6056 guruş
Siird halkı ⁵⁵⁷		7000 guruş
Üsküb halkı ⁵⁵⁸		3770guruş 30para
Sakız adası memurları ⁵⁵⁹		800 guruş

⁵⁴² A.MKT.MHM.212-92, A.MKT.MHM.214-29, A.MKT.NZD.350-16,

⁵⁴³ A.MKT.NZD.313-98,

⁵⁴⁴ A.MKT.NZD.335-81, A.MKT.NZD.336-57, A.MKT.MHM.204-42,

⁵⁴⁵ A.MKT.NZD.327-14, A.MKT.NZD.363-96, A.MKT.MHM.231-39,

⁵⁴⁶ A.MKT.MHM.197-69, A.MKT.MHM.198-101,

⁵⁴⁷ A.MKT.MHM.211-83,

⁵⁴⁸ A.MKT.NZD.327-25,

⁵⁴⁹ A.MKT.NZD.325-71, A.MKT.MHM.194-71,

⁵⁵⁰ A.MKT.NZD.324-28, A.MKT.MHM.194-80,

⁵⁵¹ A.MKT.314-63,

⁵⁵² A.MKT.314-63,

⁵⁵³ A.MKT.MHM.223-23,

⁵⁵⁴ A.MKT.NZD.317-67, A.MKT.MHM.187-73, A.MKT.MHM.187-26,

⁵⁵⁵ A.MKT.NZD.326-12,

⁵⁵⁶ A.MKT.NZD.350-5,

⁵⁵⁷ A.MKT.NZD.313-62,

⁵⁵⁸ A.MKT.MHM.189-21,

⁵⁵⁹ A.MKT.NZD.312-70,

SANCAK-KAZA	ZAHİRE	NAKİT
Sofya halkı ⁵⁶⁰		4000 guruş
Diyarbakır Behramki halkı ⁵⁶¹		1627guruş 36para
Hacıköy halkı ⁵⁶²		669 guruş
Niş Berkofça halkı ⁵⁶³		2121,5 guruş
Isparta halkı ⁵⁶⁴		4215guruş10para
Gayr-i Müslim halk		700 guruş
Alaiye halkı ⁵⁶⁵ (Edirne'deki Nogaylar için)		
Köstendil halkı ⁵⁶⁶		4690,5 guruş
Zagra-i Atik halkı ⁵⁶⁷		11000 guruş
Beğşehir halkı ⁵⁶⁸ (hane inşası için)		20000 guruş
Balıkesir halkı ⁵⁶⁹ (hane ve zahire)		37107 guruş
Kepsud Balya halkı ⁵⁷⁰		4 YÜK4365,5guruş

Görüldüğü üzere Osmanlı halkı muhacirlere gerek geçici gerek daimi iskân bölgesinde yada yolculukları sırasında uğradıkları yerlerde buğdaydan arpaya, tohumdan ev inşa malzemelerine ve nakit paraya kadar her türlü yardımda bulunmuşlardır. 15 Muharrem 1278 (23 Temmuz 1861)'de Amasya meclisinden Sadarete yazılan belgede, Samsun'a gelip, Amasya'da geçici olarak kalıp, Haymana'ya gönderilen muhacirlere Amasya'da nafaka verilmeyerek sefaletle düştükleri ifadesinin yanlış olduğu belirtilmiştir. Halk tarafından, muhacirlerin

⁵⁶⁰ A.MKT.NZD.308-98,

⁵⁶¹ A.MKT.MHM.193-70, A.MKT.MHM.211-46, A.MKT.MHM.190-26,

⁵⁶² A.MKT.MHM.214-30,

⁵⁶³ A.MKT.NZD.311-53,

⁵⁶⁴ A.MKT.MHM.191-12

⁵⁶⁵ A.MKT.MHM.198-75, miktar yazılmamış, ma'lûmü'l-miktar, şeklinde belirtilmiştir, önceden yazılan bir belgeye ek olarak yazılmış olmalı.

⁵⁶⁶ A.MKT.MHM.189-4,

⁵⁶⁷ A.MKT.NZD.308-89,

⁵⁶⁸ A.MKT.UM.517-75,

⁵⁶⁹ A.MKT.MHM.229-29,

⁵⁷⁰ A.MKT.UM.566-63,

muazzezen misafir edildiği, un, bulgur, rugan (gözleme, hamur işi), bulama, odun, buza eti ve hayvanlarına saman ve arpa ve diğer lazım olan şeylerin fazlasıyla verildiği, hatta çoğunluğu kazalarda bulunan bu muhacirlerin almış oldukları erzaktan ihtiyaçlarının fazlası zahireleri birer ikişer çuvala koyup, arabalara yükleyip yanlarında götürdükleri bu nedenle yevmiyelerinin Bozok'ta verileceği ifade edilmiştir.⁵⁷¹ Ve bu hareket sadece muhacirlerin geçtikleri ve bulundukları yerlerle sınırlı kalmamış, Osmanlı topraklarının en uzak noktalarından bile desteklenmiştir.

Yardımlar konusunda Trabzon halkının ayrı bir yeri olduğunu düşünüyoruz. Bunda bölge halkının gelen muhacirlerin, savaş ortamından kaçıp, belki de günlerce aylarca Kırım ve çevre liman şehirlerinde zaman geçirip, uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından, karaya çıktıkları o perişan hallerini gören kişiler olmalarının bir payı vardır. Öte yandan bu kadar çok kalabalık nüfusun, aç, hasta, yorgun bir şekilde, çoluk-çocuk, kışın soğukunda açıkta kalmaları, bölge halkının imkanları olmasa da dini ve vicdani sorumluluklarını yerine getirmeye itmiştir.

Trabzon'daki bu yardımların kampanya şekline dönüştüğünü görüyoruz. 9 Ca 1276 (4 Aralık 1859) tarihli belgeye⁵⁷² göre "Erzurum'daki Hareket-i Arz"dan etkilenen halka ve Trabzon'da bulunan Nogay muhacirlerine yardım etmek için Trabzon eyaletinin başlattığı bu yardım kampanyasında aşağıdaki kazalardan bu yardımlar organize bir şekilde toplanmıştır. Her nüfustan 20'şer para olarak, tahsil edilmesi tespit edilmiştir.

⁵⁷¹ A.MKT.NZD.366-42,

⁵⁷² A.MKT.UM.382-89,

Görel kazasından Ma-vakf-ı sagir Yomra kazasından Of kazasından Sürmene kazasından Akçaabad kazasından Ma-Tonya Vakf-ı Kebir kazasından Rize kazasından Keşab kazasından Tirebolu kazasından Kurra-i seb'a kazasından TOPLAM (yukarıdaki kazalardan teslim olunan)	04660,5 guruş 05058 guruş 11393 guruş 08736 guruş 09740 guruş 06130 guruş 14341,5 guruş 03620 guruş 08129 guruş 00850 72.658 guruş	
Trabzon Mahallelerinden teslim olunan Ordu Sancağından rayiç olarak teslim olunan Karahisar-ı Şark Sancağından	4969 fiyat-ı beri 16.708 fiyat-ı beri	21610 g.10para 5517 rayiç,
Nemçe konsolosu tarafından Yunan konsolosu tarafından İgiliz elçisi tarafından memuren Trabzon'a gelmiş olan sefaret yazı aktibi Mösyö Senak cenabları tarafından İran kar-biruni Toplam	- -	200 rayiç 687 rayiç 157 rayiç 500 rayiç 1535
TOPLAM (bu miktar daha önceden Erzurum'a gönderilmiştir.)	94.335 - (23.728) 70.607	28.663

Lazistan, Maçka ve Gümüşhane'den gelmesi beklenen miktarlar henüz gelmemiştir. Toplanan paranın 10.000 guruşu hemen çok fakir olanlara ekmek parası olarak dağıtılacaktır. Maçka, Lazistan ve Gümüşhane'den gelenler toplanınca 100.000 guruşu Erzurum'a gönderilecek, kalan miktar ise, Gelmesi beklenen Nogay muhacirleri aç ve çıplak olacaklarından dolayı onlara sarf edilmek üzere mal sandığına teslim edilecektir.

Görülebileceği üzere Osmanlı halkının yaptığı yardımlar sadece Nogaylar ile sınırlı değildir. Bölgeye ulaşan diğer muhacirlerin yanı sıra felaket yaşayan her yere ve herkese yardım elini uzatmaya çalışmıştır. Aynı hesabın içinde gelen Nogaylar'ın, Erzurum halkının ve gelecek Nogaylar'ın olması, Osmanlı halkının muhacirlere kucak açtığını ve kendi halkından ayırmadan sahiplendiğini en açık şekilde ortaya koymuştur. Öte yandan bunu kampanya şeklinde toplaması ve belgede⁵⁷³ de ifade

⁵⁷³ A.MKT.UM.382-89,

edildiği üzere “...kemal-i hahiş rıza ile virilmiş olduğu...” nun vurgulanması sosyal projeler geliştirme konusunda halkın, duyarlılığını bütün açıklığıyla görmekteyiz.

Yapılan bu yardımlar bir iki kez bir şeyler verme şeklinde olmamış, 1859’dan 1862’ye kadar üç yıl boyunca sürekli gelen muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde olmuş ve yaklaşık Ağustos 1859 tarihinden başlayarak gelen ve her geçen gün sayıları artan muhacirlerin ihtiyaçlarının çok büyük bir bölümünü karşılayan halkın artık daha fazla bu yükü üstlenecek gücü kalmamıştır.

“...kabail-i mezkureden on bin nüfusu mütecaviz eşhasın dahî bu tarafa ba-rekab azîmet olundukları anlaşılmış müstaani-i arz ve beyan olunduğu üzere o kadar nüfusun peyder pey Trabzon’a geldiklerinden sonra ne tarafa gönderilmeleri icab ideceğinin istizanıyla alınacak cevab-ı alisine değin burada tevkif olundukları takdirce ikamet-i muvakkateleri için burada mahall bulunamayub mevsim-i şitada dahî gereği gibi hulul iderek o halde çadır altında dahî iskânları ekserisinin sibyan ve za’ifadan bulunmaları cihetle haklarında muceb-i rağbet ve ezâ olunacağından ve o kadar nüfusun ise sade vapur navulları üç bin guruh tecaviüz ideceğinden maada bir müddet burada kasalar nan-ı azîz behaları hayli masarîf vukû’atı icab ideceğinden ve masarîf-ı emvalden virilübde iane suretiyle tesviye olunması farz olunsa ahali ise üç seneden berü bu yolda pek çok iane eylemiş olmalarıyla bu babda kendülerine daha bir şey teklif olunamayacağından bunların peyder-pey tevarid itdikleri halde heman bila-te’hir Sivas ve Erzurum taraflarına izamları münasib olacağı...”⁴ Cemaziyelevvel 1278 (7 kasım 1861)⁵⁷⁴

Muhacirlere verilen bu yardımlar muhacirlerin yanı sıra ekonomik sıkıntıda olan ve sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanan Osmanlı Devleti için oldukça anlamlıdır.

⁵⁷⁴ A.MKT.NZD.381-55,

Adana mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya gönderilen yazıda “...*muhacirîn merkume haklarında vukû'a gelen hürmet ve muavenetleri mücerret-i eser-i hamiyet ve diyanetleri olmasıyla şâyân tahsin-i mevaddan bulunmuş olmağla hasıl olan mahzuziyet keyfiyetinin iktiza idenlere beyan ve tebliği hususuna himmet eylemeleri siyakında şukka*”⁵⁷⁵ şeklinde, yapılan yardımlardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.

Öte yandan bu yardımların yazıldığı yazılara cevaben verilen mühimme kararları, ilgili mutasarrıflara, komisyona ve Takvim-i Vekayî⁵⁷⁶ ve Ceride-i Havadis gazetelerine hitaben yazılmıştır. “...*ahali-i merkumenin bu suretle vukû'a gelen hidmet ve gayretleri doğrusı eser-i hamiyet olarak şayan-ı takdîr olmağla ve keyfiyet maliye nezaret-i celilesine bildirildiği gibi Takvîm-İ Vekâyî ve Cerîde-İ Havadis nüshalarına dahî derc ile i'lan itdirilmek üzere bulunmağla bu babda vâkî olan mahzuziyeti ahali-i merkumeye tebliğ ve ifade hususuna himmet eylemeniz...*”⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ A.MKT.MHM.208-81,

⁵⁷⁶ Takvim-i Vekayi, 1 Kasım 1831'de yayınlanmaya başlayan ve Türkiye topraklarında çıkarılan ilk Türkçe gazetedir. Özellikle tek Türkçe gazete olarak kaldığı ilk dokuz sene içinde resmi tebliğleri ve hükümete ait haberleri, devlet yönetimini ilgilendiren bütün yasa ve yönetmelikleri, atama haberlerini, hükümet kararlarını ve bildirilerini yayınlamış, iç ve dış oaylara dair havadisler de vermiş bir yayın organıdır. İki defa tamamen faaliyetini durdurması dışında Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar onun resmi gazetesi olarak yayınlanmaya devam etmiştir. Osmanlı devleti kendi görüşlerini ifade etmek için başka gazetelerden de faydalanmıştır. William Churchill adlı bir İngiliz tarafından 31 Temmuz 1840'da çıkarılmaya başlanan Ceride-i Havadis buna örnektir. Devlet bu gazeteye yardım etmiş ve onun kendi görüşlerini savunmasını istemiştir. Dr. Nesimi Yazıcı, **Takvim-i Vekayi “Belgeler”**, Ankara, 1983, s. 19-22; M. Seyidanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 9.

⁵⁷⁷ A.MKT.MHM.214-30,

şeklinde ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti yardımları gazetelere yazarak,⁵⁷⁸ duyurarak öncelikle yardım edenlere, yaptıkları işin doğruluğunu, bunu takdir ettiğini ve yardımlarının yerine ulaştığını bildirmiştir. Öte yandan diğer insanlara da örnek göstererek toplumu böyle sosyal bir sıkıntıda birlikte hareket etmeye, muhtaç, zayıf, vatanından her şeyini bırakarak, dinlerini korumak adına ayrılmak zorunda kalmış, “garibü’ d-diyar” insanlara yardım etmeye teşvik etmiştir.

“Umum müsvettesidir

Çerkes ve Nogay taifesinden bir müddetden berü haylice nüfus muhaceret suretiyle memalik-i şahaneye gelmekde olduklarından saye-i merhamet-vaye hazret-i şahanede bunların iskân ve infak-ı için taraf-ı eşref-i devlet-i aliye’den sarf-ı himmet buyurulmakda isede muhacirîn-i merkum bikes ve garîbü’ d-diyar ve ekserisi düçar-ı fakr u ızdırar olduklarından bazı eshab-ı hayr ve hamiyet bunlara i’ anet itmek arzusunda oldukları görüldüğünden ve bu misüllü umur-ı hayriyede teshilat-ı kamile ifası mevadd-ı mültezimeden bulunduğundan dersaadetde bir mahall- i mahsus ta’yin olunarak İstanbul sekenesinden öyle iane arzusunda bulunanları virecekleri şey-i mahall-i mezkura götürüb teslim iderek defter-i mahsusuna kayd itdirilmesi ve hitamında ne mikdar şey virilmiş ise ita iden zevatın ismi ve şöhretiyle Ceride-İ Havadise derc ve imla kılınması mukarrer olunduğuna ve böyle hayırlı şeylere memalik-i mahruse-i şahane ahalisinden dahî istek idenler bulunacağına binaen keyfiyetin zîr-i idarelerinde kain mahallerde yalnız ahali-i islamiyeye münasibi vechle

⁵⁷⁸ Gazetelerde yayınlanması istenen yardımlar için diğer belgeler; A.MKT.MHM.212-92, A.MKT.MHM. 214-29, A.MKT.MHM.214-30, A.MKT.MHM.260-64, A.MKT.NZD. 350-16,

beyanıyla o makule i'aneye rağbet idenler bulunur ise virilecek şeyin mikdarı ve ismi ve şöhetleri tasrihiyle lazım gelen defteri ba terkîm topluca olarak bu tarafa irsal olunması ve fakat bundan dolayı kimseye bir güne muamele-i cebriye ve yahud herkesin hamiyetine müracaatdan ilerüde ahval-i teşvikiyede vukua getirülmemesi hususları bi'l-cümle me'murîn hazeratına bildirilmiş olmağla ber minval-i muharrer icray-ı muamele-i lazıme ye himmet ve müsareat buyurulması siyakında mahsusan iş bu şukka

İzmir Edirne Ankara Adana Erzurum Bağdat Bosna Cidde Cezayir-i Sefid Bahr-ı Sagir Haleb Harput Rumili Hüdevendigar Silistre Selanik Sivas Şam Trablusgarp Sayda Trabzon Konya Kastamonu Girid ~~Kürdistan~~ Vidin Yanya Van Hakkari ve Üsküb VALİLERİNE ~~Yemen~~ İşkodra Amasya Biga Basra Turhal Canik Kars Kıbrıs Küdüs Musul Maraş Niş Hersek Lazistan MUTASARRIFLARINA Akka Varna? MUHAFIZLARINA İzmid Aydın Ankara Üsküb Urfa Eslimiye Ordu Rohri? Selimiye İmroz İstanköy Erdek Ayvalık Ergiri.....? İç-il Bolu Bingazi Berat Bayındır Bahşi? Birgi Binahoka? Burdur Birecik Basaü'l-aziz Tekfurdağı Trovnik Teke Çıldır Cihanbeğli Cebelü Kozan Hakkari Hamid Deram Dersim Divaniye Diralkamer Revanduz Denizli Reyhaniye Resmu Rumkal'a MÜDÜRLÜK Zagra-i atik Zengibar Sinob Siroz Sakız Süleymaniye Sa'red? Siverek Silistre Şumnu Sofya Saruhan Samako Tırnovi Tarsus Trablusşam Tulcı Alaiye Azîz Aynitab Gulus? Filibe Karasi Kayseriye Sahib-ı Karahisar Koçkirî Karahisar-ı Şarki Kandiye Kengiri Kütahya Köstendil Gelibolu Kilis Gümüştane Limni Giriyye

*Midillü Muş Maden Mardin Menteşe Niğde Narda Nablus Viranşehir
Lazkiya Yeni il Yenipazar KAİMMAKAMLARINA*”⁵⁷⁹

Bu şekilde gönderilen yazı ile bu duyurulmuş ve yaygınlaştırılmıştır. Her ne kadar belgede Müslüman halka beyan edilmesi belirtilmişse de gayri Müslim ahaliden de yardım gönderilmiştir.

“Isparta’da bulunan me’murîn ve vücûh-ı saire ile mülhak kazalar ahali-i İslamî tarafından Çerkes ve Nogay muhacirlerine i’ane olunan dört bin iki yüz on beş guruş on para ile ahali-i gayr-i müslüme canibinden virilen yedi yüz guruşun Isparta postahanesine teslimen irsal kılınmış...”⁵⁸⁰

Ayrıca Trabzon’dan yapılan yardımların verildiği belgede ⁵⁸¹ gayr-i Müslimlerle ilgili bilgilerde bulunmaktadır. Gayri Müslimlerin göndermiş oldukları meblağlar oldukça cüzzî olmasına rağmen, Osmanlı-Rus ilişkileri karşısında, Osmanlı Devleti’nin yanında olduğunu gösteren sembolik meblağlardır.

Nemçe konsolosu tarafından	200
Yunan konsolosu tarafından	678
İgiliz elçisi tarafından memuren Trabzon’a gelmiş olan sefaret yazı katibi Mösyö	
Sarel cenablarım tarafından	157
İran kâr-birundarı cenabları tarafından	500
TOPLAM	1535

Diğer yardımlar: Bütün bu genel yardımların dışında muhacirlerin ihtiyaçlarına binaen yapılan bazı özel yardımlarda bulunmuşlardır. Bunların bir kısmı

⁵⁷⁹ A.MKT.UM.390-1, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

⁵⁸⁰ A.MKT.MHM.191-12,

⁵⁸¹ A.MKT.UM.382-89,

geçici iskân yerlerinde yapılanlar yardımlardır; bir kısmı ise daha çok alt yapı diyebileceğimiz kalıcı iskâna yönelik temel ihtiyaçlar kapsamına girebilecek yardımlardır. Hırka, toprak mangal, hasır, ayakkabı, Su kuyuları, ulaşım aracı, defin işlemleri, cami ve medrese gibi.

Muhacirlerin büyük çoğunluğu kış başlarken geldiği için iskânları gecikmiş ve geçici iskân yerlerine yerleştirilmişlerdir. Bu süreçte kaldıkları hanların kiralari ödenmiş, odun, kömür ve hırka temin edilmiştir. Hatta depolarda askere ait olup ta kullanılmayan hırkaların iş görür ise muhacirlere dağıtılması için gerekli yazışmalar yapılmış ancak depolarda böyle bir hırkanın mevcut olmadığı öğrenilerek satın alınmasına karar verilmiştir. Yine İstanbul’da bekleyenler için ayakkabı ve çorap temin edilmiş ki muhacirlerin içinde bulundukları durumun anlaşılması için oldukça anlamlıdır.

Adana’da Ceyhan Nehri’nin iki yakasına yerleştirilen Nogay muhacirlerinin birbirleri ile bağlantılarının sağlanabilmesi için bir kayık yaptırılıp, ücretsiz kullanımlarına verilmesine karar verilmiştir. Kayık için 10.000 gurus masrafın canib-i miriden karşılanması ve vergiden muaf oldukları için muafiyet süreleri bitinceye kadar da ücret alınmasının uygun olmayacağı belirtilmiştir.⁵⁸²

Varna Pazarcık’ta iskân edilen muhacirlerin su ihtiyacını karşılamak üzere tanesi 1500 ile 3000 gurus arası bir maliyetle 18 tane kuyu açılmasına karar verilmiştir. Açılan 6 kuyu 19200 gurusla mal olmuştur. Ancak bu kuyularda 2’si için 11000 gurus 4’ü için de 8200 gurus harcanmıştır. İlk ikisi için fazladan verilen 5000 gurusun (en fazla 3000 gurusdan ikisi 6000 gurus olmalıydı) ödenip, ödenmeyeceği sorulunca “...iş bu kuyuların hafrı muhacirîn-i merkumenin havayic-i

⁵⁸² A.MKT.MVL.146-76,

zaruriyelerinden olan sudan dolayı zaruret çekmemeleri maksadına mübteni olarak bunula beraber mezkur kuyulardan yalnız ikisine on bir bin guruş sarf olunmuş bulundukları arzın hal-i icabı diğer dördünün ehveniyeti delalat eyleyeceğine binaen meblağ-ı mezburun kamilen kabulü ve umur-ı zaruriyeden bulunmağın ol vechle hazinece ifası...”⁵⁸³ şeklinde cevap verilmiştir.

Adana’da iskân için, geçici iskân yerlerinde bekleyenlerden vefat edenlerin kefen ve defin masrafları cümlesinin fakir olduğu belirtildiği için canib-i mîrîden karşılanmıştır. Ancak iskân ettikten sonra talimatlarda açık bir bilgi olmamasından dolayı Adana mutasarrıfı, muhacirlerin fakir ve muhtaç halleri devam ettiği için önceki gibi bu masrafların karşılanmasını istirham ettiklerini ifade ederek sadarete yazmıştır.⁵⁸⁴

Adana’da iskân olan Nogaylar için cami ve mektep inşasının masrafına karşılık öşürlerinin 82 senesinden itibaren emaneten idaresine başlanmış ve 85 senesi martından itibaren de vergi-i aşar alınması için memur gönderilip nüfus ve emlakinin yazılması kararlaştırılmıştır.⁵⁸⁵ Ancak masrafları, alınacak olan ziraat vergisi aşardan karşılanmak üzere, Adana’da Ceyhan nehrinin iki yanında iskân etmiş olan Nogaylar için, cami-i şerif, bir bab mekteb-i rüştiye, medrese ve bir de hükümet konağı yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁸⁶

Sağlık Hizmetleri, muhacirlerin nüfus bilgilerinde de görüleceği üzere oldukça kısa bir süre içinde çok sayıda muhacirîn İstanbul’a ulaşması ile yığılmalar olmuştur. Savaştan çıkmış ve gayr-i sıhhî şartlarda, çok zorluklar yaşayarak, hatta çoluk çocuk

⁵⁸³ İ.MVL.547-24579

⁵⁸⁴ A.MKT.UM.398-4,

⁵⁸⁵ A.MKT.MHM.436-86, İ.DH.40871

⁵⁸⁶ İ.DH.40871

Kırım sahillerinde aylarca gezerek ve vapur bekleyerek gelebilen muhacirler arasında salgın hastalıkların⁵⁸⁷ görülme olasılığına, nüfusun çoğunluğunun çocuk ve yaşlı olmasına, kışın bastırmasıyla başlayan soğuk hava koşullarına bir de kalabalık bir şekilde hanlarda, okullarda kalmalarını eklersek sağlık sorunları yaşamaları kaçınılmazdır. 11 Ramazan 1276 tarihli belgede⁵⁸⁸ Üsküdar'da misafir olarak bulunan hasta muhacirler için Topdaş Kışlasında hastane olarak kullanılan yerin tamirâtı için 10555,5 guruş masraf hazineden karşılanmıştır. Bu masrafın hazineden karşılanması Osmanlı Devleti'nin bu konuda gösterdiği hassasiyeti ve durumun aciliyetini ifade etmektedir.

b. Üretime Katılmalarını Sağlamak

İskân politikasının bir diğer hedefi muhacirlerin üretici duruma getirilmesidir⁵⁸⁹. Bunun için kendi geçimlerini sağlayabilecek bir iş yapmaları öngörülmüştür. Ancak Nogaylar arasında çok fazla ticaret ve zanaat erbabı yoktur. Olanlar kasaba ve şehirlere yerleştirilerek⁵⁹⁰ bildikleri işi yaparak yaşamlarını idame ettirip, halkın arasına katılmaları sağlanmıştır. Diğerlerinin de ziraat ve hayvancılık yapmaları, bilmeyenlere bölge halkının desteğiyle öğretilmesi, alıştırılması ve yerleşik hayata geçirilmeleri hedeflenmiştir.

i. Öküz, İnek Ve Tohum Temini

Her haneye bir çift öküz, bir inek ve yeteri miktarda tohum verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak belgelerde muhacirler bir çift öküz ve bir çift inek

⁵⁸⁷ İ.MMS. 18-762,

⁵⁸⁸ İ.DH.453-30060

⁵⁸⁹ İ.DH.420-27766,

⁵⁹⁰ A.MKT.UM.476-71,

verilmesi şeklinde dilekçe vermişlerse de dilekçelere verilen cevaplar bir çift inek yerine bir inek şeklinde yazılmıştır. Tohumun ne kadar verileceğine dair açık bir ifadeye rastlamadık, genel olarak tohum verilmesi ile ilgili karar “mikdar-ı kafi tohum” şeklindedir. Sadece bir belgede⁵⁹¹ iskân eden 20 haneye 2’şer kile tohum verildiği belirtilmiştir. Tohum temininde ekonomik sıkıntıya bağlı aksamalar olduğu görülmüştür. İskân edilenlere o sene için tohum, öküz ve sair levazımat verilmezse perişan olacaklarını ifade eden arzuhaller yazılmıştır.⁵⁹² Yine merkezden yerel yöneticilere, verilmesi kararlaştırılan öküz ve tohumun seneye bırakılmadan peyder pey alınması aksi takdirde muhacirlerin sefaletle düşecekleri belirtilmiştir. Bu konuda da halk yardımını esirgememiş ve elinden geldiğince arpa ve buğday tohumluğu temin etmiş hatta Adana’da halk kendi öküz ve sabanlarıyla hane başına yarıyarıya paylaşmak üzere dörder İstanbul kilesi tohum ekmişler, toplam 67 hane için 134 kile buğday ve 134 kile arpa tohumunu karşılıksız olarak ekmişlerdir.⁵⁹³

Sinop’tan akrabaları yanına Konya’ya gitmek, ziraat ve çiftçilik yapmak üzere gerekli edevat talebinde bulunan bir Nogay muhacirinin yazısına verilen cevapta “...bunların dahî oraya i’zamları emr-i zirâ’at ve harasetlerine muktezî edevâtın i’tası hususu istid’â olunmuş ve merkumların Konya canibine sevk-i i’zamları Sinob kaimmakamuna dahî bildirilmiş olmağla merkumların oraya vûrûdlarında usûl ü nizâmına tevfiikan hüsn-i iskân ve ivalleriyle zirâ’at ve harasetleriçün edevat ve malûzume-i sâ’irenin i’tası ve keyfiyetin iş’arı husuna himmet buyurmaları siyakında

⁵⁹¹ A.MKT.UM.516-30,

⁵⁹² A.MKT.UM.538-31,

⁵⁹³ A.MKT.UM.518-58, Tarsus ve kazalarında iskân olan Nogaylar içinde hane yapılıp, hane başına 2’şer İstanbul kilesi buğday ve arpa tohumu verilmiş ve ekilmiştir.A.MKT.NZD.385-40, A.MKT.UM.526-49,

şukka”⁵⁹⁴ görüleceği üzere ziraat ve çiftçilik yapmaları için gereken aletlerinin temini iskân politikasının bir parçasıdır.

İskân politikasında hedeflere ulaşıldığını gösteren belgeler de vardır. 4 Ramazan 1885 tarihli belgeye⁵⁹⁵ göre; 7 kabile 4000 hane olan Nogaylar, Ceyhan nehrinin iki yakasında topluca iskân edilmiş oldukları halde Çerkesler gibi uygunsuzlukları görülmemiştir. Çiftçilik ve ziraat yapmak üzere uğraşmış ve gayret göstermişlerdir. Hatta yedi sekiz yüz kadar öküz arabası imal etmişler ve kendi ihtiyaçlarını karşılayıp dışarıya muhtaçlıklarını ortadan kaldırmaktan başka ayrıca bölgedeki eski ahalinin ihtiyaçlarını da karşılamışlardır. Ulema ve reislerinden olan ve evvelce kendilerine müdür tayin edilen Hacı İsmail Efendi’nin, muhacirlerin bu şekilde ziraat ve ticarete alışmalarında çok büyük bir rolü olduğu düşünülmüş ve hem bu gayreti, dirayeti ve kabiliyetini taltif etmek hem de diğer reisleri ve ileri gelenleri teşvik etmek amacıyla kendisine Beşinci Rütbeden Bir Kıt’a Mecidiye Nişanı verilmesine karar verilmiştir.

ii. Askerlik Ve Vergi Muafiyetleri

Osmanlı Devleti, muhacirlere 25 yıl süreyle askerlikten ve 10 yıl süreyle vergiden muafiyet vermiştir. İçinde bulundukları bu zor durumda onlara bir de vergi ve askerlik gibi sorumluluklar yüklemeyi doğru bulmayan Osmanlı Devleti, aslında Nogaylar’ı diğer halkından ayrı tutmadığını da vurgulamıştır. Belgelerde bu muafiyetleri özellikle belirtmeye ihtiyaç duyması bunun delilidir.

“...bunların emsali misillü on sene virgü ü öşrden yirmi beş sene neferat-ı askeriye

⁵⁹⁴ A.MKT.MHM.222-72,

⁵⁹⁵ İ.DH.420-27766,

*i'tasından mu'af tutulması hususlarının eyalet-i merkume valisi devletlü paşa hazretlerine ve hazinece iktizasının icrasıyla muma-ileyh Tevfik Efendi'nin tesviye-i mesarîf-ı va'kısı keyfiyetinin savb-ı samilerine erkaben i'zamları maddesinin dahî şehir-i emanet behiyesine ve müddet-i mezkura zarfında neferat-ı askeriyeden mu'af olduklarında dahî seraskeriye meclis-i ali-i Tanzimat kararı üzerine bi'l-istizan irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkdarî müteallık ve şeref südür buyurulmuş ve mantuk alîsi üzerine iktizası icra olunmuş olmağla hazinece dahî tesviye-i muktezasına himmet buyurulması..."*⁵⁹⁶ Bu alıntı, belgenin Maliye nezaretine hitab eden bölümüne ait olup, belgenin devamında durumu bildirmek üzere seraskeriye ve şehir-i emanete de birer nüsha yazılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu uygulamalardan beklediği temel amaçlar yine belgelerde açıkça belirtilmiştir. Muhacir sınıfının, az bir zaman zarfında ziraat vasıtlarının hazırlanıp, tamamlanıp, çiftçiliğe alıştırılmasıyla hem; göçebelikten vazgeçirilecekler hem de verecekleri aşar vergisi ile hazineye katkıda bulunacaklardır. Alınan bu karar gerçekten belirtilen sürece uygulanmıştır. 4 Ramazan 1285 (19 Aralık 1868) tarihli bu belgede⁵⁹⁷ H.1275 ve 1276 (1859-1860) senelerinde Adana'da iskân edilmiş olan Nogaylar'ın muafiyet sürelerinin 85 yılı Martında (Mart 1869) dolacağı ve kendilerinden vergi-i aşar alınmak üzere memurlar tayin edilmiş ve nüfus ve emlakleri kaydedilmiştir.

Askerlikle ilgili olarak belgelere yansıyan 25 yıl muaf olmalarından başka bir diğer konu ise Nogaylar'dan askerlik mesleğine gönüllü olarak katılmak isteyenlerin

⁵⁹⁶ A.MKT.NZD.288-14, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

⁵⁹⁷ İ.DH.40871,

olmasıdır⁵⁹⁸. Bu konuda kefil gösterebilenler kabul edilmiştir.

“Valayı Hazret-İ Ser-Askeriye

Devletlü atufetlü efendim hazretleri

*Çerkes ve Nogay muhacirlerinden gönüllü olarak silk-i askeriye dühûl idenlerden kefil-i iraesine muktedir olanlarının kabulüyle kefil gösteremeyenlere cevap itası...”*⁵⁹⁹

iii. Maaş ve Mecidiye Nişanı Tahsisi

Osmanlı Devleti Kırım muhacirlerinin ileri gelenlerini ve ulemalarını maaş veya mecidiye nişanı ile taltif etmiştir. Tulca’da iskân edilen Kırım ve Nogay muhacirlerinin arasında eskiden var olan rekabet ve ayrılığa vurgu yapan Tulca mutasarrıfı Süleyman Bey, vatanlarına geri dönmek isteyen Nogaylar’ı bu fikirlerinden vazgeçirmek, kendilerini Osmanlı halkından hissetmelerini sağlamak ve Kırımlılar ile aralarında olan bu ihtilafın giderilmesini sağlamak amacıyla, Nogay ileri gelenlerinin ve ulemalarının maaş veya mecidiye nişanı ile taltif edilmesini ifade etmiştir.

Bu yazının yazılmış olması Nogaylar’ın bu konuda Kırımlılara göre ihmal edildiğini düşündürmektedir. Öte yandan var olan rekabetin belirginleşmesine sebep olduğu fark edilip, telafi edilmesi yoluna gidilmiştir.

Bunun üzerine, daha önce maaş tahsil edilip de vefat eden muhacirlerden dönen 1400 guruşun 1000 guruşu “ba-kayd-ı hayat” şeklinde ölünceye kadar Nogay ulemasından 9 kişiye tahsis edilmiştir. Ancak tabi ki bu nişan ile taltif etme sadece

⁵⁹⁸ A.MKT.NZD.290-84, A.MKT.DV.198-31, A.MKT.NZD.297-6, A.MKT.NZD.292-64,

⁵⁹⁹ A.MKT.NZD.314-65,

rekabeti giderme amacıyla değil, onların bunu hak ettiği düşünülerek onurlandırmak amacıyla da verilmiştir. Ayrıca Nogay ruesalarından 6'sına ziraatın ilerletilmesinde gösterdiklerin gayretten dolayı beşinci rütbeden bir kıt'a meci diye nişanın ihvan edilmesine karar verilmiştir.

“Muharrerü'l-Mikdar Maaşlardan Zikr-i Atı Vechle Maaş Tahsisi Münûl-ı İrade-i Alî Bulunanların Esamisi

**Canışkolu -Karabaki karyesinde -Bolat Efendi-150*

**Cansankolu-Taşağıl karyesinde -Kadı Zekeriye Efendi-150*

-KaraMurad karyesinde-Maksud Efendi -100

-Karye-i mezburede-Abdülhamid Efendi -100

-Mahmudiye Kasabasında -Hasan Efendi -100

-Tulca Kasabasında -Hakkı Efendi bin Ali Efendi -100

**Canboylukkolu-Yane köyünde -Hacı Kartıyış Efendi -100*

-karye-i mezburede- Kaşif Efendi -100

-karye-i mezkurede- Maksud Efendi -100

toplam tahsis gösterilen maaş:1000

Mecidiye Nişan-ı Zî-Şan İhsanı Mütevakkıf Re'y-i Ali Bulunanların Esamisi

-Sataş? karyesinde Sabit Çelebi Efendi

-Ruşenler karyesinde Hacı Süleyman

-Kara Murad karyesinde Abdüşşah Çelebi

-Taşağıl'da Hacı Timur Ağa

-Mahmudiye kazasında Hacı Tahir Ağa

-kaza-i mezbur Timur Bolat Ağa- toplam 6 kişı⁶⁰⁰

⁶⁰⁰ MECLİS-İ VALA.21755, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

Bir başka başarı örneği de Adana’da, iskân edilen Nogaylar’dan İsmail Efendiye aittir ve “...câmî-i şerîf ile mekteb ve medresenin inşası hakkında vukûa gelen hidmet ve gayret mazarıyet ve mahsuzin-i seniyye-i padişahi ve muma ileyha İsmail Efendiye beşinci rütbeden bir kıt’a mecidiye nişane ve nişanı itası...”⁶⁰¹ şeklinde cami ve medrese yapımında göstermiş olduğu gayreti ve hizmeti karşısında beşinci rütbeden mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir. Böylece Nogaylar’ın kendilerini bu topraklara ait hissetmeleri yolunda bir adım daha atılmıştır.

2. Yaşanan Sorunlar

Nogaylar’ın iskânı sırasında ve sonrasında yaşanan sorunları iki açıdan inceleyeceğiz. İlki Nogaylar açısından, ikincisi Osmanlı Devleti açısından olacaktır. Buna kısaca Nogaylar’ın yaşadığı sorunlar ve Nogaylar’ın çıkardığı sorunlar olarak da bakabiliriz.

a. Nogay Muhacirlerinin Yaşadığı Sorunlar

i. İskan Öncesi Yaşanan Sorunlar

İskan öncesinde Nogaylar’ın yaşadığı sorunları tespit etmeye çalışırken karşımıza çıkan tablo gösteriyor ki, aslında sorunların temel kaynağı, Nogaylar’ın ekonomik durumunu açıklarken detaylıca verdiğimiz üzere Rusya’nın uyguladığı politikalarda yatmaktadır. Muhacirler, pasaportlarını alıp, çıkış yapabilmek için olmadık eziyetlere maruz kalmışlar, ödemeleri gereken parayı veremeyen ailelerin çocukları alıkonulmak istenmiş bunu kabul etmeyen yüzlerce insan çoluk çocuk Karadeniz sahillerinde aylarca gezerek Osmanlı topraklarına ulaşmaya çalışmışlardır.

⁶⁰¹ A.MKT.MHM.436-86,

“...Nogay ve Peştênâv kabilesi kulları şimdiye kadar serkeş olduğumuz Rusya toprağında iken her birerlerimiz Rusya’ya medyûn ve müstarık olduğumuzdan cüz’i ve külli akçesi olanlar akçesi olmayanlarının düyûnlarına kendülerimizi halas itmek üzere virmiş isekde zıkr olunan düyûnlarımızın külliye tekmîl te’ diye olunamadığından ekserimizin nüfusu ve evladlarımızın ol tarafda tevkîf olunmamız lazım geleceğinden velhasıl dört mahdan berü mahalli mezkuremizden ve Pestav taraflarından ve Kırım sahillerinden geşt ü güzar iderek...”⁶⁰²

İskân sonrası kendi aralarında yaşanan sorunların temelinde bile bu sıkıntıyı görüyoruz. İki Nogay’ın alacak verecek davası ile ilgili bir belgeye bakacak olursak; “...bizler Moskovdan hurucumuzda otuz iki hane olub Moskov koyuvirmedüğinden merkum Ali Efendi altı karbon virub yallah salıvermeyerek benim dört bin gurus kıymetlü bir tüfenkim olduğundan Moskov ol tüfengi dahî virirseniz sizlere ruhsat viririm didiğinden merkum Ali Efendi ve sair otuz iki hane üzerime düşub tüfeng-i mezburi virelim şuradan bi’l-halas sonra gerek karbon-ı mezkurları ve gerek tüfengin akçesini beynimizde taksim idiüb virelüm deyünaçar kalub tüfeng-i mezburi virelüm alub Moskov’a virdiler halas olduk muvahheren cümlemiz bir arada bulunmadığından karbon-ı mezburları ve gerek dört bin gurus tüfeng akçesini teslim demeyub kaldı...”⁶⁰³ şeklinde yine Rusya’dan ayrılırken maruz kaldıkları yıldırma ve yıpratma politikası, geldikleri bu yeni coğrafya da dahî etkisini göstermektedir.

Rusya’nın uyguladığı bu yıpratma politikasından kurtulabilen Nogaylar’ın büyük bir kısmı kış başlarken yola çıktığı için hava muhalefetiyle çok zorlu gemi

⁶⁰² A.DVN.156-49, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere ve tam metin için s. 179’a.

⁶⁰³ A.MKT.UM.451-9,

yolculukları yapmışlardır. 7 Şevval 1276 (28 Nisan 1860) tarihli bir belgede esaretten kurtulmak amacıyla sekiz yüz kişi 2 gemiyle, açlık ve sefalet dolu bir yolcuğun ardından Balçık iskelesine yaklaşırken gemilerin karaya oturması üzerine iki, üç yüz kişinin telef olduğu belirtilmiştir.⁶⁰⁴ 13 ve 18 Ramazan 1276 (4-9 Nisan 1860) tarihli iki belgede fırtınaya yakalanıp, gemi direklerinin kırılması üzerine, 82 hane 384 nüfusun çok büyük zorluklarla Samsun'a çıkabildikleri belirtilmiştir.⁶⁰⁵ 9 Ramazan 1277 (21 Mart 1861) tarihli bir belgede Nogaylar, geçen yılın kışında fırtınadan dolayı İstanbul'a ulaşamayıp 21 hane 66 nüfusun Balçık İskelesine çıkmak zorunda kaldığını ifade etmişlerdir.⁶⁰⁶ Yine hava muhalefetiyle 8 Zilkade 1277'de (18 Mayıs 1861) 33 hane 156 nüfus⁶⁰⁷, ve 19 Şevval 1277'de (30 Nisan 1861) 4 hane 21 nüfus⁶⁰⁸ İzmit'in Kandıra kazasına ve 22 Şevval 1277'de (3 Mayıs 1861) 15 hane 70 nüfus⁶⁰⁹ İzmit'in Kaymaz kazasına kazazede olarak çıkmışlardır.

4 Ramazan 1276 (26 Mart 1860) tarihli belgede⁶¹⁰ Nogaylar'ın yaşadıkları durumun vahametini gösterir niteliktedir. 450 Nogay İstanbul'a gelmek üzere Kerç İskelesi'nden Eflak tüccar yelkenlilerinden biri ile yola çıkmıştır. İnebolu açıklarında gemi batmış ve ancak 277 kişi sahile çıkabilmiştir. Şirket-i Osmaniye vapurlarından biriyle 375 karbon navula anlaşarak İstanbul'a gelmişler ama bu ücretin 150 karbonunu verip, 225 karbonunu verememişler bu nedenle muhacirlerin bir kısmı

⁶⁰⁴ A.MKT.NZD.311-5,

⁶⁰⁵ A.MKT.DV.146-1, A.MKT.NZD.292-87,

⁶⁰⁶ A.MKT.UM.433-45,

⁶⁰⁷ A.MKT.MHM.219-55,

⁶⁰⁸ A.MKT.MHM. 216-92,

⁶⁰⁹ A.MKT.UM.471-12, A.MKT.UM.471-18, A.MKT.UM.469-59,

⁶¹⁰ A.MKT.NZD.294-3, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere ve tam metin için s.175'e.

vapurda alıkonulmuştur. Duruma müdahale eden şehir emaneti 5850 guruşa tekamül eden bu ücreti kumpanyaya ödeyerek tutulan muhacirleri çıkarmış ve bu yaşananların sorumluları ile ilgili çalışma başlatmıştır.

“...böyle terk-i dar u diyar idüb saye-i saltanat-ı seniyyeye iltica maksudıyla gelürken düçar-ı felakat olan bir takım biçareganın şirket-i Osmaniye vapurunda navul-ı sefine bakiyesinden dolayı tevkifi pek yolsuz ve çirkin bir hal olarak şan-ı namus-ı saltanat⁶¹¹...ve münafi rahm-ı şevkat-i seniyye-i cenab-ı mülükanenin külliye hilafı göründüğünden buna **sebeb olanların te’dibi** ve İnebolu meclisinden mürrur mazbatası vechle **muhacirîn-i merkumunun öyle telef olmalarına sefine kapudanı sebeb olmuş idüğünden bunun dahî kuvva’id-i bahriyye iktizasınca hakkında** (eksik) ider ise zat-ı sami-i kapudanileriyle bi’l-muhabere icray-ı iktızası meclis-i ali-i tanzimate karar mezakiratından ol-babda bir kıt’a suret-i muharrecesi? Manzur-ı devletleri buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış ve kapudan-ı merkumenin celbiyle liman tarafından icray-ı muhakeme geçende bi’t-tezkire senaviri savb-ı alilerine buyurulmuş olmağla bir mantuk-ı iradi seniyye icabının icra ve ifadesi babında emr ü irade hazret-i minlaü’l-emrindir. her halde emr ü ferman hazret-i veliü’l-emrindir...”

Karadeniz’in kuzeyinden çıkışla başlayıp, daimi iskân yerlerine yerleşip, yeni ürün alıncaya kadar her aşamada yaşanan sorunların temelindeki bir diğer sebep ise büyük oranda Osmanlı Devleti’nin bozuk ekonomisi ve aniden çok sayıda muhaciri hazırlıksız karşılaması oluşturmaktadır. Bu sorunlar, Sinop, Trabzon ve Samsun’a çıkıp İstanbul’a gelecekler için vapur bulunamaması ile başlamıştır.

6 Cemaziyelevvel 1276 (1 Aralık 1859) tarihinde Şehr-i Emanete yazılan

⁶¹¹ bu satırdan sonra belgenin orijinalinde eksiklik var

belgede “Sinop’ta bekleyen 3 bin kişinin, bir aydır şirket-i Osmaniye vapurlarının gelmemesi, Fransa posta vapurlarının yük almaması ve 30 bin muhacirînin gelmek üzere yolda olduğu haberi üzerine büyük bir vapur gönderilmesi, mümkün olmadığı takdirde Karadeniz’de işleyen tersane-i amire vapurlarının Sinop’a uğrayarak en azından 30’ar 40’ar kişi bile olsa taşımaları talebi,⁶¹² bu konuda yaşanan sıkıntıyı açıkça ortaya koymaktadır.

Artan muhacir sayısı nedeniyle kalabilecekleri yer sorunu, gayr-i sıhî şartlarda yapılan yolculuk ve sonrası kalabalık barınmadan dolayı bulaşıcı hastalıkların yayılması, geçici iskân yerlerinde beklemleri, bekledikleri her geçen gün ödenemeyen ve biriken yevmiyeler ile açlık ve sefalet düşmelerine neden olmuştur. Geçici iskân yerleri ve iskân politikası konularında örnekleriyle açıkladığımız üzere muhacirleri Osmanlı Devleti’nin daimi iskân yerlerine ulaştırma konusunda acele etmesi bu sıkıntıları en aza indirmeye yöneliktir. Özellikle biriken yevmiyelerin verilememesi yardımlar başlığı altında yevmiyeler konusunda işlediğimiz üzere, iskân yapıncaya kadar zaten çok fakir olan muhacirler için büyük bir açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmalarına neden olduğu gibi, iskânı gerçekleştirenlerin yeni mahsul alıncaya kadar yaşamlarını idame ettirebilmeleri için muhtaciyetlerini had safhaya ulaştırmıştır.

ii. Toplu İskân İle İlgili Sorunlar

Osmanlı iskân politikasında da değindiğimiz üzere toplu iskân taleplerinde grupların ziraat yapabilecekleri büyüklükte boş arazi bulunduğu müddetçe toplu iskâna izin verilmiştir. Ancak, çoğu zaman yeterli boş alan olmadığı gerekçesi ile bu

⁶¹² A.MKT.NZD.300-10,

istekler reddedilmiş ve muhteliten, münferiten yani dağınık ve serpiştirme şeklinde yerleştirme yapılmıştır. Yine, henüz iskânı gerçekleşmemiş guruplar akrabalarının yanında iskân olunmak istemişler, boş yer olduğu müddetçe bu istekler olumlu karşılanmıştır. Muhacirler açısından baktığımızda aslında bu talepleri oldukça makul bir istektir. Bilmedikleri bir coğrafyada hayatta kalmaya çalışıyorlar. Hatta bazı belgelerde kullanılan “içlerinden söz anlarlar” yada “içlerinden söz anlayan birkaç kişi” ifadelerini, Nogay muhacirlerinin geldikleri bu toprakların dilini bilmedikleri şeklinde yorumladık. Dilini, iklimini, coğrafi özelliklerini hatta yaşamlarını idame ettirmeleri için kendilerine önerilen geçim kaynağı, ziraatçılık yapmayı dahî bilmeyerek, geldikleri bu ülkede alışkın olmadıkları bir yaşam tarzına uyum sağlamaları beklenmektedir. Bu nedenle de akrabaları yanında iskân etme istekleri anlaşılır bir istektir. Nitekim bu durum bütün açıklığıyla belgelere yansımıştır. Yevmiyelerinin verilemediği durumlarda bir çok aile sefaletе düşmüş olduklarını ve eğer akrabaları yanına iskân olunur iseler durumlarının daha iyi olabileceğini arzuhallerde belirtmişlerdir.

Öte yandan birkaç belgede rastladığımız gasp ve yaralama olayları münferit olmasına rağmen muhacirlerin toplu iskân isteme nedenlerinin belki de haklılığını ortaya koymaktadır.

“Nogay muhacirlerinden ve Canboyluk Kabilesinden olub Bulak karyesinde iskân olunan Hacı Beğ nam kimesnenin leylen hanesine çend nefer-i sârîk gelerek mal ve eşya ve nûkûd mevcudesini ahz-u sîrkat eylediklerinden...”⁶¹³

“Nogay muhacirlerinden ve Hoca Talib Efendi takımından olub Sinob

⁶¹³ A.MKT.UM.491-72, A.MKT.UM.483-52

*sancağı dahilinde vâki Çanlı⁶¹⁴ kazasında tavattun itmiş olan Cum'a Gazi nâm kimesne dersaadete azîmetî esnasında kaza-i mezkur müdiri kendüsiine tâbi olan iki hane yirmi nüfus müte'allıkatından bi't-tefrîk dört nefer familyası kendü hanesinde hasta bulundukları halde yalnız bırakmış olduğundan le'ylan altı nefer-i sarik mezkur haneye dahil olarak zevcesiyle sa'ire bir hatunı şedîden darb u cerh ve haylice emval ve eşyasıyla nükûd-ı mevcudesini gasb u garat itmiş...*⁶¹⁵

Osmanlı Devleti de gerek bu konuda suçluların yakalanıp dava edilmesine gerekse ailelerin parçalanmamasına ve kabilelerin dağılmamasına dikkat etmiştir.

Toplu iskân taleplerinin değerlendirilmesinde, kalabalık gurupların aynı yerde yerleşmesi sıkıntı olmuştur. Aynı yerden kastımız, hepsinin bir arada müstakil bir köy olarak, toplu iskânıdır. Daha öncede değindiğimiz gibi bir takım ekonomik sıkıntılardan dolayı bir sancağın kaza ve köylerinde yerleşik halkın arasına dağıtılarak iskân edilmeleri uygun görülmüştür. Aksi takdirde kabileler farklı sancaklara dağıtılmış değillerdir. Ancak yine de muhacirler bu tarz dağınık iskâna çok sıcak bakmasa da kendilerine gösterilen yerlere iskân etmemeleri durumunda başka yerlere gidecek olurlar ise yevmiyelerinin kesileceği ve halkın dahî kendilerine yardım etmeyeceği belirtildiği için büyük⁶¹⁶ bir sorun yaşanmamıştır.

Nogaylar'ın yaşadığı bir diğer sorun ise görevlerini kötüye kullanan memurların rahatsız edici davranışlarıdır. Belgelere yansıyan iki üç tane münferit olayla sınırlı olsada yeterince sorun yaşamış insanlar için, hiç bilmedikleri bir

⁶¹⁴ Sinop-Yenikonak

⁶¹⁵ A.MKT.MHM.230-57,

⁶¹⁶ Belgelerde bu konuda sadece Adana'da yaşanan büyük bir soruna rastlanmıştır. Nogaylar'ın çıkardığı sorunlar başlığında verilmiştir. A.MKT.UM.449-77,

coğrafyada sığındıkları insanlar tarafından bu tarz davranışlara maruz kalmak güvende olmadıkları hissini uyandıracaktır.

*“Konya eyaleti dahilinde halî ve münasib mahallerde iskân olunmak üzere mukaddemce gönderilmiş olan Nogay muhacirlerinden Mehmed Giray Beğ kabilesiyle mukavele itmeksizin taraflarından varalım diyerek Akşehir karasından Erdoğan nam mahalle intihab iderek kabile-i merkumeyi cebren mahall-i mezbura celb itmiş isede kendüleri orasını intihab itmeyerek kat’iyyen cevap vermiş ve erkan-ı kabileden çend neferi ifade-i hal zımnında oraya azîmetlerinde meclis azasından Hacı Mehmed Ağa tahkîk-i ahvâl itmeyerek merkumları tekdîr ile behema hal orada iskân itmeniz lazımdır diyerek ve yanlarına a’zay-ı meclisden Haburzade namında biri terfîk olunarak Akşehir Ilgın taraflarına irsal ile Böle Hasan nâm mer’a irae olunmuş isede civarında bulunan kara ahalisi bi’l ittîfak burası bizim mera’mızdır diyerek müdahale eyledikleri ve mezkur Akşehir müdürü eğer susuz ve otsuz bu mahallerde iskân iderseniz yevmiye viririm eğer acîzseniz yevmiye virilmeyecek ve taraf-ı ahire dahî ruhsat bu kadar didikde söz anlarlarından ve ulemasından nefer-i li-eclü’l ifade buraya gelmek üzere oradan hareket eylediklerinde müdür-i muma ileyhe arkalarından zabtiye gönderüb mu’amele-i barid ile kollarını bağlatdırub çevirtmiş ve yevmiyelerini dahî kat ile sefalet ve müzayakalarına sebebiyet vermiş idiği haber alındığı komisyon-ı mahsusundan ifade olunmuş ve bu suretde haklarında **müdür-i muma ileyh tarafından muamele vuku gelmiş ise pek yersiz ve uygunsuz olub çünkü bunlar zir-i sa’ye-i meal-i vaye saltanat-ı seniyye dehalet ve hicret itmiş adamlar olmasıyla haklarında***

*mu'amele-i lütfiye gösterilecek mahalde aksi halde bulunulması her-
vechle layık ve caiz olmayacağı derkar bulunmuş olmağla ve keyfiyet-i
muharrere müfarik sıhhattemidir ve ne vechledir ve maslahatın **hak ve**
hakîkati ne merkezdedir buralarının bi'l etraf tahkikiyle ba'de icabına
bakılmak üzere keyfiyetin iş'arı hususuna himmet buyurmaları siyakında
şukka”⁶¹⁷*

Bu belgeye cevap niteliğinde olan başka bir belgede asla muhacirlere uygunsuz bir muamele yapılmadığı, kabile reislerinin iskânı zorlaştırdıkları, İstanbul'a giderek zaman geçirmekte oldukları ve kış gelmek üzere olduğu için iskânın seneye kalmasının ekonomik sıkıntılara sebep olacağı düşüncesiyle hareket edildiği belirtilmiştir.

“Konya valisi hazretlerine

Konya eyaleti dahilinde bulunan Nogay muhacirlerinden Mehmed Giray Beğ kabilesi haklarında Konya meclis azâsından Mehmed Ağa ile Akşehir müdürü taraflarından vukû'a getirilen mu'amele-i gayr-ı layıkanın tahkik ve iş'arı hakkında gönderilen tahrîrata cevaben varid olan mazbatada müdir ve ağay-ı muma ileyha taraflarından muhacirîn-i merkume haklarında bir güne muamele-i gayr-ı layıka icra olunmamış olup bu şikayetin sebep ve menşe'i muhacirîn-i merkumenin mukaddema vukû'u bulan iş'ar üzerine hükümet ma'rifetiyle terfîb ve intihab olunan mahallerde iskânlarına teşebbüs olunmuş isede ba'zı ru'esay-ı kabâ'il taraflarından yine evvelki gibi suret-i ısrar gösterilerek içlerinden ba'zıları bu hususu için dersaadete azîmete kalkışdıkları halde muma ileyhüma

⁶¹⁷ A.MKT.MHM.188-53, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

tarafklarından men' kılınmış olmaları olduğu beyan ve muhacirîn merkumenin sur'at-i iskânları emrinde her ne kadar sarf-ı mesâ'î olunmuş isede intihab olunan yerleri beğenmeyerek ve cümlesi bir mahalde iskân ve tavattîn kılınmak isteyerek alât-ı emrar-ı evkat itmekde oldukları ve ol- taraflara bunların cümlesini isti'ab idecek mertebe **vâsî arazî bulunmadığı** ve **bulunsa bile hepsinin bir mahalde iskânları atide mahzuratı muceb olacağı cihetle** bu babda tevcihle hareket olunmak lazım geleceğı inha ve istizân kılınmış olmasıyla keyfiyet-i meclis-i alî-i Tanzîmat ladeü'l havale revîş-) hale nazaran muhacirîn merkume bir takım a'zar ve mahâzîr gayr-ı makbule melhuz ve irâd ile kemakan iskândan imtinâ itmekde olub halbuki mesbuk olan iş'ar hükmünce bunların ed'â ve muhalefetlerine bakılmayarak hemen mahalince tertîb ve intihab olunan mahallerde iskânlarına ibtidar ile içlerinden yine muhalefet iden olduğu suretde yevmiyelerinin kat'ıyle istedikleri mahallere gitmeğe me'zun oldukları kendülerine bildirildiğı halde şimdiedek behemehal iskânları hasıl olmak lazım gelür iken me'muriyet-i mahalliyenin layıkıyla icray-ı ahkamına muvafık olunamayub henüz matlub hasıl olamamış ve bu hal ile bir taraftan dahî mevsim-i şitânın takrîbi bi't-tabî' musalihatın sene-i atıye kalmasını muceb olacağı der-kâr bulunmuş olduğuna ve iş bu ise hazine-i celilece beyhude mesârif zâ'ire vukû'unu ve muhacirîn merkumenin dahî sefaletlerini müstelzim olacağı cihetle tecviz olunamayacağından heman şu günlerde icab-ı halın icrası iktizay-ı halden bulunduğuna binaen te'kîd keyfiyet olunması ve **muhacirîn merkume hakkında mervî olan muâmelat meşruhen fi'l-hakika vukû'a bulmuş ise buna merhamet ve adalet-i**

seniyye-i ber vechle kâ'il olamayacağından ve mezkur mazbatada a'zayı meclis-i mühürlerinden beş mühür eksik olub hilâf-i usûl ve ka'ide esbâbı dahî işâret kılınmamış olmasıyla şübheye da'vet eylediğinden burasını dahî istiş'arı tezekkiri olunmuş olmağla ber vech muharrer iktizasının serî'an icrasıyla keyfiyetin iş'arı hususuna himmet buyurmaları siyakında şukka"⁶¹⁸

Görüleceği üzere olayla ilgili bilgi alınmasına rağmen mühür eksikliğinden dolayı tahkikatta bir usûlsüzlük olabileceği düşünülmüş ve müdür ve ağaların davranışlarının araştırılması istenmiştir. Osmanlı Devleti, hukukun işleminde yeterince hassas davranmış ve herhangi bir şüpheyi mahal bırakmayacak şekilde durumu araştırarak soruna adil bir yaklaşımla çözüm bulmada kat'î bir kararlılık göstermiştir.

Komisyonca gönderilen bir arzuhal yerel yöneticilerden kaynaklanan suiistimalleri bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Muhacirlerin, Moskof diyarına geri dönmeye cesaret edeceklerini belirtmeleri, yaşadıkları rahatsızlığın son noktada olduğunun bir göstergesidir.

"Kırşehir'de sükûnet Nevabi muhacirlerinden ulema ve suleha-i fukara ve berriya kullarının ale't-tarikü'l-muhaffer buyurdular arzuhal pürkusûlarıdırki bu kulları Nevabi muhacirlerinden bin dört yüz den mütecaviz hane Kırşehri arazisinde iskân ve tavattun olmak üzere devletlü Vehbi Paşa ve sair me'murları üzerine gelüb kaza civarında bulunan halî mahallerden ebniyeler inşa ve iğmar itmek için azâdan Körağazade Çelebi Ağa bin beş yüz gurus maaşla memur olub kendü menafî'ı zatiyesini

⁶¹⁸ A.MKT.MHM.196-43, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

*gözederek iğmar iden fukaralara öziir ü vahiye göstererek haylice akçeler
olub ebniyeler mahfur-ı layıkında olmayub bir takım tevkifine badiyi
olduğundan şiddet-i şitaya tesadüfe idüib bu kulları bütün bütün perakende
ve perişan olduğumuzdan Kırşehir’nde muvakkaten müdir bulunan rif’atlü
Ali Mahzar Beğ Ağazadan Çelebi Ağa ve biraderi Hüseyin Efendiye
tahrikleriyle yevmiyelerimizi dahî kat’ itmek sıralarında olduklarından
vakit vakit ahval-i perişanımızı ifade için her fakirimiz müdir-i muma-
ileyhe varmalarımızda hiç bir vakt istirham itmediklerinden ma’ada ağay-ı
muma-ileyhlerin tahrikle her birerlerimizi darb iderek zecri ve men’
itdiğinden kabilelerimizden ekserisi perişaniyetlerinden naşı bi’l-ehli ve’l-
iyal diyar-ı Moskofa nakl-i hane itmekde olduklarından tevkifine uhdekar
olmadığımızdan merakımı alilerinden mevcuddurki bu kazada bizleri
perişan iden zevatlar iczâ’ olunub istirahat bulmadığımız halde cümlemiz
dar-ı diyar-ı merhamet karar-ı te’acize cesaret kılacağımızın beyanı ol
babda emr ü ferman ve lutf u ihsan hazret-i minlaü’l-emrindir.1278, 24
adet imza.”⁶¹⁹*

Osmanlı Devleti, muhacirlerin kalabalık kabileler halinde toplu iskânından genel olarak rahatsız olmamıştır. Çünkü asıl düşünmesi gereken sorun aç ve sefalet içinde kalan bu insanları yaşama bağlamaktır. İleride çıkabilecek sorunlar ilk etapta düşünülmemiştir. Bu konu ile ilgili sadece bir belgede⁶²⁰ toplu iskânın ileride sorun teşkil edebileceğinden endişe edilmiştir.

⁶¹⁹ A.MKT.NZD.419-74, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

⁶²⁰ A.MKT.MHM.196-43,

“... bunların cümlesini isti’ab edecek merteye vâsî arazî bulunmadığı ve bulunsa bile hepsinin bir mahalde iskânları atide mahzuratı mucceb olacağı cihetle...”, şeklinde durumun ifade edilmesi, yine öncelikli sorunun boş yer olmaması olduğunu göstermektedir. Toplu iskânın gelecekte sorun çıkarması bunun yanında düşünülen bir diğer sorun olarak görülmüştür.

iii. Aşiretlerle İlgili Sorunlar

Nogaylar’ın yaşadığı sorunlardan biride aşiretlerle olan sürtüşmelerdir. Osmanlı halkının Nogaylar’a yaklaşımında ifade ettiğimiz üzere halkın dini ve insani yaklaşımları olası sorunları bile çözmüşken aşiretlerle Nogaylar’ın bu sorunu yaşamalarının temelinde aşiretlerin sosyal statüsünün önemi büyüktür.

XIX. Yüzyılın başlarında Güneydoğu Anadolu ile Halep eyaletinde bulunan aşiretler güneyden gelen Arap aşiretlerinin baskısı ile yerlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. 1837’de Mardin-Bağdat arasında bulunan Tay ve Aneze aşiretleri yerleşmek üzere bulunan Türkmen aşiretlerini baskı altında tutarak onları yerlerinden etmişlerdir. Bu baskı karşısında o taraflara kışlağa giden Türk aşiretleri Anadolu tarafında yeni yurtlar edinmişlerdir. Tanzimatla birlikte aşiretlerin bulundukları eyalet haricine çıkmalarına sınırlamalar getirilmiştir. Bundan böyle göçerler sadece devlet tarafından aşiret reisine verilen mühürlü mürur tezkiresi ve kefil göstermek suretiyle eyalet dışına çıkabileceklerdir.

Öte yandan aşiretler için yeni bir mülki teşkilat uygulamaya konulmuştur. Ankara, Sivas, Konya ve Karasi sancaklarında bulunan Kıldonlu, Tabanlı, Boynucelü ve Yenil gibi aşiretler müstakıl muhassılık haline getirilmiş, idareleri eyalet müşirine verilmiştir. Yaylak-kışlak meselesinden doğan karışıklığın önlenmesi için

1842'den itibaren aşiretlerin ancak bulundukları sancak ve kaza dahilinde ihtiyaçlarını karşılamaları kararı alınmıştır. Aşiretlerin iskân edilecekleri topraklar hangi sancak ve kaza dahilinde ise hepsi o yerin müşir, kaymakam ve müdürleri idaresinde boş yerlere yerleştirileceklerdir. Bunun için boş, terk edilmiş toprak ve tarlalar onlara tahsis edilerek, yerleşik ahali gibi ziraat yapmalarının teşvik edilmesi kararlaştırılmış, kalabalık aşiretlerin ise dağınık köyler kurmaları öngörülmüştür.

Yine bu dönemde memleket içinde müstakil hareket etmeye alışmış bazı aile guruplarının da ıslah ve iskân çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan özellikle Payas'ta Küçük Alioğulları ile 1864-65'de Kozan ve Çukurova bölgesinde Kozanoğullarının iskânı önem taşımaktadır. Ayrıca bu tarihlerde Balıkesir ve Bursa havalisindeki aşiretlerin de iskânı gerçekleşmiştir.⁶²¹

Y. Halaçoğlu'nun ifade ettiği aşiretlere uygulanan iskân politikasının Nogaylar'a uygulanan iskân politikası ile paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla bölgedeki boş arazilere yapılan iskândan rahatsız olan aşiretler öncelikle iskân için yapılan hazırlıkları talan ederek, gelenleri yıldırmaya çalışmışlar, bölgedeki muhacirlere yardım eden ahaliye bile zarar vererek iskânı engelleme yolunu denemişler hatta muhacirlerin içinde müsait kişileri bölgede uygunsuz davranışlara teşvik ederek huzursuzluk çıkarmak istemişlerdir.

“Bi't-Tasarruf Muhacirîn İskânına Me'mur Hafız Paşaya Ve Konya Valisiyle Ankara Mutasarrıfına

Niğde sancağı dahilinde vakî Kırşehir kazasına muzaf Malya Çölünde kain Nogay muhacirlerinin intihab itmiş oldukları mevâki'-i ma'lumede hanelerinin inşasına mübaşeretle şimdiye değin hitamı me'mul iken mezkur Malya Çölü

⁶²¹ Y. Halaçoğlu, **a.g.m.**, s. 585.

kazasında meskun **Reşidan aşiretinden** Hatun ve **Zaburoğulları** Muhammed ve Haydar ağalar ile **Vezerbanlı aşiretinden** Kara Hasan ve Muhammed Ali ve **Ali Şiroğlu aşiretinden** Bağdadi oğlu Hasan nam şahıslar bir takım avneleriyle defa-i saliseden olarak muhacirîn-i merkume hanelerinin inşasında müstahdem ameleleri darb u tard ve erzak-ı mevcudelerini gasb u garet ile mahall-i mezkuranın ba'zı taraflarında inşa olunmuş olan hanelerden alınmış bab-ı haneyi dahî külliye hedm u harab ve ahali-i kazaya haylice zarar ve ziyanları vukuû bulmuş olduğundan...⁶²² bu belgede de görüleceği üzere aşiret mensupları, tamamlanmak üzere olan haneleri harap ederek, çalışan amaleleri ve bölge ahalisini tartaklayıp yıldırarak bölgeye muhacir gelmesini engellemeye çalışmıştır.

Yine, "...Kırşehir kazasında meskun **Cerîd aşirerinin** sabık-ı ve'l-esbak müdirleri Mehmed ve Abdullah ve İsmail beğler **muhacirîn-i merkumeyi civarlarında adem-i kabul ile zikr olunan hanelerin inşasını terk ve men itdirilmiş oldukları cihetiyle bunların men'-i müdahaleleri...**"⁶²³ ifadelerinde gördüğümüz üzere aşiret mensupları, çevrelerindeki boş arazilerde iskân eden muhacirleri, varlıklarından rahatsızlık duymaları nedeniyle, ellerinden evlerini alarak bölgeden uzaklaştırmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti ise "...keyfiyet meclis-i ahkam-i adliye ledü'l-havale muhacirîn-i merkume zîr-i cenah müstelzîmü'l-felah saltanat-ı seniyyede dehalet itmiş bir takım acizeden ibaret olarak bunların saye-i merhamet-vaye hazret-i şahanede münasib mahallere yerleştirilerek kemal-i huzur ve rahatları matlub ve mültezim olduğu halde aşîret-i merkume müdirlerinin der-dest inşâ olan hanelerin tavattununa

⁶²² A.MKT.UM.533-97,

⁶²³ A.MKT.UM.501-10,

ibtidarlari pek uygunsuz ve çirkin şey olarak tecviz olunamayacağından bunların seri'en men-i müdahaleleriyle zikr olunan hanelerin noksanı ikmal itdirilerek muhacirîn-i merkumenin derunlarına yerleştirilmesi ve haklarında dahî aşîret-i merkume tarafından bir güne mu'amele-i na-merzî vukû'a götürülmemesi emr-i ehemmine itina olunmasının savb-ı vâlâlarına te'kidi tezkire olunmuş olmağla ber minval muharrer iktizasının icra ve inhasına müsâadât ve himmet buyurmaları siyakında şukka”⁶²⁴şeklde meclisten çıkardığı kararlar duruma müdahale ederek, aşiretleri bu tarz davranıştan men etmiş ve muhacirlerin bu evlere yerleştirilmesinde kararlılık göstermiştir.

Adana mutasarrıfına yazılan belgede⁶²⁵ ise, bölgede bulunan Afşar aşireti Nogaylar'ın iskânına rıza göstermemiş ve Nogay kabileleri ile aşiret eşkıyaları arasında sürtüşmeler ve kavgalar çıkmıştır.

“Adana Mutasarrıfına

Adana eyaletide kain Sarı Bağçe nam mahalde iskân itdirilmiş olan **Nogay muhacirlerinin Kara Mirza Kabilesinden Mehmed Beğ ve Refekah cemâ'tiyle Avşar aşiretinden Hacılar Oymağı eşkıyası** beyninde vukû'u bulan münâzâ'adan dolayı aşiret-i merkumenin istihsal-i esbab-ı iskânilerine dair gönderilen tahrîrata cevaben tevarid iden tahrirat-ı behiyelerinde aşiret-i merkume sıkışdırılmadıkca rıza ve ihtiyarlarıyla iskâna muvafakat itmeyecekleri ve bunlar iskân olunmadıkları suretde yine Çukurova'da ric'at ile me'lûf oldukları habaset ve mel'anet iktizasınca ahali-i fukaranın mal ve canlarına îsal dest-i hısar idecekleri misillü...”

Adana'da, Nogaylar ile Afşar aşireti ve diğer aşiretler arasında çıkan

⁶²⁴ A.MKT.UM.501-10

⁶²⁵ A.MKT.UM.432-27,

sürtüşmeler, yaralama ve öldürme olaylarına kadar ilerlemiştir⁶²⁶. Önlem almakta gecikmeyen Osmanlı Devleti aşiretlerin durdurulması için tedbirler alırken yerel yöneticiler tarafından bölgelerdeki asker eksiklikleri vurgulanmışsa da merkezden, var olan kuvvetlerle yetinilmesi belirtilmiştir. Askerlerle katı bir çözüm yerine, “aşiretlerin üzerlerinde bulunan malın ve kur’a bekayası olan kişilerin askere alınmasıyla” ıslah edilebilecekleri düşünülmüştür.

“...keyfiyet-i meclis-i vâlâya ledeü’l havale aşiret-i merkume eşkiyasının kara ve kasabat ahalisi ve ebnay-ı sebîl haklarında mütecasir oldukları ta’diye ve hasar gitdikce tezayüd itmekde olub hususuyla muhacirîn-i merkum haklarında bir takım fenalıkları vuku’a gelmiş olduğundan ol-babda Yozgat meclisinden varid olan mazbata üzerine bu halin men ve ıslahı ve aşâîr-i merkumenin üzerlerinde bulunan emval-i mertebenin ve kur’a bekayası olan neferatın alınması devletce farâ’iz-i umurdan olmak ve eğerce Yozgat mazbatasında bu musalahat için yeniden kuvve-i askeriye istenilmiş olub ancak oralarca daha sair bir takım aşairin iskânları esnasında şimdiki mevcudî kadar asker-i şahane yoğun tutulan usûl ve tedabir ile matlub hasıl olmasına nazaran şimdi yine musalemet hakîmane müdebbirane tutulduğu suretde kuvve-i mevcude ile te’dib ve tenkilin kabil bulunmak hasebiyle bu yolda hareket olmak lazım gelür...”, “...maksadın istîhsaline gayr-ı kâfi bulunmasına nazaran bu aralık sevk-i asker derecesine gidilmeyerek ilerüde tedbîr-i küllisine bakılmak üzere şimdilik mahallerince tedabir-i mukteziye ve teşvîkat-ı mü’essire hususunun taraf-ı saadetleri ile sair icab iden mahallerde iş’arı meclis-i hassa-i vükelâda ba-tensîb ledeü’l istîzan ol-vechle icray-ı iktizay-ı hususuna irade-i seniyye-i hazret-i padişahî müte’allık ve şeref südûr buyurularak ol-vechle keyfiyet

⁶²⁶ A.MKT.UM.440-37,

geçende savb-ı şerîfleriyle sair icab iden mahallere ba-tahrirat iş'ar ve münaza'a ve mücdele-i vakı'adan dolayı Nogaylar ile Avşar aşiretinden müttehim (töhmaetli, suçlu) olanlar hakkında icab iden muhakemenin icrasına...”⁶²⁷

iv. Kendi Beğleri Ve Kanunları İle İlgili Sorunlar

Başlığa bakıldığı zaman bir çelişki varmış gibi görünse de bu bir çelişki değil, adaletli yönetimin varlığıdır. Nogaylar Karadeniz'in kuzeyinde kendi coğrafyalarında yıllardır beğlerinin uygulaya geldikleri kanun niteliğindeki kabile içi kurallarından, Osmanlı topraklarında kendilerine verilen hakları ve uygulanan adaletli yönetimi gördükçe rahatsızlık duymaya başlamışlardır.

Gerek Nogay beylerinin gerekse Nogay halkının durumu açıkça ortaya koyduğunu görüyoruz. Nogaylar, Rusya Devleti idaresinde iken eski adetleri üzere, beğlerinin geçimlerini temin etmişlerdir. Osmanlı topraklarına geldikleri zaman iskân gerçekleşinceye kadar yevmiye alsalarda iskânla birlikte yevmiyeler kesileceğinden dolayı, ziraat ve ticaretten anlamayan beylerin ve reislerin yaşamlarını idameleri için halka ihtiyaçları vardır. Nitekim beyler ve reislerde bu durumu belirterek, gelecekte yaşamlarını nasıl idame ettirecekleri sormaktadırlar. “...Nogay beğlerinin kanun-ı kadimî olub muceb kanun-ı aidat ile idarede idegelmiş isekde şimdi saye-i hazret-i şahanede ne vechle idaremiş olacağı mechulümüz olub bir ticaretimiz dahî olmadığından idareye muhtac olduğumuz ifadesi ma'zuzı ol-babda ve her halde emr ü irade hazret-i minlaül emrindir 23 ca 76”, 12 adet mühür.

Beyler durumlarını bu şekilde ifade ederken Osmanlı Devleti'nin bu soruna beyler açısından nasıl bir çözüm bulduğuna ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁶²⁷ A.MKT.UM.432-27,

Ancak soruna daha çok Nogay halkı açısından bakan Osmanlı Devleti, ağır ekonomik yükümlülükler içeren ve kendi elindeki siyasi kontrolü beylere geçirecek bu eski kuralların ne olursa olsun asla uygulanamayacağına dair net ifadeler kullanmıştır.

Önceki bölümde Nogaylar'ın Sosyal ve Kültürel Yapıları konusunda verdiğimiz kabile içi hukuk kurallarına göre, her hatanın ekonomik değer taşıyan bir cezası var hatta hata bile olmaksızın halkın oldukça ağır ekonomik yükümlülükleri vardır. Nogay muhacirleri, eski adetleri üzere uygulanan bu usûlden rahatsız olduklarını, beylerin kendilerinden vergi almalarının haksızlığı ve Osmanlı topraklarına gelip, Osmanlı tebaası olmaları hasebiyle artık bu uygulamaları kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Ancak kendileri gibi ziraat ve ticaret yapıp kendi idarelerini yapar hale gelirler ise onları kabul edebileceklerini belirtmişlerdir.

Osmanlı Devleti, kendilerine teminat vermiş ve beyler tarafından kendilerine eski adetleri üzere meşru olmayan vergi talebinde ve zulüm eder davranışlarda bulunulması halinde hükümete haber verilmesini istemiştir.

“Adana mutasarrıfı sadetlü paşa tarafından tevârid idüp bu kere meclis-i tanzimata havale buyurulan tahrirat-i lediül-karara hülasa-i müeddasında li-eclü'l-iskân eyalet-i mezkuraya irsal ve i'zam kılınmış olan Nogay muhacirlerinin beğleri ziraat ve harasetden istinkaf ile usûl ü âdat-ı kadimleri vechle melfuf pusulada muharrer olduğu üzere muhacirinden bir takım avaid ve rüsûm-ı gayr-ı meşrû ma'kule ve ahz u istihsali emelinde bulundukları ve muhacirîn-i merkum dahî kendülerinin memalik-i mahruseye hicretlerinden sonra teb'a-i saire-i şahane misillü nail-i ni'met adalet ve istirahat olunarak bunların pençe-i zulm ve i'tisaflarından tehlis

ü giriban eylemeleri istirhamında oldukları bey'an ve bu babda ne vechle hareket olunmak iktiza ideceği istizan olunmuş olub ruşen-i halden Müsteban olduğu vechle beğlerin meram ve maksudları bunlar haklarında kadîmden icra idecekleri zulm ve gadr- memalik-i mahruse-i şahanede dahî icra ve ala geldikleri bir takım avaid-i gayr-ı meşru'ayı Kemakân istiza itmek ve bu suretle bunları âdeta da'ire-i mahkumiyetde tutmak demek halbuki ta'rifeden müstağni olduğu üzere muhacirîn-i merkumenin tâbi'yyet-i devlet alîyeyi kabul ile memalik-i mahruse-i şahaneye nakl-ı hicretlerinden beğlerinin hükmü nüfuzu altında kalmaları ve hilaf-ı mu'adelet ve kavaniyyet-i seniyye bir takım avaid i'tasına mecbur olmaları ber vechle tecvîz olunamayacağından bundan sonra beğler dahî cümlesi hakkında mebzul buyurulan imtiyazat ve i'netden hisse-mend olacakları cihetle sair hemşehrileri misüllü ziraat harasetleriyle.....?iderek muhacirîn haklarında bir gune muamele-i gayr-ı layıka ecr ve böyle avaid ve saire ahz eyledikleri halde usul ü kavaniyyet-i saltanat-ı seniyyeye tatbikan mücazat olunacaklarının katiyen beğlere ve beğleri bundan böyle kendülerinden bir gün rüsm ve avaid mütalebe eyledikleri halde virmemeleri ısrar itdikleri suretde keyfiyeti gelüb cenab-ı hükümete ifade eylemeleri kaziyesinin içlerinden söz sahipleri bulunanlara ifade ve tefhimiyle bu keyfiyete sarf-ı enzar-ı vakt kılınması lazım geleceğinin cevaben mutasarrıf-ı muma ileyh iş'ar-ı tezekkîr ve tensib olunarak tahrirat ve pusula-i mezkure leffen pişgah sami-i asfanelerine takdîm kılını ol-babda emr ü ferman hazret-i minla ül emrindir 25 z 1276”⁶²⁸

⁶²⁸ A.MKT.MHM.188-51, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere. A.MKT.UM.414-24,

Kendileri için iskânı, özellikle de dağınık iskânı bir tehlike, ekonomik gelirlerinin kaybedilmesi olarak gören beyler ise, olayı kendi açılarından değerlendirip, dağınık, serpiştirme iskâna karşı çıkmışlar ve muhacirleri gerek bu konuda gerekse yer beğenmeyerek iskânı geciktirerek, yevmiye alamaya devam etme ve hatta geri dönmeleri konusunda tahrik etmişlerdir.

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nin çözmeye uğraştığı birçok sorunun temelini Nogay beylerinin sahip oldukları statülerini kaybederek, ne şekilde geçineceklerini bilmemeleri üzerine eski düzenin devamı için yaptıkları iskânı geciktirme ve geri dönme tahrikleri oluşturmaktadır.

v. Gasb ve Yaralama

Bu başlığı hem Nogaylar'ın yaşadığı sorunlarda hem de Nogaylar'ın çıkardığı sorunlarda kullandık. Nogaylar gasp edilmişler, gasp etmişler, yaralanmalara maruz kalmışlar, ahaliyi yaralamışlardır. Bunlara ilişkin belgeler vardır ancak üzerine basarak söyleyebiliriz ki bunlar birkaç taneyi geçmeyen münferit olaylardır. Göç eden nüfusun kalabalık olması, parça parça gelseler de iskân edilemeyenlerin birikerek, yığılması, ödenemeyen yevmiyeler, uzun yolculuklar ve uygunsuz hava koşulları düşünüldüğünde, her iki taraftan da bu fırsattan yararlanmak isteyenlerin çıkması kaçınılmaz bir sonuçtur. Osmanlı Devleti, bu toplumsal karmaşayı önlemek, muhacirlerin yollarda uygunsuz davranışlarla karşılaşmasına engel olmak için gayret göstermiştir. Yollarda mürûr tezkiresi olmayanların yolculuklarına izin verilmeyerek, başıboş dolaşanları toplamıştır ki, yolculara, muhacirlere sorun çıkarabilirler diye. Bu nedenle de sahilden iç bölgelere hareket eden Nogaylar'ın yanlarında izin belgelerinin olmasına, hatta mümkün mertebe yanlarına memur

verilmesine özen gösterilmiştir. Belgelerde geçen münferit olaylara bakarsak;
“...Nogay muhacirlerinden Canboyluk kabilesinden olub Bulak karyesinde iskân
olunmuş olan Hacı Beğ nam kimesnenin takdîm eylediği arzuhalde leylen hanesine
çend nefer-i sarîk gelerek mal ve eşya nükûd-ı mevcudesine ahz u sirkat itmiş ve
muvahharen merkumlardan beş neferi der dest olunarak habs ilka olunmuş...”⁶²⁹ ve
gerekli mahkeme işlemleri başlatılarak sorunun hukukî zeminde çözülmesi yoluna
gidilmiştir.

vi. Uyum Sağlayamama

Muhacirlerin, geldikleri bu yeni coğrafyada uyum sağlamakta sıkıntı
yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Özellikle iklime, coğrafi şartlara ve sosyal ve
kültürel farklılıklara uyum sağlamakta zorlanmışlardır.

Özellikle Adana ve çevresine iskân edilenlerin sıklıkla “...buranın ab-ı
havasıyla imtizac edemedikleri...” gerekçesiyle yer değiştirme talebinde
bulunduklarını görüyoruz. Yine Adana’da çıkan isyan diyebileceğimiz tarzda iskânı
kabul etmeme durumunda muhacirlerin Tekfur yaylasında iskân etmek istemelerine
karşın, Gülek Boğazına yakınlığı nedeniyle yol güvenliği açısından uygun
bulunmaması ve burada kar miktarının çokluğu gerekçesiyle izin verilmemesine
rağmen bu konuda ısrar etmelerinin ardındaki sebebin bu yaylanın geldikleri
coğrafyanın havasına yakınlığı ve alışkın oldukları şekilde doğayla iç içe bir yaşam
aramalarıyla ilgili olduğunu düşünüyoruz.

Belgelerde geçen “...içlerinden söz anlarlar ile görüşülüp...”⁶³⁰ ifadesi,

⁶²⁹ A.MKT.UM.483-52,

⁶³⁰ A.MKT.MHM.188-53, A.TŞF.29-36, A.MKT.UM.459-3

muhacirlerin ileri gelenleri, iş bilenleri şeklinde düşünülse de biz muhacirlerin vatan edinmek üzere geldikleri bu ülkenin dilini bilmedikleri ve içlerinden bu dili bilip, konuşup, anlayanların kastedilmiş olabileceğinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyoruz.

Nogaylar Osmanlı topraklarına geldikten sonra Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmişler ve bu topraklarda yürürlükte olan uygulamalar onlar için de geçerlidir. Tanzimat fermanı ile yürürlüğe giren köle alım-satımının yasaklanması uygulaması Nogaylar içinde uygulanmıştır.

Nogaylar'ın bu topraklara gelmeden önce, yaşamlarında var olan bazı alışkanlıkları bu topraklarda toplumsal huzur ve asayiş bozmuştur, silahla gezmeleri, başı boş dolaşmaları ve çapul yapmaları gibi. Osmanlı Devleti bu eski alışkanlıkların bırakılması konusunda kesin ve katı kararlar çıkarmıştır. Ancak kölelerin olması konusunda çok katı davranılmadığını söyleyebiliriz. Çünkü, ev inşa edilirken köleleri olanlar için, evlerine bitişik ya da ayrı, köle ve cariyeleri sayısınca yada yeteri miktarda oda yapılması kararı gösteriyor ki; var olan kölelerini kullanmalarına, ilk etapta toplumsal bir sorun oluşturmayaacağı düşünülmüş ve yasak getirilmemiştir.

Sadece alım-satım yasağının devam etmesi ve Tanzimat kararlarının korunmasına vurgu yapılarak ve kölelerin hürriyetleri ile ilgili davalara kazalarda bakılmayıp, sancak ve eyaletlerde bakılması konusundaki hassasiyetle durulmuştur. Bu durum hürriyet davalarının mahkemelerde, bilir kişilerce davalar geldikçe, zaman içerisinde çözülmeye çalışıldığını göstermektedir. Acil çözüm gerektirmeyen bu sorunun bir süreç içinde çözülmesi, muhacirlerin, eski alışkanlıklarını terk etme konusunda ani ve ters bir takım durumlarla karşılaşarak tepkisel davranmaları önleyecek, ilgili örnekleri görerek kölesiz yaşam fikrine alışmalarını sağlayacaktır.

Nogaylar'dan sadece bir şahsın yaşadığı tek bir olay vardır, başka örneği olmasa da Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında değindiğimiz üzere diğer muhacirlerle Nogay muhacirlerine uygulanan farklı politikaya örnek teşkil eder niteliktedir. Kelmit kabilesinden Hacı Murad adlı şahıs, Amasya'ya vardığında Çerkes zannedilip, tutuklanır, Nogay olduğunu belirtse de Adana'da iskân eden kardeşi ve kabile reislerinin ifadesi ulaşınca kadar alıkonulur. Nogay olduğu anlaşılınca bırakılır ve Adana'ya gitmesine izin verilir.⁶³¹ Çerkeslerin ilk bahara kadar her ne hal ise Sinop'ta kalmasına karar verilmiştir.⁶³² Bu nedenle onların başka yerlere hareketine izin verilmediği için Çerkes sanılan Nogay Hacı Murad da tutuklanmıştır.

b. Nogay Muhacirlerinin Sebep Olduğu Sorunlar

Nogaylar'ın çıkardığı sorunları ana başlıklarıyla sıralayacak olursak;

- ✓ Kabile reislerinin kışkırtmaları sonucu; yer beğenmemek, muhteliten iskâna karşı gelmek, iskânı geciktirerek yevmiye almaya devam etmek,
- ✓ iskân edildikleri yerlerin çevresindeki kaza ve illerde başıboş dolaşmak,
- ✓ çarşıda, pazarda silahla dolaşmak,
- ✓ aşiretlerle işbirliği yaparak ahaliye zarar vermek,
- ✓ Hıristiyan teb'a ile sürtüşmek,
- ✓ geri dönmeye çalışmak,

⁶³¹ A.MKT.UM.540-56, A.MKT.UM.557-39, A.MKT.NZD.394-8,

⁶³² A.MKT.NZD.297-26, A.MKT.NZD.300-10, A.MKT.NZD.302-9,

i. Reislerinin Ve Beylerinin Tahrikleri Ve Sonuçları

Toplu iskân taleplerini, Nogaylar'ın yaşadıkları sıkıntılar arasında versek te bu konunun iki yönü vardır; suiistimallerle Nogaylar'ın çıkardıkları sorunlardan biri olmuştur.

Bu sorunların büyük çoğunluğunun temelinde kabilelerin başında bulunan reislerinin kışkırtmaları yatmaktadır. Gerek yer beğenmeyerek zaman geçirme ve yevmiye almaya devam etme sorunu gerekse toplu iskân talebi ile dağınık iskânı kabul etmeme sorunlarının temelinde aslında beylerinin kışkırtmaları yatmaktadır. Beylerin bu şekilde davranmalarının nedeni ise, geçimlerini, ihtiyaçlarını halk üzerinden karşılayıp, çalışmadıkları için yevmiyeler kesildiğinde ve dağınık iskân yapıldığında açıkta kalacakları endişesiyle muhacirleri olmadık sıkıntılara sokmayı göze alarak kışkırtmışlardır.

*“..li-eclü'l iskân mukaddema Konya Eyaletine i'zam kılınmış olan Nogay muhacirlerinden bir kaç yüz hane Esbkeşan Kazasının münasib mahalleriyle Paşa Dağı civarında iskân ve iva olunmakda olduğu halde ve **muhacirîn-i sa'ireden bir takımı rü'esasının tahrîk ve iğfalleri üzerine iskânı kabul itmemekde olduklarından...**”⁶³³*

“...Konya eyaletinde iskân olunmak üzere i'zam olunan Nogay muhacirlerini garîb ve iğfal ile yerleşdikleri mahallerden nakl ve hareketlerine sebebiyet vermekde olan Cum'a Keset Hoca ile takımları hakkında nevecihle mu'amele olunmak lazım geleceği...”⁶³⁴

İskânı kabul etmemeye ilgili örneklerde görüleceği üzere, yerel yöneticiler

⁶³³ A.MKT.UM.484-24,

⁶³⁴ A.MKT.MHM.222-30, A.MKT.MHM.202-1,

sorunu nasıl çözecekleri ile ilgili sorularını İstanbul'a yazmışlardır. Gelen cevaplar, çoğunlukla bu itirazların dikkate alınmayıp, iskânların bir an önce gerçekleştirilmesi şeklindedir.

Adana'da iskân edilmek üzere gönderilen 1191 nüfusun iskânı sırasında yaşanan bir toplu iskân talebi ve muhteliten iskânın asla kabul edilmemesi durumuyla karşılaşmış ve bunun da arkasında aslında muhacirlerin kendi toplu iskân talepleri değil de geçimlerini halkın üzerinden sağlayan reislerin ve beylerin kışkırtmalarının olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bölge yetkililerinin karakolu basan bu muhacir gurubuna karşı kuvvet kullanılması için izin istemesi üzerine olayın arkasındaki sebeplere istinaden muhacirler üzerine güç kullanmayı uygun görmeyen bir devlet politikası izlenmiştir.

“Nogay muhacirlerinden Kuşbak ve Mangıt ve Peşto kabilelerinden Adana eyaletinde iskân olunmak üzere sevk ü izam buyurulmuş olan iki yüz on beş hanede bin yüz doksan bir nüfus Mersin iskelesine bi'l-vüsûl eyalet-i mezbur dahilinde iskân olunmağa rağbet itmeyüb Bor ve Ereğli taraflarına gitmek istidasında oldukları keyfiyat-ı 21 receb 77 tarihinde ba-arıza arz ve iş'ar kılınub ol-babda meclis-i ali-i Tanzimat kararı üzere 15 receb 77 tarihiyle müverrihan ve cevaben esab-ı garîb ta'zim ve ical olan emir name-i sami-i cenab-ı sadaret penahilerinde muhacirîn-i merkumenin istid'ay-ı vâkı'alari muhazîr-i müstelzîm olacağından havale-i sem'i ve kabul olunmayarak eyalet dahilinde münasib görülen mahallerde tavattun ve iskân olunmaları emr ü ferman buyurulmuş olduğundan mukaddem gelenlerden nefis-i Tarsus'da bulunan muhacirînin ta'limat-ı ahire mucebince iskân olunmak üzere Adana'ya sevk ü isra ve Mersin

iskelesinde mevcud olan ber-vech-i muharrer bin bu kadar nüfus ile muahharen gelmiş olanların Tarsus sancağının havî olduğu mahallerde muhteliten iskân ve iva olunmaları liva-i mezbur kaimmakamı izzetli paşa'ya mü'ekkiden iş'ar ve mahsus-ı me'mur-ı izam ve tisyar kılınmışıdı muhacirîn-i merkume ol-vechle **muhteliten iskâna kat'a rağbet itmeyüb** eyalet-i aher dahilinde kain Uzunyayla ve yahud mezkur Adana eyaleti dahilinde Gülek Boğazında Mısır Valisi Müteveffa İbrahim Paşanın yaptırmış olduğu tabyalar bulunduğu Tekfur nam mahallere izam ve iskân olunmaları emrinde musirr olduklarından bunların ber-muceb-i ta'limat-ı ahire muhteliten icray-ı iskânları kuvva-i cebriyeye muhtac idüğü liva-i mezbur meclisinden 26 ca 77 tarihinde ba-mazbata inha olub ber-muceb-i inha kuvva-i cebriye irâesi caiz olamayacağı misillü eyaleti ahere sevk-i irade-i seniyyenin mugayiri olacağı ve Tekfur nâm mahall sengistan ve eyyam-ı şitada birkaç zirâ' (75-90cm) kar düşerek orada barunamayub orada arazi-i haliya dahî olmadığından emr-i ta'yin mümkün olamayacağı misillü merkumun vahşî adamlar olarak mahall-i mezbur ise Gülek Boğazı caddesinin pek yakîni bulunduğu cihetle bunların orada tavatînleri dahî muhazîr-i adîden salim olamayacağı bedihi ve ayan olmasıyla mucceb ta'limat-ı seniyye-i ahire bi'l-suhule icray-ı iskânlarına i'tina kılınması cevabı izbar olunması üzere Tarsus ve Mersin'ce bu babda sarf-ı husul iktidar olunmuş isede muhacirîn-i merkume ber-vechle söz kabul itmeyerek ifadelerinde ısrar eyledikleri muahharen dahî ba-mazbata bey'an olunmasıyla muhacirîn-i merkume ve reislerinden çend neferi Adana'ya celb ile ahkam-ı irade-i seniyye ve talimat-ı ahire anlayacakları lisan ile

tefhim ve muhteliten iskaı haklarında muceb-i hayr ve menfaat olacağı hakkında ve sayay-ı lazıme telkîn olunarak evvel emirde muhalefet ve çend gün sonra bil kabul bu yolda taahhüdü havi bir kıt'a sened ita iderek muhacirîn-i merkumenin suret-i iskânları müzakeratı mahsusan Adana'ya celb olunmuş olan Mersin müdiri Aziz Efendi terfikan ruesay-ı merkume Mersin'e gitmek üzere evvel emirde Tarsus'a gönderilüb keyfiyet-i tekrar mü'ekkiden kaimmakam-ı muma-ileyhe izbar olunarak maslahat yoluna girdi zann olunduğu halde Mersin ve Tarsus meclislerinden bu kere dahî tevarüd iden mazbatalardan yine ifadat-ı sabıkalarında musirr oldukları ve sened viren reisler dahî söz anladamayub hükümleri yalnız kendü hanelerinde cari olacağını beyan eyledikleri Tarsus meclisinden iki aza ile mahsusan gönderilen memur elyevm Mersin'de bunları kandırmak ile meşgul bulunmuş ise de mezkur mazbata mealine nazaran sözlerinde musirr olacakları anlaşılmıştır **li-eclü'l-iskân şimdiye kadar bu havaliye i'zam buyurulmuş olan yirmi bin nüfusı mütecaviz muhacirînden on yedi bin bu kadar nüfus saye-i şevket vaye hazret-i padişahîde ber-vech suhulet iskân ve iva olunmuş olduğuna göre şimdi meydanda bulunan şu üç-dört bin nüfusun dahî iskânlarında bir güne su'ubet yoğunluktaki bunların berminval muharrer inad ve ısrarları muhteliten iskânı kabul itmeyüb topluca bir yerde bulunmak ve şu arzularıyla beraber sair muhacirînin tavattun oldukları Çukurova'ya dahî gitmeğe razı olmayub salefü'z-zikr Uzunyayala ve Tekfur mahalleri taleb etmek arzından ibaret olduğu ve bu dahî reisleri add olunan hoca ve beğleri fukara takımını me'kel ittihaz idiüb müteferrikan iskânları halinde şimdiye kadar me'lûf**

oldukları me'kellerden ayrılmak garazıyla vakî olan tahrik ve iğfalatdan neş'et eylediği anlaşılacakda olduğundan bunların icray-ı guşmallarına eşedd-i lüzum görünüir ise de muhacir ve müsafir oldukları Mersin iskelesiyle Tarsus'da düvel-i ecnebiye me'mur ve teb'aları makarr-ı bulunduğundan ruesay-ı merkume kaffesinin zihinlerini tağlit itmiş olduğundan bir güne sadâ' ve mukalat-ı tekevvinüne sebebiyet virilür hatırasına mebni bu sureti dahî icra olunamamaktadır muhacirîn-i merkumenin berminval ma'ruz-ı inad ve ısrarları sebebiyle böyle tavl müddet iskân olunamayub Mersin'de Tarsus'da ikametleri icray-ı iskânlarına kadar itası iktizay-ı irade-i seniyyeden olan nan-ı azîz ve yevmiyeden dolayı hazine-i celileye mucib hasar olduğundan başka bunlar su be su geşt ü güzar ve ellerine geçen şunun bunun hayvanatını ahz u zebh bağ ve bağçelerinden ağaç kat' ile ahaliye dahî külli iras-ı rahne ve zarar itmekte bulunduklarından bu babda Tarsus meclisinden mevrud çend kıt'a mazbata ile muhacirîn-i merkumenin arzuhalleri leffen takdim ve tisyar ve bunların ber-muceb-i ta'limat-ı seniyye hakîmane icray-ı iskânları emrinde tecviz-i kusur olunmayub bi's-suhule tesviyesi esbab ve vesailinin istihsaline cümleten bezl-i vasi' ve mukarreret olunmakda isede ber-vech-i muharrer muhteliten iskân olunmamakda kafi-i behr inad ve ısrar eyledikleri ve cebr sureti gösterildiğinde harekât-ı rûye asiyanede bulundukları halde haklarında ne vechle muamele olunmak lazım geleceğinin bi'l-mecburiye istizanına ihtisar kılınmış olmağla bunların vech-i meşruh üzere muhteliten iskânlarıçün icbar olunması hakkında müteallık ve şeref südûr buyurulacak irade-i asab-ı te'adde cenab-ı

*sadaret-penahilerinin sür'at-i emr- ü iş'arına müsaade-i merahimâde hidivilerinin erzan ve şayan buyurulması niyazıyla mazbata-i çakeranemiz takdimine cür'et kılınmıştır ol-babda ve her halde emr ü ferman hazret-i minlaü'l-emrindir. 7 receb 77*⁶³⁵

İşkâna karşı gelme konusunda grupların birbirlerinden etkilendiğini ve birbirlerinden güç alarak olayların büyüdüğünü gören Osmanlı Devleti, iskân edenleri tahrik ettiği tespit edilen gurupların, sorunlu bölgelerden ve yeni gelen muhacirlerden uzak tutularak dikkatle iskân edilmeleri konusu üzerinde hassasiyetle durulmuştur.

*“...Muvakkaten Sinob sancağında iskân itdirilen Nogay muhacirlerinden ve Canboyluk kabilesinden seksen üç hane dört yüz on altı nüfus Konya canibine nakl ile orada iskân itmek arzusunda bulundukları ve bunların mukaddemce **muhacirîn-i tahrik ve efsad iden takımdan** olub kendülerinin ol-vechle Konya içerüsünde bir münasib mahalde iskân birle zabt ü tevkîfleri lazım geleceği komisyon mahsusundan ifade ve bey'an olunmuş...”*⁶³⁶

“Zabtiye'ye tezkire-i sami

*Kengiri canibinde bulunan Nogay muhacirlerinden Utegun ile Murad Seltan nam şahısların müfsidkârâne hareketleri cihetle buradan teb'idleri lüzumu muhacirîn komisyonu riyaseti tarafından ifade olmağın adamların riyaset-i müşariün-ileyha bi'l-muhabere devlet-i aliye kumpanyası vapurlarından münasib vapura erkâben **muhacirîn olmayan bir mahale sür'at-i tard u teb'idleriyle** keyfiyetinin iş'arı...”*⁶³⁷

⁶³⁵ A.MKT.UM.449-77, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere.

⁶³⁶ A.MKT.MHM.761-7,

⁶³⁷ A.MKT.NZD.356-8,

Adana’da iskân edilmiş Nogaylar’dan 360 kişinin Trabzon’a kadar geldiği, Erzurum ve Kars arasında iskân edildiklerini görüyoruz. Adana’nın havasına uyum sağlayamayıp Mersin’e geldiklerini 7 ay kadar burada kaldıklarını ve bu süre içinde içlerinden; 11 kişiye zehirli ekmek yedirilerek öldürüldüğünü, birinin müdür tarafından baş parmağının kesildiğini, birinin Tarsus’ta zaptiye tarafından kama ile yaralandığını, birinin haps edildiğini, durumu anlatmak için Adana’ya giden 4 kişinin haps de edildiğini, üzerlerine asker sevk edildiğini, malları ve eşyalarının yağmalanarak buradan çıkarıldıklarını ve yolculuk sırasında soğuk ve açlıktan 15 kişinin öldüğünü, hiçbir yardım görmediklerini ve bu zahmet ve meşakkat sonunda 15 hanelik nüfus dahî kalmadığını anlatan arzuhaldeki bu şikayetlerini bildirmek üzere İstanbul’a iki kişi gelmiştir. Osmanlı Devleti, bunlar Trabzon’a gelinceye kadar yollarda neden tutulup, alıkonulmadı, neden yola çıkmalarına izin verildi, mürur nizamnamesine aykırı bir davranıştan Adana’dan Trabzon’a kadar nasıl kimsenin haberi olmadı, sorularına cevap isterken, özellikle Nogaylar’a ait bu şikayetlerin gerçek olup olmadığının araştırılmasını istemiştir.

“Peştav, Kılavuz ve Mangıt kabilelerinden bir gurup, dağınık iskânı ve kendilerine gösterilen yerde iskânı kabul etmeyeceklerini bildirip, Gülek Boğazı civarındaki Tekfur, Konya eyaleti dahilindeki Bor ve Ereğli kazaları ve Sivas eyaleti dahilinde Uzun Yayla’da iskân etmek istemişlerdir.” Tekfur adlı yer, taşlık, kışın birkaç zirâ⁶³⁸ kar yağın ve boş arazisi olmayan bir yer, Gülek Boğazına çok yakın olması nedeniyle güvenliği tehdit eden durum olabileceği endişeleriyle, eyalet dışına çıkmalarına izin verilmeyerek, eyalet içinde uygun bir yerde iskân edilmelerine karar verilmiştir.

⁶³⁸endaze, 75-90 cm.,.

Başka bir yer beğenmeme olayı ise, Canbay Efendi takımından 141 hane, Kırşehir, Paşadağı ve Malya Çölü'nde Bağdadî adlı yeri seçmişler ve onlar için burada haneler inşa edilmiştir. Hocaları Abdülmelik Efendi'nin tahrikleri sonucu iskândan vazgeçip, Çiçek Dağı'na nakillerini istemişlerdir. Ancak ev inşa yerlerini kendilerinin seçmesi ve evlerin inşa edilmiş olması nedeniyle bunca masrafın boşa atılamayacağı bildirilip, burada iskân edilmelerine karar verilmiştir.⁶³⁹

ii. Başiboş Dolaşmaları ve Silahlı Gezmeleri

Osmanlı Devleti'ni sosyal düzen açısından rahatsız eden bir konuda muhacirlerin başiboş dolaşmalarıdır. Belgelerde “geşt ü güzar” şeklinde ifade edilen bu davranışla gerek iskân ederek yerleşik kültüre uyum sağlamaya çalışan muhacirlere, gerek sorun yaşayıp geri dönme niyetinde olanların tahrik edileceği ve toplumsal huzur ve asayişin bozulacağı endişesiyle bunların engellenmesi ve “...men'i mürûr nizamına i'tina ile bir ferdin bir tarafa gönderilmemesi...”⁶⁴⁰ kararına uyulması istenmiştir. Adana, Edirne, Harput ve Erzurum'a kadar her yerde gözlenen bu örnekler hoş karşılanmamış ve gerekli tedbirler alınmıştır.

Konya'ya iskân için gönderilmiş olan Nogaylar'ın ekserisinin ruhsatsız olarak Yozgat'a gelmiş oldukları haberi üzerine muhacirlerin, “...kendüleri zîr-i ta'biyet-i saltanat-ı seniyye ye girmiş olmaları...” hasebiyle “...devlet-i aliyeye ittiba etmeleri lazım gelerek...” iskân mahallerinden ayrılmaları yasaklanmıştır. Elllerinde izin belgesi olmayanların iskân mahallerinden başka bir yere gitmelerine izin verilmemesi kararı ilgili yerlere bildirilmiştir. “...muhacirîn takımının sair teb'a-i

⁶³⁹ A.MKT.UM.536-29,

⁶⁴⁰ A.MKT.NZD.393-38,

şahane haklarında cari olduğu misüllü mürûr tezkiresi olmadıkça mahal-i ahireye azimetlerine ruhsat virilmemesi emrinde mukaddema her tarafa ta'limât-ı mahsusa dahî gönderilmiş olduğundan ba'dezin muhacir gürûhundan bir şahsın bir tarafa salıvirilmemesi hususuna himmet ve itina olunması lazım geleceği beyanıyla şukka”⁶⁴¹

Tarsus'ta iskân edilen bir gurup Nogay muhaciri Ereğli'ye firar etmiş ve Konya valisi ile haberleşilip bir kısmı iade edilmiş, diğerlerinin de getirileceği komisyona bildirilmiştir.⁶⁴² İade edilenlere firar sebepleri sorulduğunda “kışın oturup yazın döneceklerini” belirtmişlerdir.⁶⁴³ Alışageldikleri yaylak-kışlak yaşantısını devam ettirmek istedikleri görülse de kışın Ereğli'de durup, yazın Ceyhan'a dönmek çok da anlamlı görünmemektedir.

*“...eyalet-i mezkurda meskun Nogay muhacirlerinden harekât-ı gazabkârane bulunarak **firaren** **geşt ü güzâr iden** eşhasa tedabir lazıme ifasıyla meskenlerine avdet **ve harekat-ı mezbure na-makbulden** feragat itdirilub şu cihetle vukû'a gelen ve geleceği melhuz olan uygunsuzluk ber-taraf idilmiş...”⁶⁴⁴* şeklinde memlekette asayişin sağlandığı ve tedbirlerin elden bırakılmayarak bir daha böyle uygunsuz davranışlara mahal verilmeyeceği Adana mutasarrıfı tarafından komisyona bildirilmiştir.

Edirne'de yaşanan örnek İstanbul'a kadar uzandığı ve muhacirlerin suiistimali olduğu için Osmanlı Devleti bu kişiler için oldukça ağır ifadeler kullanmış, onları “edepsiz” olarak nitelendirmiş ve çok katı uyarılar vererek, gerekli

⁶⁴¹ A.MKT.UM.532-87,

⁶⁴² A.MKT.NZD.385-33,

⁶⁴³ A.MKT.NZD.387-20,

⁶⁴⁴ A.MKT.NZD.364-62, A.MKT.MHM.231-33,

tedbirleri almıştır.

“Nogay muhacirlerinden ve Yedsan kabilesinden olub li-eclü’l-iskân Tekfur Dağına gönderilmiş olan elli üç nüfusun iskânları icra oluncaya kadar yevmiyeleri virilmiş ba’de’l iskân mahallerince eshab-ı servetden i’ane olunan dört bin kıyle zehayir mütenevvâ dahî kâfesine taksîm kılınmış isede kabile-i mezbura gayet edepsiz olarak öteye berüye dağılıb geşt ü güzâr itmekde oldukları ba-telgrafname iş’ar olunduğundan..., ...mademki bunların mahsusat-ı yevmiyesi virilmekte bulunmuş ve haklarında i’ane dahî olunmuştur ol-suretle geşt ü güzâr ile uygunsuzluğa tasaddi itmeleri tecviz olunamayacağından...”⁶⁴⁵ derdest iskânlarına karar verilmiştir.

Yine Edirne’de bulunan Burçak çiftliğine yerleştirilen Nogaylar’da atmış kadar nüfusun etrafa dağılarak dersaadete gitmekte olduklarından bahsedilirken bu kişiler için “terbiyesiz adam” ve “uygunsuz takımdan” ifadeleri kullanılmıştır. Zaptiye müşiri tarafından geri gönderilmişlerse de kontrol altına alınamamışlardır. İncelediğimiz belgeler içinde sadece bu belgede muhacirlere “bu topraklara bilerek tebaa hükmünde geldikleri hatırlatılıp, kanuna aykırı davranıp, emirleri ihlal edenlerin, tebaa gibi hizaya sokulması ve mürur nizamının yasaklarına uygun olarak bir yere salınmaması konusunda çok açık bir emir gönderilmiştir.

*“...muhacirînden bazılarının böyle ikide birde ric’at efkarını meydana koyarak su’izana cur’etleri na-beca ve bunlar **memalik saltanat-ı seniyyeye bi’l-muhabere teb’a hükmüne girmiş olduklarına mübni içlerinden ser’î ve kanuna münaflî ve ihlal-i emr-i sukûnet muhacirîn-i mu’di hal-i ve hareketde bulunmayanların teb’a gibi te’dibleriyle men-i mürûr nizâmı iktizasınca bir tarafa salıvirilmemeleri** esbabının istihsal hususunun cevab name-i samî hazret-i hidiv azîmileri tastîri tezkire*

⁶⁴⁵ A.MKT.MHM.223-23,

kılınmış olmağla ol-babda emr ü ferman hazret-i veli'ül emrindir.”⁶⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin toplumsal düzeni ve huzuru korumak adına üzerinde hassasiyetle durduğu bir diğer konu ise muhacirlerin çarşıda pazarda silahla dolaşmamalarıdır. Muhacir gönderilen yerlere hitaben yazılan yazıda silah taşımamanın muhacirlerin eski adetlerinden olduğu ve bir art niyetlerinin bulunmadığının bilindiği ancak takdir edilir ki artık Osmanlı tebaası olmaları hasebiyle toplumsal kurallara uygun davranmaları hatta avcılarının bile izin kağıdı olmadan silah taşımamaları gerektiğinin uygun bir dille nasihat edilmesi vurgulanmıştır.⁶⁴⁷

“Muhacir alan mahallere emir name, Takdîm manzur- âli buyurulmuşdur, Bazı taraftan alınan rivayete nazaran Nogay ve Kırım ve Çerkes muhacirlerinden ekseri nakliî iskân olundukları yerlerde geşt ü güzâr itmekde imişler bunların tesalihi âdet-i kadîmilerinin eseri olarak birgün su-ı niyete mehumul olmayacağı der-kâr isede ta'rife hacet olmadığı üzere sekene-i memaliki mahrusenin çarşu ve pazarda müsalihen gezmeleri mukarrer bulunarak hatta avcı takımının bile bila-tezkire silah taşımaları men' olduğu cihetle muhacirînin öyle silâh ile geşt ü güzârı münasib olmayacağına ve kendüleri ta'biyet-i saltanat-ı seniyyeye dehalet eyledikleri cihetle herhalde nizamât-ı belediyyeye ittibâ ve ittibaları lazım geleceğine iktiza idenlere beyan ve nasayth-ı mü'essir icrasıyla muhacirîn-i merkumenin öyle tesalihden men ve tahrîr-i esbabının istihsaline himmet buyurulması siyakında şukka”⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ A.MKT.NZD.364-86,

⁶⁴⁷ A.MKT.NZD.413-99,

⁶⁴⁸ A.MKT.UM.511-22, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

Bu emrin uygulandığı ve kazalara ve kasabalara dahî gönderildiği ifadelerini içeren vali yazıları ile geri bildirim alınmıştır.⁶⁴⁹ Sivas'ta iskân edilen muhacirlerle bu konuda sıkıntı yaşanmıştır.⁶⁵⁰ Ancak Sivas'ta iskân edilen muhacirlerin çoğunluğunu Çerkesler oluşturmaktadır ve belgelerde birlikte gelen Çerkes ve Nogay grupları ayrı ayrı iskân edilirken Çerkesler Sivas'a akrabaları yanına gönderilmişlerdir. Bu nedenle Nogaylar ile ilgili, silah taşımalarından doğan bir sorun olarak kayıtlara geçen herhangi bir örnek olay yoktur.

iii. Aşiretlerle İşbirliği Yapmaları

Münferit birkaç olayla sınırlı kalmasına rağmen muhacirlerin bazı şahıs ve aşiretlerle bağlantıya geçerek gasp, yaralama⁶⁵¹ olaylarına karıştıkları görülmüş, aşiretler genel olarak bu meyilde olan muhacirlerden uzak dursalar da bazı aşiretlerin onları teşvik ettiği görülmüştür.

“Nogay muhacirlerinden Otari Ali'nin ba'zı eşhas ile ittifak ve aşair ile ictimâ' iderek Konya havalisinde gasb ve sirkat gibi kaza hatta ictisar itmekde olduğu istihbar olunmuş olub bunlar saltanat-ı seniyyeye misafir ve memalik-i mahruse-i padişahiye muhacir olduklarından husul-i ve huzur ve rahatları mültezimatdan isede bundan asl-ı şart kendilerinde dahî haklarında bî-dirîğ u erzaki buyurulan ta'limat-ı aliye-i merhamet-i saltanat seniyyenin kadr u sükrünü bilerek

⁶⁴⁹ A.MKT.NZD.382-36, A.MKT.UM.514-46, A.MKT.UM.518-3,

⁶⁵⁰ A.MKT.NZD.413-99,

⁶⁵¹ A.MKT.MVL.110-68, Yaralama olayına karışan bir Nogay 5 ay canib-i zabtiyede hapis yatar, kalan 3 aylık cezasında Adana'da ailesi yanında çekmesi için gönderilir.

A.MKT.NZD.331-92, Kadıköy'de yaralama olayına karışan Nogaylar'ın bulunması talebini içerir.

insanca ve ehl-i ırzca hareket itmeleri kaziyesi bulunub...”⁶⁵² bu sorun fazla büyümeden çözülmüştür.

Ancak Adana’da yaşanan başka bir olay bu kadar basit değildir. Aşiretlerin karışması, Nogaylar’ın beyleri ve hocalarının mücadelesi ve aileleri de kapsamıyla oldukça karışık bir hal almış yine de sorun çok büyümeden çözülebilmiştir.

“Adana eyaletinde meskun Nogay muhacirlerinden Arslan ve Devlet Giray Beğler ile rufe’kasının Mar’aşa tabî Karasi kazası ahalisinden ne suretle gasb-ı emval eylemiş oldukları ve emval magsub ne-vechle istirdat kılınub kendülerine ne güna hareketde bulundukları ve eşhas-ı merkumdan Ahmed nam şahıs bi’t-te’min hükümet mahalliye getirdilüb küsûrunun dahî celbiçün merkum Ahmed ile Kokay nam kimesne gönderildiği beyanıyla bunların bi’t-te’min götürülmeleri me’mul idüğü geçen hafta mütecasir takdîmi oldığım 7 muharrem 78 tarihli arîze-i çakeranemle arz u inha kılınmışdı merkumen Ahmed ve Kokay mir-i merkumat ile rüfekasını Üzeyir sancağı dahilinde Çerbed Aşiretinin kışlakları olan ve muhacirîn-i merkume meskenlerine civar bulunan Çukurovada Değirmen Deresi nâm mahalde bi’t-tesadüf bulmalarıyla oralarda geşt ü güzarlari sebebini sual eylediklerinde mîr-i merkumat ve refîkleri yanlarına terfîk olunan asakir-i zabtiye mülâzımı Mirza Beğ ile beraber Adana’ya gelür iken Ilıcakbeli nam mahalden giriye avdet ve firarlarında Üzeyir sancağı dahilinde kain Azizli karyesine gidüb bir gice orada beytutet iderek karye-i mezburda olduklarını ve Bereket Dağına gideceklerini liva-i mezkur kaimmakamı izzetlü paşa haber alarak cebel-i mezbur uygunsuz mahal olduğundan

⁶⁵² A.MKT.NZD.406-47,

yanlarına adam terfikiyla Adana'ya gönderdiği halde kusûrları ma'füvv
tutulacağından bahisle yanına gelmelerini kendülere ihbar itmiş isede
havale-i sem' i'tibar itmeyerek mezkur Bereket Dağına azimetle cebel-i
mezkurun liva-i mezbura muzaf olan mahallerinde sakin Çendan?oğlu ve
sairenin yanlarına gidüb bunlar kendüleri kabul itmediklerinden cebel-i
mezburun Kilis tarafında Maraş sancağına tabî buluna Nebek (şam-suriye)
nahiyesi hanedanından Sarıbeğ Oğlu Mehmed Beğ nezdine giderek birkaç
gün ikamet ve bey'an-ı hal itdüklerinde yalnız kendüleri değil daha kırk elli
ev ile geldikleri halde memnunen kabul ile her vechle muavenet ve
müzahiret ideceğini ve istedikleri mahallerde çalub çarpabileceklerini
merkum Mehmed Beğ söz virmesiyle muhacirîn içlerinde bulunan
hanelerini bir takrîb almak üzere gezinmekde oldukları ve her nasılsa
yolsuz bir işde bulunmaları sebebiyle bir daha ne hükümetin ve ne de
muhacirîn ruesası olan efendileri göremeyeceklerini söylemiş ve bunun
üzerine merkumat Ahmed ve Kokay bunları te'mîn ve rue'say-ı muma
ileyhim ile beynlerini te'lif ile mülakat itdirildikten sonra Adana'ya
getirüb ber-vech-i muharrer aldıkları malumatı beyan ve ihbar eyledikleri
eshas-ı merkume yalnız kendü ve yahud alenen ve hafiyen badaşaları
bulunan kisan haneleri ile cebel-i mezbura gitmiş olsalar mürtekib
olacakları dürlü uygunsuzluklardan başka muhacir-i fukaranın ba'del
hicret hocalarıyla yerleşmelerinden ve beğleri Rusya memaliğinde
işledikleri mezalim-i te'dîbatı icra idememelerinden naşî hocaları ve ehl-i
ırz ahalisi ile beğleri beynlerinde der-kar olan bürudet hasebiyle meskun
olan muhacirîn mahallerini ahz u sirkat itmek ve kamyandan me'mul

olduğundan hanelerini ve hayvanlarıçün cem itdikleri otlarını yakmak
kazahatlarına cesaret ve cur'etle bunun üzerine beynlerinde gaile
mütemadiye zuhuru muhazir küllisi varid-i efkâr olduğuna ve selefüz zıkr
getürdilen eshas dahî itdikleri kazahate nadem
olduklarına mübnî kendilerii zîr-i cenah müstelzimül-felah saltanat-ı
seniyyeye iltica ve dehalet itmiş olduklarından ve ba'd-ı ezîn ırz ı
edepleriyle oturduğu ve mugayir i'zay-ı barî-i ve alî hal ve hareketden
tevkî ve mücanebet eyledikleri takdirce haklarında evvelkinden ziyade
hürmet ve ra'yet olunacağından ve yolsuz bir iş işleyübde Bereket Dağına
değil memalik-i mahruse-i şahanenin her kangı tarafına gitseler tahlis-i
gariban mümkün olamayub saye-i kudret vaye hazret-i mülükânede
getürdülüüb mürtekib olduklarıve kabahat-ı cezasını daha ağır
göreceklerinden bahisle icabı vechle nasayih-i kafi ve müekkede-i icra ve
hüsn-i imtizac ve emniyet itmeleri hakkında hocaları efendilere mektub
yazılarak meskenlerine i'zam ve isra kılınmış ve eşhas-ı merkumenin
Cebel-i mezkura nakilleri takdirce melhuz olanmeşruha-saye
muvaafakat-vaye hazret-i padişahide tevcihat ba-herü'l-berekat cenab-ı
sadaret penahileri asar-ı alisiyle ber vech-i muharer ber-taraf idilmiş
olmağın ifade-i hal ma'rifetde arîfe-i çakeranem terkîm ve takdîmine
ibtidar kılındı ol-babda ve her halde emr ü ferman hazret-i minlaül
emrindir 13 muharrem 78

mutasarrıf-ı Eyalet-i Adana Ahmed es-seyyid"⁶⁵³

Nogaylar'ın karışıkları bir diğer sorun Hristiyan tebaaya yapılan kötü

⁶⁵³ A.MKT.UM.486-16, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

muameledir. Ancak bu sadece Nogaylar’a has bir sorun değil, aynı coğrafyadan gelen Çerkes ve Kırım muhacirleri içinde geçerlidir. Bu muhacirlerin “muhafaza-i şeref-i diyanet”⁶⁵⁴ amacıyla yurtlarını terk ettikleri göz önünde tutulursa, Ruslara duydukları kını yansıtmış olabilecekleri düşünülebilir ancak belgelere yansıyan net bir olay ve örnek olmamıştır. Adana ve Sivas mutasarrıflarına yazılan bir belgede, Tokad’da Devrekçi Kapusu adlı yerde iskân edilmiş Nogaylar’ın bir adamın kızını kapatıp, salmadıkları haberi üzerine oraya giden mahalli memurlar hiçbir ize rastlamazlar, ama yüz silahlı adamın “ırzları üstüne geldiği” gerekçesiyle bir Ermeni papazını aramakta olduklarını öğrenirler. Bu olay üzerine muhacir iskân edilen yerlerin yöneticilerine gönderilen yazıda barışın sağlanması, Osmanlı tebaasından hiç kimsenin mağdur edilmemesi ve muhacirlerin (Kırım, Çerkes ve Nogaylar’ın geneli) edebleriyle durdukları müddetçe yardım ve ihsan yapılabileceği konusunda uyarı gönderilmiştir.

“Muhacirîn İskân Olunan Mahallere Umûm

memalik-i mahruse-i mûlûkaneye hicret itmiş olan Kırım ve Nogay ve Çerkes muhacirlerinden bazılarının gönderildikleri mahallerde tek durmayarak hıristiyan teb’a haklarında muamelat-ı gayr-ı layika ikâ’ itmekde oldukları rivayet olunmuş olub bunlar atufet-i ali-i hilafete iltica itmiş olduklarından kendülerinin zatının ve maslahata kutr-ı muavanet ve teshilat olmaları lazım gelür isede bu suret onların ırz u edebleriyle durmaları kaydıyla meşrût olduğu ve şart olmadıkca meşrut olamayacağı cihetle içlerinden öyle hareket-i namerziyeye ictisar idenlerin te’dib ve terbiyesi iktiza ideceğine ve devlet-i aliyenin sınıf-ı teb’asından hiç birinin

⁶⁵⁴ A.MKT.MHM.227-51, A.MKT.MHM.229-29,

mağdur ve mükedder olmaması zaten dahî mukazzem? ve matlub-ı kutsisi bulunduğuna mebni nakirat-ı kamile imzası ve ruesay-ı muhacirîne şîâr-ı vatandaş ve ...?...nevazi üzerine nasayth ve tebligat icrası ile ogune herekata meydan verilmemesi esbabının istihsaline himmet buyurulması siyakında şukka” “Edirne, İzmid, Erzurum, Üsküb, Amasya, Adana, İzmir, Aydın, Ankara, Biga, kaimmakamuna Bolu, Bursa, (Rumili ?Taher), Tekfurdağı, Canik, Cezayir-i bahr-ı sefir, Haleb, Harput, Drama, Selanik, Silistre, Siroz (Salise Pertov), Sinob, Şumnu, Sofya (Saniyen Ahmed Rasim), Saruhan (saniyen Mehmed beğ), Trabzon, Tulca, (Mîr Hasan Tahsin), Malya, Konya Karasi, Kayseri ,Kaza-i Erba’, karahisar-ı Sahib, Gelibolu, Kütahya, Köstence, Kengiri, Lofça, Varna, Viranşehir, Vidîn⁶⁵⁵

Bu yazının ilgili makamlara yazıldığı Komisyona bildirilmiş olup ilgili yerlerden geri bildirim olarak böyle bir olaya rastlanmadığı ancak olmaması için de kaza müdürlüklerine, kendilerine gönderilmiş olan bu emrin iletildiği ve gerekli tedbirlerin alındığı şeklinde valilerden yazılar gelmiştir.⁶⁵⁶

iv. Geri Dönmek İstemeleri

Karşılaşılan sorunlar arasında Osmanlı Devleti için belki de en sıkıntılı olanı geri dönme isteğidir. Bu istek zaman zaman gizlice gerçekleştirilirken zaman zaman taleplerin yerine getirilmemesi durumunda tehdit olarak ifade edilmiştir. Ancak, bu durumun, şeklinden çok neden ortaya çıktığı önemlidir. Rusya’dan ayrılışla ilgili belgelerin çoğunda “esaretten halas ederek saltanat-ı seniyyeye dehalet etmiş”

⁶⁵⁵ A.MKT.UM.525-44, Belgenin orijinali için bkz. Ek B: Belgelere

⁶⁵⁶ örnek belgeler; A.MKT.UM.529-33, A.MKT.UM.535-39,

oldukları belirtilip, “muhafaza-i şeref-i diyanet”⁶⁵⁷ vurgulanırken, muhacirleri, her şeyi göze alarak geri dönmeye iten şeylerin başında iskân sırasında yaşanan sıkıntılar ve muhacirlerin beklentilerinin karşılanamadığı görülmektedir.

Viranşehir’de boş yer olmadığı, 35 hanenin üçte birine yevmiye verildiği gerekçesiyle sefalet çekmekte olduklarını belirtip, akrabaları yanında Kırşehir’de boş yerlere iskânı talep eden ve içinde bulundukları bu durumdan kurtulmaları için gerekli yardımın yapılmasını isteyen Nogay muhacirlerinden bir gurup, “...merhamet-i seniyyeye muhtaciyyet muzdarasından bulundukları muhatelem-i ilm ü eray-ı cenab-ı vekalet penahileri buyuruldukda merahim-i seniyyelerinden bu suretde muavenet olunmaz ise vatan-ı asliyemize gitmeğe mecbur olduğumuz mercudur ki...”⁶⁵⁸ ifadeleriyle geri dönme fikrinin ortaya çıkış nedenini anlatmışlardır.

Özellikle Konya ve çevresine gönderilen muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanamaması ve iskân edilememeleri sonucunda, geri dönmek isteyenlerin artması üzerine Konya valisine hitaben yazılan belgedeki ifadeler, Osmanlı Devleti’nin gerek dini ve siyasi sorumluluklarının farkındalığı gerekse muhacirlere yaklaşımı açısından oldukça anlamlıdır. Özellikle belgede “devlet-i İslamiyenin namusuna halel getirecek” bu tarz sonuçların sorumluluğundaki ağırlığın ifade edilmesine farklı açılardan bakılabilir. Bu durumun, Osmanlı Devleti’nin sadece kendi içinde yaşadığı dini sorumluluklarının yanı sıra, içinde bulunduğu dönem itibarıyla dış politikada halifenin gücü ve itibarı açısından da değerlendirildiğini ve bu konudaki hassasiyetin arttığını düşünüyoruz.

⁶⁵⁷ A.MKT.MHM.227-51, A.MKT.MHM.229-29,

⁶⁵⁸ A.MKT.NZD.352-56,

“...bunların müsafireten sakin oldukları mahallerde yine ikametleriyle yevmiye-i mütarikemelerinden ta’limat-ı ahireden mukaddem işlemiş olanlarının evvelki ta’limata ve bakiyesinin dahî ta’limat-ı ahire ahkamına tatbikan i’tası ve her halde zaruret ve sefaletden muhafazalarına i’tina ve gayret kılınması hususlarının savb-ı desturilerine bildirilmesi iktiza ideceği meclis-i âli-i mezkurdan ifade kılınmış olub bunların bir an akdem iskânları zımmında taraf-ı vâlâlarına tenbihat-ı müte’addide yazılmışdı ve kendilerinin vuku’u bulan ifadesine nazaran iskânlarına himmet olunamadığı şöyle dursun ehemmiyet dahî virilmediği anlaşılmış ve halbuki bu adamlar vatanlarını terk ile zîr-i cenah saltanat-ı seniyyeye dehaleti arzu iderek emval ve eşyasını terk ile nakl ü hicret itmiş olduklarını ?bilemedikleri halde belki işitmiş olacağınız me’mul isede.....Konya eyaletinde bulunan muhacirînin ekserisi kemal-i müzayaka ve perişanlıktan nâşî vatan-ı kadimlerine ric’at etmek ya’ni Rusya devleti diyarına gitmek talebinde bulunduklarından bunların böyle avd u ric’atları devlet-i islamiyenin namus-ı âlisine hâlel u nakıseyi müstelzim olacağından artık bu-babda zat-ı vâlâlarına tertîb idecek mes’uliyeti ne derecelerde ağırca olacağı derkar bulunmuş olmağla ana göre mukaddema ve ne gayurane hareketle muhacirîn-i merkumenin bir an evvel münasib mahallerde iskân ve ivalleriyle mukaddem ve muvahher vaki olan iş’aratımız ahkâmının sür’at-ı ifasına bi’l-akdam İcra’iyesine bila-te’hîr bu tarafa arz u iş’ara gayret buyurmaları siyakında şukka senaviri terkimine ibtidar kılındı 18 şevval 1277”⁶⁵⁹

⁶⁵⁹ A.MKT.UM.468,72,

Osmanlı Devleti geri dönmek isteyenlerin, iskân edilip edilmediği ve ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığını araştırarak⁶⁶⁰ bu isteğin asıl nedenlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Gerçekten sefaletle düştükleri için dönmeyi düşünenlerin, ihtiyaçları karşılanarak bu fikirden vazgeçirilmiş,⁶⁶¹ biriken yevmiyelerinin verilmesi ile ikna edilerek sorun çözülmüştür. Geri dönmek üzere yola çıktığı haberleri gelenlerle ilgili olarak ise gidiş güzergahları üzerindeki şehir yöneticilerine yazılan yazılarda hiçbir yere bırakılmaması, bulundukları yerde tutulması, ihtiyaçlarının karşılanması şeklinde verilen talimatlarla onlara engel olunmaya çalışılmıştır.⁶⁶²

Karahisar-ı sahip sancağına iskân için sevk edilmiş olan Nogay Mangıt kabilesinden 200 hane vatanlarına geri dönmek üzere yola çıktıkları haberi üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti, Samsun ve Erzurum yoluyla döneceklerini düşünerek, Ankara, Amasya ve Canik mutasarrıflarına hitaben yazdığı belgede⁶⁶³ “... *muhacirinin teshil-i iskâniyesi lazımeden olduğu gibi memleketlerine ric’ate yol bulamamaları...*” şeklinde tedbirler alınmasını istemiştir. Yine aynı belgede Karahisar-ı Sahib kaymakamına ve Konya valisine de yazı göndermiş, muhacirlerin Uzun Yayla’da iskân etmek isteğinde olmaları ve henüz Karahisar’da da yerleştirilemedikleri için geri dönme fikrine kapıldıkları ancak Uzun Yayla’da iskân mevsiminin geçmesi nedeniyle Konya ve çevresinde iskân edilmeleri ve izin kağıtları olmadığı için mürur nizamına uygun, gereğinin yapılması ve hiçbir yere bırakılmamaları kararı çıkmıştır.

⁶⁶⁰ A.MKT.MHM.243-80,

⁶⁶¹ A.MKT.MHM.231-43, A.MKT.MHM.230-35, A.MKT.MHM.289-96, A.MKT.UM.520-27, A.MKT.NZD.362-32, A.MKT.UM.509-18,

⁶⁶² A.MKT.NZD.362-32, A.MKT.MHM.227-90, A.MKT.UM.516-30, A.MKT.UM.502-91

⁶⁶³ A.MKT.UM.502-91,

Adana’da iskân edilmiş Peşto kabilesinden 74 hane 360’dan fazla nüfusla Trabzon’a gelmişlerdir. Erzurum sınırında bulunan boş arazilere yerleştirilerek, ihtiyaçları karşılanmış ve gereken her türlü yardım yapılarak sorun çözülmüştür.⁶⁶⁴

Ancak geri dönme fikirlerinin bir kısmında suiistimaller görülür. Yevmiyelerinin kesilmesini istemeyen muhacirler iskânı geciktirip, çalışmadan yevmiye almak ve halk yardımları ile yaşamak amacıyla bu şekilde Anadolu içinde hareket ederek zaman geçirmek istemişler ayrıca içlerinden kudret sahibi olanların tahriki ile hareket etmişlerdir

“...muhacirîn-i merkume mahall-i mezbura iskân ihtiyar itmeyerek içlerinden zî kudret bulunanlardan bir takım kisan **vatan-ı asliyelerine gitmek üzere Samsun canibine azimet itmekde bulundukları anlaşılmış ve mukadem ve muvahher pîş-gâh me’ali iktinah hidiv azimilerine arz u beyan kılındığı üzere bunların efkârı iskân olunmayub mahza me’murunu tazyik ve taciz ile mevsim-i şitayı geçürmekden ibaret olduğu...**”⁶⁶⁵

Ne şekilde olursa olsun Osmanlı Devleti geri dönmelere izin vermemiştir. Aslında muhacirlerin bu tehditkar ve nazlı davranışlarından yorulan Osmanlı Devleti, bu şekilde davrananların kendi hallerine bırakılmasının gerektiğini düşünse de dosta düşmana karşı “Devlet-i ali-i İslamiyeye iltica amacıyla gelenlerin, geri dönmesine izin verilmesinin” Osmanlı Devleti’nin şanına yakışmayacağı vurgulanarak, zaman ve imkanlar dahilinde iskânların gerçekleştirilmesi ve geri dönmeye sebep bırakılmaması istenmiştir.⁶⁶⁶

⁶⁶⁴ A.MKT.UM.512-54,

⁶⁶⁵ A.MKT.NZD.358-72,

⁶⁶⁶ A.MKT.UM.528-99, A.MKT.MHM.233-13,

“... bunlar mademki haklarında bi-dirîg olan müsa’adet ve mua’venâtın kadrini bilmiyorlar kendülerini ihtiyar üzerine bırakmak iktiza iderse de ne çare ki **devlet-i aliye-i islamiyeye iltica şayi’asıyla gelmiş olan muhacirîn-i yar ü ağyara karşı avdete me’zun bırakmak muvafık-ı şan-ı müsalahat olamayacağından** bu makulelerin imkan ve zeman-ı müsâ’id bulabildiği mertebe iskân ve ikamelerine çalışılarak öyle ric’ate meydan bulamamaları eshabının istihsaline himmet olunması lazım geleceği tenbihiyle şukka”⁶⁶⁷

“Nogay muhacirlerinden ve Peştöğ kabilesinden olub mukaddemce li-eclü’l iskân Karahisar-I Sahib sancağına izam olunmuş olan yüz yirmi beş hane yevmiyeleri kat’ olunmuş olmak hasebiyle zaruret ve sefaletle girifdar olduklarından ve orada iskânlarına kafi arazi olmadığından bahisle kendülerinin **Kars sancağı veyahud Hasan Kal’ası tarafına** nakl u iskânları hususuna dair Hocaları Can Beğ tarafından komisyona ita olunan arzuhal manzur-ı meali-nüşur hidiv-i azîmîleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılındı **bunlar sebatsız takımından olub Kars ve Hasan Kalesinin dahî re’y hududda bulunması cihetle şayed oraya kadar kendülerini taşıdub bilahire Rusya’ya savuşmaları mülahazadan gayr-ı ba’id olduğundan** bunların yine Karahisarda iskân ve ivalleri ve bu suret mümkün olmadığı halde Malatya gibi bir münasib mahalde izamları...”⁶⁶⁸ Şeklinde Rus sınırına yakın yerlere iskân talepleri ise geri dönmek isteyenlerin kaçma çalışması olarak değerlendirilip, kabul edilmemiştir.

Geri dönmek isteyenleri engellemek isteyen Osmanlı Devleti, bu konuda elinden geleni yapmış; sorunları araştırarak gerçekten ihtiyaçları karşılanmamışsa

⁶⁶⁷ A.MKT.MHM.233-13,

⁶⁶⁸ A.MKT.NZD.356-75, A.MKT.MHM.224,80,

bunları karşılamış, muhacirlerin isteklerini dinlemiş mümkün merteye suiistimal yoksa kabul etmiş ve yerine getirmiş, onlara nasihatler vermiş ancak bir çok grupta başarılı olsa da başarısız olduğu durumlarda vardır.

İkna çalışmalarının işe yaramadığı başka bir durumda Adana'dan Samsun'a gitmek üzere yola çıkan Nogay Besnay kabilesinden 150 hane 300 nüfus Havza'da bulunan Çeltik derbendine kadar ulaşmışlardır. Padişaha adam gönderdiklerini belirten reisleri, Samsun'da buluşmak üzere hareket etmişler ve paşa ve mutasarrıflarla görüşmeyi kabul etmemişlerdir. Zorla alıkonulmaları mümkün değildir. Çünkü; silahlanmışlar ve oldukça kalabalık bir nüfustur ve zorla tutmaya kalkarsanız muharebe ederiz demişlerdir. Ayrıca bu gruptan önce gelip de alıkonulan 13 nüfusluk başka bir bunları görünce harekete geçmişlerse de onlar ikna edilmişlerdir.

Ancak Canik, Amasya bölgesindeki yetkililer geri dönmelere izin verilmemesi, bulunan yerde alıkonulması emrine karşılık böyle bir durumda nasıl davranacaklarını bilemeyerek merkeze sormaktadırlar.⁶⁶⁹

Adana'da iskân edilmişken geri dönme fikri ile Trabzon'a gelen 360 küadar Nogay muhaciri, kendilerine yapılan nasihatleri ve ikna çabalarını hiçe sayarak sandallarla Rusya'ya gitmek üzere yola çıkmışlardır. Bunlardan 115 nüfusun bulunduğu bir sandal hava muhalefeti nedeniyle Çerkes sahilinde Çubgu iskelesine çıkmak zorunda kalmıştır. Çerkes meclisi durumu Trabzon valiliğine bildirmiş, bunların geri Osmanlı topraklarına yoksa Rusya tarafına mı göndermeleri gerektiğini sormuşlar, valilik de konuyu merkeze iletmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁹ A.MKT.UM.493-28,

⁶⁷⁰ A.MKT.UM.515-49,

Sadece bir belgede geri dönmeye izin verilmiştir. Berkay Bey adlı bir Nogay, önce Kocaeli, sonra Çorum, sonra da Amasya’da iskân etmek istemiş ama her seferinde verdiği sözde durmayıp, yerleşmeyi kabul etmemiş ve geri dönme fikrini sürekli gündemde tutmuştur. Bunun üzerine kabilesinden yüz küsûr nüfusun Amasya’ya iskân edilmesi sırasında, bu halkı geri dönme fikrine alıştırmasından ve iskânı engellemesinden endişe edildiği için “...*hayırsız bir adamın iskân ve ikamesinde faide olmayacağına mübni...*” geri dönmesine izin verilmesine karar verilmiştir.⁶⁷¹

v. Gasb ve Yaralama

Nogaylar’ın yaşadığı sorunlar başlığında da belirttiğimiz üzere gasb ve yaralama olayları, münferit olaylarla sınırlıdır.

Konya’da Söğüdlü Köprü adlı yerde Nogay kabilesinden 4 kişi, Arslan Ali Bey ve akrabalarından birkaç kişiyi katletmişler ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Durum meclis-i ahkam-ı adliyeye havale edilmiş ve muhacir komisyonu ile haberleşilerek mahkeme ve gereken işlemler yapılarak sorun çözülmüştür.⁶⁷²

⁶⁷¹ A.MKT.MHM.247-13,

⁶⁷² A.MKT.UM.515-96,

BEŞİNCİ BÖLÜM

DAİMİ İSKÂN YERLERİ, NOGAY KABİLELERİNİN ANADOLU'DAKİ

DAĞILIMI VE NÜFUS BİLGİLERİ

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında ayrıntılı incelediğimiz üzere, muhacirlerin iskân edilecekleri yerlerin genel özelliği boş arazilerin bulunmasıdır. Muhacirlerin arzuhallere yoğun olarak yansıyan taleplerinden birisi de kabile, takım ve cemaatlerin topluca iskân edilmek istemeleri ile sonradan gelenlerin akrabaları yanında iskân edilmek istemeleridir. İmkanlar el verdiği müddetçe bu isteklere cevap verildiğini söyleyebiliriz. Ancak en önemli engel kalabalık nüfuslar için uygun boş arazi olmamasıdır. Osmanlı Devleti'nin muhacirleri hayvancılık ve ziraata alıştırarak üretime katma politikası dikkate alındığında ihtiyaç duyulan araziye anlamak daha kolay olacaktır.

Daimi iskân yerleri ve Nogaylar'a ait nüfus bilgilerinden önce Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyılın başında ve Kırım savaşı sonrasındaki nüfus dağılımlarına bakmamız ve nüfus artışlarını incelememiz konuyu değerlendirmemize yardımcı olacaktır. Nüfus bilgileri verirken salt nüfus sayılarının iskân politikasında değindiğimiz üzere nüfus yoğunluğu ile ilgili bilgiler için yetersiz kalacağını düşünerek, ulaşabildiğimiz eyaletlerin yüz ölçümlerini ve km²'ye düşen nüfus sayılarını da verdik.

19. YÜZYILDA EYALET VE SANCAKLARIN NÜFUS ve ARAZİ BİLGİLERİ

Eyaletler/ Vilayetler	1831 erkek nüfusu ⁶⁷³	1861-1876 nüfusu ⁶⁷⁴	1861-1876 arazi (km ²) ⁶⁷⁵	1861-1876 km ² başına düşen nüfus ⁶⁷⁶	1874 nüfusu ⁶⁷⁷	1877 nüfusu ⁶⁷⁸
İstanbul		1.547.000	15.358	101	1.481.200	719.317
Edirne		2.537.059	62.788	40	1.304.352	652.676
Tuna		1.683.571	92.726	18	2.016.430	907.774
Berzerin		741.475	36.774	22	-	
Sofya						350.180
Selanik		1.302.491	55.503	23	1.237.338	393.029
Bosna		1.307.611	62.463	21	1.242.456	1.013.568
Hersek						193.248
Manastır						539.154
Yanya		1.488.293	36.424	41		187.513
İşkodra		393.153	12.395	24	228.000	135.000
Cezayir-iBahr- Sefid	332.996	496.350	14.547	34		177.982
Girit		275153	8617	32	210.000	222.841
Hüdavendigâr		1.095.397	74.791	14	1.030.244 Bursa	365.985
Aydın		1.105.723	51.687	21	980.000	372.022
Ankara		579.233	69.379	08	1.004.478	282.799
Konya	263.403karaman	820.198 ⁶⁷⁹	103.766	07	800.172	410.393
Adana	92.619	402.633	36.947	11	324.062	204.372
Kastamonu		837.163	53.658	15	774.212	422.906
Sivas	320.473	636.961	64.274	10	571.808	406.388
Trabzon	136.550	1.003.193	37.255	27	937.700	399.141
Canik					Tarbzon-Canik	129.920
Erzurum		157.257	132.222	6	885.185	432.832
İzmit						76.096
Çıldır	78.773					
Kars	19.741					
Van						233.629
Diyarbakır		773.241	97.499	8	708.288	184.900
Mamuretülaziz						147.400
Erganimadeni						
Suriye		083.909	171.229	3		202.000
Cebelilübnan						110.000
Beyrut						120.000
Kudüs						130.000
Halep		600.847	105.561	5	937.120	296.760
Trablusgarp		1.050.000	774.071	1		1.010.000
Kıbrıs ceziyesi		202.153	9.536	31	144.000	
Bağdat		2.065.153	242.236	8	2.200.200	1.604.471
Basra						395.524
Tunus Eyaleti		2.000.000	118.400	17		
Kaza-i erba						27.217
Yemen Hicaz		1.427.151	149.163	2	1.134.275	266.000
Mısır Hidiviyeti		8.400.000	1.707.000	5		
Mısır-Sudan		450.000	120.973	37		
Sırp		1.225.437	43.555	30		
Rumeli	751.448					
Silistre	537.774					
Anadolu	1.188.961					
Toplam	3.722 .38	41.932.864	5.060.827	-		13.663.046

⁶⁷³ Mutullah Sungur, “Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve Nüfus Sayımları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s. 560. Modern anlamda ilk kez 1831 yılında yapılan bu sayım Osmanlı idaresi açısından başlı başına bir amaç değildir. Amaç; Müslüman olmayanlara şahsi

Nogaylar'ın daimi iskânlarının yapıldığı eyaletlere iskân edilen nüfus miktarına göre bakacak olursak; Adana, Konya ve Ankara'nın en yoğun iskân yerleri olduğunu göreceğiz. Yukarıdaki tabloya göre, iskânın gerçekleştiği tarihlerde özellikle Konya, Ankara ve Adana'da km²'ye düşen nüfus sayısının Anadolu'daki eyaletler arasındaki en düşük oranlar olduğu görülmektedir.

Erzurum, nüfus oranı en düşük eyalet olmasına rağmen buraya yapılan iskân azdır. Bu bilgiler de çalışmamızın başından beri söylediğimiz, iskân politikasında en belirleyici faktörlerin; “**boş araziler ve Rus sınırından uzak yerler**” olduğu görüşümüzü doğrular niteliktedir.

vergi uygulaması getirmek ve yetişkin Müslüman erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel oluşturmaktır. Önceleri, topluluk liderlerinin verdiği yarım yamalak bilgiler esas alınırken artık erkek nüfus doğrudan sayılmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde kadınlar, yetimler, ergenlik çağına gelmemiş Hristiyanlar, akli ya da fiziksel özürlüler, yüksek düzey fiziksel özürlüler gibi kişisel vergi vermekle ya da askerlik hizmetiyle yükümlü olamayan bireylerle ilgilenilmemiş ve onlar kayıtlara geçirilmemiştir. K. H. Karpat, **a.g.e.**, s. 45.

⁶⁷⁴ Bu sütundaki bilgileri, H.1285 /M.1868 Yılı Konya Vilayet Salnamesinde verilen “Sultan Abdülaziz Döneminde Bulunan Osmanlı vilayetleri ve Bu Vilayetlerin Durumları” başlıklı tablodan aldık, ancak tam olarak hangi yıla ait oldukları verilmemiştir. Eserde bu dönemi 25.6.1861-30.5.1876 olarak alınmıştır. **Hicri 1285 Konya Vilayet Sal-namesi**, cilt:1, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, 2007, s. 134-135.

⁶⁷⁵ Bu sütundaki bilgiler için bk. Dipnot: 674'e

⁶⁷⁶ Bu sütundaki bilgiler için bk. Dipnot: 674'e

⁶⁷⁷ K. H. Karpat, **a.g.e.**, s.157.

⁶⁷⁸ 1877 Devlet Salnamesine Göre Nüfusun Vilayetlere Dağılımı, Tevfik Çavdar, “Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s. 555.

⁶⁷⁹ 1868 yılı Konya Vilayeti nüfusu: 419.841 kişidir. **H. 1285 Konya Vilayet Sal-namesi**, s. 109.

ADANA EYALETİ

İskanın yoğun olarak yapıldığı yerlerin başında Adana eyaleti gelmektedir. Adana Eyaleti, Tanzimat dönemi mülki taksimata göre; Adana, Tarsus, Bilan, Karahisar, Nallu, Uzeyir ve Maraş sancaklarından oluşmaktadır.⁶⁸⁰

Adana Eyaleti dahilinde iskân edilmek üzere gönderilen Nogay muhacirleri çoğunlukla, Ceyhan ve çevresinde, Çukurova’da, Misis, Tarsus ve Yüreğir’de iskân edilmişlerdir.

Osmanlı topraklarına gelen ilk Nogay gruplarından olduğunu düşündüğümüz 100’den fazla haneden oluşan 640 kişilik bir grup Adana’da iskân olmuştur⁶⁸¹. Çerkeslerle birlikte gelen bu grup, Rumeli’de iskân edilmek istenmiş ancak bu fikir 8 hane dışındakilere bir türlü kabul ettirilememiştir. Anadolu’da ve müstakil bir köy olarak iskân edilmek isteyen muhacirlerden Çerkesler 15 ve 30 hanelik küçük iki grup oldukları için kendilerine yetecek arazisi olan Kütahya çevresinde çiftliklerde iskân edilmişlerdir. Ancak Nogaylar da aynı şekilde müstakil bir köy istedikleri için eyaletlerde bu nüfusa yetecek boş arazisi olan yer araştırılmıştır. Erkan-ı harbiye zabiti Ali Rıza Efendi ve zabitlerin yaptıkları araştırmalar sonunda hazırladıkları harita ve raporlara göre Adana eyaleti içinde iki üç mevkiide bunlara yetecek boş arazi bulunduğu, havasının mutedil, akarsuların bol ve toprağının verimli olduğu belirtilmiştir.

Bu grubun ilk olduğu açıkça belirtilmemiş ancak, elimizdeki belgelerden Adana’da iskân edilen nüfus bilgisi için ilk belge olması dışında bu izlenimini veren bir diğer ayrıntı ise, bundan sonraya tarihlenen belgelerin hemen hepsinde

⁶⁸⁰ E. Z. Karal, *a.g.e.*, cilt: VI, s. 128.

⁶⁸¹ İ.DH.28947, 2 Z 1275-3 Temmuz 1859,

yardımlardan ve muafiyetlerden bahsedilirken “*akrabaları ya da emsali misillü*” şeklinde bilinen prosedür olarak bahsedilmiş ancak sadece bu belgede “*Kırım muhacirlerine yapılan yardımlar kendilerine de yapılacaktır*” şeklinde ifade edilip detaylı açıklama yapılmıştır.

Ayrıca Kırım muhacirlerinin yerleştiği yerlerde yada yakınlarında bulunan halkın yardım yapacak gücünün olduğu, ancak Nogaylar’ın müstakil bir köy olarak iskân edileceği yerin yakınlarında ahalinin olmaması ve olsa da yardım yapacak güce sahip olmadıkları bu nedenle Nogaylar’ın sefalet ve zarurette bırakılmasının merhamet-i şahane sığmayacağı belirtilerek gerekenler yapılmıştır.

8 Ramazan 1276 (30 Mart 1860) tarihli belgeye göre; Erkan-ı harp binbaşlarından Tevfik Efendi, boş alan araştırması için görevlendirilmiş ve Nogaylar’la birlikte Mersin’e gitmiştir. Tarsus’ta geçici iskân yerlerine yerleştirilen Nogaylar’dan yanına sekiz kişi almış ve Adana’da boş arazi araştırmak üzere bölgeyi gezmişlerdir. Üzeyir sancağı dahilinde Kurtkulağı ve Misis arasında bulunan Çukur ve Arik ovalarının arasından çıkan Ceyhan Nehri’nin iki tarafına iskân edilmeyi seçmişlerdir. Adana’ya dönen ekip, zaptiye binbaşısı Yiğit Ağayı da yanlarına alarak toplam on iki kişi köy yerini tespit etmek üzere bölgeye gönderilmişlerdir. Yarsuvar adlı yeri beğendiklerini ifade eden muhacirler, bölgede oturan ahalinin kamıştan yapılmış ve “huğ” adı verilen evlerde oturduklarını ve bölgede taş ve kereste bulunmadığını, başka bir yerden getirmenin masraflı olacağını görerek kendilerine de bu evlerden yapılmasını kabul etmişlerdir.⁶⁸²

Adana’ya 27 Mart 1860’da gönderilen 1217 hane 4790 nüfusun Tarsus’tan Adana’ya ve Adana’dan iskân yerlerine taşınması, onlara verilecek unların dağıtımı

⁶⁸² İ.DH.29488,

ile ilgili sorunlar yaşanmıştır. Unlar Adana, Tarsus ve Karaisalı sancaklarının ahalilerine, bazen de tüccar yüküyle Konya, Ankara ve Kayseri'den gelen devecilere 60'ar para ücretle taşınmıştır. Bu durum bölge halkının rehavet ve ilgisizliğinden kaynaklanmamıştır. Bölge ahalisi ziraatla uğraşmaktadır, kiracılık yapan hayvan sahibi çok yoktur. Olanlarda yapılmakta olan “huğ” adı verilen hanelere ot, kereste, malzeme, odun ve kömür taşımaktadırlar. Öte yandan, susam, darı ve duhan ekme mevsimi olduğu için halk kendi işinin başındadır. Kısa bir süre sonrada yayla mevsimi başlayacağı için özellikle un ve ta'yinat taşınması konusunda büyük bir sıkıntı yaşanacağı endişesiyle Maraş sancağından hayvan temin edilmesi yoluna gidilmiş, hatta, kiracılara Adana'da ot mevsimi başlamak üzeredir, hayvanların saman ve arpasından kurtulursunuz böylece alacağınız paranın tamamı size kalır şeklinde teşvik edilmiştir.

Adana'da iskân edilen nüfusun büyük çoğunluğu Ceyhan nehrinin iki yakasına yerleştirilmiştir. Hatta buradaki Nogaylar'ın birbirleri ile olan bağlantısının sağlanması için 10.000 gurus masrafla bir kayık yaptırılıp, vergi muafiyetleri boyunca ücretsiz olmak üzere kullanımlarına sunulmuştur. Bu masrafın yapılması bölgede hatırı sayılır bir nüfusun varlığını gerektirir.

Adana'da iskân edilen kabileler, Kuşbak,⁶⁸³ Kuşbak kabilesinden Hoca Ahmed Efendi takımı,⁶⁸⁴ Kelmit,⁶⁸⁵ Kılınç Mankıt,⁶⁸⁶ Mangıt,⁶⁸⁷ Kumu,⁶⁸⁸

⁶⁸³ A.MKT.UM.377-47, A.MKT.NZD.325-69, A.MKT.UM.449-77,

⁶⁸⁴ A.MKT.NZD.328-79,

⁶⁸⁵ A.MKT.UM.399-71,

⁶⁸⁶ A.MKT.NZD.311-67,

⁶⁸⁷ A.MKT.UM.422-46, A.MKT.UM.449-77, A.MKT.NZD.324-29,

⁶⁸⁸ A.MKT.NZD.314-65,

Toktamış,⁶⁸⁹ Nevruzoğlu,⁶⁹⁰ Nevruzoğlu kabilesi Hacı Timur Beğ Kasayoğlu takımı,⁶⁹¹ Pešto,⁶⁹² Kıpçak,⁶⁹³ Pesnad,⁶⁹⁴ Kuban kabilesi Hoca Kılıç ve Ahmed Efendi takımları,⁶⁹⁵ Kasalay kabilesi Hoca Timur Beğ takımındır.⁶⁹⁶

İç-il’de iskân edenler ise, Canboyluk ve Bedişkula kabilelerindendirler.⁶⁹⁷

Derlenen nüfus bilgilerine göre Adana’ya ulaşan ilk grup, 14 Ağustos 1859’da 104 hane 587 nüfustur.⁶⁹⁸

⁶⁸⁹ A.MKT.NZD.317-97, A.MKT.MHM.188-21,

⁶⁹⁰ A.MKT.NZD.317-97,

⁶⁹¹ A.MKT.NZD.321-32,

⁶⁹² A.MKT.UM.422-46, A.MKT.UM.449-77,

⁶⁹³ A.MKT.UM.422-46

⁶⁹⁴ A.MKT.NZD.324-29,

⁶⁹⁵ A.MKT.UM.451-41,

⁶⁹⁶ A.MKT.NZD.335-61,

⁶⁹⁷ A.MKT.UM.405-73,

⁶⁹⁸ Arşiv belgelerinden tek tek derlediğimiz nüfus bilgilerini belgelerin tarihi sıralamasına göre eyaletler bazında verdik. İskan edilen nüfusları, iskân edildikleri gruplar ve bunlara ait elimize geçen bütün bilgileri tablo halinde ekleyerek vermeyi uygun gördük. Bu durum bilgi yığılması gibi görülsede, bu bilgilerin; gerek gruplar arasındaki sayısal tesadüflerde karışıklığı engelleyeceğini, gerekse bugün Türkiye’de yaşayan Nogay ulusuna mensup kişilerin geçmişleri ile ilgili izler bulabileceklerini düşünerek mümkün olduğunca arşiv belgelerindeki en küçük detayı dahî atlamamaya özen gösterdik.

1. Adana

ADANA SANCAĞI'NDA İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
22 Z 1275 23 Temmuz 1859	100 +	640	İ.DH.28947	Osmanlı topraklarında iskân edilmek için birkaç ay önce Çerkeslerle birlikte gelmişlerdir. Dobruca'ya gönderilmek istenir ama 8 hane dışındakiler gitmeyi kabul etmezler ve toplu iskânlarına uygun, eyaletlerde boş yer bakılır ve Adana'nın havası uygun suyu bol toprakları verimli olduğu için Adana'da iskân edilmeyi kabul ederler. (Bu sayıyı toplama dahil etmedik çünkü; aşağıdaki yaklaşık 20 gün sonra Adana'ya ulaşan gurupla aynı kişiler olma ihtimalleri vardır.)
15Muharrem 1276 14 ağustos 1859	104	587	A.MKT.NZD.288-14	Çukurova, Ayas yada beğendikleri bir yerde iskân için Memur Tevfik Efendi ile birlikte gönderilirler. Boş arazi keşfi yapılır. (her iki belgede 14 Ağustos 1859 tarihli ve nüfus
15Muharrem 1276 14 ağustos 1859	104	632	Y.E.E.34	bilgilerinin yakınlığı nedeniyle aynı grup olabileceğini düşünüp, toplam nüfusa sadece 632 yi ekledik
15 Safer 1276 13 eylül 1859 19 Safer 1276 17 eylül 1859	147	1027	A.MKT.UM.365-59 A.MKT.NZD.291-2	Adana'da bunlara uygun boş yer bulunabileceğinden dolayı Mersin yoluyla gönderilirler. Bu iki grup, tarihlerin ve nüfus sayılarının yakınlığı fon kodlarının farklılığı nedeniyle aynı kişilerden bahseden kurumlar
14 S 1276 14 Eylül 1859	149	1040	Y.E.E.34	arası yazışmaların olabileceği düşünülerek sadece 149 hane 1040 nüfus toplama kattık.
11 Ra 1276 8 Ekim 1859 11 Ra 1276 8 Ekim 1859	385	2375	A.MKT.NZD.292-43 A.MKT.NZD.292-53 Y.E.E.34	Adana'ya hemşerileri yanına kış gelmeden vapurlarla yanlarına memurlar verilerek takım takım gönderilmelerine karar verilmiştir.
11 Ra 1276 8 Ekim 1859		385?	A.MKT.UM.370-45	Adana'da iskân edilmek üzere yanlarına memurlar verilerek Gemlik iskelesinden aktarılarak gönderilmişlerdir. 385 nüfus olarak verilen bu belge ile, yukarıda 385 hane 2375 nüfus olarak verilen belge aynı tarihli, farklı fon kodlu olması nüfus ve hane ifadelerinde ilgili yerlerle yazışırken yanlışlık yapıldığı ve aynı gruplar olabileceğini düşündüğü için toplama bu 385 nüfusu eklemedik.
18 Ra 1276 15 Ekim 1859	?	382	A.MKT.NZD.292-87	Kerç iskelesinden Ünyeli Ahmet kaptanın yelkenlisi ile yola çıkarlar, hava muhalefetiyle geminin direkleri kırılır ve Samsun'a zorunlu çıkış yaparlar, navlun ücretini de vermişlerdir, tamir uzun sürer. navlunları mal sandığından verilip, Adana'ya gönderilmelerine daha sonra kaptandan navlunun yarısının alınmasına karar verilir.
3 R 1276 1 Kasım 1859	622	3445	Y.E.E.34	
12 R 1276 8 Kasım 1859 13 R 1276	69	431	Y.E.E.34	Tarihsel ve sayısal yakınlık nedeniyle aynı grup olduğunu düşünüyoruz. İkinci belgeye göre, Kuşbak kabilesinden olup, hemşerileri

9 Kasım 1859	69	421	A.MKT.UM.377-47	yanında Adana'da iskân olmak isterler ve gönderilirler.
24 R 1276 20 Kasım 1859	1	5	A.MKT.DV.146-82	Mecidiye'de iskân edilmek üzere Dobruca'ya gönderilen 32 nüfustan henüz yerleşemeyen 1 hane 5 kişi Adana'ya gitmek ister ve gönderilir. (6 kişiden 1'i ölmüştür) kalan 26 kişi vapurlarla Varna'ya gönderilir.
8 Ca 1276 3 Aralık 1859	175	863	A.MKT.UM.382-71	Mersin iskelesinden aktarılıp, Adana'da iskân edilmek üzere gönderilmişlerdir. İkinci belgede, İstanbul'daki 210 hane 949 Nüfusdan, 35 hane 117 nüfus akrabaları yanında Konya'da iskân istedikleri için ayrılıp Antalya yoluyla Konya'ya giderler kalanlar Adana'ya giderler. (tarih ve sayısal yakınlık nedeniyle aynı grup olabilir, sadece 863 nüfusu aldık.)
17 Ca 1276 12 Aralık 1859	175	823	A.MKT.NZD.298-14 Y.E.E.34	Üç kabile olarak Adana'ya gelmişlerdir. 1836'sı hemen iskân edilmiş, kalanları iskân edilmek üzeredir.
18 Ca 1276 13 Aralık 1860	645	4031	A.MKT.NZD.298-105 A.MKT.UM.377-6	Kelmit kabilesinden olup, 340 hane 706 nüfus hâlâ Samsun'da olup Tuna adlı vapurla Adana'da bulunan akrabaları yanına gitmek isterler ve gönderilirler.
18 Şaban 1276 12 Mart 1860	340	706	A.MKT.UM.399-71	Mersin iskelesine 2 vapurla gelmişlerdir. Belgede bu tarihe kadar buraya 14 binden fazla Nogay muhaciri gelmiştir bilgisi vardır. (bu grup haric yukarıda verdiğimiz nüfusun toplamı 13.897 kişi olmuştur.)
5 N 1276 27 Mart 1860	1217	4790	A.MKT.UM.401-97	Kılınç Mankıt kabilesinden Adana'ya gönderilecek bir gruptan bazıları akrabaları yanında Balçık'ta iskân isterler, Balçık'takilerin bunları isteyip, istemediği bilinmez, isteyenlerin isimlerini deftere yazıp Balçık'a göndermelerine, sonucuna göre davranılmasına, Adana'yı isteyenlerin de Adana'ya gönderilmelerine karar verilmiştir. Nüfus bilgisi verilmemiştir.
16 L 1276 7 Mayıs 1860	?	?	A.MKT.NZD.311-67	Kumu Kabilesinden olup, akrabaları yanında Adana'da iskân edilmek isterler ve Mersin yoluyla gönderilirler.
20 Za 1276 9 Haziran 1860	34	301	A.MKT.NZD.314-65	Toktamış Kabilesinden olup, Adana'da iskân edilmek isterler ve Mersin yoluyla gönderilirler
26 z 1276 15 Temmuz 1860	8	26	A.MKT.NZD.317-97 A.MKT.MHM.188-21	Kumu Kabilesinden olup, Adana'da iskân edilmek istemişler ve Mersin yoluyla gönderilmişlerdir.
18 M 1276 6 Ağustos 1860	5	19	A.MKT.NZD.320-66 A.MKT.MHM.190-95	Nevruzoğlu kabilesi umerasından Hacı Timur Beğ Kasayoğlu takımından olup, kabileleri yanında Adana'da iskân olunmak isterler ve gönderilirler. (Bu takımla ilgisi yok ancak Adana'da Nevruzoğullarının iskân olduğunu ifade eden bir başka belge de A.MKT.NZD.317-97'dir)
25 M 1277 13 Ağustos 1860	7	41	A.MKT.NZD.321-32	Peşto kabilesinden (125 hane) Kıpçak kabilesinden, (47 hane) Mangıt kabilesinden (43 hane), olup Adana'ya gönderilmişlerdir
5 S 1277 23 Ağustos 1860	125 47 <u>+ 43</u> 215	721 183 <u>+287</u> 1191	A.MKT.UM.422-46	

7 Recep 1277 19 Ocak 1861	215	1191	A.MKT.UM.449-77	Pešto, Kuşbak ve Mangıt kabileleri, Ocak ayına kadar iskân edilememişler ve bu belgede Ceyhan dışında müstakil bir boş yer verilmemiş ise iskân kabul etmediklerini bildirip, iskân karşı gelmişlerdir. (ikinci belgede Kıpçak değil Kuşbak yazılıdır)
25 S 1277 12 Eylül 1860	311	1818	A.MKT.NZD.324-29	Mangıt ve Pesnad kabilelerinden olup, Adana'nın kasaba ve köylerinde muhteliten iskân edilmek üzere Mersin yoluyla gönderilmişlerdir.
28 S 1277 15 Eylül 1860		824	A.DVN.156-31	Akrabaları yanında iskân edilmek üzere Adana'ya gitmek isterler (arzuhal belgesidir)
9 Ra 1277 25 Eylül 1860	116	618	A.MKT.NZD.325-69	Kuşbak kabilesinden olup, Adana'da iskân edilmek istemişler ve Mersin üzerinden gönderilmişlerdir.
10 R 1277 26 Ekim 1860	12	53	A.MKT.NZD.328-79	Kuşbak kabilesi Hoca Ahmed Efendi takımından olup Adana'da iskân edilmek istemişler ve Mersin yoluyla gönderilmişlerdir.
4 C 1277 18 Aralık 1860	12	68	A.MKT.NZD.335-61	Kasalay kabilesinden Hoca Timur Beğ takımından olup, Adana'da iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
15 Recep 1277 27 Ocak 1861	13	66	A.MKT.UM.451-41	Kuban kabilesinden Hoca Kılıç ve Ahmed Efendi takımlarından olup, isyan eden grupla karşılaştırılmadan Misis'te iskân edileceklerdir.
17 Ca 1278 20 Kasım 1861	50		A.MKT.UM.518-58	Adana'da şehir taraındaki nahiye ve köylerde halkın arasında iskân edilirler. Önceden gelip, ancak iskânı geciken ve şimdi iskân edilenlerden olmalılar. Toplama eklemelik.
17 Ca 1278 20 Kasım 1861	17		A.MKT.UM.518-58	Yüreğir Nahiyesi köylerinde halkın arasında iskân edilirler. Önceden gelip, yeni iskân edilenlerden olmalılar. Toplama eklemelik.
9 R 1278 14 Ekim 1861		-360	A.MKT.UM.512-54 A.MKT.UM.515-49	Pešto kabilesinden olup, vatanlarına geri dönmek isteyen 74 hane 360 dan fazla nüfus Trabzon'a ulaşmışlar ve Erzurum'a gönderilip, boş yerlere iskân edilmişlerdir.
13 Ş 1278 13 Şubat 1862		2	A.MKT.UM.540-56	Kelmid kabilesinden Hacı Murad, Çerkes sanılır ve Amasya'da tutuklanır. Adana'daki kardeşi ve kabile reislerinin ifade ve imzalarıyla ile serbest bırakılır. Arkadaşı ile beraber Adana'da iskân edilmek üzere Adana'ya gider.
30 Ra 1277 16 Ekim 1860			A.MKT.UM.432-27	Sarıbahçe adlı yerde Kara Mirza kabilesi iskân edilmiştir. Avşar aşireti, Refekah Cemaati ve Hacılar oymağı ile sürtüşmeler yaşamışlardır.

TOPLAM; 23.714 kişi Adana'da iskân edilmiş ancak 360 kişinin geri döndüğünü,

Trabzon'a ulaşınca ikna edilerek, Erzurum yakınlarında iskân edildiğini gördük,⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ A.MKT.UM.512-54, A.MKT.UM.515-49,

böylece Adana’da iskân edilen net rakam 23.354 kişidir. Ayrıca sadece hane sayısı verilen, nüfusu verilmeyen (50+17=) 67 hanenin nüfusunu tahmini hesaplayacağız.

Hane sayısı ise; 382 nüfuslu bir grubun hane sayısı verilmemiş olup hane ve nüfus bilgileri **birlikte** tam olarak verilen belgelere göre **4433** hane **23.332** nüfus yapmaktadır. Aslında bu bilgi Adana’da iskân edilen Nogaylar’ın toplam nüfusunu içeren bir başka belge ile hemen hemen örtüşmektedir. A.MKT.NZD.381-44 no’lu 25 Ca 1278 (28 Aralık 1861) tarihli bu belgeye göre; Adana’da iskân etmek üzere gelen Nogaylar’ın nüfusu **4101** hane, **21705** nüfustur..

Net verilen hane ve nüfus bilgilerinde genel bir oranlama yaparsak ($23.332/4433=5.26$) buna göre hane başına 5.26 kişi düşmektedir. Hane sayısı verilmeyip, sadece nüfus sayısı verilenler; 382 kişi olup, yaklaşık olarak $382/5.26=72$ hane eder. Bu yaklaşık değeri verilen net hane sayısı olan 4433’ eklersek yaklaşık 4505 hane eder.

Sadece hane sayısı verilen, nüfusu verilmeyen (50+17=) 67 haneye ait nüfus tahmini olarak hesaplayacak olursak hane başına 5.26 kişiden ($67 \times 5.26=$) 352 kişi eder ve net nüfus 23.354’ ekleyerek tahmini nüfusu 23.706 kişidir.

Adana’da iskân edilen Nogaylar; yaklaşık 4505 hane ve 23. 706 kişidir diyebiliriz.

Adana’da iskân edilmek üzere gönderilen Nogaylar’ın 13.191’i, Ağustos 1859 ile Aralık 1859 arasında yaklaşık 5 ay gibi kısa bir sürede gönderilmiş ve kış başlamıştır. Bu rakam, gerek Osmanlı Devleti’nin gerek Adana halkının bu kadar kısa bir süre içinde karşı karşıya kaldığı sorunu açıklamak için yeterlidir. Öte yandan bu sayı ile sınırlı kalmamış 2 ay sonra tekrar başlamış ve 1860 yılı mart ayında 5496 kişi daha bölgeye ulaşmıştır. Ağustos ayına kadar 4 ay boyunca toplam 327 kişinin

gönderilmesi ile hızı kesilen bu dalga Ağustos 1860'ta tekrar başlamıştır. Ağustos, Eylül ve Ekim 1860'ta 4591 kişi gönderilmiştir. Adana'ya gönderilen muhacir dalgası, Ocak 1861'de 13 hanelik 66 kişi ile sonlanmıştır.

Nogaylar'ın Adana'da iskânları ile ilgili olarak çalışılan Hilmi Bayraktar'a ait makaledeki ⁷⁰⁰ nüfus bilgilerine ilişkin bazı eksiklikleri tamamlayarak buradaki iskâna ait bazı detayların üzerinde durmak istiyoruz.

Sayın Bayraktarın makalesin de, 14 Ağustos 1859'da gelen ilk kafileden sonra ikinci kfile olarak 1 Kasım 1859'daki 622 hane 3445 nüfus verilmiştir. Oysa, bu arada 13 ve 17 Eylül 1859'da 147 hane 1027 nüfus, 14 Eylül 1859'da 149 hane 1040 nüfus gelmiştir. Tarihlerin ve sayısal değerlerin yakınlığı nedeniyle bu iki bilgiye ait kayıt yerlerine baktığımızda Umum Vilayet, Nezaret ve Yıldız Esas Evrakı olarak farklılık göstermesine istinaden kurumlar arası yazışmayla aynı kafileden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Ancak 13-17 eylül arası en azından 1027 kişi gelmiştir diyebiliriz. Ayrıca 8 Ekim 1859'da 385 hane 2375 nüfus ve 15 Ekimde 382 kişi gönderilmiştir.

Sonraki kfile olarak verilen 806 hane 4031 nüfus için A.MKT.NZD.298-105 nolu, aynı belgeyi kullanmamıza rağmen, biz bu belgede 806 hane diye bir bilgiye rastlayamadık. Bu belgede verilen “4031 nüfusun 1836 neferi iskân kılınmış” ifadesindeki bin ve otuz kelimelerinin okuma hatasına takılmış olabileceği düşünülebilir. Çünkü makalenin ilerleyen bölümünde aynı belgeye dayanarak doğru sayılar verilmiştir. Bu da nüfus bilgileri verilirken yeterince hassas davranılmadığını göstermektedir. Ayrıca aynı konuda yazılmış olan ve sayın Bayraktar'ın makalesinde

⁷⁰⁰ Hilmi Bayraktar; “Kırım Savaşı sonrasında Adana Eyaleti'ne yapılan Nogay Göç ve İskânları”, **Bilgi**, sayı: 45, Bahar 2008, s. 45-70.

göremediğimiz başka bir belge olan A.MKT.UM.377-6'da “bu gruptan bahsederken üç kabile olarak gelmiş olan 645 hane 4031 nüfus” ifadeleriyle hane sayısı zaten 645 olarak verilmektedir, ancak bu belge hiç kullanılmamıştır.

16 Temmuzda gelen 8 hane 26 nüfusun Toktamış ve Turuzoğlu kabilelerinden olduğu verilmiştir. Ancak bu Turuzoğlu'nun Nevruzoğlu olması kuvvetle muhtemeldir.

13 Ağustos'ta “Nevruzoğlu kabilesi umerasından Timur Beğ Kasayoğlu Tankmend cemaatinden” olduğu ifadesindeki cemaat ismi olarak okunan “Tankmend” kelimesinin “takımından” kelimesi olduğunu düşünüyoruz ve “takımından” kelimesi belgelerin büyük çoğunluğunda kullanılmış bir ifadedir.

12 Eylül 1860'da iskân edildiği ifade edilen Mangıt, Peşmad⁷⁰¹ ve Kara Mirza kabileleri toplamı 311 hane 1818 kişi olarak verilmiştir. Kaynak olarak verilen ilk belge A.MKT.NZD.324-29'da 1818 kişi sadece Mangıt ve Peşnad olarak verilmiş Kara Mirza kabilesi verilmemiş, diğer kaynak olarak verdikleri A.MKT.UM.432-27'de ise verilen Kara Mirza kabilesinin nüfus bilgileri yoktur ve 1818 kişi içinde olduklarına dair bir bilgide bulunmamaktadır. Bu iki belgenin bilgileri karıştırılmış olabilir.

Yine aynı makalede yapılan yardımlarla ilgili olarak, “her bir muhacir hanesi için tohumluk yardımı olarak 4'er kile buğday ve arpa dağıtılmıştır” ifadeleri kullanılmıştır. Sayın Bayraktar'ın kaynak olarak verdiği A.MKT.UM.518-58'e baktığımızda ise “*beher haneye kendü öküz ve sabanlarıyla hinta ve şaîr münasafeten dörder keyl-i İstanbul tohum zer' itmiş...*”, “*...muhacirine altmış yedi adet hane inşa ve beher haneye münasafeten dörder keylden yüz otuz dört keyl hinta*

⁷⁰¹ mim değil nun'dur, Peşnad kabilesi.

ve yüz otuz dört şâîr tohumluğu meccanen hidmet müfahhareten olmak üzere i'ta ve zer' idilmiş..." ifadelerini görüyoruz ki, "münasefeten"(yarı yarıya paylaşmak) kelimelerinin atlanmış olduğunu düşünüyoruz. Halk yarı yarıya paylaşmak üzere dörder kile arpa ve buğdayı kendi öküz ve sabanlarıyla ücretsiz, övünülecek bir hizmet olarak ekmiştir, yani muhacirlerin hanesine 2'şer kile buğday ve 2'şer kile arpa düşmektedir. Belgenin devamında bunun hesabı da yapılmıştır. "67 hane için 134 kile buğday ve 134 kile arpa"⁷⁰² ekildiği ifadesi hane başına 2'şer kile olduğunu göstermektedir. Yine belgelerin incelenmesi ve hesapların teyit edilmesinde hassas davranılmadığını görüyoruz.

Sayın Bayraktar'ın makalesinde nüfus bilgileri ile ilgili olarak kullanılmamış bir diğer belge; A.MKT.NZD.381-44'dür. 25 Ca 1278 (28 Aralık 1861) tarihli bu belgeye göre; Adana'da iskân etmek üzere gelen Nogaylar'ın nüfusu 4101 hane, 21705 nüfustur. Makale de Adana'ya iskân edilen toplam nüfus olarak 4070 hane ve 20511 nüfus verilmiştir, belgenin kullanılması durumundan dolayı yaklaşık 1200 kişilik bir sapma olmuştur.

Çalışmamızla, bu makale arasındaki nüfus bilgilerinde farklılıkların olduğu görülür, bu da sayın Bayraktarın bazı belgeleri kullanmamasından kaynaklanmaktadır.

Bizim ulaşamadığımız bazı belgeleri de sayın Bayraktar işlemişlerdir ancak yukarıda değindiğimiz konulardan dolayı görmediğimiz belgelere ait bilgileri çalışmamıza eklemeyi uygun bulmadık.

⁷⁰² Eğer gerçekten 4'er kile olsaydı 67 hane için $67 \times 4 = 268$ kile olması gerekirdi. Ancak 2'şer kileden $67 \times 2 = 134$ kile'dir

2. İç-il

İç-il, 1608’de Adana Eyaletine, 1846’da Karaman Eyaletine, 1870’de Adana Eyaletine bağlı sancaktır.⁷⁰³ İncelediğimiz tarihlerde İç-il, Karaman Eyaleti sancağına bağlı olmasına rağmen, belgelerde Adana ve çevresindeki iskân yerlerinde geçici iskân bölgesi olarak kullanılması, sadece bir belgede daimi iskân yapılması, uzun yıllar Adana’ya bağlı olması ve yakınlığı nedeniyle, İç-il ile ilgili bilgilere Adana Eyaletinden bakılacağını düşünerek burada vermeyi uygun gördük.

İç-il’de iskân edilenler ise, Canboyluk ve Bedişkula kabilelerindendirler.⁷⁰⁴

25 L 1276 16 Mayıs 1860	134 1	669 7	A.MKT.UM.405-73	Canboyluk kabilesinden 134 hane 669 nüfus, Bedişkula kabilesinden 1 hane 7 nüfus Silifke iskelesinden İç-il’de iskân edilmek üzere gönderilmiştir.
----------------------------	----------	----------	-----------------	---

A. KARAMAN EYALETİ

Tanzimat dönemi mülki taksimata göre Karaman Eyaleti;

Karaman, Konya, Niğde, Hamit, Teke, İçel, Alaiye sancaklarından oluşmaktadır.⁷⁰⁵

1. Konya⁷⁰⁶

Nogaylar’ın yoğun olarak iskân edildikleri yerlerden ikinci sıradaki Konya

⁷⁰³ Tahir Sezen **Osmanlı Yer Adları**, Ankara, 2006, s. 251.

⁷⁰⁴ A.MKT.UM.405-73,

⁷⁰⁵ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt: VI, s. 128.

⁷⁰⁶ Konya’ya gönderilen Nogaylar’ın gönderildikleri kazaları alt başlıklar altında inceleyemedik, çünkü; bir çok belgede sadece “Konya’nın kaza ve köylerinde iskân edilmek üzere” gönderildikleri yazılmış, kaza ve köy isimleri verilmeyerek, dağıtım yerel yöneticilere bırakılmıştır. Konya’da iskân oldukça yavaş işlemiş uzun süre beklemek zorunda kalan Nogaylar İstanbul’a durumu bildirmişler hatta Konya valisi bu nedenle ihtar edilmiştir. Bu nedenle aşağıdaki tabloda çoğunlukla, sadece Konya ve Kırşehir iskân yeri olarak görülmektedir, kaza ve köy isimleri geçmemiştir.

Sancağı'dır. Konya Sancağı'nda özellikle Çiçekdağı, Kırşehir, Paşadağı, Malya Çölü, başta olmak üzere birkaç tane de Nevşehir, Akşehir ve Ilgın'da iskân yapılmıştır.⁷⁰⁷

Konya ve çevresine iskân edilen kabile ve takımlar şunlarıdır; Canboyluk,⁷⁰⁸ Hayalı? Canboyluk,⁷⁰⁹ Peştenav,⁷¹⁰ Canbeli,⁷¹¹ Menli Beğ,⁷¹² kabilesi, Canboyluk kabilesi Hoca İdris Efendi takımı,⁷¹³ Cemboyluk kabilesi Hoca Hacı Abdülvehhab Efendi Takımı,⁷¹⁴ Canboyluk kabilesi Hoca Bedrekay Cemaati,⁷¹⁵ Canboyluk kabilesi İslam Mirza takımı,⁷¹⁶ Canboyluk kabilesi Abdülmelik Efendi takımı,⁷¹⁷ Canboyluk kabilesi Hoca Talib Efendi,⁷¹⁸ Hoca Kasım Giray Beğ takımı,⁷¹⁹ Hoca

⁷⁰⁷ Belgelerin genelinde sadece “Konya eyaletinde veya Konya eyaleti kaza ve köylerinde iskân edilmek üzere” ifadesi yer aldığı için, bu şekilde yazılı olanları Konya olarak verdik, Niğde, Kırşehir, Malya Çölü, Paşadağı, Çiçekdağı, Aksaray, Ilgın, gibi şehir isimleri verilenleri bu isimlerle belirttik.

⁷⁰⁸ A.MKT.UM.400-37, A.MKT.MHM.195-22, A.MKT.NZD.319-100, A.MKT.NZD.322-28, A.MKT.MHM.192-97, A.MKT.MHM.190-30, A.MKT.NZD.321-98, A.MKT.MHM.193-85, A.MKT.MHM.196-55, A.MKT.UM.430-68, A.MKT.NZD.349-37, A.MKT.MHM.216-92, A.MKT.NZD.352-56, A.MKT.DV.190-87, A.MKT.MHM.761-7

⁷⁰⁹ A.MKT.MHM.196-55

⁷¹⁰ A.DVN.156-49,

⁷¹¹ A.MKT.NZD.348-75,

⁷¹² A.MKT.MHM.215-58,

⁷¹³ A.MKT.UM.467-69, A.MKT.UM.469-59, A.MKT.MHM.218-50, A.MKT.UM.471-12 , A.MKT.UM.471-18,

⁷¹⁴ A.MKT.MHM.225-33, A.MKT.MHM.232-70, A.MKT.NZD.365-21,

⁷¹⁵ A.MKT.MHM.760-95, A.MKT.UM.473-10,

⁷¹⁶ A.MKT.MHM.219-55,

⁷¹⁷ A.MKT.NZD.353-21,

⁷¹⁸ A.MKT.MHM.230-10, A.MKT.UM.501-36

Hacı Kabul Efendi takımı,⁷²⁰ Hoca Receb Efendi Cemaati,⁷²¹ Canbay Efendi takımı,⁷²² Mehmed Giray Beğ kabilesidir.⁷²³

KONYA SANCAĞI'NDA İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
16 Ca 1276 11 Aralık 1859	35	117	A.MKT.NZD.298-14 Y.E.E.34	İstanbul'daki 210 hane 949 nüfusdan, 35 hane 117 nüfus akrabaları yanında Konya'da iskân edilmek istedikleri için ayrılıp Antalya yoluyla Konya'ya , kalanlar ise Adana'ya gitmişlerdir.
18 Ca 1276 13 Aralık 1859	97	427	A.MKT.NZD.298-103	Fatih'teki han ve darülfünundan, vapurla Antalya'ya, buradan Konya'ya gönderilmişlerdir.
21 Ş 1276 14 Mart 1860	233	949	A.MKT.UM.400-37	Canboyluk Kabilesinden olup, Gemlik'te ilkbahara kadar misafir edilip, Konya'ya gönderileceklerdir.
29 Z 1276 18 Temmuz 1860			A.MKT.MHM.188-53	Mehmed Giray Beğ kabilesi Akşehir'de Erdoğan adlı yeri seçmişler ancak yerli halk araziye sahip çıkmış, Akşehir ve Ilgın tarafına gönderilmek istenmiştir. Validen durum sorulur.
12 M 1277 31 Temmuz 1860 17 M 1277 4 Ağustos 1860	72 60	421 334	A.MKT.NZD.319-100 A.MKT.MHM.190-30	Canboyluk Kabilesinden, iki takım (421 ve 334 nüfus) Konya'da iskân edilmek istemişler ve Silifke üzerinden Konya'ya birlikte gönderilmişlerdir. (iki belge iki takımla ilgilidir)
2 S 1277 20 Ağustos 1860	168 115	995 1062	A.MKT.MHM.195-22 A.MKT.NZD.321-98	Canboyluk Kabilesi'nden olup, iki ayrı grup olarak Silifke üzerinden Konya'ya gönderilmişlerdir.
4 S 1277 22 Ağustos 1860 7 S 1277 25 Ağustos 1860		580	A.MKT.NZD.322-28 A.MKT.MHM.192-97	Şileli İbrahim Kaptan ve Ünyeli Hacı Abbas Oğlu Süleyman Kaptan sefinesiyle 1095 nüfus Samsun'a çıkmışlar, 580 kişi Canboyluk Kabilesi olup, Konya'ya , 515 kişi Yedisın Kabilesi olup, Ankara'ya gönderilmişlerdir.
17 S 1277 4 Eylül 1860	201	921	A.MKT.MHM.193-85	Canboyluk Kabilesi'nden olup, Silifke üzerinden gönderilip, Konya sancağı karyelerinde muhteliten iskân edileceklerdir.
3 Ra 1277 19 Eylül 1860	91	434	A.DVN.156-49	Peştênâv Kabilesi'nden olup, Rusya'ya gerekli parayı veremeyince, çocuklarını bırakma tehlikesi ile karşılaşmışlar, çocuklarını bırakmaktansa 4 ay Kırım sahillerinde gezip 11 Eylül 1860'da Dimitri kaptanın gemisiyle İstanbul'a ulaşmışlar, akrabaları yanında Konya'da iskân edilmek istemişlerdir.

⁷¹⁹ A.MKT.MHM.222-57,

⁷²⁰ A.MKT.MHM.222-57, A.MKT.MHM.222-72,

⁷²¹ A.MKT.UM.434-44, A.MKT.UM.452-76,

⁷²² A.MKT.UM.536-29

⁷²³ A.MKT.MHM.188-53

15 Ra 1277 1 Ekim 1860		5386	A.MKT.MHM196-55	Canboyluk ve Hayalı Canboyluk kabilelerinden olup, Konya'nın kaza ve köylerinde iskân edileceklerdir. Ancak mevsimin en yağışlı dönemde olması nedeniyle deniz yoluyla Antalya veya Silifke üzerinden gönderilemeyeceği için İzmit ve Gemlik yoluyla takım takım gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Konya'nın bu yol üzerindeki kasabalarında iskân edilecek olanların, Konya'ya varmadan iskân edilmeleri, Konya'ya gidip, iskân için tekrar aynı yol üzerindeki köylere döndürülüp muhacirlere güçlük yaşatılmaması ısrarla vurgulanmıştır.
21 Ra 1277 7 Ekim 1860	96	776	A.MKT.UM.430-68	Canboyluk kabilesinden olup, Konya'da iskân için Silifke yoluyla gönderilmişler, ancak bir kısmı Karaman'da, 70 hanesi Karapınar'da kalmış ve diğerleri de imamları Eskun Hoca ile Aksaray Paşadağı'na gitmişlerdir.
17 R 1277 2 Kasım 1860 22 B 1277 3 Şubat 1861			A.MKT.UM.434-44 A.MKT.UM.452-76	Hoca Recep Efendi cemaati Niğde-Kırşehir'e Çamardı üzerinden gönderilmişlerdir.(her iki belge de yolculuk sırasında yaşanan öküz alma ve darp olayı üzerine yazılmıştır) İkinci belgede aynı cemaat Niğde-Nevşehir'e Çamardı üzerinden gönderilmiştir.
5 L 1277 16 Nisan 1861		3	A.MKT.NZD.348-75	Canbeli kabilesinden Kadı Beyzavi, Hacı Beygazi ve Seyid Mehmed Hoca adlı şahıslar, üç baş araba ile eşyalarının Üsküdar'a sonra da Konya'ya gönderilmesini talep etmişlerdir.
10 L 1277 21 Nisan 1861	3	36	A.MKT.MHM.215-58	Menli Beğ, kabilesi ile birlikte doğruca Sinop'a gelip iskân edilmişlerse de akrabalarının yanına Konya Acıgöl'e gitmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
11 L 1277 22 Nisan 1861 19 L 1277 30 Nisan 1861	4	21	A.MKT.NZD.349-37 A.MKT.MHM.216-92	Canboyluk Kabilesi'nden olup, hava muhalefeti nedeniyle İzmit, Kandıra'ya çıkarlar, vekilleri Mirza Bey, Konya'da akrabaları yanında iskân ister ve muhteliten iskân edilirler.
14 L 1277 25 Nisan 1861 22 L 1277 3 Mayıs 1861 28 L 1277 9 Mayıs 1861 28 L 1277 9 Mayıs 1861 29 L 1277 10 Mayıs 1861	15	70	A.MKT.UM.467-69 A.MKT.UM.469-59 A.MKT.MHM.218-50 A.MKT.UM.471-12 A.MKT.UM.471-18	Canboyluk Kabilesi, Hoca İdris Efendi takımından olup, hava muhalefeti ile doğruca İzmit, Kaymaz'da karaya çıkan 70 kişi, akrabaları yanında Konya-Kırşehir'de iskân edilmek istemişler. Ancak gereksiz masrafı önlemek için burada iskân edilmelerine, boş yer olmazsa gönderilmelerine karar verilmiş ve sonra Konya'ya gönderilmişlerdir. (5 Belgede aynı konuda yazılmıştır)
27 L 1277 8 Mayıs 1861 9 Za 1277 19 Mayıs 1861	27	157	A.MKT.MHM.760-95 (27 hane 157 kişi) A.MKT.UM.473-10 (27 hane 156 kişi)	Canboyluk Kabilesi, Hoca Bedrekay Cemaatinden olup, Sinop'a çıkmışlar ve akrabaları yanında Konya, Kırşehir'de iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir. İkinci belgede ise 27 hane 156 nüfus İstanbul'dan akrabalarının yanına Kırşehir, Malya Çölü'ne gönderilmişlerdir. Vekilleri Betrohayr adlı bir kişidir. Sinop'tan İstanbul'a gönderilenlerle aynı grup olabileceklerini düşünüp genel toplama eklemeyip, burada vermeyi uygun gördük ancak sayısal tesadüf olup, ayrı guruplar da olabilirler.

4 Za 1277 14 Mayıs 1861			A.MKT.NZD.352-56 (35 hane)	Canboyluk Kabilesi'nden olup, Viranşehir'de iskân edilmek için gönderilmişler, boş yer olmadığı için sefaletle düşmüşler ve Hocaları Otar Ali, akrabaları yanında Konya'da, Paşadağı, Ziver-Zenbol??, Kırşehir, Malya Çölü, Kızılırmak civarında uygun bir yerde iskân edilmek istemiş ve gönderilmişlerdir. 24 Mayıs tarihli ikinci belgede ise Bolu'da iskân olan Canboyluk kabilesinden 160 hanenin hocaları Otar, Menli-Bay, Şemseddin ve Şakir Efendiler de aynı istekte bulunmuşlar, boş yer bulunabilirse Bolu'da, bulunmazsa gönderileceklerdir.
15 Za 1277 24 Mayıs 1861	160		A.MKT.DV.190-87 (160 hane)	
8 Za 1277 18 Mayıs 1861	33	156	A.MKT.MHM.219-55	Canboyluk Kabilesi'nden, İslam Mirza takımından olup, hava muhalefeti nedeniyle İzmit Kandıra'ya çıkmak zorunda kalmışlar ve akrabalarının yanında, Kırşehir'de iskân edilmek istemişlerdir.
9 Za 1277 19 Mayıs 1861		96	A.MKT.NZD.353-21	Canboyluk Kabilesi'nden olup, Hocaları Abdülmelik Efendi olan bu takım hava muhalefeti nedeniyle İzmit-Kandıra'ya çıkmak zorunda kalmış ve kabilelerinin yanında Konya'da iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
3 Z 1277 12 Haziran 1861	18	80	A.MKT.MHM.222-57	İzmit'te bulunan Canboyluk Kabilesi'nden Hoca Kasım Giray Beğ takımının isteği üzerine Konya'da iskân edileceklerdir.
3 Z 1277 12 Haziran 1861	14	47	A.MKT.MHM.222-57 A.MKT.MHM.222-72	Canboyluk Kabilesi'nden, Hoca Hacı Kabul Efendi takımı, 47 kişi doğruca Sinop'a çıkmışlar, buranın havasına uyum sağlayamayıp akrabalarının yanında Konya'da iskân edilmek istemişlerdir.
19 Z 1277 28 Haziran 1861	83	416	A.MKT.MHM.761-7	Canboyluk Kabilesi'nden olup, Sinop'ta geçici olarak iskân edilmiş olan 416 kişinin, daha önce muhacirleri tahrik edip, ifsad ettikleri göz önünde tutularak Konya'da münasip bir yerde iskân edilmelerine karar verilmiştir.
2 M 1278 10 Temmuz 1861			A.MKT.MHM.225-33	Cemboyluk Kabilesi'nden olup, Hocaları Hacı Abdülvehhab Efendi'nin arzuhaline göre, 23 gün Üsküdar'da kalıp, 6 Ekim 1860'da Kastamonu'ya, 13 Mart 1861'de Tosya'ya gönderilmişler, 30 Haziran 1861'de akrabaları yanında Konya, Kırşehir, Malya Çölü ve Çiçek Dağı civarında iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
19 S 1278 26 Ağustos 1861	13		A.MKT.MHM.232-70	
27 S 1278 3 Eylül 1861			A.MKT.NZD.365-21	
30 M 1278 7 Ağustos 1861			A.MKT.MHM.230-10	Canboyluk Kabilesi, Hoca Talib Efendi takımından olup, 31 hane iskân için Sinop'a, 2 hane Kastamonu'ya gönderilmişler ancak geri dönmek istemeleri üzerine ikna edilerek seçecekleri bir yerde yerleştirilmek üzere Konya'ya gönderilmişlerdir.
19 Ra 1278 24 Eylül 1861	2 31	10 165	A.MKT.UM.501-36	
27 B 1278 28 Ocak 1862	141		A.MKT.UM.536-29	Canbay Efendi takımından olup Kırşehir, Paşadağı ve Malya Çölü'nde iskân için haneleri yapılmışken, Abdülmelik Hoca'nın tahrikiyle Çiçekdağı'na gitmek istemişler ancak izin verilmemiştir.
19 Mayıs 1862 20 Za 1278			A.MKT.NZD.419-74	1400'den fazla hane Kırşehir'de iskân için birikmiştir. Görevlendirilen memurlar ve azaların kötü muamelesinden şikayetçidirler.

23 Z 1278 21 Haziran 1862			A.MKT.NZD.426-40	Niğde Sancağı, Kırşehir kazasına iskân için gönderilenler kış nedeniyle Bozok sancağında misafir kalmışlar ve Kırşehir'de arkadaşlarının yanında topluca iskân edilmek için ısrar etmişlerdir.
------------------------------	--	--	------------------	--

Konya'ya iskân için gönderilen muhacirlerin ilk grupları Aralık 1859'da başlamıştır. 544 kişinin geldiği bu gruptan sonra kış bastırmış olmalı ki, sonraki grup 949 kişi mart ayında gönderilmiştir. en yoğun iskân Ağustos 1860 ve Ekim 1860 arasında 3 aylık kısa bir sürede gerçekleşmiş olup, 10.909 kişidir ki; bu nüfus Ankara'da iskân edilen toplam nüfusun yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Kalan üçte birlik kısım ise 1861 kışı geçtikten sonra Nisan1861 ve Eylül 1861 arasında gönderilmiştir.

TOPLAM: Konya'da iskân edilen Nogaylar, 13.659 nüfus ve buna ek olarak nüfusu açık olarak verilmeyen 3 ayrı gruptan oluşan (160+13+141) 314 hane nüfusunun toplamıdır.

Belgelerin genelinde, yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere hane ve nüfus sayıları birlikte verilmiş ancak bazılarında sadece hane, bazılarında ise sadece nüfus sayıları verilmiştir. İskan edilenlerin hane ve nüfusların verilen kesin sonuçlarını oranlayıp tahmini değerlere ulaşmaya çalıştık.

Hane ve nüfus bilgilerinin her ikisi de verilmiş toplam sonuç: 1398 hane, 7594 nüfus'tur. Hane başına 5.43 kişi düşmektedir. ($7594/1398=5,43$)

Buna göre nüfusu verilmemiş olan 314 hane için tahmini nüfus ($314 \times 5,43 =$) 1705 kişi olur.

Sadece nüfusu verilen hane sayısı verilmeyen 6065 kişi için tahmini hane sayısı ($6065/5.43 =$) 1116 'dır.

Böylece Konya'da iskân edilen Nogaylar için kesin ve tahmini hane ve nüfus

sayılarına ulaşabiliriz.

13. 659 kesin, (13659+1705=) 15.364 tahmini nüfus ve

1.712 kesin, (1712+1116=) 2.828 tahmini hane sayısıdır.

B. BOZOK EYALETİ

Bozok Eyaleti gerek daimi iskân yeri, gerekse Anadolu'nun ortalarına gönderilen muhacirlerin yolculukları sırasında geçici iskân yeri olarak kullanılmıştır. Çok sayıda muhacir kış başlarken İstanbul'a ulaştığı için Konya ve Sivas'a gönderilen gruplar yolların kapalı olması halinde Bozok eyaleti dahilindeki kasabalarda bekletilmişler ve ihtiyaçları bölgedeki halk yardımları ile mal sandığından karşılanmıştır.

Tanzimat Dönemi mülki taksimata göre Bozok Eyaleti, Bozok, Kayseri, Ankara, Kengari sancaklarından oluşmaktadır.⁷²⁴ Daimi iskân yeri olarak Bozok Eyaleti içinde en yoğun yerleşme Ankara'da Haymana'da yapılmıştır.

1. Ankara

Nogaylar, Ankara'da sadece Haymana'da iskân edilmişlerdir. Ancak burada çok fazla boş ev olmaması ve Ankara'da başka bir çok yerde boş ev ve yer olmasına binaen gelenlerin bir kısmı buralara gönderilmek istenmiştir. Ev inşa masrafının en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Ancak muhacirler muhtemelen akrabalarına yakın olmak arzusuyla bunu kabul etmeyince, Haymana'ya yakın yerlerde iskân edilmişlerdir. Hatta bir grubun evlerini kendileri inşa edebileceklerini belirtmeleri üzerine Haymana'da iskânlarına izin verilmiştir.

⁷²⁴ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt: VI, s. 128.

Haymana'da iskân edilen Nogay kabile ve takımları şunlardır; Bedişkol,⁷²⁵ Bedişkula,⁷²⁶ Bedişkula kabilesi Murad Efendi takımı,⁷²⁷ Yedisana kabilesi,⁷²⁸ Yedisana kabilesi Kadı Mehmed Efendi takımı, Hoca Abdurrahman Efendi takımı, Hüseyin Efendi takımı,⁷²⁹ Mankıt,⁷³⁰ Canboyluk kabilesi,⁷³¹ Canboyluk kabilesi Hoca Beyragay, Veysi, Abdü'l-alim, Ebutalib ve Hacı Murad Efendiler takımlarıdır.⁷³²

ANKARA SANCAĞI'NDA İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
22 N 1276 13 Nisan 1860	114	433	A.MKT.UM.402-71	Bedişkol Kabilesi'nden olup, İzmit yoluyla Ankara'da iskân edilmek gönderilmişlerdir.
24 Za 1276 13 Haziran 1860	290	1034	A.MKT.UM.410-36	Yedisana Kabilesi'nden, Kadı Mehmed ve Hoca Abdurrahman ve Hüseyin Efendiler takımından olup, İzmit yoluyla Ankara Haymana'da hemşerileri yanında iskân edilmek üzere gönderilmişlerdir.
4 S 1277 22 Ağustos 1860 7 S 1277 25 Ağustos 1860		515	A.MKT.NZD.322-28 A.MKT.MHM.192-97	Şileli İbrahim Kaptan ve Ünyeli Hacı Abbas Oğlu Süleyman Kaptan sefinesiyle 1095 nüfus Samsun'a çıkmıştır, 580 kişi Canboyluk Kabilesi Konya'ya, 515 kişi Yedisana Kabilesi Ankara'da akrabalarının yanında iskân edilmek için gönderilmişlerdir
9 S 1277 27 Ağustos 1860	31	135	A.MKT.MHM.195-21	Bedişkula Kabilesi'nden Murad Efendi takımından olup, Ankara'da iskân edilmek için, İzmit üzerinden gönderilmişlerdir.
4 S 1277 11 Eylül 1860 25 S 1277	8	32	A.MKT.NZD.324-8 A.MKT.MHM.194-83	Bedişkula kabilesi'nden olup, Ankara'da iskân edilmek için İzmit üzerinden gönderilmişlerdir.
10 R 1277 26 Eylül 1860	7	15	A.MKT.NZD.328-70	Mankıt Kabilesi'nde olup, Ankara'da iskân edilmek üzere gönderilmişlerdir.
9 Ra 1277	94	446	A.MKT.NZD.325-68	Yedisana Kabilesi'nden olup, İzmit yoluyla

⁷²⁵ A.MKT.UM.402-71,

⁷²⁶ A.MKT.MHM.194-83, A.MKT.MHM.219-89, A.MKT.NZD.324-8,

⁷²⁷ A.MKT.MHM.195-21,

⁷²⁸ A.MKT.MHM.219-89, A.MKT.MHM.192-97, A.MKT.NZD.322-28, A.MKT.NZD.325-68,

⁷²⁹ A.MKT.UM.410-36,

⁷³⁰ A.MKT.NZD.328-70,

⁷³¹ A.MKT.UM.481-89,

⁷³² A.MKT.NZD.327-10,

21 Mart 1861				Ankara'da iskân edilmek için gönderilmişlerdir.
25 Ra 1277 6 Nisan 1861	301	1271	A.MKT.NZD.327-10	Canboyluk Kabilesi'nden Hoca Beyragay ve Veysi ve Abdü'l-alim ve Ebutalib ve Hacı Murad efendiler takımından olup Ankara Haymana'da iskân edilmek istemişler ancak Haymana'da ev yapılmadığı için Ankara dahilinde bine yakın iskân yeri olduğu telgrafla bildirilip, Haymana'ya yakın çevrelerde iskân edilmek üzere İzmid yoluyla gönderilmişlerdir.
10 Za 1277 20 Mayıs 1861	200		A.MKT.MHM.219-89	Yedisana ve Bedişkula Kabileleri'nden olup, Ankara'ya gönderilmişlerdir. Akrabalarının yanında, Haymana'da iskân edilmek istemişler ve evlerini kendileri inşa etmeleri şartıyla kabul edilip, gönderilmişlerdir.
28 Z 1277 7 Temmuz 1861	350		A.MKT.UM.481-89	Canboyluk Kabilesi'nden olup, doğruca Samsun'a çıkmışlar ve geçici olarak Amasya'ya yerleştirilmişlerdir. Tosya'da geçici kalırlarken, vekilleri Hacı Beğ Beyda ve Şevkay Mala, Ankara Hayman'da iskân edilmek istemişler ve Tosya- Haymana yakınlığından dolayı izin verilmiştir.
16 M 1278 24 Temmuz 1861		5000 Kırımlı + Nogay	A.MKT.MHM.227-51	5000'den fazla Kırımlı ve Nogay Amasya'da misafir edilmiş ve akrabalarının yanında Haymana'da iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
12 S 1278 19 Ağustos 1861	300		A.MKT.MHM.231-67	Canboyluk Kabilesi'nden olup Amasya'da misafir edilen 300 küsur hane Haymana'ya geceleyin gönderilmiştir.

Ankara'da iskân edilmek üzere gönderilen Nogay göçü Nisan 1860'ta başlamış ve Ağustos 1861'e kadar devam etmiştir. Her iki yılda da Mart-Nisan ile Ağustos-Eylül ayları arasında gönderilmişlerdir. Bunda bölgenin ikliminin etkili olduğunu düşünüyoruz.

Ankara'da iskân edilmiş Nogay nüfusunu açıkça ifade edilen net rakamlara göre, 845 hane ve 3366 nüfustur

Hane sayısı verilmeden sadece nüfusu verilen bir grup vardır 515 kişidir, böylece net nüfus; 3.881 kişidir.

Elimizde net rakamlara göre $(3366/845=)$ 3.98 şeklinde bir oranlama yaparsak, hane başına 3,98 kişi düşmektedir.

Nüfus sayısı verilmemiş, sadece hane sayısı verilmiş 3 grup vardır ve

(200+350+300=) 850 haneden oluşan bu gruplara ait tahmini nüfusu hasaplarsak;
(850x3.98=) 3383 kişi eder ve net nüfusa ekleyerek tahmini değere ulaşabiliriz.
(3881+3383=)7.264.

Hane sayısında ise net olan değer 1695'tir. 515 kişilik bir grubun hane sayısı bilinmiyor. (515/3,98=) 129 hane çıkar, tahmini hane sayısını hasaplarsak,
(1695+129=) 1824 buluruz.

Sonuç olarak Ankara Haymana'da iskân edilen Nogay nüfusu için;
kesin 1695 hane ve 3881 kişi, tahmini olarak 1824 hane ve 7264 kişi, ayrıca Kırımlı
ve Nogay karışık 5 bin küsur kişinin içindeki Nogay nüfusu iskân olunmuştur.

2. Kengiri (Çankırı)

Çankırı, muhacirler tarafından çok tercih edilen bir yer olmamıştır. Buraya
gönderilen 100 hane Sivas Uzunyayla'ya, 200 hane de buranın havasını
kaldıramadıkları ve arazi darlığı nedenleriyle Urfa'ya gitmek istemişlerdir. Burada
iskân edilen kabileler; Mankıt ve Pešto kabileleridir.

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
8 R 1277 24 Ekim 1860	199	1120	A.MKT.NZD.328-44	1120 nüfus, Mankıt kabilesinden Hoca Kara Bolat, Ahmediye , Zeyn ü şerüddin ve Yusuf Efendiler takımlarıyla Pešto Kabilesinden Hoca Bolat ve Canik Efendiler takımlarından olup, Kengiri sancağı kazalarında muhteliten iskân istemişler ve gönderilmişlerdir.

Çankırı'da iskân edilen Nogaylar, kaza ve köylerde karışık iskân edilmiş 199
hane ve 1120 nüfusturlar.

C. SİLİSTRE, SELANİK, VE VİDİN EYALETLERİ

1859’da başlayan büyük göç dalgasının Osmanlı topraklarına ilk ulaşma yeri Karadeniz’in batısında bulunan Köstence, Varna, Balçık, Dobruca⁷³³ ve Tulca’dır.

⁷³³ Bu gelenlerin Dobruca’yı seçmelerinde özel bir neden var mıdır bu belgelere yansımamıştır ancak, Nogay tarihine baktığımızda bunun bir tesadüf olmadığı düşündürecek bilgilere rastlarız. Mehmet A. Ekrem’in, Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı devrinde Dobruca’ya geçmeleri sürecini ayrıntılarıyla ortaya koyduğu makalesinde oldukça kalabalık bir Nogay ve Kırım Türk nüfusunun bölgede yaşadığını görüyoruz. Buna göre; Altınorda Devleti, güney doğu Avrupa’nın önemli bir kısmını topraklarına kattığı zaman, Tuna kıyılarını güneyde Sırbistan’a kadar olan sahayı ve kuzeyde Karpat Dağlarını sınırları içine almıştır. Bu dönemde yapılan iskânlarla ilişkin tahrir defterleri olmadığı için bilgiler seyyahların notları ile sınırlı kalmıştır. İbn-i Haldun’a atıfla “Toktay Han Nogay ülkesini kardeşi Saray Buka ve oğullarına üleştirdi. Oğullarından Mengli Buga, Tuna bölgesine yerleşti ve bu ülke Demir Kapılara kadar devam ediyor” ifadelerine dayanarak, Nogay Türkleri’nin, XIII. yüzyılda kuzey Dobruca’daki Isakça mevki ile Demir Kapılar arasındaki mıntıkaya yerleştiklerini belirtmiştir. Evliya Çelebi’den yapılan alıntıya göre ise; Nogay Türklerinin yaşadıkları yerler, Kara Murat, Bülbüller, Düğüncü köyleri ve çoğunluğunu Kırım Türklerinin oluşturduğu Karasu (Mecidiye) kasabasıdır. Bu makalede, 1828-1829 harbi devrinde Dobruca’nın nüfusunun 40 bine indiği, 1843’te ise, 100 bine ulaştığı ve bu hızlı artışın Rusların Kırım’ı istilası ile başlayan Rumeli’ye göçlerden kaynaklandığı ve 1855’te Dobruca’ya 16 bin Kırımlı Türk’ün yerleştiği, müteakiben bu sayının 60 bine ulaştığı ifade edilmiştir. Mehmet Ali Ekrem, “Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca’ya ve Tüm Rumeli’ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri, **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt:III, TTK. Yay., Ankara, 1983. Görüleceği üzere Nogay nüfusuna ilişkin net rakamlar verilmeyip, Kırım ve Nogay Türkleri ifadesi kullanılmış olsa da Nogay köylerinin açıkça belirtilmesi bizim çalışmamız açısından anlamlıdır. Nitekim Berat Yıldız’ın basılmamış YL Tezinde incelemiş olduğu, Kırım Savaşı ve sonrasında Rumeli, Kırım ve Kafkasya’dan gelen göçlerin kayıtlı olduğu, Sadaret 291/1 nolu defterde verilen nüfusların tamamı yine Kırım ve Nogay Türkleri şeklinde toplam olarak kaydedilmiştir. Berat Yıldız, **Emigrations From The Russian Empire To The Otoman Empire: An Analysis In The Light Of The New**

Dobruca'da özellikle Mecidiye kasabası muhacirlerin iskânı için inşa edilmiş müstakil bir köydür.⁷³⁴ Ancak buraya Kırım muhacirleri ve Nogaylar birlikte yerleştirilmiştir.⁷³⁵ Kırım savaşı sonrası başlayan göç dalgasında gelen ilk grup olarak, 21 Ağustos 1860 tarihli belgede, bu tarihten 19 ay önce iskân için Dobruca'ya geldikleri ifadesi yer almıştır. Bu da yaklaşık olarak Ocak 1859'dur ve bu göç dalgasının ilk grubu olduğunu düşünüyoruz.

Muhacir nüfusu arttıkça, yeni geleceklerin olduğu haberleriyle birlikte yığılmayı önlemek amacıyla gelenler daha iç bölgelere nakledilmeye başlanmıştır. Vidin bu yerlerden biridir. 29 Ra 1277'de (15 Ekim 1860)⁷³⁶ demiryolu ile 10 bin hanenin Vidin'e nakledilmesi kararlaştırılmışsa da kumpanyanın peşin para almadan taşımayacağını bildirip, pazarlığı bozmasıyla nakit olmadığı için ahaliden araba temini ile gönderilmesine karar verilmiştir. Aynı belgede üçer beşer vapurlarla gelen muhacirlerin kısa sürede çok artması beklenmektedir. Gelen kaptanlardan alınan bilgiye göre; 100 bin kişinin pasaportlarını yaptırmış hicrete hazır olduklarını, Or Kapısının taşrasında 40-50 binden fazla Nogay Tatarının Hocabey'e (Ukrayna'da) kadar geldikleri gemilerle Osmanlı topraklarına ulaşmaya çalışmaktadır. Bu nedenle gelmiş olanların eldeki 500 kise akçe ile ne kadarı Vidin'e gönderilebilirse gönderilecek, kalanlardan Kırım'ın içinden gelmiş olan ve yine Kırım'ın içinden

Archival Materials, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006. Bu çalışmada yer alan nüfus bilgilerindeki bu belirsizlikten dolayı bu sayıları almayıp sadece bizim için oldukça anlamlı olan muhacirlerin geldikleri ve iskân edildikleri yerlerle ilgili bilgilerden istifade ettik.

⁷³⁴ A.MKT.DV.143-95,

⁷³⁵ A.MKT.UM.357-1,

⁷³⁶ A.MKT.UM.433-8 (23 Ekim 1860),

gelecekler Varna, Balçık ve Köstence taraflarına kalanlar Silistre ve Şumnu ormanlarına ve Burgaz taraflarına kalanlar Fayz? Dağı ormanlarında ve Kırımın haricinden gelen Nogay takımı kamilen Baba Dağı, İsakçı (Tulca-Silistre) ve Maçın ormanları civarına sevk edilecek ve tertip kılınacak zeminliklerde barındırılacaktır. Bu dağılım ilgili yerlere bildirilmiş, nakit sıkıntısı nedeniyle nakliye ücretleri onda birine verilmek üzere iki bin kise akçe Tırnovi ve Vidin'den havale edilecektir.

Tanzimat dönemi mülki taksimata göre⁷³⁷;

Silistre Eyaleti: Silistre ve Varna (Köstence; 1846'da kaza, 1861'de Sancak⁷³⁸)

Selanik: Selanik, Drama, Tırhala ve Serez (Siroz)

Vidin Eyaleti: Vidin ve Tırnova sancaklarından oluşur.

DOBRUCA'DA İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
Ocak 1859 (3 S 1277) 21 Ağustos 1860	50	180	A.MKT.UM.421-81	Bu belgenin tarihi 3 S 1277 (21 Ağustos 1860) dir Belgede Yedisın Kabilesi'nden 50 hane 180 nüfusun bu tarihten 19 ay önce Dobruca'ya iskân edilmek için gönderildiği belirtilmiş bu nedenle yaklaşık gönderilme tarihi Ocak 1859 olması hasebiyle ilk gelen grup özelliğini taşıyor, bu nedenle ilk sırada verdik. Vekilleri Abdülaziz, kendilerine boş arazi verilmediğini ifade etmesi üzerine, konunun araştırılması istenmiştir.
18 Z 1275 19 Temmuz 1859 19 z 1275 20 Temmuz 1859	8	32	Y.E.E.34 (8 hane 32 nüfus) A.MKT.UM.357-1 (32 nüfus)	İstanbul'dan vapurla Varna'ya gönderilip, geçen sene Dobruca ovasında Tatar köylerinde iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir. İ.DH.28875-53 nolu belgede aynı bilgilerle 8 hane 32 nüfus ve isimleri verilmiştir.
11 Ra 1276 8 Ekim 1859	1 7	5 32	A.MKT.DV.143-95	Kuban muhacirlerinden Özü ahalisi Nogay Tatarı mektep hocası Hacı Deniz, eşi, kızı, 2 oğlu ve yanlarında 7 hane 32 nüfus akrabalarıyla Dobruca Mecidiye'de iskân edilmek istemişler, 150 gurusu harcırah, 100 gurusu navlun ile gönderilmişlerdir.

⁷³⁷ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt: VI, s. 127.

⁷³⁸ T. Sezen, **a.g.e.**, s. 333.

24 R 1276 20 Kasım 1859	7	26	A.MKT.DV.146-82	29 Ocak 1859'da 8 hane 32 nüfus Varna yoluyla Dobruca'ya gönderilecektir Han takımı olan 6 kişiden 1'i ölmüş ve 5'i Adana'ya gönderilmiştir. Kalan 7 hane 26 nüfus Varna'dan Dobruca'ya geçer ancak vekilleri İsmail bin Yusuf bu tarihe kadar henüz iskân olunamadıklarını bildirir, yardım edilmesi ve iskân edilmeleri emri verilmiştir.
18 Ca 1276 13 Aralık 1859	60	340	A.MKT.NZD.298-103	İstanbul'da Fatih civarındaki hanlarda ve darülfünunda kalanlardan 60 hane Dobruca'da iskân edilmek istemiş, vapurla Varna üzerinden gönderilmelerine karar verilmiştir.
21 N 1277 2 Nisan 1860 15 L 1277 26 Nisan 1860	7	42	A.MKT.NZD.347-62 (7 hane 42 nüfus) A.MKT.NZD.349-77 (8 hane 42 nüfus)	İlk belgede Bursa'da geçici iskân edilmiş, akrabaları yanına Dobruca'ya gitmek istemişler, komisyon boş yer olmadığını bildirmiş ancak vekilleri Zekeriya oğlu Harun yol masraflarını karşılayıp, yerleri de kendileri bulup, yerleşeceklerini bildirmesi üzerine izin verilmiştir. İkinci belge Bursa'da Hayafa adlı yerde iskân edilmiş sonradan Dobruca'ya masraflarını kendileri karşılayarak gitmek isteyen 8 hane 42 nüfusla ilgilidir. Nüfus ve tarih bilgilerinde ki yakınlıktan dolayı aynı kişiler olduğu düşünülerek sadece birini toplama kattık.
22 N 1276 13 Nisan 1860	19	114	A.MKT.UM.402-71	Orakzâde, Kelmit ve Felâguz kabilelerinden olup, Varna'da Mankalya kazasında iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.
7 L 1276 28 Nisan 1860 8 L 1276 29 Nisan 1860		800	A.MKT.NZD.311-5 A.MKT.UM.403-30	Daha önceden 2 gemi ile gelip, gemilerin karaya oturup batması nedeniyle kazazede olarak 200-300 kişi kaybedip, Balçık kazasına gelmiş olan 800'den fazla Nogay'ın kendilerinin İstanbul'a alınması istekleri; yeni gelmedikleri, Varna kaymakamı ile görüşüldüğü ve orada iskân edilmeleri kararlaştırıldığı için reddedilmiştir.
26 Za 1276 15 Haziran 1860	6	42	A.MKT.NZD.315-14	Nogay ileri gelenlerinden Mehmed Giray ve ailesi Trabzon'dan akrabaları yanında Dobruca'da iskân edilmek istemiş ve gönderilmiştir. (Trabzon valisi Ahmed Paşa, M. Giray'ın hiçbir şey talep etmemesi, asaletli duruşu, Anapa muhafızı Çeçenzade Hasan Paşa'nın kayını olması ve Rusya'da askeri rütbe ve 4 kıta iftihar nişanı alması dolayısıyla kendisine bir memuriyet verilmesini önerir, talep eder ama bununla ilgili bir cevap yazılı değildir.)
9 R 1277 25 Ekim 1860	21	66	A.MKT.UM.433-45	Mangıt Kabilesi'nden olup, bir yıl önce fırtınadan dolayı İstanbul'a ulaşamayıp, mecburen Balçık iskelesine çıkmışlar ve akrabaları yanında Adana'da iskân edilmek istemişler ancak, izin verilmeyip, burada kalmalarının daha hayırlı olacağı bildirilmiş, Varna'da Kayıkçı köyünde sırtlarında kereste getirip, evlerini inşa ederek yerleşmişlerdir.

24 Za 1277 3 Haziran 1861	64	300	A.MKT.NZD.354-90	Canboyluk kabilesinden olup, Drama sancağında iskân edilmek için gönderilmişler ve Bosna topraklarında dağınık iskân edilmişler ancak, buraya yakın Kömürcağı adası ve Gümölcine'de boş arazi ve mera olduğu gerekçesiyle vekilleri Şevki, Arslan ve Baybek tarafından hanelerin burada inşa edilerek topluca iskân edilmeleri talep edilmiş, ev inşa masrafının nasıl karşılanacağı sorunu meclise yazılmıştır.
27 Za 1277 6 Haziran 1861			A.MKT.MHM.221-68	
3 Z 1277 12 Haziran 1861	260	1600	A.MKT.MHM.222-40	Peştö Kabilesi'nden olup, Kurman ve Bin Bolat hocalarıdır, (Serez) Siroz'da iskân edilmek için gönderilmişlerdir.
15 Z 1277 24 Haziran 1861	259	1397	A.MKT.MHM.761-2	(Serez) Siroz'da iskânı kararlaştırılmış olan 500 hane olarak hesaplanan Nogay Besnâd kabilesinden Kadı Bekir ve Ali Karabay ve Seyyid Ali ve Mehmed bin debek? Arslan ve Abdülganî ve İmam Mülâ ve Muzay ve Ahmed Efendiler takımlarından 259 hane 1397 nüfus gönderilmiştir.
25 Z 1277 4 Temmuz 1861	4		A.MKT.UM.480-87	15 hane yola çıkmış, ancak 4 hane Kırım'da bir takım alış-veriş nedeniyle geride kalmış gelen 11 hane Köstence'de iskân edilmiştir. Bu 4 hane, Merzifon'da iskân edilmiş, ancak onların yanına gitmek istemişler ve gönderilmişlerdir. (11 hane önceki gelenler arasında olabileceği için toplama eklemedik)
3 s 1278 10 Ağustos 1861			A.MKT.NZD.362-5	Drama'ya yerleştirilenlerden 24 hane 103 nüfus, Konya'ya gitmek üzere Kavala iskelesinden çıkıp, İstanbul'a ulaşmışlar her nasılsa Sultan Ahmet Cami avlusundaki çadırlara yerleşmişler ve yol masrafları, biriken yevmiyeleri, verilmedikçe hiçbir yere gitmeyeceklerini bildirmişler. Uygulanan talimatlara ters bir durum olduğu için meclise sorulmuş ancak sonuca ilişkin bir belge bulamadığımız için burada verdik. Ayrıca bu grubun yukarıda Drama'da yerleşen 64 hane 300 nüfustan olabileceği de düşünülürse Drama'da kalan nüfus azalacaktır.
17 S 1278 24 Ağustos 1861			A.MKT.NZD.363-96	Kırım ve Nogay muhacirlerinden Lofça 'ya iskân edilmek üzere gönderilen 600 haneden 21 hane 116 nüfusuna Lofça'da ikametleri süresince zaruri ihtiyaçları için 7750 gurus yardım verilmiştir. Bu belgeye göre Lofça çevresinde 600 hane iskân edilmiştir. Ancak Kırımlılarla karışık verilmesi ve net bir sayı verilmemesinde dolayı toplama eklemedik.
1 Ra 1278 6 Eylül 1861			A.MKT.UM.497-31	Nogay, Hoca Muhtar Efendi Takımından, KaraHisar-ı Sahib Sancağı'nda iskân edilmiş Salih adlı kişi, Siroz'da iskân edilenlerden Hacı Ahmed, Boran, Koca Ahmed ve validesi Zakübe adlı hanımın kendi köle ve cariyesi olduğu iddiasıyla onları almak üzere Siroz'a gideceğini, bunların kendisine teslim edilmesini istemiştir. Önce gelenlerden olabileceği düşünüp toplama eklenmedik.

23 Z 1278 21 Haziran 1862	13	51	A.MKT.NZD.325-29	Kırım Nogayı muhacirlerinden Bahçesarayı ahalisinden olup, akrabaları Mecidiye'de iskân edildiği için onların yanında iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
------------------------------	----	----	------------------	---

Bu bölgeye yerleşen toplam nüfusu ve hane sayılarını hesaplarsak; nüfus sayıları net olan grupların toplamı 5027 kişidir. 800 kişilik 1 grubun hane sayısı verilmemiş bu nedenle 4227 kişi için toplam 782 hane çıkmaktadır. Buna göre hane başına $(4227/782=)5.40$ nüfus düşer, verilmeyen hane sayısı; $(800/5.40=148)$ çıkar ve yaklaşık $(782+148=) 930$ hane olur.

Net 5027 kişi yerleşmiştir ancak; Drama'dan Sultan Ahmet camiine gelen 24 hane 103 nüfusun nerede olduğunu bilemediğimiz için Drama'ya geri dönmemiş olabilecekleri düşünülerek bu grubu çıkarırız. $(5027-103=) 4924$ kişi ve $(930-24=)906$ hane kalır, nüfusu verilmeyen 4 hane için $4 \times 5.40=21$ kişiyi de eklersek;

Silistre Ve Selanik Eyaletlerine iskân eden toplam Nogay nüfusu; tahmini olarak 906 hane ve 4945 kişidir. Ayrıca Kırımlı ve Nogay karışık 600 kişilik bir grup içindeki Nogaylar iskân edilmişlerdir.

20 Ş 1277 tarihli Vidîn, Silistre, Tulca, Varna, Hezargrad, Ruscuk, Tırnovi ve Köstence vali ve kaimmakamlarına gönderilen yazıda;⁷³⁹ bu bölgeye gönderilen Nogay ve Çerkes muhacirlerin, bazı fesad mihraklar tarafından sizler Bulgarlar ile mübadele için oraya iskân ediliyorsunuz şeklinde tahrik edildikleri, ancak bu muhacirlerin sadece bu bölgeye değil memalik-i mahrusede boş arazisi olan her yere iskân için gönderildikleri, Osmanlı Devleti'nin böyle bir amaç ve beklentisinin olmadığı, sadece muhacirlere yardım etmeye çalıştığını, muhacirlerin ileri gelenlerine, dil bilenlerine anlatılması istenmiştir. Bu

⁷³⁹ A.MKT.UM.459-3,

sözlere itimat edilmemesi ve Bulgar taifesinin sadık bir tebaa olduğunun tenbih ve temin edilmesi konusunda itina gösterilmesi istenmiştir.

93 Harbinin kaybedilmesiyle bu bölgedeki muhacirler Anadolu'ya sevk edilmişlerdir. Ocak 1879'a kadar 30.000 Çerkes ve Nogay Gümülcine'den Anadolu'ya gönderilmiş, çoğunlukla Halep'te iskân edilmişlerdir.

D. HÜDAVENDİGAR EYALETİ

Tanzimat Dönemi mülki taksimata göre Hüdavendigar Eyaleti; Bursa, Karahisar, Kütahya, Bilecik, Erdek, Biga, Karasi, Ayvalık sancaklarından oluşmaktadır.⁷⁴⁰

1. Karasi

Karasi'ye Kırım ve Nogay muhacirleri gönderilmiş ancak farklı kazalarda dağılık iskân edilmişlerdir. Çeçen kabilesinin iskân olunduğu Çınarlı, Çınar Köprü ve Tahirova ise miri arazi olmayıp, halkın tapulu arazisi çıkmış, vermek istemeyen muhacirler ile halk arasında sorunlar yaşanmıştır. Bunlar ile bölgede iskân edilmemiş Nogaylar birlikte halkın kendilerine hane yapımı için hazırladığı keresteleri yakarak sorunu daha da büyütmüşlerdir.⁷⁴¹ Gönen'deki Balcı değirmeni, Manyas'da Mandıra Kırım muhacirleri için iskân yeri olarak belirlenirken, Kebsud'daki Sultançayırı ve Halkapınarı adlı yerler de Nogaylar için iskân yeri olarak belirlenmiştir.

5 S 1278 (12 Ağustos 1861)'de Balıkesir müftüsüne verilen bölgede yapılması istenen inceleme ve şikayetlerin dinlemesi sonucu durumu bildirir raporda, Nogaylar'ın Sultançayırı'nda inşa edilen hanelere iskân edildikleri ve akrabaları

⁷⁴⁰ E. Z. Karal, *a.g.e.*, cilt:VI, s. 127.

⁷⁴¹ A.MKT.MHM.259-17, 13 L 1279 (3 Nisan 1863)

yanında iskân edilmek isteyenler içinde yeni 54 tane daha ev inşa edildiği tespit edilmiştir. Yine bölgede asayiş sağlanmış, yolcuların ellerinde mürur tezkiresi olmayanların dolaşmalarına izin verilmeyerek, huzur ve güvenliğin sağlandığı bildirilmiştir.⁷⁴²

Bu bölgede iskân edilen Nogay kabileleri; Kırım Nogaylar'ı,⁷⁴³ Kuban kabilesi Hoca Ahmed Efendi takımı,⁷⁴⁴ Peştö kabilesi Abdülgaflar Efendi takımı⁷⁴⁵ ve Hoca Karabattal, Abdülazîz ve Hoca Salih Efendiler takımlarıdır.⁷⁴⁶

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
17 S 1277 4 Eylül 1860	157	568	A.MKT.NZD.323-55	Kırım Nogay muhacirlerinden olup, Biga'da iskân edilmelerine karar verilmiştir.
26 Ra 1277 12 Ekim 1860	5	25	A.MKT.NZD.327-18	Peştö kabilesinden ve Abdü'l-gaffar efendi takımından Balıkesir sancağında iskân edilmek isterler ve Bandırma üzerinden gönderilirler.
11 C 1277 27 aralık 1860	54	356	A.MKT.NZD.336-67	Kuban kabilesinden ve Hoca Ahmed Efendi takımından, Balıkesir sancağında iskân edilmek isterler ve gönderilirler.
21 Z 1277 30 Haziran 1861	47		A.MKT.NZD.356-70	Hoca Karabattal, Abdülazîz ve Hoca Salih Efendiler takımlarından olup Adana'dan gelen iki hane ile Karasi Sancağındaki Sultançayırı adlı yerde iskân olunmuş olan Hoca Celil Efendi Ce'maati nezdine gelib iskân etmişlerdir. (Adana'dan gelen 2 hane hakkında bilgi yoktur)

Balıkesir'de iskân edilen Nogay nüfusu, 216 hane ve 949 kişidir. 216 haneye ek olarak, sadece hane sayısı verilen 47 haneni nüfusunu bulup ekleriz.

Kesin rakamları oranlarsak hane başına (949/216=) 4.39 kişi düşmektedir. Buna göre (47x4.39=) 206 kişi daha ekleyerek, kesin 263 hane için, tahmini nüfusu (949+206=) 1155 olarak bulabiliriz.

⁷⁴² A.MKT.UM.490-80, A.MKT.UM.566-63, A.MKT.MHM.229-29,

⁷⁴³ A.M KT.NZD.323-55,

⁷⁴⁴ A.MKT.NZD.336-67,

⁷⁴⁵ A.MKT.NZD.327-18,

⁷⁴⁶ A.MKT.NZD.356-70,

2. Bursa

Bursa'da yoğun bir iskân görülmez. Bursa ile ilgili bilgiler daha çok Karasi ve Kütahya gibi batı Anadolu'da iskân edeceklerin Gemlik üzerinden aktarılması ile ilgilidir. Toplam; 285 hane, 1215 kişi iskân edilmiştir.

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
16 C 1276 10 Ocak 1860	1	5	A.MKT.DV.150-20 A.MKT.UM.389-66	Nogay Uğur Hacı adlı kişi 5 kişilik ailesiyle Adana veya Konya'ya gönderilmek istenmiş ancak O, bu kabilelerle ilgisi olmadığını 15-20 yıl kadar önce akrabalarının Mihaliç'e yerleştiğini onların yanına Mihaliç'e gitmek istediğini bildirmiş ve buraya gönderilmiştir.
3 Ra 1277 19 Eylül 1860	113	513	A.MKT.MHM.195-81	Nogay muhacirlerinden, Sur Kabilesi'nden Hoca Murad Efendi takımından ve ehl-i zira'attendirler.
15 Ra 1277 1 Ekim 1860	171	697	A.MKT.NZD.326-24	Kırım Nogaylar'ından ve Sur ahalisinden Hoca Habîbullah ve Ahmed Giray Efendilerin takımlarından olup, Bursa kasabalarında muhteliten iskân istemişler ve Gemlik üzerinden gönderilmişlerdir.

3. İzmit

İzmit, çoğunlukla daimi iskân yeri olarak değil de Konya ve Ankara gibi iç bölgelere gönderilecek muhacirlerin geçiş güzergahında olması hasebiyle, geçici iskân yeri olarak kullanılmıştır. Ayrıca İzmit'e bağlı Karadeniz sahilinde bulunan Kandıra ve Kaymaz kazaları, muhacirlerin büyük bir kısmı kış başlarken geldiği için hava muhalefeti veya kazalar sonucu zorunlu çıkış noktaları olarak kullanılmıştır. Muhacirlerin geçişlerinde kaldıkları sürece ihtiyaçlarını ve yevmiyelerini karşılayarak muhacirlere olan sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. İzmit'te toplam, 16 hane, 88 nüfus iskân etmiştir.

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
6 C 1277 20 Aralık 1860	15	82	A.MKT.NZD.335-94	Hoca Ramazan Efendi takımı olup, İzmit-Kandıra'da iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
6 M 1278 14 Temmuz 1861	1	6	A.MKT.UM.484-3	Tarsus'ta iskân edilmiş olan Hacı Timur Beğ buranın havasını kaldıramaz ve ailesi ile birlikte İzmit Sakarya'da bulunan kardeşinin yanında iskân edilmek istemiş ve gönderilmiştir. Ayrıca akrabalarından kalan 41 kişinin de buraya nakillerini istese de bunun için izin gerektiği bildirilmiştir.

4. Karahisar-ı Sahip

Karahisar-ı Sahip'te iskân edilen kabileler; Mangıt kabilesi⁷⁴⁷, Peşto kabilesi⁷⁴⁸, Peşto kabilesinden, CanArslan Mirza, Kara Hoca, Şerafeddin, Şemseddin, Bekir, Muhtar Hocalar takımlarıdır.⁷⁴⁹

Burada İskân edilenler, sıklıkla arazi darlığı gerekçesi ile ayrılmak istemişlerdir. Ancak gerçekten arazi darlığı olup olmadığına dair net bir yoktur, bu muhacirlerin Erzurum ve Sivas tarafına gitmek isteyenlerin gerekçesidir. Bu “sorunlar” başlığında da değindiğimiz üzere asıl neden hakimiyetlerini ve geçim kaynaklarını kaybetmek istemeyen beylerinin kışkırtması olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü; gerçekten arazi darlığı olduğu durumlarda devlet bunu göz önünde bulundurarak, “uygun yer bulunursa burada, olmadığı takdirde...” diyerek başka alternatif yerler önermiştir, yerel yöneticilere yazdığı yazılarda. Buna göre sadece muhacirlerin ifadesine dayanarak, arazi darlığı hakkında kesin bir ifade kullanmak doğru olmayacaktır.

KARAHİSAR-I SAHİP’TE İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
16 R 1277 1 Kasım 1860	232	1275	A.MKT.NZD.329-53	Peşto Kabilesi’nden, CanArslan Mirza, Kara Hoca, Şerafeddin, Şemseddin, Bekir, Muhtar Hoca takımlarından olup, kendileri ile görüşülerek Karahisa-ı sahip’te muhteliten iskân edilmek üzere Gemlik üzerinden gönderilmişlerdir. Sancağa daha önce hiç muhacir gitmemiştir. İlk gidenlerdir.
21 Z 1277 30 Haziran 1861	-125		A.MKT.NZD.356-75	Peşto Kabilesi’nden olup, Karahisar-ı Sahip’e gönderilen 125 hane, Afyon’da arazi darlığı gerekçesi ile, Hocaları Can Bey tarafından Kars Hasankale’ye gitmek istediklerini bildirmişler, ancak sözlerinde durmayıp Rusya’ya kaçabilecekleri düşünüülerek, burada iskânlarına, mümkün değilse
28 Z 1278 7 Temmuz 1861			A.MKT.MHM.224-80	Malatya civarında uygun bir yerde iskân edilmelerine karar verilmiştir.

⁷⁴⁷ A.MKT.UM.513-73, A.MKT.UM.528-99

⁷⁴⁸ A.MKT.NZD.329-53,

⁷⁴⁹ A.MKT.NZD.356-75, A.MKT.MHM.224-80,

2 Ca 1278 5 Kasım 1861	-200		A.MKT.UM.513-73	Mangıt kabilesinden olup, iskân için Karahisar-ı Sahip'e gönderilen 200 hanenin Erzurum veya Samsun yoluyla vatanlarına geri dönme fikrinde oldukları haber alınmış, Amasya mutasarrıfına bildirilmiş ve geri dönmelerine izin verilmemesi istenmiş, bu tarihte henüz oraya ulaşmadıkları bildirilmiştir.
29 C 1278 1 Ocak 1862			A.MKT.UM.528-99	
10 Ca 1278 13 Kasım 1861			A.MKT.UM.516-30	
9 L 1278 9 Nisan 1862			A.MKT.MVL.143-98	Onuğ adlı bir kişi Afyon'dan Isparta'ya giderken yolda arabacılar tarafından soyulmuştur. İki arkadaşı da olaya şahittir. Afyon'dan Isparta taraflarına gidenlerin olduğunu gösterir bir belge olarak burada vermeyi uygun gördük

Sadece 232 hane, 1275 nüfus iskân edilmiştir. İskân için gönderilen 125+200=325 hane burada iskân etmeyerek ayrılmışlardır.

5. Kütahya

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
15 M 1276 14 Ağustos 1859		134	A.MKT.NZD.288-14	Peştö kabilesinden olup, Kütahya'da bulunan Çifteler Çiftlik-i hümayununa tabi Kuşmad arazisine yerleştirilmek için Gemlik üzerinden gönderilirler.

Kütahya'da iskân edilen 134 nüfusun tahmini hanesini hesaplamak için bu eyaletteki başka bir iskân yeri olan Karasi'de iskân edilen Nogay nüfusunda yaptığımız hesaba göre hane başına 4,39 kişi düşmektedir. Buna göre (134/4,39=) 30 hane yapar. Tahmini 30 hanelik 134 kişi iskân edilmiştir.

E. EDİRNE EYALETİ

Tanzimat Dönemi mülki taksimata göre Edirne Eyaleti; Edirne, Dört şehir livası “Çatalca, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, Terkoz”, Tekirdağ, Gelibolu, Filibe, İslimiye sancaklarından oluşmaktadır.⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt:VI, s. 127.

1. Edirne

Edirne'ye iskân edilen gruplarda Nogaylar çoğunlukla Kırım ve Yalta muhacirleri ile birlikte iskân edilmişlerdir. Bu muhacirlerin Kırım tatarları mı yoksa, Kırım'da yaşayan Nogaylar mı olduğu belli değildir. Ancak “Kırım ve Yalta ve Nogay muhacirleri” şeklinde ayrı ayrı ifade edildiğine göre hepsinin Nogay olmadığını söyleyebiliriz. Tespit edebildiğimiz Nogay kabile ve takımları şunlardır;

Kırım Nogayı Hoca Murad Efendi takımı,⁷⁵¹ Pešto,⁷⁵² Yedisán,⁷⁵³ Yedisán kabilesi Otu Ali Efendi takımı,⁷⁵⁴

Bu bölgede özellikle iskân yeri olarak Hayrabolu ve Saray kazası yakınlarında bulunan Murad Körüsü yakınında bulunan boş araziler seçilmiştir. Terbedere, Güngörmüş, Yakacık ve Ovacık adlı yerlerde yeterli arazi olmasına istinaden hocaları buraları kontrol ederek iskân etmeyi kabul etmişlerdir. Bölgenin ardının ormanlık alan olmasıyla, bölge halkı bir-iki saat mesafeden kereste kesip, getirip, malzeme ve çalışanların masraflarını karşılayarak 300 hane inşa ederek hayır yapmışlardır.⁷⁵⁵

EDİRNE'DE İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
17 s 1277 4 Eylül 1860	51	203	A.MKT.MHM.193-95 A.MKT.NZD.323-50	Kırım Nogayı, Hoca Murad Efendi takımından olup, Edirne'de iskân edilmek üzere Tekfurdağı yoluyla gönderilmişlerdir.
11 Ra 1277 27 eylül 1860	180 66		A.MKT.UM.429-24	Yedisán Kabilesi'nden olan bir grup daha önce Dobruca'ya yerleştirilmişlerdir. Bu grubun aile fertlerinin de içinde bulunduğu 180 hane Dobruca da iskân edilmek istemişler, ancak Hayrabolu'ya

⁷⁵¹ A.MKT.MHM.193-95, A.MKT.NZD.323-50,

⁷⁵² A.MKT.NZD.327-92,

⁷⁵³ A.MKT.UM.429-24, A.MKT.NZD.327-85, A.MKT.MHM.223-23,

⁷⁵⁴ A.MKT.NZD.328-29,

⁷⁵⁵ A.MKT.MHM.217-44,

				yerleştirilmişlerdir. Dobruca'da olanların henüz haneleri inşa olunmadığı için Hayrabolu'da iskân edilenlerin yanına gelmek istemişlerdir. Dobruca'da gerçekten iskân olunmamışlarsa buraya gönderilmelerine karar verilir.
2 R 1277 18 Ekim 1860	8	32	A.MKT.NZD.327-85	Yedisian Kabilesi'nden olup, Tekfurdağı Hayrabolu'da iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
3 R 1277 19 Ekim 1860	4	29	A.MKT.NZD.327-92	Pešto Kabilesi'nden olup, Tekfurdağı'nda iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
7 R 1277 23 Ekim 1860	11	51	A.MKT.NZD.328-29	Yedisian Kabilesi'nden ve Otu Ali Efendi takımından olup Tekfurdağı'nda iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
22 L 1277 3 Mayıs 1861	572		A.MKT.UM.469-54	Kırım ve Yalta Nogay muhacirlerinden 370 hanenin Saray kazasına bir saat mesafedeki yerlere iskân edilmelerine karar verilmiştir.
24 L 1277 5 Mayıs 1861			A.MKT.MHM.217-44	Kırım, Yalta ve Nogay muhacirlerinden 572 hanenin 202 hanesi Buruçak çiftliğine yerleştirilmiş 370 hanesi Murad Köprüsünden karşı köy korusuna kadar iki taraflı, 70'şerden 140 hane yapılarak ve Saray kazası içinde 30'ar 40'ar hane yapılarak iskân edileceklerdir. Nogay nüfusu belli olmadığı için toplama eklemelik.
12 L 1277 23 Nisan 1861		49 ?	A.MKT.NZD.349-47	Kerç iskelesi'nden Adana'ya gitmek üzere gelen 49 nüfus hava muhalefetiyle kazazede olarak, Ahyolu Burgazına çıkmış ve Zagra-i Atik'e gelmişler, masrafın artmaması için Adana yerine Edirne'de iskânlarına karar verilmiş, bir çoğunun eşi Adana'da olduğu için buna razı olmamışlar ve isteyenlerin yol masrafını kendi karşılayarak gitmesine izin verilmiştir. Kaç kişinin gittiği belli değildir. Bu 49 nüfusu toplama eklemelik
29 L 1277 10 Mayıs 1861			A.MKT.MHM.218-59	
29 Za 1277 29 Mayıs 1861	612 ? 712 ?		A.MKT.UM.476-71	Kırım ve Nogay muhaciri 612 haneden 200 hanenin Buruçak Çiftlik-i Hümayununda iskânları bi'l-ahire 400 hanesi dahî Saray kazasında der-dest inşa olan yerlerde ve küsûr 112 hane nüfusun dahî erbâb-ı hıref ve sinai olmaları nedeniyle şehir ve kasabalara yerleştirilmek üzere Tekfurdağı'na gönderilmelerine karar verilmiştir. (Belgede hata olabilir 200+400+122=722 eder ama 622 olarak verilmiştir. Hem bu nedenle hem de Kırım ve Nogay nüfusları net verilmediği için toplama eklemeyip, burada vermeyi uygun gördük)
15 Z 1277 24 Haziran 1861		53	A.MKT.MHM.223-23	Yedisian kabilesinden olup, iskân edilmek üzere Tekfurdağı'na gönderilmişler, ancak çevrede sürekli gezmeleri üzerine bu uygunsuz davranışlara izin verilmemesi istenmiştir.

Edirne ve Tekfurdağı'nda iskân edilen Nogay nüfusu net bilgilere göre 368 kişidir. 53 kişinin hane sayısı verilmediği için hane ve nüfusları tam olarak verilen net 74 hane ve 315 nüfustur. Bu sayıları oranladığımızda hane başına (315/74=) 4,25 kişi çıkar. Bu oranla hane ve nüfusu bilinmeyenlerin tahmini değerlerini bulabiliriz.

Sadece hane sayısı verilen ve nüfusu verilmeyen (180+66=) 246 hane için tahmini (246x4.25=) 1045 kişi çıkar.

Sadece nüfusu verilen 53 kişi için (53/4.25=) 12 hane çıkar.

Sonuçta kesin olarak 368 kişi ve tahmini (368+1045=) 1413 kişi ve net 320 hane tahmini (74+246+12=) 332 hane iskân edilmiştir.

F. SİVAS EYALETİ

Tanzimat Dönemi mülki taksimata göre Sivas Eyaleti; Sivas, Amasya, Divriki, Yenili sancaklarından oluşmaktadır.⁷⁵⁶

1. Amasya, Çorum Ve Sivas

Amasya, geçici iskân yerleri konusunda da değindiğimiz üzere Samsun ve Sinop'un ardalanı olup, genellikle geçiş güzergahı olarak kullanılmıştır. Bu bölge çoğunlukla Ankara ve Konya'ya gönderileceklerin kesin yerleri belirleninceye kadar ya da kış bastırması nedeniyle bahara kadar bekleme noktası olarak kullanılmış, bu nedenle oldukça kalabalık bir nüfusu misafir etmiştir. Amasya'nın konu edildiği belgelerin tamamına yakını bölge halkının yaptığı yardımlar olup, araba ve zahire ihtiyaçlarını karşılaması ve muhacir sevkıyatı ile ilgili konulardır.

Çorum, boş yer olduğu zaman iskân bölgesi olarak kullanılmış ve muhacir gönderilmiş ancak buraya gelenlerin bir kısmı genellikle kısa bir süre sonra akrabaları yanında iskân isteyip, Ankara ve Konya'da, Haymana, Kırşehir, Malya taraflarına nakillerini istemişlerdir.

Sivas ise başta Uzunyayla olmak üzere genellikle Çerkesler'in iskân yeri

⁷⁵⁶ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt:VI, s. 127.

olmuş, ancak buraya giden Nogay grupları da vardır. 25 Ca 1278 (24 Mayıs 1862) tarihli belgede ise Trabzon'dan Çerkes ve Nogay 700 kişinin akrabaları yanına Sivas'a gönderildiği, şimdi ise Çerkes ve Nogay 600 kişinin daha gönderileceği bildirildiğinde Sivas'ta muhacir nüfusunun çoğaldığı belirtilmiştir. Urfa ve Diyarbakır taraflarına gönderilmesinin, buraların havasının ılıman olması ve özellikle kış mevsiminde iskânlarının yapılabilmesi nedeniyle uygun olacağı bildirilmiştir.⁷⁵⁷

Amasya'da iskân edilen grup, Bedişkula kabilesinden, Sivas'ta iskân edilenler, Mangıt kabilesinden Zîneddin, Yusuf, Can Beğler ve Can Arslan, Semsüddîn ve Şerîfüddin cemâatindendirler.

AMASYA, ÇORUM VE SİVAS'TA İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
25 Ca 1276 20 Aralık 1859	30-40		A.MKT.NZD.299-45	30-40 hane Nogay, Sivas'da iskân edilmek üzere Samsun'dan kiralanmış arabalarla yola çıkmışlar, Ladik Başköy civarında Çaybaşı'nda ve Ahmed Seray Han yakınlarında arabacılar tarafından terkedilmişlerdir. Civar köylerin ahalisi durumu haber alıp, muhacirleri arabalara yükleyip, Amasya'ya götürmek üzere yola çıkmışlardır.
27 Ca 1277 10 Ocak 1861 8 Ş 1277 19 Şubat 1861		507	A.MKT.UM.447-68 A.MKT.MHM.209-61	Yandaki ilk belgede bu tarihe kadar Çorum'a gönderilen Nogay sayısının toplamda 507'ye ulaştığı bilgisi vardır.İkinci belgede ise Samsun'dan Çorum'a gönderilen 507 nüfusun iskân durumları hakkında bilgi soruluyor. Belgeler incelendiğinde ilkinde parça parça gelenlerin 507 kişi, ikincisinde 507 kişilik bir grubun olduğu anlaşılrsa da aynı sayı ve tarihlerin yakınlığı nedeniyle nüfusu şişirmemek adına sadece birini toplama kattık diğerini burada belirttik.
15 Ş 1277 26 Şubat 1861		263	A.MKT.UM.457-79	Amasya Zeytün'de iskân edilmek üzere 263 Nogay 85 araba ile Ladik'ten Zeytün'e gönderilmişlerdir.
17 Ş 1277 28 Şubat 1861			A.MKT.UM.458-44	Samsun'dan Sivas'a gönderilmek üzere 223 arabayla yola çıkan Nogaylar Tuhâl'a, buradan 201 araba ile Çorum'a getirilir, ayrıca yine Samsun'dan başka bir grup 88 araba ile yerleştirilmek üzere Mecidözü'ne getirilirler. Nüfus bilgisi verilmemiş, sadece halkın karşıladığı araba ücretleri için yazılmış bir belgedir.

⁷⁵⁷ A.MKT.NZD.381-55,

24 Ş 1277 7 Mart 1861			A.MKT.UM.460-13	Amasya-Varay'da (bugün Göynücek'e bağlı Gediksaray nahiyesidir) iskân edilmek üzere 120 araba ile gönderilmişlerdir. Sivas'da iskân edilmek üzere Turhal üzerinden 50 araba ile gönderilmişlerdir. Çorum'un Saz kazasına Hacı Hamza kazası üzerinden 50 araba ile gönderilmişlerdir. Nüfus bilgileri verilmemiştir. Araba ücretleri bölge ahalisince karşılanmıştır.
19 L 1277 30 Nisan 1861		350	A.MKT.UM.468-80	Bedişkula Kabilesi'nden olup 4 ay boyunca Amasya'da misafir olarak kalıp, ziraat için elverişli yer bulamamaları nedeniyle Haymana Ovası'nda iskân edilmek istemişler ancak Amasya mutasarrıfına muhacirlerin huzur ve rahatlarının sağlanıp, bir an önce uygun yerlere iskân edilmesi yazılmıştır.
1 M 1278 9 Temmuz 1861			A.MKT.UM.483-1	Bu belge 27-28 Haziran 1861 tarihli bir telgraf olup, 77 martından ? (tarih mart 1861 olabilir) bu tarihe kadar Uzunyayla'da Mesudiye Kazası'na ve Sivas'ın kazalarına, Trabzon, Kastamonu, Kütahya, Denizli, Adana, Samsun ve Amasya taraflarından gelen Kabartay, Dağıstan ve Nogay muhacirlerinden Erzuruma gidenler hariç 660 haneye ulaşmıştır. Nogaylar'a ait tam sayı verilmediği için toplam nüfusa eklemelik.
17 S 1278 24 Ağustos 1861	100 140		A.MKT.MHM.232-32	Mangıt Kabilesi'nden Zîyeddin, Yusuf ve Can Beğler 100 hane Kengiri Sancağı'nda ve Can Arslan, Semsüddîn ve Şerîfüddin cemâ'atinden 140 hane Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda yerleşmeyecek Sivas Eyaletinde seçtikleri bir yede iskân edilmek üzere gönderilmişler, ileri gelenleri Uzunyayla'yı tercih etmişlerdir.

Çorum'a 507 nüfus, Amasya'ya 613 nüfus ve Sivas'a 240 hane iskân edilmiştir. Hane başına ortalama 4 kişiden ⁷⁵⁸ hesaplırsak tahmini Çorum'da, (507/4=) 126 hane, Amasya'da (613/4=) 153 hane, Sivas'ta (240x4=) 960 nüfus iskân edilmiştir diyebiliriz.

⁷⁵⁸ Sivas Eyaleti için bu değeri hesaplayabileceğimiz bir veri yoktur. Diğer eyaletlerde ise bu değer 3,95'ten 5'e kadar değişiklik göstermiştir. Bu farklılık nüfus sayısında çok büyük değişikliklere neden olmamaktadır. Nüfus sayısını kabartmamak adına olası en düşük tahmini haneyi bulmak için 4 değerini aldık.

H. KASTAMONU EYALETİ

Tanzimat Dönemi mülki taksimatına göre Kastamonu Eyaleti, Kastamonu, Kocaeli⁷⁵⁹, Bolu, Sinop, Viranşehir sancaklarından oluşmaktadır.⁷⁶⁰

1. Kastamonu

Görüleceği üzere Kastamonu iskân için çok talep edilen bir yer olmamasının yanı sıra, gelenlerin de bir süre sonra yer değiştirdiğini görüyoruz. Bunun iki temel nedeni olmalı; öncelikle Anadolu'ya ilk gelen Nogaylar oldukça kalabalık gruplardan oluşmakta idiler. Ve topluca iskân talebinde ısrar etmişlerdir. Kastamonu ve Bolu çevresinde bu kadar kalabalık nüfusa yetecek boş arazi yoktur. Göçün son döneminde gelenler ise, mümkün mertebe kendilerinden önce gelip yerleşen akrabaları yanında iskân talebinde bulundukları için bu bölge çok fazla tercih edilmemiştir. Buraya gelen bir gurubun reisi, halkının geri dönmesini istemişse de muhacirler Kırşehir tarafına gitmek istemişler ve Konya'da iskân edilmelerine izin verilmiştir.⁷⁶¹

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
7 R 1277 23 Ekim 1860	200	883	A.MKT.NZD.328-33	Canboyluk kabilesinden Hoca Can Mehmed Abdü'l-malik, Eman Akay, Abdü'l-Vehhab ve Beğbay Efendiler takımlarından olup Kastamonu'da iskân etmek istemişler ve İnebolu İskelesi'nden aktarılıp gönderilmişlerdir

Kastamonu'da iskân edilen nüfus Canboyluk kabilesinden 200 hanelik, 883 kişidir.

⁷⁵⁹ Kocaeli (İzmit);1846'da Kastamonu Eyaletine, 1855'te Hüdavendigar Eyaletine bağlanmıştır.

Tahir Sezen; **Osmanlı Yer Adları**, Ankara, 2006, s. 323.

⁷⁶⁰ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt:VI, s. 127.

⁷⁶¹ A.MKT.UM.482-12,

2. Bolu

Bolu, daimi iskân yeri olarak çok kalabalık bir nüfus iskânı olmamıştır. İskân olanlarında arazi darlığı nedeniyle boş arazisi olan yerlere gitmek istedikleri görülür. Bu kadar az iskâna karşı arazi darlığının ifade edilmesi ilk etapta bölge halkının bütün arazileri işgal etmiş olabileceği fikrini akla getirse de Nogay muhaciri vekillerin şu ifadeleri bölgedeki sıkıntının gerçekten ekim yapılacak arazinin azlığından kaynaklandığını ortaya koyar niteliktedir; “...her ne kadar kazalar karyesi ahalilerinin i’anesiyle şimdiye değin irade ve iskân eyledik ise de mezkur karye ahalileri bütün bütün açık adamlar olduklarından gün be gün satun zahire almahlıktan aciz olduklarından ma’âda kendülerinin idaresine hal ü tahammülleri olmadığı...”⁷⁶²

Ayrıca Bolu’da iskân edilmek üzere gönderilmiş Çerkes ve Nogaylar’ın Kazak Pazarı ve Yayla Pınarı civarında boş arazi olduğu burada iskân edilmeleri olmazsa akrabaları yanına Uzun Yayla’ya gönderilmeleri Bolu kaymakamına yazılması, ⁷⁶³ Osmanlı Devleti’nin durum hakkında malumatı olduğunu göstermektedir.

Bolu’da iskân eden Nogay Kabile ve takımları; Canboyluk Kabilesi Şakir Efendi takımı,⁷⁶⁴ Nogay kabilesi,⁷⁶⁵ Nogay muhacirlerinden Gaziler kabilesinden Allahverdi Efendi takımıdır.⁷⁶⁶

⁷⁶² A.MKT.NZD.346-6,

⁷⁶³ A.MKT.NZD.352-92, (7 Za 1277/17 Mayıs 1861)

⁷⁶⁴ A.MKT.NZD.328-27,

⁷⁶⁵ A.MKT.NZD.327-80, A.MKT.UM.451-93,

⁷⁶⁶ A.MKT.NZD.328-27,

BOLU'DA İSKAN EDİLEN NOGAY NÜFUSU

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
7 R 1277 23 Ekim 1860	74	403	A.MKT.NZD.328-27	Canboyluk Kabilesi Şakir Efendi takımından olup, İzmid üzerinden gönderilip, Bolu'da iskân edilmişlerdir.
7 R 1277 23 Ekim 1860	18	98	A.MKT.NZD.328-27	Nogay muhacirlerinden, Gaziler kabilesinden AllahVerdi Efendi takımından olup, İzmid üzerinden gönderilip, Bolu'da iskân edilmişlerdir.
17 B 1277 29 Ocak 1861	94 12 20 33	484 60 101 237 (-24)	A.MKT.UM.451-93	Nogay kabilesinden olup sırasıyla Bolu, Akçaşehir, Alaplı ve Ereğli kazalarında bu tarihe kadar toplam 159 hane 882 kişi iskân olunmuş, 24 kişi vefat etmiş ve 858 kişi kalmıştır. (3 doğum olmuştur), Belge 20 Ocak 61'e kadar Bolu'da iskân edilenlerin toplamını vermiştir.
2 R 1277 18 Ekim 1860			A.MKT.NZD.327-80 (94 hane 484 nüfus Canboyluk kabilesi)	Bu bilgilerden sadece 94 hanesini doğrulayan yandaki ikinci bir belge vardır.
14 N 1277 26 Mart 1861			A.MKT.NZD.346-6 (76 hane 440nüfus)	Üçüncü belgede ise 2 ay sonra Akçaşehir, Alaplı ve Ereğli kazalarında iskân olunmuş bir Hoca takımı, 76 hane 440 nüfus arazi darlığı nedeniyle başka yere gitmek isterler, Bolu'da arazisi olan yerlere nakline karar verilir. Bu iki belgede konu olanlar, aynı grup olabileceği düşünülerek 440 nüfus toplama eklenmemiştir, gitmek isteyenler de gönderilmediği için çıkartma da yapmadık

Toplam 251 hane ve 1359 kişi Bolu'da iskân edilmiştir. İskânlar Ekim 1860'ta toplanmıştır.

3. Sinop

Sinop, Nogay muhacirleri için daimi iskân yeri olmamıştır. Sadece Sinop, Limanı kullanmışlardır. Çoğunlukla kaza ve hava muhalefetiyle çıkışlarda buradan iç bölgelere yada İstanbul'a aktarılmışlardır. Bir kaç belgede⁷⁶⁷ geçtiği üzere sebebi belgelerde de “...her ne hal ise...” diyerek ifade edilen belirsiz bir nedenden dolayı sadece Çerkesler burada alıkonulmuş ve geçici dahî olsa Nogaylar burada

⁷⁶⁷ A.MKT.NZD.394-8, A.MKT.UM.557-39, A.MKT.UM.540-56, AMKT.UM.433-8, A.MKT.NZD.288-14, A.MKT.MHM.227-51,

tutulmayarak gerek geçici gerekse daimi iskân yerlerine gönderilmişlerdir. “...mevcud olan ve bundan sonra gelmeleri melhuz bulunan muhacirlerin içlerinden yalnız Çerkes takımının evvel bahara kadar ne hal ise mahalli mezburda münasib mahallere yerleştirilüb ikameleriyle emsalleri misillü on beş yaşından aşağı bulunanlarına birer ve yugarusuna ikişer guruh yevmiye virilmesi ve Nogay takımı ne kadar ise onların Konya ve Adana taraflarına gönderilmek üzere...”⁷⁶⁸ şeklinde bu ayrımın nedenine ilişkin bir bilgi verilmemiştir.

İ. ERZURUM EYALETİ

Tanzimat dönemi mülki taksimata göre Erzurum Eyaleti; Erzurum, Çıldır, Kars, Bayazıt ve Dersim sancaklarından oluşmaktadır.⁷⁶⁹

Erzurum ve Kars bölgesi Nogaylar’ın talep ettikleri yerlerden birisidir. Ancak Osmanlı Devleti bu talepleri, geri dönmek isteyenlerin kendilerini Rus sınırına kadar Osmanlı Devleti’ne taşıtmak istemelerinden kaynakladığını düşünerek, buradan Rusya’ya geri dönme ihtimali olanlara izin vermemiş ve özellikle buraya giden yol üzerindeki vali ve kaymakamlara gönderdiği yazılarda bölgeye gitmek üzere yola çıkanların tutulup, bulundukları yerde iskân edilmelerini istemiştir.

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
29 Ca 1278 2 Aralık 1861		868 Nogay + Dağıstan	A.MKT.UM.522-9	Canik mutasarrıfı tarafından bildirildiğine göre Samsun’a gelen Nogay ve Dağıstan muhacirlerinden 868 kişi iskân edilmek üzere Erzurum’a gönderilmiş ve durum Erzurum valisine yazılmıştır. Bunların iskân edilip, sonucu bildirmesi istenmiştir. Nogay nüfusu net olmadığı için toplamda verilmedik.

⁷⁶⁸ A.MKT.NZD.300-10,

⁷⁶⁹ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt:VI, s. 127.

J. HALEP VE HARPUT EYALETLERİ

Tanzimat dönemi mülki taksimata göre;

Halep Eyaleti; Halep, Raka, Ayıntab, Kilis,

Harput Eyaleti; Harput, Malatya, Bihisni, Maden sancaklarından oluşmaktadır ve Diyarbakır, Muş ve Van sancakları Kürdistan Eyaleti içindedir.⁷⁷⁰

Bu bölgenin iskân için seçilmesinin iki nedeni vardır. İlki boş arazi varlığı ve diğeri ise, Nogay muhacirlerinden çok büyük bir nüfus kış başlarken gelmiş, Trabzon ve Samsun limanlarından çıkış yapmışlar, buradaki geçici iskân edilebilecekleri her yer dolduğu için, Sivas ve çevresinde iskân edilmişler ancak artık bu bölgede de iskân yeri kalmayınca, hem boş arazisi olması hem de havasının ılıman olması nedeniyle kış içinde dahî iskân işlerinin yapılabilceği gerekçesi ile özellikle sonradan gelen büyük gruplar bu bölgelere aktarılmışlardır.

Burada iskân edilen kabile ve takımlar; Kasalay kabilesi Hoca Timur Beğ takımı⁷⁷¹ ve Mangıt⁷⁷² kabilesidir.

1. Halep

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
9 L 1277 23 Aralık 1860	34	242	A.MKT.NZD. 336-32	Kasalay Kabilesi'nden ve Hoca Timur Beğ takımından olup, Halep'te iskân edilmek istemişler ve gönderilmişlerdir.
21 M 1278 29 Temmuz 1861	200		A.MKT.MHM.228-40	Mangıt kabilesinden olup, iskân için Kengiri sancağına gönderilmişlerdir. Buranın havasına uyum sağlayamadıkları ve arazi darlığı nedenleriyle Urfa'da iskân olmak istemişler ve nakliye masraflarını kendileri karşılaması şartıyla gönderilmişlerdir.
29 Ca 1278 2 Aralık 1862			A.MKT.UM.522-18	Trabzon'a gelen 600 Nogay ve Çerkes muhacirin ve gelmekte olduğu haber alınan 10 bin kişinin nereye gönderileceği sorusuna komisyondan; Sivas'ta çok fazla muhacir bulunması nedeniyle bunların, kış mevsiminde bile iskâna uygun bir

⁷⁷⁰ E. Z. Karal, **a.g.e.**, cilt:VI, s. 127.

⁷⁷¹ A.MKT.NZD.336-32,

⁷⁷² A.MKT.MHM.228-40,

				havası olan Urfa ve Diyarbakır'a gönderilmeleri ve hatta Van'da uygun yerlere sevk edilmeleri, yollar açık değilse bahara kadar Trabzon çevresinde barındırılmaları kararı çıkmıştır.
--	--	--	--	---

Halep'te 34 hanelik, 242 nüfus ve Urfa'da 200 hane iskân olmuştur. Urfa'daki bu 200 haneyi hane başına 4 kişi ile çarparsak yaklaşık 800 kişi eder.

Ayrıca 93 harbi sonrası Türkiye'ye gelen ve Temmuz 1878'de iskân edilmeyi bekleyen yaklaşık 200 bin muhacir içinden Çerkes, Tatar ve Nogay göçmenlerden oluşan toplam 10.000 hane 50.000 nüfus muhacir, Zor Sancağı da dahil olmak üzere Halep Eyaleti'ne iskan edilmek üzere gönderilmiştir.⁷⁷³

2. Harput

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
16 Za 1278 15 Mayıs 1862	200		A.MKT.UM.565-33	İlk belgede, Harput'ta geçici olarak bulunan 200 hane Nogay'ın Erzurum'a gitme ısrarlarına karşın Sivas tarafına gönderildikleri haber alındığı, bunları birkaç yer değiştirmiş çok masraf açmış bir takım olduğu hemen Harput ya da Diyarbakır'da iskân edilmeleri telgrafla bildirilmiştir ikinci belgede Harput mutasarrıfı; 3 gün önce takım takım Sivas'a yola çıktıklarını ancak kendilerine yetişip Malatya ve Erguvan dolaylarında yerleştireceğini belirtmiştir.
19 Za 1278 18 Mayıs 1862			A.MKT.UM.566-6	

Harput dolaylarında iskân edilen 200 haneyi hane başına 4 kişiden tahmini 800 kişi olarak aldık.

İstanbul,

Çalıştığımız belgelerde İstanbul'a gelmiş ancak nereye gönderildikleri bilinmeyen bazı gruplar vardır. Bu gruplar, yeni gelenler ile birleşerek yukarıda verdiğimiz yerlere gitmiş olabilirler ancak olmayabilirler de . Bu nedenle İstanbul'a gelen ve gönderildikleri yer belli olmayanları burada verdik ancak toplam nüfusa eklemedik.

⁷⁷³ N. İpek, a.g.e., s. 173.

TARİH	HANE	NÜFUS	BELGE	AÇIKLAMA
9 M 1277	64	302	A.MKT.NZD.319-52	Canboyluk Kabilesinden olup, Ünyeli Süleyman Kaptan gemisiyle Haydarpaşa'ya gelmişlerdir.
27 Z 1276	25 <u>+46</u> 71	149 <u>+285</u> 434	A.MKT.NZD.318-39	Cantimur Kabilesinden (25 hane 149 nüfus) Bolat Kabilesinden (46 hane 285 nüfus) olup Ünyeli Etmekçioğlu Mustafa Kaptan'ın yelkenli gemisiyle Haydarpaşa'ya gelmişlerdir.
29 Z 1276	83	327	A.MKT.NZD.318-72	Yunan Mihalaki Kaptan'ın yelkenlisiyle gelmişlerdir.
16 S 1276	25		A.MKT.NZD.290-84	Tolunustan Bey, 25 hanelik kabilesi belirlenen yere? Gidecektir, kendisi askere katılmak ister, annesi ve kızkardeşinin İstanbul'da kalmasını talep eder.
29 Z 1276	78	380	A.MKT.NZD.318-71	Rusyalı Yelken Sefinesi ile gelip, Haydarpaşa'da geçici olarak iskân edilmişlerdir.
25 M 1277	65	380	A.MKT.NZD.321-49	25 M, pazartesi Rusyalı Yelken sefinesi ile gelirler ve yanlarına memur virilerek Haydarpaşa'da yerleştirilirler.
26 M 1277		1200		26 M, Salı günü Rusya vapuruyla gelirler ve yanlarına memur virilerek Haydarpaşa'da yerleştirilirler.

TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN NOGAY NÜFUSU
(Temmuz 1859-Haziran 1862)

EYALETLER	İSKAN EDİLEN YER	HANE		NÜFUS		EYALET TOPLAM ⁷⁷⁴	
		KESİN	TAHMİNİ ⁷⁷⁵	KESİN	TAHMİNİ ⁷⁷⁶	HANE	NÜFUS
ADANA EYALETİ	ADANA	4433	4505	23.354	23.706	4640	24.405
	İÇ-İL	135	135	699	699		
KARAMAN EYALETİ	KONYA, KIRŞEHİR	1712	2828	13.659	15.364	2828	15.364
BOZOK EYALETİ	ANKARA	1695	1824	3.881	7.264	2023	8.384
	KENGİRİ	199	199	1.120	1.120		
	DOBRUCA- VARNA	782	906	4.924	4.945	906	4.945
HÜDAVENDİGAR EYALETİ	KARASİ	263	263	949	1.155	826	3.867
	BURSA	285	285	1.215	1.215		
	İZMİT	16	16	88	88		
	K.HİSAR-I SAHİP	232	232	1.275	1.275		
	KÜTAHYA	-	30	134	134		
SİVAS EYALETİ	AMASYA	-	153	613	613	559	2.080
	ÇORUM	-	126	507	507		
	UZUNYAYLA	280	280	-	960		
KASTAMONU EYALETİ	KASTAMONU	200	279	1.233	1.233	530	2.592
	BOLU	251	251	1.359	1.359		
EDİRNE EYALETİ	EDİRNE TEKFURDAĞI	320	332	368	1.413	332	1.413
HALEP EYALETİ	HALEP	34	34	242	242	34	242
	URFA	200	200	-	800	200	800
	HARPUT	-	200		800	200	800
	ERZURUM	686	Nogay ve Dağıstanlı karışık				
TOPLAM		11.037	13.078	55.620	64.892	13.078	64.892

⁷⁷⁴ Tahmini hane ve nüfus toplamlarını gösterir.

⁷⁷⁵ TAHMİNİ ifadesi: Bazı belgelerde sadece nüfus bilgisi verilip hane sayısı belirtilmemiş, bazılarında ise sadece hane olarak verilmiş nüfus verilmemiştir. Nüfus ve hane sayısı birlikte kesin olarak verilenleri toplayıp oranlama yaparak hane başına düşen kişi sayısını bularak, verilmeyen bu haneleri ya da nüfusları hesapladık ancak elimizde kesin belge olmadığı için “TAHMİNİ” ifadesini kullandık.

⁷⁷⁶ Bkz. dip not: 775.

SONUÇ

Altın-Orda Hanlığı'nda 1259'dan 1299'a kadar yaklaşık 40 yıl bu devletin mukadderatına hakim olan, ancak Cengiz sülale ananesine göre tahta geçmediği halde, komşu yabancı devletlerin bir çoğunda Altın-Orda hükümdarı olarak telakki edilmiş bir tümen beyi ve Berke Han'ın baş komutanı olan Emir Nogay, aslında Altın Orda'nın siyasi işlerine durmadan karışmak suretiyle, bir çok anlaşmazlıklara sebep olmuş ve feodal kavgaları kolaylaştırmıştır. Tıpkı Emir Nogay gibi, Emir Edige de Altın Orda'nın kaderinde uzun süre etkili olmuş ve devletin yönetimini, hanların kontrolünü elinde tutmuştur.

Türk tarihinde hükümdarların ve büyük askeri başarılar kazanmış komutanlara tâbi olan unsurların o kişinin adıyla zaman içinde anıldıklarına sıklıkla tesadüf edilmiştir. Özbek, Timur, Selçuklu ve Osmanlı örneklerinde gördüğümüz üzere, Altın Orda Devleti'nde yaklaşık kırk yıllık bir döneme adını veren Emir Nogay'a yada sol kol uruğlarını Sirderya boyunda toparlayan Kara Nogay Han'a istinaden, bağlı uruğlar, Altın Orda Devleti'nin parçalanma sürecinde Emir Edigü ve soyundan gelenlerin önderliğinde Nogay Ulusunu oluşturmuşlardır

Altın Orda zamanında küçük bir knezlik olarak bölgenin kuzeyine sıkışmış olan Rusya, Karadeniz'in kuzeyindeki dengeleri sürekli gözetmiş, Altın Orda'nın güçlü olduğu dönemlerde ona bağlı kalarak, teşkilatlanmasını geliştirmiş, iç sarsıntıları sırasında ise yayılmacı bir politika izlemiştir. Özellikle de taht kavgalarının yoğun yaşadığı dönemlerde sıklıkla bu rakipler arasında taraf olmuştur. Nitekim Rus Knezliği Altın Orda'nın parçalanma sürecine girmesiyle kendisine oldukça rahat bir hareket sahası bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin jeopolitik durumu, takip edilen ana siyasetin gereği; aktif faaliyet sahası, Balkanlar, Ege denizi, Akdeniz, Orta Avrupa ve Doğu Anadolu'yu kapsamakta olup, "İdil Boyu" faaliyet sahası dışında kalmıştır. Bu nedenle, Osmanlı Devleti, bu coğrafya için özel bir politika takip etmeyip, Boğazların ve Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması amacıyla, sadece Karadeniz'in kuzey sahillerini elinde tutma şeklinde bir politika izlemiştir. Bu nedenle bu bölgeyle ve Rus işleriyle Kırım Hanları ilgilenmiştir. Osmanlı devlet adamları Rusya ile dolaylı ilgilendikleri için, Rusya hakkında hiçbir zaman yeterli bilgi edinememişler ve bir müddet sonra Osmanlı Devleti'nin felaketini hazırlayacak olan Rusya'yı "küçümsemişlerdir".

Karadeniz'in kuzey sahasına nüfuz eden Osmanlı Devleti'nin, İdil, Don ve Dnepr nehirlerini takiben Hazar Denizi ve Karadeniz'e doğru yayılma gösteren Moskova Rusya'sı ile er geç karşılaşması ve rekabete girişmesi kaçınılmazdır.

Moskova-Rusyasının gelişmesi ve Devlet-i Aliye için büyük bir tehlike haline gelmesini önleyecek tedbirlerin, Osmanlı Devleti tarafından ihmal edilerek, zamanında alınmaması, rekabetin Rusya tarafından kazanılmasına sebep olmuştur. Nitekim, 1552'de Kazan'ın ve 1556'da Astrahan'ın Rus hakimiyetine girmesi, Rusya'nın Türk dünyası aleyhine genişleme ve yayılma politikasında dönüm noktalarını oluşturmuştur.

XVII. yüzyıldan itibaren iç karışıklıklar ve uzun savaşların ortaya çıkardığı ekonomik buhranın halk üzerinde meydana getirdiği baskı, halkın yerlerini terk ederek kendileri için daha emin gördükleri şehir ve kasabalara göç etmelerine sebep olmuştur. Böylece pek çok meskun ve mamur yer boşalmış ve harap olmuştur. Devlet bu durum karşısında iskân kanununa uygun olarak, yerlerini terk edenlerden

yerleştikleri topraklarda on yıl geçmemiş olanları eski yurtlarına nakletmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Bu durum ekonomisi ziraata dayanan devletin, gelirlerinin azalmasına, yeterli ürün alınamamasına dolayısıyla da vergilerin artırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle devlet XVII.yüzyılda başlayıp, XVIII. yüzyılda devam eden “*harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek, ziraata açılması ve şenlendirilmesi*” şeklinde bir politika takip etmiştir.

Osmanlı Devleti’nin girdiği hemen her savaştan yenilgiyle çıktığı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönem, Osmanlı için çok önemli bir meselenin de ortaya çıktığı dönemdir. Yıllar önce fethedilen topraklara akın akın giden, oraları şenlendiren, vatan edinen insanlar şimdi anayurtlarına geri dönmeye başlamışlardır. Bu g hareketinde ortak sebep, bölgeyi ele geçiren siyasi gücün düşmanlık hislerinden, baskılarından ve katliamlarından kaçmak daha da önemlisi halifenin memleketinde ölmek arzusudur.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile biten Osmanlı-Rus savaşında Kırım halkı, Osmanlı ve Rus taraftarı olmak üzere ikiye bölünmüş ve 1771 yılından itibaren Kırım çevresini ele geçiren Rusların zulmünden korkan Osmanlı taraftarları dağlara çekilmişler ve 1785-1788 yıllarında Anadolu’ya ve Balkanlardaki Osmanlı ülkelerine göç etmişlerdir. Kırım’dan yapılan ilk glerde kişisel kararlar etkili olmuştur. Bu glerden sonra Ruslar, Kırım’da kolonileştirme programını uygulamaya başlamış ve Kırımlıların Rus yönetime karşı gösterdikleri uyuma rağmen, yapılan baskı oldukça acımasız olmuş ve asıl Ruslaştırma ve Osmanlı taraftarlarını ezme faaliyeti Kırım’ın ilhakından sonra uygulanmıştır. XIX. Yüzyılda 1810, 1812, 1816, 1819, 1822, 1827 yıllarında olmak üzere muhtelif büyüklükte g hadiseleri meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti bu göç hareketine boş topraklar bulmakta fazla zorlanmamıştır ancak, muhacirlerin ekonomik durumlarını düzene sokmak, yaşayışlarına uygun yerleri tespit etmek gibi meseleler, zaten büyük bir problem olan konar-göçerlerin yerleştirilmesi ile birlikte devlet için oldukça önemli ve bir o kadar içinden çıkılması zor bir durum ortaya koymuştur.

En büyük göç dalgasının ilki, Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru özellikle de Kırım'da, Rusların kendilerini Kazan'a gönderecekleri fikri yayılmaya başlayınca, çok sayıda Kırımlının, Dobruca'ya göç etmesiyle başlamıştır. Orduya hizmeti geçenlerin istedikleri takdirde Silistre eyaletine yerleştirileceklerinin ilan edilmesiyle artan bu göç hareketinde, 16 bin kişi Dobruca'ya yerleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'nda kendine yardım edenleri kabul etmeyi normal bir görev saymış ve savaşın hemen arkasından göç edenleri devlet eliyle taşımıştır. Daha sonraki göçlerde ise Osmanlı Devleti'nin siyasi, insani ve halifelik makamından kaynaklanan dini sorumluluklarının ön plana çıktığı söylenebilir. Ancak, göçmenlerin fazla olmayacağını, kısa sürede arkasının alınacağını düşünen Osmanlı Devleti, göç hareketinin tam durduğu düşünürken, 1859'da Şeyh Şamil'in teslim olması üzerine 16 bin kadar Nogay, Kerç ve Kefe üzerinde Osmanlı Devleti'ne geçmek üzere Kırım'a girmiştir. 1859-1860 kışını burada geçiren Nogaylar'ın hareketi Kırımlıları etkilemiş ve yeni bir göç dalgasını başlatmıştır.

Öte yandan pasaport alanların sayısında meydana gelen büyük artış yüzünden Rus hükümeti, ilkin nüfusun sadece onda birine izin verirken bir süre sonra bu izni sadece deniz yoluyla gidişlere dönüştürmüştür. Göçü engellenmeye çalışan Rus memurların uyguladığı politikalar göçü durmamış ve bölge için tam bir felaket meydana gelmiştir.

1860-1862 yılları arasında Rus makamlarının bilgisi dahilinde göç etmek üzere pasaport alanların sayısı 227.361'dir. Osmanlı Devleti'nin kayıtlarına baktığımızda 19 Şaban 1278 (19 Şubat 1862) tarihli, Muhacir Komisyonu tarafından hazırlanan iradeye göre; bu tarihe kadar Osmanlı topraklarına ulaşan muhacirlerden sadece iskânı gerçekleşmiş olanların nüfusu 255.414'dür. Ayrıca bu sayının dışında, kış bastırmış olduğu için sevk edilemeyip, mevsimin uygun olması halinde iskân edilecek Canik, Sivas ve Bozok'ta misafir olarak bekleyenler vardır.

Öte yandan, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesine engel olmak için, başlatılan görüşmeler sonunda, Rusya, 11 Ocak 1860 tarihinde göçmenlerin kendi iradeleriyle eski tabiiyetlerini terk ettiklerinden kendileri tarafından himaye iddiasında bulunulmayacağını resmen bildirmiştir. Ellerinden pasaportları alınan ve geri dönmeyeceklerine dair senetler düzenlenen göçmenlerin Osmanlı tebaası olması süreci tamamlanmıştır.

Osmanlı Devleti için en acil mesele göçmenlerin süratle iskân edilerek, üretici nüfus haline getirilmesidir. Bu işleri önceleri İstanbul'da Şehremaneti koordine ederken, taşrada ise yerel yetkililere bırakılmıştır. En üst makam olarak Ticaret Nezareti yetkili kılınmış, nezaret tarafından gerekli talimatnameler hazırlanıp, taşraya gönderilmiştir. Ayrıca göçmenlerin yoğun olarak toplandığı yerlere merkezden olağanüstü yetkili memurlar gönderilmiş ancak yine de çok başlılık, yetki kargaşası ve farklı nitelikler gösteren göçmen meselelerinin tek merkezden idare edilmesini zorunlu hale getirmiştir. 1859 yılında yüz binlerce Nogay ve Kafkas muhacirinin Osmanlı sınırına dayanması ve en önemlisi de İstanbul'a gelen göçmen sayısının on bini bulmasıyla, göçmen işlerinin yürütmek üzere "Muhacir Komisyonu"nun kurulmasına karar verilmiştir. Komisyonun görevleri; muhacirlerin iaşe ve geçici

iskânlarını sağladıktan sonra, tespit edilen iskân bölgelerine sevk edip, yerleştirmek, devletçe verilecek ihsanların yanında hayırsever ahali tarafından yapılacak yardımları toplayıp sarf etmek ve bu yardımların cins ve miktarı ile hayırseverlerin adını Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde yayınlamaktır.

5 Ocak 1860 tarihli irade-i seniyye ile resmen kuruluşunu tamamlayan Muhacir Komisyonu'nun başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa, üyeliklerine de Ticaret Muavini Remzi Efendi ile Darü'ş-Şurâ-yı Askerî azalarından Refik Bey ve ahali tarafından yapılacak yardımları toplamak üzere alim Gürcü İsmail ve Hacı Pîr Efendiler tayin edilmiştir. Şehremaneti ile sürekli işbirliği halinde olunması gerektiği için Şehremaneti ikinci muavini Asım Bey'in gün aşırı komisyon çalışmalarına katılması, Babiâli'den ve Hazine'den yeterince memur tayin edilmesi ve vakıf dairesinden ikamet için uygun bir yer tahsis edilmesi uygun görülmüştür.

1859 yılında Karadeniz'in kuzeyindeki, Kerç, Kefe gibi limanlarda aylarca bekleyerek, bulabildikleri gemilerle, oldukça tehlikeli yolculukların ardından Osmanlı topraklarına ulaşabilen Nogaylar, yeni bir hayata yenik ve bitmiş başlamışlardır. Bunun temel nedeni ise, ekonomik durumlarındaki bozukluktur. Rusların uygulamış oldukları politika gereği, sahip oldukları her şeyi geride bırakarak yola çıkan Nogaylar, limanlarda, vergi, harç ücreti adı altında Rus memurların haksız yere aldığı paralarla ve rüşvetlerle ellerindeki son değerlerini de o topraklarda bırakmışlardır. Bu duruma, Osmanlı Devleti'nin bütçe açıkları ve nakit sıkıntısı da eklenince yaşanan tablo daha da ağırlaşmıştır. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu ekonomik tabloya rağmen, navlun ücretlerini hazineден ödeyerek, gerek durumun aciliyetini gerekse insan hayatına verdiği değeri ve sorumluluklarının farkındalığını ortaya koymuştur.

Bir anda binlerce nüfusun İstanbul'da yığılması, gayr-i sıhhi şartlarda yapılan yolculuğun ardından, kalabalık barınmanın doğuracağı hastalıklar ve yaşamsal zorluklar nedeniyle acilen daimi iskân yerlerinin belirlenip, gönderilmeleri en kısa ve kesin çözüm olarak görülmüştür. İskân edilmek üzere gönderilenlerin, mümkün mertebe yolculuklarının güvenli ve kısa olmasına özen gösterilmiştir. Bunun için, Konya ve Adana'da iskân edilmek üzere gönderilenler, gemilerle Mersin, Silifke ve Antalya limanlarına, Sivas, Konya ve Ankara'da iskân edilmek üzere gönderilenler, gemilerle Sinop, Samsun limanlarına gönderilip, buradan kara yoluyla aktarılmış ve yanlarına memurlar tayin edilmiştir.

Muhacirlerin büyük çoğunluğu H.1276-77 yılı kışında geldikleri için oldukça kalabalık bir nüfus hemen iskân edilememiştir. Gerek geçici iskân yerlerinde, gerekse daimi iskân yerlerinde evleri inşa edilinceye kadar bekletilmişlerdir. Ancak bu durum İstanbul için yığılmaya bağlı çözümsüz sorunlar halini almıştır. Muhacileri mağdur etmemek için Konya ve Sivas'ta iskân edileceklerin, kışı İstanbul'da geçirmelerindense, zaten İzmit ve Bursa üzerinden gidecekleri için bir an önce buralara gönderilerek, yollar açılıncaya kadar bu bölgede bekleyip, baharla birlikte devam etmeleri uygun görülmüştür. Osmanlı Devleti, yevmiyelerin işlemedeki yüke rağmen, kış şartlarında muhacirlerin sefaletle düşmemeleri için, 2-3 ay boyunca geçici iskân yerlerinde bekletmeyi tercih etmiştir.

Yolculukları boyunca, muhacirler arasında çocuk, hasta ve yaşlılar ile bulunan eşyaları için arabalar temin edilmiştir. Bu arabaların ücretlerini genellikle gittikleri güzergah üzerindeki kaza ve kasaba halkı yardım amacıyla karşılamıştır.

Osmanlı topraklarına geldikleri günden itibaren yevmiye verilip, temel ihtiyaçlarının karşılaması ve bir an evvel iskân yerlerinin tespit edilerek,

bekletilmeden iskân edilmelerine çalışılmış ki, daha fazla sefalet çekmesinler. Ancak, gerek Osmanlı ekonomisindeki sorunlar ve nakit sıkıntısı, gerekse bir anda hiç beklenmedik çoklukta muhacirin gelmesi sonucu, oldukça hassas bir olay olan bu göç dalgasına hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, mümkün mertebe muhacirlerin bundan en az etkilenmeleri için gayret göstermişse de elindeki imkanların yetersizliğinden dolayı pek başarılı olamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin muhacirlere uygulamış olduğu iskân politikasının temel dayanağı, “boş arazilere yerleştirme ve buraları şenlendirme” olmuştur. Bu amaçla, boş arazilerin tespit edilmesi, toprak ve su durumu hakkında bilgi toplanması için görevliler tayin etmiştir. Hazırlanan raporlar dahilinde Nogaylar'ın ileri gelenleri ile birlikte bu yerler gezilip, mümkün mertebe istekleri doğrultusunda iskân edilmelerine özen gösterilmiştir. Kabile, aile ve akrabaların bir arada iskân edilmeleri üzerinde hassasiyetle durulmuştur. İskân gerçekleşinceye kadar 15 yaşından büyüklere 2, küçüklere 1 akçe yevmiye verilmeye çalışılmış ancak nakit sıkıntısı nedeniyle sıklıkla aksaklıklar yaşanmıştır. Ancak bu noktada Osmanlı Devleti'nin yetemediği yerde, Osmanlı halkının muhacirlere sahip çıkıp, onların her türlü ihtiyacını karşıladığını görüyoruz.

Uygulanan iskân politikasının ikinci aşaması, iskân edilen muhacirlerin üretici konuma getirilerek kendilerine yeter hale gelebilmelerinin sağlanmasıdır. Bu amaçla, her haneye ekilebilir arazi, bir çift öküz, ve tohum verilmiştir. Mümkün mertebe bunların temininin hemen yapıp, muhacirlerin geçim derdine düşmemeleri için çaba sarf edilmiştir.

Muhacirler, yeni geldikleri bu coğrafyaya uyum sağlayıp, kendilerini toparlayabilmeleri için on yıl vergiden, yirmi beş yıl askerlikten muaf tutulmuşlardır.

İskân sırasında ve sonrasında Nogay halkını toparlayan, iskânı koaylaştıran, cami, medrese gibi sosyal bütünleşmeyi sağlayan eserlerin yapımında etkili olan Nogay alimleri, mecidiye nişanı ve maaş ile taltif edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, bir yandan yapılan bu çalışmaları takdir ve teşvik etmiş öte yandan da Nogaylar ile Kırımlılar arasında var olan rekabetin belirginleşmesinde etkili olan ihmali telafi etme yoluna gitmiştir.

Nogaylar'ın göç ve iskân sırasında yaşadığı sorunları büyük çoğunluğu ekonomik kaynaklıdır. Bunda kendi yoksulluklarının yanı sıra Osmanlı'nın ekonomik sıkıntıları da etkili olmuştur. Mümkün mertebe halk yardımları ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Bir başka sorun ise, toplu iskân istekleri ile ilgilidir. Nogaylar kabileleriyle müstakil bir köy olarak iskân edilmek istemişlerdir. Boş arazi olduğu müddetçe olumlu karşılanan bu istekler, muhacir sayısı arttıkça sorun olmuştur. Çünkü, müstakil köy şeklinde iskânda, hanelerin yapımı ve bu süre içinde geçimlerinin sağlanması oldukça fazla mali yük getirecektir ve nakit olmadığı için yarım kalacaktır. Bu nedenle halkın arasına serpiştirme yöntemi tercih edilmiş, böylece ev inşası, öküz, tohum vs. temininde halktan destek alınması hedeflenmiştir.

Muhacirlerin, bu dönemde aşmaları gereken bir diğer sorun ise, yüzlerce yıldır uygulaya geldikleri kanunları ve beylerinin ekonomik ve siyasi baskılarıdır. Osmanlı tebaası olduktan sonra sahip oldukları hak ve statüleri benimseyen bir kısım Nogay, beylerine ve eski kanunlarına karşı çıkarken bir kısmı ise tahriklere kapılıp, yer beğenmeyerek, iskânı geciktirip, sorun çıkarmış yada geri dönme girişiminde bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran sorunların başında bu tahrikler ve geri dönmek isteyenler olmuştur.

Muhacirlere uygulanan iskân politikası, yerli aşiretlere uygulanan iskân politikası ile paralellik gösterdiği için çevrelerindeki boş yerlere muhacirlerin iskân edilmesinden rahatsız olan yerli aşiretler, iskânı engellemeye çalışmışlarsa da gerekli tedbirler alınmıştır.

Dilini, iklimini, yaşam tarzını bilmedikleri bir coğrafyayı vatan edinmek üzere gelen Nogaylar, uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Temel neden ekonomik sorunlar olmakla birlikte, bu sorun halkın desteğiyle aşılmışsa da, muhacirlerin talepleri doğrultusunda topluca iskân edebilecekleri yeterlilikte boş arazilerin bulunduğu yerler aslında onların hiç de alışkın olmadıkları bir iklime ve coğrafyaya sahiptir. Bu nedenle uyum sağlamaları daha da zorlaşmıştır. Ancak bunda Osmanlı Devleti'nin bir ihmali ve kasti bir davranışı olmamıştır.

Temmuz 1859'dan Haziran 1862'ye kadar yaklaşık üç yıllık bir dönemde, Osmanlı topraklarına ulaşabilen toplam Nogay nüfusu; 13.078 hane, 64.892 kişidir. En kalabalık iskân 24.405 kişiyle Adana Eyaleti'ne yapılmıştır. Sonra, 15.364 kişi ile Konya ve Kırşehir başta olmak üzere Karaman Eyaleti'ne, 7.264'ü Ankara-Haymana ve 1120'si Kengiri olmak üzere Bozok Eyaleti'ne, 4945'i Dobruca'ya ve 3.867'si Hüdavendigar Eyaleti'ndeki sancaklara iskân edilmiştir. Nogaylar'ın iskân edildikleri yerler buralarla sınırlı kalmamış, sayıları çok az da olsa, Amasya, Sivas-Uzunyayla, Çorum, Kastamonu, Bolu, Edirne, Tekirdağ, Halep, Urfa, Harput ve Erzurum'un kasaba ve köylerine iskân edilmişlerdir. Bu rakamlar resmi kayıtlara geçen nüfuslardan derlenmiştir. Mutlaka bu hengamede kayıt dışı kalan nüfus olmuştur. Yeni belge ve kayıtlar çıktıkça bu nüfusun artacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ (Aşağıdaki Fon Kodlarının

açılımları ve açıklamaları Giriş'te "Kaynakların Tanıtımı" konusunda verilmiştir.)

A.DVN.103-32	A.MKT.DV.190-87,	A.MKT.MHM.192-11,
A.DVN.151-23,	A.MKT.DV.198-31,	A.MKT.MHM.192-97,
A.DVN.156-31,	A.MKT.MHM.96-1,	A.MKT.MHM.193-70,
A.DVN.156-49,	A.MKT.MHM.146-76	A.MKT.MHM.193-85,
A.DVN.156-58,	A.MKT.MHM.187-26,	A.MKT.MHM.193-95,
A.DVN.156-59,	A.MKT.MHM.187-73,	A.MKT.MHM.194-71,
A.DVN.156-93,	A.MKT.MHM.188-19,	A.MKT.MHM.194-80,
A.E.II.MUSTAFA.2-139,	A.MKT.MHM.188-21,	A.MKT.MHM.194-83,
A.MKT.314-63,	A.MKT.MHM.188-51,	A.MKT.MHM.195-21,
A.MKT.352-56,	A.MKT.MHM.188-53,	A.MKT.MHM.195-22,
A.MKT.387-20,	A.MKT.MHM.189-4,	A.MKT.MHM.195-81,
A.MKT.DV.110-82,	A.MKT.MHM.189-21,	A.MKT.MHM.196-43
A.MKT.DV.143-95,	A.MKT.MHM.189-79,	A.MKT.MHM.196-55,
A.MKT.DV.146-1	A.MKT.MHM.189-100	A.MKT.MHM.197-69,
A.MKT.DV.146-82,	A.MKT.MHM.190-26	A.MKT.MHM.198-4,
A.MKT.DV.150-20,	A.MKT.MHM.190-30,	A.MKT.MHM.198-71,
A.MKT.DV.151-23,	A.MKT.MHM.190-93	A.MKT.MHM.198-75,
A.MKT.DV.152-77,	A.MKT.MHM.190-95,	A.MKT.MHM.198-83,
A.MKT.DV.154-75,	A.MKT.MHM.191-12,	A.MKT.MHM.198-101,
A.MKT.DV.168-4	A.MKT.MHM.191-76,	A.MKT.MHM.201-87,
A.MKT.DV.190-86,	A.MKT.MHM.191-80,	A.MKT.MHM.201-102

A.MKT.MHM.202-1,	A.MKT.MHM.222-57,	A.MKT.MHM.243-80,
A.MKT.MHM.204-42,	A.MKT.MHM.222-72,	A.MKT.MHM.247-13,
A.MKT.MHM.205-29,	A.MKT.MHM.223-23,	A.MKT.MHM.260-64,
A.MKT.MHM.206-44,	A.MKT.MHM.224-42,	A.MKT.MHM.289-96,
A.MKT.MHM.208-81,	A.MKT.MHM.224-80,	A.MKT.MHM.436-86,
A.MKT.MHM.209-45,	A.MKT.MHM.225-33,	A.MKT.MHM.761-2,
A.MKT.MHM.209-61,	A.MKT.MHM.226-34,	A.MKT.MHM.760-95,
A.MKT.MHM.211-46,	A.MKT.MHM.227-51,	A.MKT.MHM.761-7,
A.MKT.MHM.211-83,	A.MKT.MHM.227-90,	A.MKT.MVL.110-68,
A.MKT.MHM.212-36,	A.MKT.MHM.228-40,	A.MKT.MVL.143-98,
A.MKT.MHM.212-92,	A.MKT.MHM.229-29,	A.MKT.MVL.146-76,
A.MKT.MHM.214-29,	A.MKT.MHM.230-10,	A.MKT.NZD.272-38,
A.MKT.MHM.214-30,	A.MKT.MHM.230-35,	A.MKT.NZD.288-14,
A.MKT.MHM.215-58,	A.MKT.MHM.230-57,	A.MKT.NZD.290-84,
A.MKT.MHM.216-92,	A.MKT.MHM.231-33,	A.MKT.NZD.291-2,
A.MKT.MHM.217-44,	A.MKT.MHM.231-39,	A.MKT.NZD.292-43,
A.MKT.MHM.218-50,	A.MKT.MHM.231-43,	A.MKT.NZD.292-53,
A.MKT.MHM.218-52,	A.MKT.MHM.231-67,	A.MKT.NZD.292-64,
A.MKT.MHM.218-59,	A.MKT.MHM.232-20,	A.MKT.NZD.292-87,
A.MKT.MHM.219-55,	A.MKT.MHM.232-26,	A.MKT.NZD.294-3,
A.MKT.MHM.219-89,	A.MKT.MHM.232-32,	A.MKT.NZD.294-22,
A.MKT.MHM.221-68,	A.MKT.MHM.232-70,	A.MKT.NZD.297-6,
A.MKT.MHM.222-30,	A.MKT.MHM.232-87,	A.MKT.NZD.298-14,
A.MKT.MHM.222-40,	A.MKT.MHM.233-13,	A.MKT.NZD.298-53,

A.MKT.NZD.298-102,	A.MKT.NZD.317-67,	A.MKT.NZD.326-12,
A.MKT.NZD.298-103,	A.MKT.NZD.317-97,	A.MKT.NZD.326-24,
A.MKT.NZD.298-105	A.MKT.NZD.318-39,	A.MKT.NZD.327-1
A.MKT.NZD.299-45,	A.MKT.NZD.318-71	A.MKT.NZD.327-10,
A.MKT.NZD.299-68,	A.MKT.NZD.318-72,	A.MKT.NZD.327-14,
A.MKT.NZD.300-10,	A.MKT.NZD.319-52,	A.MKT.NZD.327-18,
A.MKT.NZD.300-79,	A.MKT.NZD.319-100,	A.MKT.NZD.327-25,
A.MKT.NZD.300-88,	A.MKT.NZD.320-66,	A.MKT.NZD.327-55,
A.MKT.NZD.302-9	A.MKT.NZD.321-32,	A.MKT.NZD.327-80,
A.MKT.NZD.302-43	A.MKT.NZD.321-49,	A.MKT.NZD.327-85,
A.MKT.NZD.302-60,	A.MKT.NZD.321-98,	A.MKT.NZD.327-92,
A.MKT.NZD.308-89,	A.MKT.NZD.322-9,	A.MKT.NZD.328-27,
A.MKT.NZD.308-98,	A.MKT.NZD.322-28,	A.MKT.NZD.328-29,
A.MKT.NZD.311-5,	A.MKT.NZD.323-26,	A.MKT.NZD.328-33,
A.MKT.NZD.311-53,	A.MKT.NZD.323-36,	A.MKT.NZD.328-44,
A.MKT.NZD.311-67,	A.MKT.NZD.323-50,	A.MKT.NZD.328-70,
A.MKT.NZD.312-70,	A.MKT.NZD.323-55,	A.MKT.NZD.328-79,
A.MKT.NZD.312-100,	A.MKT.NZD.324-8,	A.MKT.NZD.329-37,
A.MKT.NZD.313-62,	A.MKT.NZD.324-29,	A.MKT.NZD.329-53,
A.MKT.NZD.313-98,	A.MKT.NZD.324-48,	A.MKT.NZD.331-92,
A.MKT.NZD.314-65,	A.MKT.NZD.325-29,	A.MKT.NZD.335-61,
A.MKT.NZD.314-71,	A.MKT.NZD.325-68,	A.MKT.NZD.335-81,
A.MKT.NZD.315-14,	A.MKT.NZD.325-69,	A.MKT.NZD.335-94,
A.MKT.NZD.316-2,	A.MKT.NZD.325-71,	A.MKT.NZD.336-24,

A.MKT.NZD.336-32,	A.MKT.NZD.362-32,	A.MKT.UM.377-6,
A.MKT.NZD.336-57,	A.MKT.NZD.363-96,	A.MKT.UM.377-47,
A.MKT.NZD.336-67,	A.MKT.NZD.364-62,	A.MKT.UM.382-71,
A.MKT.NZD.336-76,	A.MKT.NZD.364-86,	A.MKT.UM.382-89,
A.MKT.NZD.345-80,	A.MKT.NZD.365-21,	A.MKT.UM.389-66,
A.MKT.NZD.346-6,	A.MKT.NZD.366-42,	A.MKT.UM.389-70,
A.MKT.NZD.347-62,	A.MKT.NZD.381-55,	A.MKT.UM.390-1,
A.MKT.NZD.348-75,	A.MKT.NZD.382-36,	A.MKT.UM.393-25,
A.MKT.NZD.349-37,	A.MKT.NZD.385-33,	A.MKT.UM.395-58,
A.MKT.NZD.349-47,	A.MKT.NZD.385-40,	A.MKT.UM.395-69,
A.MKT.NZD.349-76,	A.MKT.NZD.387-20,	A.MKT.UM.398-4,
A.MKT.NZD.349-77,	A.MKT.NZD.393-38,	A.MKT.UM.399-6
A.MKT.NZD.350-5,	A.MKT.NZD.394-8,	A.MKT.UM.399-71,
A.MKT.NZD.350-16,	A.MKT.NZD.406-47	A.MKT.UM.400-37,
A.MKT.NZD.351-17,	A.MKT.NZD.412-80,	A.MKT.UM.401-97,
A.MKT.NZD.352-56,	A.MKT.NZD.413-99,	A.MKT.UM.402-71,
A.MKT.NZD.353-16,	A.MKT.NZD.419-13,	A.MKT.UM.403-30,
A.MKT.NZD.353-21,	A.MKT.NZD.419-74,	A.MKT.UM.403-44
A.MKT.NZD.354-90,	A.MKT.NZD.426-40,	A.MKT.UM.405-73,
A.MKT.NZD.356-70,	A.MKT.UM.357-1,	A.MKT.UM.408-53,
A.MKT.NZD.356-8,	A.MKT.UM.365-56,	A.MKT.UM.410-36,
A.MKT.NZD.356-75,	A.MKT.UM.365-59,	A.MKT.UM.414-24,
A.MKT.NZD.358-72,	A.MKT.UM.365-78,	A.MKT.UM.421-81,
A.MKT.NZD.362-5,	A.MKT.UM.370-45,	A.MKT.UM.422-43

A.MKT.UM.422-46,	A.MKT.UM.463-67,	A.MKT.UM.497-31,
A.MKT.UM.423-31,	A.MKT.UM.365-78,	A.MKT.UM.501-10
A.MKT.UM.429-24,	A.MKT.UM.467-69,	A.MKT.UM.501-36,
A.MKT.UM.430-68,	A.MKT.UM.468-72,	A.MKT.UM.502-91
A.MKT.UM.432-27,	A.MKT.UM.468-80,	A.MKT.UM.507-61,
A.MKT.UM.433-8,	A.MKT.UM.469-54.,	A.MKT.UM.509-18,
A.MKT.UM.433-45,	A.MKT.UM.469-59,	A.MKT.UM.511-22,
A.MKT.UM.434-44,	A.MKT.UM.471-12,	A.MKT.UM.512-54,
A.MKT.UM.440-37,	A.MKT.UM.471-18	A.MKT.UM.513-73,
A.MKT.UM.440-80,	A.MKT.UM.473-10,	A.MKT.UM.514-46,
A.MKT.UM.447-68	A.MKT.UM.476-71,	A.MKT.UM.515-49,
A.MKT.UM.449-77,	A.MKT.UM.480-73,	A.MKT.UM.515-96,
A.MKT.UM.451-9,	A.MKT.UM.480-87,	A.MKT.UM.516-30,
A.MKT.UM.451-41,	A.MKT.UM.481-89,	A.MKT.UM.517-75,
A.MKT.UM.451-93,	A.MKT.UM.482-12,	A.MKT.UM.518-3,
A.MKT.UM.452-76,	A.MKT.UM.483-1,	A.MKT.UM.518-58.
A.MKT.UM.455-37,	A.MKT.UM.483-52,	A.MKT.UM.520-27,
A.MKT.UM.457-79,	A.MKT.UM.484-3,	A.MKT.UM.520-97,
A.MKT.UM.458-44,	A.MKT.UM.484-24,	A.MKT.UM.522-9,
A.MKT.UM.458-74,	A.MKT.UM.486-16,	A.MKT.UM.522-18,
A.MKT.UM.459-3,	A.MKT.UM.490-80,	A.MKT.UM.525-44,
A.MKT.UM.459-22,	A.MKT.UM.491-72,	A.MKT.UM.526-49,
A.MKT.UM.460-13,	A.MKT.UM.493-28,	A.MKT.UM.528-99,
A.MKT.UM.461-81,	A.MKT.UM.496-80,	A.MKT.UM.529-33,

A.MKT.UM.532-85,	DH.MKT.1445-99,	İ.DH.29488,
A.MKT.UM.532-87,	İ.DH.420-27766,	İ.HR .173-9438,
A.MKT.UM.533-97,	İ.DH.350-23063,	İ.HR.9423,
A.MKT.UM.535-39,	İ.DH.351-23134,	İ.MMS.17-723
A.MKT.UM.536-29,	İ.DH.40871,	İ.MMS.18-762
A.MKT.UM.538-31,	İ.DH.437-28882,	İ.MVL.547-24579
A.MKT.UM.540-56,	İ.DH.438-28917,	MAD.23106
A.MKT.UM.550-52,	İ.DH.448-29616,	MAD.23107,
A.MKT.UM.557-39,	İ.DH.453-30060	MAD.23108,
A.MKT.UM.565-33,	İ.DH.458-30413,	MAD.23111
A.MKT.UM.566-6	İ.DH.486-32799	MECLİS-İ VALA .21755
A.MKT.UM.566-63,	İ.DH.28875-53,	MVL.21755
A.TŞF.29-36,	İ.DH.28947,	Y.E.E.34,
CML.1474,	İ.DH.28957,	

YAZMALAR

ABDÜLGAFFAR KIRIMÎ; Umdetü'l-Ahbar, 1747, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Yazmalar Kataloğu, no:2331.

SALNAMELER

Hicri 1285 Konya Vilayet Salnamesi, cilt:1, çev. Mehmet Eminoğlu, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, 2007.

TEZLER

ATAY, Ayten; **Nogay Türkçesi Grameri**, Dr. Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1998.

DERİN, Derya; **Abdülgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbar'ına (Umdetü't-Tevarih)**

Göre Kırım Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2003.

DOĞAN, Oğuz; **Kazak, Nogay ve Kırım Çöl Türkçesi’ndeki Atasözleri ve Bunların Şive ve Ağız Yönünden Değerlendirilmesi**, YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1996.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin; **Nogay Türkçesi Grameri**, YL Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1998.

KALENDEROĞLU, İhsan; **Nogay Türklerinin “Mamay Destanı”**, YL Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2001.

YILDIZ, Berat; **Emigrations From The Russian Empire To The Otoman Empire: An Analysis In The Light Of The New Archival Materials**, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

TETKİK ESERLER

ALPARGU, Mehmet; **Nogaylar**, İstanbul, 2007.

ARAT, Reşit Rahmeti; “Astırhan Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 938-939.

BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI; **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, Yayın No: 84, Ankara, 2006.

BAVBK, Osman; “Noğay Türkleri”, **Türk Kültürü**, XXIV, sayı:275, Mart 1986, s. 160-165.

BAYRAKTAR, Hilmi; “Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti’ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları”, **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, sayı:45, Bahar 2008, s.45-72.

- BERJE, Adolf, **Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri**, Tiflis,1858, Rusça'dan çev. Murat Papşu, Ankara,1999.
- BİCE, Hayati; **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara, 1991.
- BREGEL, Yuri; **An Historical Atlas Of Central Asia**, Boston, 2003.
- CAFEROĞLU, Ahmet; **Türk Kavimleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1983.
- ÇADIRCI, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 2. baskı, T.T.K. Yay. Ankara, 1997.
- ÇAVDAR, Tevfik; “Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s.551-557.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Osmanlıca Lûgat**, (17. baskı), Ankara, 2000.
- EKREM, Mehmet Ali, “Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya ve Tüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri, **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt:III, TTK. Yay., Ankara, 1983, s.1599-1606.
- EREN, Ahmet Cevat; **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul, 1966.
- ERKAN, Süleyman; “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskan Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s. 612-631.
- ERKAN, Süleyman; **Kırım Ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon, 1996.
- FİSHER, Alan; **Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars**, The Isis Pres, İstanbul, 1998, s. 123.

- FİRZOĞLU, Safarov Rafik; “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Göçler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s.687-696.
- GOLDEN, Peter B.; **Türk Halkları Tarihine Giriş**, çev.Osman Karatay, Ankara, 2002.
- GÖKÇE, Cemal; **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979.
- GÖMEÇ, Saadettin; **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara, 1999.
- GROUSSET, Renè; **Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur**, çev. Dr. M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1999.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin; “Nogay Türkleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:20, Ankara, 2002, s.556-564.
- GÜNDOĞDU, Abdullah; **Hive Hanlığı Tarihi**, Ankara, 1995.
- GÜRAN, Tevfik; **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, (1841-1861)**, TTK. Yay., Ankara, 1989.
- HALAÇOĞLU, Ahmet; **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK Yay., Ankara, 1995.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s.581-585.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; **XVIII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK Yay., Ankara, 1997.
- İNALCIK, Halil; “Giray Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB. Yay., cilt:4, İstanbul, 1945, s.783-789.

İNALCIK, Halil; “Kırım Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, cilt:6, MEB Yay., İstanbul, 1988, s. 741-756.

İNALCIK, Halil; “Kırım Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s.943-954.

İNALCIK, Halil; “Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi Meselesi”,

III. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943, TTK Yay. Ankara, 1948, s.478-489.

İNAN, Abdükadir; “Nogay Maddesi”, **Türk Ansiklopedisi**, cilt:25, MEB Yay., Ankara, 1977, s.309.

İPEK, Nedim; “93 Muhacereti”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.661-668.

İPEK, Nedim; **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, TTK Yay., Ankara, 1999.

KAFALI, Mustafa; **Altın Orda Hanlığı’nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri**, İstanbul, 1976,

KAFALI, Mustafa; **Altın-Orda Hanlığı**, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.397-410.

KANBOLAT, Yahya; **Çerkes Kabilelerinde Boy Adları**, Ankara, 1991.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, cilt:V, VI, TTK Yay. 5. Baskı, Ankara, 1995.

KARPAT, Kemal H.; **Osmanlı Nüfusu (1830-1814)**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

KEREYTOV, Ramazan; “Kafkas Nogay Türklerinde Navruz Bayramı”, **Türk Kültüründe Nevruz Uluslar arası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri (Ankara 20-22 Mart 1995)**, Ankara, 1995, 232-236.

- KILIÇ, Orhan; **18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ, 1997.
- KÖSE, Osman; **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, TTK Yay., Ankara, 2006.
- KURAT, Akdes Nimet; “Altın Ordu Devleti”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 926-932.
- KURAT; **IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavim ve Devletleri**, Ankara, 2002.
- KURAT, Akdes Nimet; “Kazan Hanlığı (1437-1556)”, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.441-452.
- KURAT; **Rusya Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1999.
- KURAT; **Türkiye Ve İdil Boyu**, Ankara, 1966.
- KURAT; **Türkiye Ve Rusya, XVIII. yüzyıl Sonundan Kurtuluş savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara, 1970.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; **Tarih Araştırmalarında Usûl**, İstanbul, 1997.
- LOHR, Eric; **Nationalizing The Russian Empire**, Harvard University Press, London, 2003.
- NOGAY, Sami; **Nogay Türkleri**, Ankara, 1997.
- OSTROWSKİ, Donald; “Kazan Hanlığı'nda İdari Yapı”, çev.Özgür Çınarlı-Mustafa Cankal, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 453-4459.
- ÖZERGİN, Mehmet; “Nogaylar”, **Milli Eğitim ve Kültür**, sayı:31 (Ocak 1985), s.64-68.

ÖZTÜRK, Yücel; Kırım Hanlığı, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.480-512.

ÖZYETGİN, Melek; **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Ankara, 1996.

QUATAERT, Donald; **The Otoman Empire 1700-1922**, Second Edition, Cambridge University Press, UK, 2005,

SCHAMİLOĞLU, Uli; “AltınOrdu”, çev. Bülent Keneş, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 412-433.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat; “İşkân-ı Muhâcirîn İ’ane Pulları (Osmanlı Devleti’nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s. 603-611.

SAYDAM, Abdullah; **Kırım Ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)**, TTK. Yay. Ankara, 1997.

SAYDAM, Abdullah; Kırım Ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler Ve Osmanlı İşkân Siyaseti (1856-1876)”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s.677-685.

SAYDAM, Abdullah; “Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği”, **Avrasya Etüdleri**, cilt:3, sayı:2, Yaz 1996, s.114-120.

SEYİDANLIOĞLU, Mehmet; **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 5.

SEZEN, Tahir; **Osmanlı Yer Adları**, Ankara, 2006.

SUNGUR, Mutullah; “Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve Nüfus Sayımları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s.558-565.

- ŞEMSEDDİN SAMİ; **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, 1992.
- TABAK, Fehmi; “Döküntü ile Seyreden Enfeksiyon Hastalıkları”, **Cerrahpaşa İç Hastalıkları**, Medikal Yayıncılık, İstanbul, 2007
- TAVKUL, Ufuk; **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, İstanbul, 1993.
- TEMİR, Ahmet; “Kasım Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s.940-941.
- TEMİR, Ahmet; “Kazan Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 933-937.
- TEMİR, Ahmet; “Nogay Hanlığı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s. 955-956.
- TEMİR, Ahmet; “Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c.VIII, Ankara, 1976, s.912-925.
- TOGAN, A. Zeki Velidi; **Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, cilt:I, İstanbul, 1947.
- TOGAN, A. Zeki Velidi; **Umumî Türk Tarihine Giriş**, cilt:1, İstanbul, 1981.
- TURAN, Ahmet Nezihi; “Bahçe Saray Köleleri (17.- 18. Yüzyıllar)”, **Bilig**, sayı:48, Kış 2009, s.241-254,
- TURAN, Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1993.
- USMANOV, Mirkasım A.; “Coçi Ulusunun Etnik Tarihinin Erken Gelişmesindeki Özellikleri Hakkında”, **Türkler Ansiklopedisi**, çev.Nilüfer Erol, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.429-432.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, cilt:II, III-I, IV-I, 5. baskı, TTK Yay. Ankara, 1995.

ÜLKÜSAL, Müstecip; “Kırım Türkleri, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. VIII, Ankara, 1976, s.1140-1154.

YAKUBOVSKIY,A. YU.; **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, TTK Yay., 1992.

YAZICI, Nesimi; **Takvim-i Vekayi “Belgeler”**, Ankara, 1983.

YILMAZ, Mehmet; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”
Osmanlı Ansiklopedisi, cilt:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara,1999, s.587-601.

YÜCEL, Yaşar; **Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl**, TTK Yay., Ankara, 1991.

ZAİTSEV, İlya V.; “Astrahan Hanlığı”, çev. Zharmukhamed Zardukhan, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.460-465.

ZAİTSEV, İlya V.; “Kasım Hanlığı”, çev. Özgür Çınarlı, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt:8, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.466-471.

Tarih Çevirme Klavuzu; www.ttk.org.tr

Tarih Çevirme Klavuzu; www.devletarsivleri.gov.tr

EMİR EDİĞÜ'NÜN SOYU⁷⁷⁷

Ebu Bekr es-Sıddık

Muhammed

Şeyh Ka'b

Şeyh Murad

Şeyh Halid

Şeyh Haydar

Şeyh Has

Şeyh Safa

Celaleddin sultanü'l-ulema eş-şeyh Bahaeddin Veled

Şeyh İbrahim

Baba Alim Şeyh Arif-i billah Toğlas

Töreme Beğ,

Karapçı Beğ

İslam Kıya Beğ

Kadir Kıya Beğ

Kutlu Kıya Beğ

MÎR-İ KEBİR EDİĞÜ BEĞ

⁷⁷⁷ Abdülgaffar Kırımî, Umdetü't-Tevarih, varak: 269-b yüzü, satır 23'den, 274-b/23'e kadar ve 275-a/1'den 278-a/1'e kadar olan bölümden derlenmiştir.

EMİR EDİĞO VE OĞULLARI SOYAĞACIDIR¹

EMİR EDİĞO Oğulları ve kızı					
KEYKUBAT	oğulları	MUREDDİN	GAZİ	NEVRUZ	MANSUR
		ABBAS			TURAN HANUŞ
1HANZADE 2ERURUMAY 3SACİM	YAKSAS 1 oğlu MUSA (2 eni)				
4ABDULLAH 5CANARSLAN 6SMİL oğlu	SERİFE 7ANLAY 8ALÇACIR—oğlu 9SAYDAR 10OGAN	ORAK			
		KARSAI ALİ AZAMAT BİYİRZA	GAZİ KALSHIRZA DADİBEK		
11TENAKMAT 12TÖRMEŞET 13MİRZİ 14MİRZİ 15BAKSAK 16ESTERK 17ÇAŞFERK	18KABA KILIMBERİ 19YAKSAS 20TOKTA KİÇÜK 21NUREDİN 22TENAKMAT		ALİ	SAYDAR 11SULAMİRZA (kızı: Makenhanım) 22GAZ BEĞ BORAN GAZİ	ABSLAN ADİL KUTLUK TEMÜR KANTEMÜR
			MİSTEM Hanım		
			KARAY BEĞ		
		ABDULLAH SULTAN	KASBOLAT	KANMULHAMMED	BEĞZADE HATUN (2 eni)
		11TENAKMAT 2EL-MIRZA 3KIZI	1ARSLAN 2KAÖBEK 3KARAMIRZA	TOKTAR MIRZA KAZAK MIRZA	1TEMÜR 2MUHAMMEDŞAH 3HİTGÜLÜK 4TOKTAKÜÇÜK
	KANTEMÜRBEĞ				5BAHADIR 6BAHADIRŞAH 7DAVİ 8MUSA
					NEVRUZ OĞULLARI

¹ Abdülqafar Kınımlı, Umdektü'l-Tevarih, varak: 323-a/1'den 324-'e'sinin sonuna kadar olan bölümden derlenmiştir.

TÜRKİYE'YE GÖÇ EDEN NOGAY NÜFUSU
(Temmuz 1859-Haziran 1862)

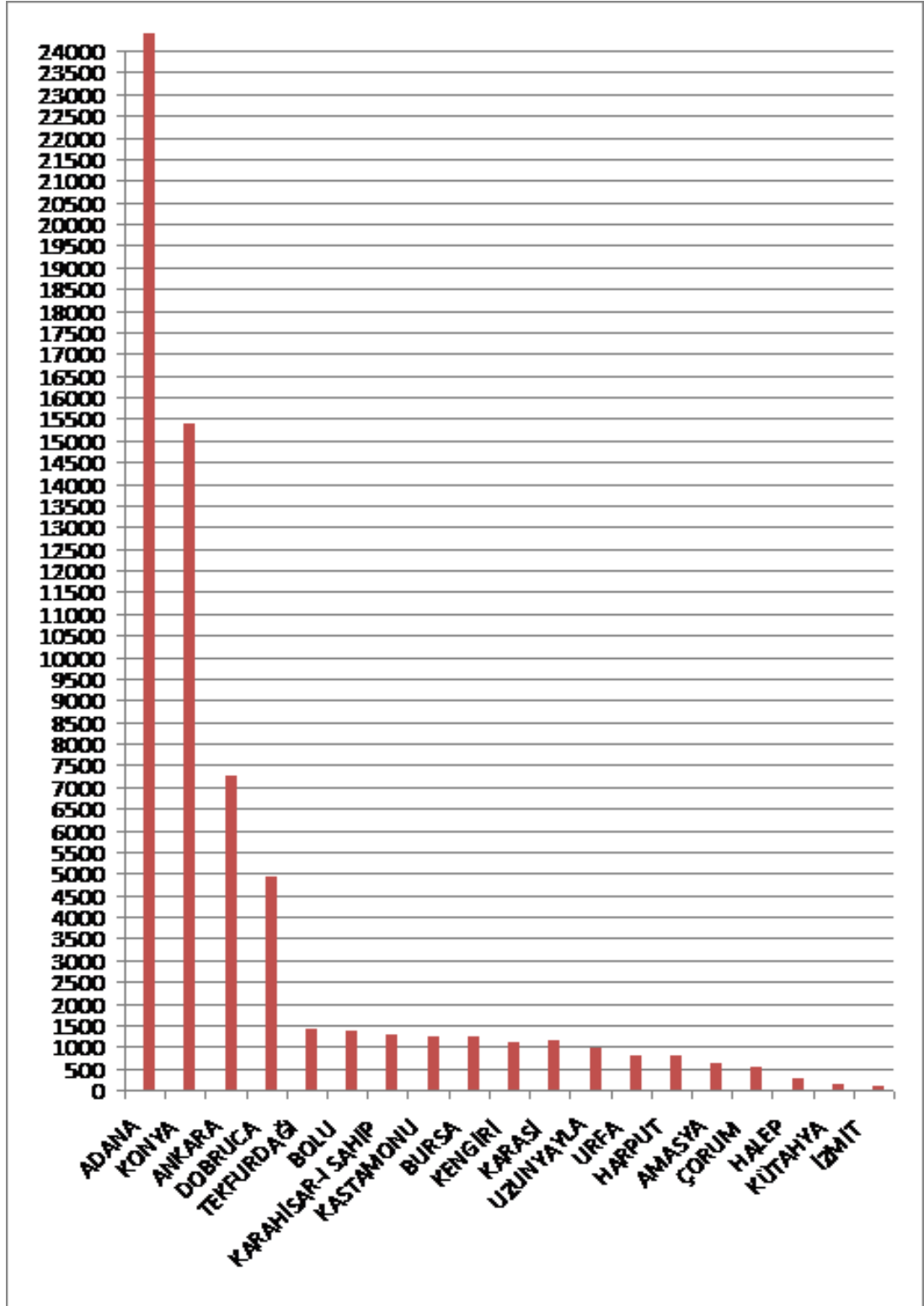
EYALETLER	İSKAN EDİLEN YER	HANE		NÜFUS		EYALET TOPLAM ⁷⁷⁸	
		KESİN	TAHMİNİ ⁷⁷⁹	KESİN	TAHMİNİ	HANE	NÜFUS
ADANA EYALETİ	ADANA	4433	4505	23.354	23.706	4640	24.405
	İÇ-İL	135	135	699	699		
KARAMAN EYALETİ	KONYA, KIRŞEHİR	1712	2828	13.659	15.364	2828	15.364
BOZOK EYALETİ	ANKARA	1695	1824	3.881	7.264	2023	8.384
	KENGİRİ	199	199	1.120	1.120		
	DOBRUCA-VARNA	782	906	4.924	4.945	906	4.945
HÜDAVENDİGAR EYALETİ	KARASİ	263	263	949	1.155	826	3.867
	BURSA	285	285	1.215	1.215		
	İZMİT	16	16	88	88		
	K.HİSAR-I SAHİP	232	232	1.275	1.275		
	KÜTAHYA	-	30	134	134		
SİVAS EYALETİ	AMASYA	-	153	613	613	559	2.080
	ÇORUM	-	126	507	507		
	UZUNYAYLA	280	280	-	960		
KASTAMONU EYALETİ	KASTAMONU	200	279	1.233	1.233	530	2.592
	BOLU	251	251	1.359	1.359		
EDİRNE EYALETİ	EDİRNE TEKFURDAĞI	320	332	368	1.413	332	1.413
HALEP EYALETİ	HALEP	34	34	242	242	34	242
	URFA	200	200	-	800	200	800
	HARPUT	-	200		800	200	800
	ERZURUM	686	Nogay ve Dağıstanlı karışık				
TOPLAM		11.037	13.078	55.620	64.892	13.078	64.892

⁷⁷⁸ Tahmini hane ve nüfus toplamlarını gösterir.

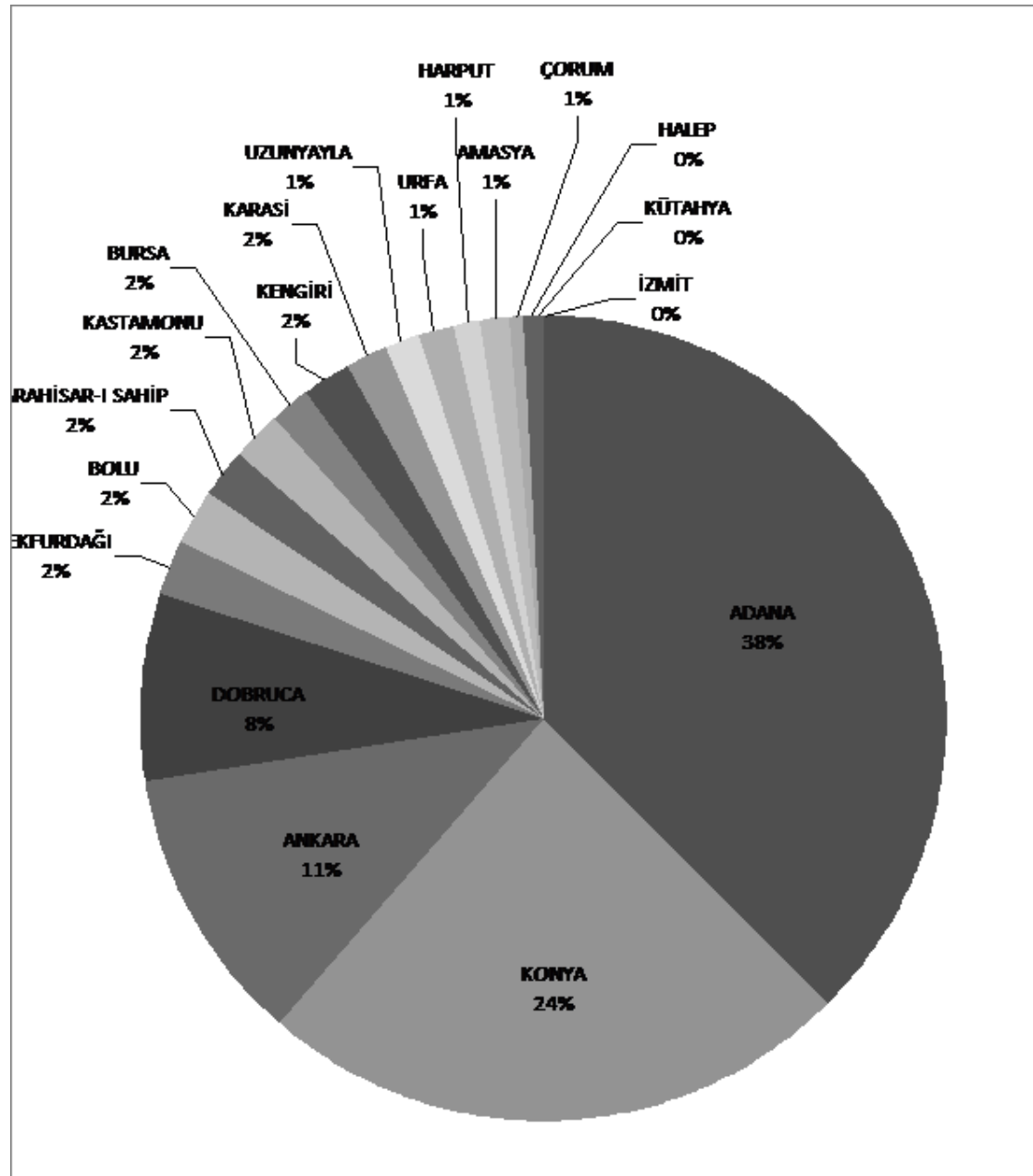
⁷⁷⁹ TAHMİNİ ifadesi; Bazı belgelerde sadece nüfus bilgisi verilip hane sayısı belirtilmemiş, bazılarında ise sadece hane olarak verilmiş nüfus verilmemiştir. Nüfus ve hane sayısı birlikte kesin olarak verilenleri toplayıp oranlama yaparak hane başına düşen kişi sayısını bularak, verilmeyen bu haneleri yada nüfusları hesapladık ancak elimizde kesin belge olmadığı için TAHMİNİ ifadesini kullandık.

TÜRKİYE'DE İSKÂN EDİLEN NOGAY NÜFUSUNUN EYALET VE SANCAKLARA DAĞILIMI

Kişi sayısı

TÜRKİYE'DE İSKÂN EDİLEN NOGAY NÜFUSUNUN EYALET VE SANCAKLARA DAĞILIM YÜZDELERİ

**TÜRKİYE’DE İSKÂN EDİLEN NOGAY KABİLE, TAKIM VE CEMAATLERİN
EYALET VE SANCAKLARA DAĞILIMI**

Eyalet-Sancak	Kabile	Takım ve Cemaat	Belge No
ADANA	Adana	Kasalay	A.MKT.NZD.335-61
		Kelmit	A.MKT.UM.399-71
		Kılınç-Mankıt	A.MKT.UM.311-67
		Kıpçak	A.MKT.UM.422-46
		Kuban	Hoca Kılıç ve Ahmet Efendi Takımları
		Kumu	A.MKT.NZD.314-65
		Kuşbak	Hoca Ahmet Efendi Takımı
			A.MKT.NZD.328-79
			A.MKT.UM.377-47 A.MKT.NZD.325-69 A.MKT.UM.449-77
		Mangıt	A.MKT.UM.422-46 A.MKT.UM.449-77 A.MKT.NZD.324-29
		Nevruzoğlu	A.MKT.NZD.317-97
			Hacı Timur Beğ Kasayoğlu Takımı
			A.MKT.NZD.321-32
		Pesnad	A.MKT.NZD.324-29
	İç-il	Peşto	A.MKT.UM.422-46 A.MKT.UM.449-77
		Toktamış	A.MKT.NZD.317-97 A.MKT.MHM.188-21
KARAMAN	Konya	Canboyluk	
		Bedişkula	A.MKT.UM.405-73
		Canbeli	A.MKT.NZD.348-75,
			A.MKT.UM.400-37, A.MKT.MHM.195-22, A.MKT.NZD.319-100, A.MKT.NZD.322-28, A.MKT.MHM.192-97, A.MKT.MHM.190-30, A.MKT.NZD.321-98, A.MKT.MHM.193-85 A.MKT.MHM.196-55, A.MKT.UM.430-68, A.MKT.NZD.349-37, A.MKT.MHM.216-92, A.MKT.NZD.352-56, A.MKT.DV.190-87, A.MKT.MHM.761-7
			Hoca İdris Efendi takımı
			A.MKT.UM.467-69 A.MKT.UM.469-59 A.MKT.MHM.218-50, A.MKT.UM.471-12 A.MKT.UM.471-18
			Hoca Bedrekay Cemaati
			A.MKT.MHM.760-95, A.MKT.UM.473-10
			İslam Mirza takımı
			A.MKT.MHM.219-55
			Abdülmelik Efendi takımı
			A.MKT.NZD.353-21
			Hoca Talib Efendi
			A.MKT.MHM.230-10, A.MKT.UM.501-36
			Hoca Hacı Kabul Efendi takımı
			A.MKT.MHM.222-57
			Hoca Kasım Giray Beğ takımı
			A.MKT.MHM.222-57
			Hoca Receb Efendi Cemaati
			A.MKT.UM.434-44, A.MKT.UM.452-76,
			Canbay Efendi takımı
			A.MKT.UM.536-29
			Mehmed Giray Beğ kabilesi
			A.MKT.MHM.188-53
		Hayalı?Canboyluk	A.MKT.MHM.196-55
		Cemboyluk	Hoca Hacı Abdülvehhab Efendi Takımı
			A.MKT.MHM.225-33 A.MKT.MHM.232-70 A.MKT.NZD.365-2
		Menli Beğ	A.MKT.MHM.215-58
		Peştenav	A.DVN.156-49
BOZOK	Haymana	Bedişkol	A.MKT.UM.402-71
		Bedişkula	A.MKT.MHM.194-83, A.MKT.MHM.219-89, A.MKT.NZD.324-8
			Murad Efendi takımı
			A.MKT.MHM.195-21
			A.MKT.UM.481-89
		Canboyluk	Hoca Bedragay, Veysi, Abdü'l-alim, Ebutalib ve Hacı Murad Efendi takımları
			A.MKT.NZD.327-10
		Yedsan	Kadı Mehmed, Hoca Abdurrahman ve Hüseyin Efendi takımları
			A.MKT.UM.410-36
		Yedisani	A.MKT.MHM.219-89, A.MKT.MHM.192-97, A.MKT.NZD.322-28, A.MKT.NZD.325-68, A.MKT.NZD.328-70
		Mankıt	
	Çankırı	Mankıt	Hoca Kara Bolat, Ahmediye, Zeyn ü şerüddin ve Yusuf Efendiler takımları

SİLİSTRE, SELANİK, VİDİN	Serez (Siroz)		Pešto	Hoca Bolat ve Canik Efendi takımların	
			Pešto	Kurman ve Bin Bolat hocalar	A.MKT.MHM.222-40
			Besnâd	Kadı Bekir ve Ali Karabay ve Seyyid Ali ve Mehmed bin debek? Arslan ve Abdülğanî ve İmam Mülâ ve Muzay ve Ahmed Efendiler takımları	A.MKT.MHM.761-2
	Mecidiye		Kuban muhacirleri-Özü ahalisi	Nogay Tatarı Hacı Deniz, ailesi, 7 hane akrabaları	A.MKT.DV.143-95
			Kırım Nogayı-	Bahçesaray ahalisi	A.MKT.NZD.325-29
	Dobruca			vekilleri İsmail bin Yusuf	A.MKT.DV.146-82
				vekilleri Zekeriya oğlu Harun	A.MKT.NZD.347-62 A.MKT.NZD.349-77
				Nogay ileri gelenlerinden Mehmed Giray ve ailesi	A.MKT.NZD.315-14
			Yedisian	Vekilleri Abdülaziz	A.MKT.UM.421-81
	Drama		Canboyluk		A.MKT.NZD.354-90 A.MKT.MHM.221-68
Varna	Mankalya	Orakzâde, Kelmit ve Felâguz		A.MKT.UM.402-71	
	Kayıkçı Köyü	Mangıt		A.MKT.UM.433-45	
HÜDAVENDİĞAR	Karasil	Biga	Kırım Nogayları		A.M KT.NZD.323-55
		Balıkesir	Kuban	Hoca Ahmed Efendi takımı	A.MKT.NZD.336-67
		Balıkesir		Abdülgaffar Efendi takımı	A.MKT.NZD.327-18
		Sultan-çayırı	Pešto	Hoca Karabattal, Abdülazîz ve Hoca Salih Efendiler takımları	A.MKT.NZD.356-70
	Bursa			Uğur Hacı adlı kişi 5 kişilik ailesiyle	A.MKT.DV.150-20 A.MKT.UM.389-66
		Sur kabilesinden	Hoca Murad Efendi takımından		A.MKT.MHM.195-81
		Sur ahalisinden	Hoca Habîbullah ve Ahmed Giray Efendilerin takımları		A.MKT.NZD.326-24
	İzmit		Hoca Ramazan Efendi takımı		A.MKT.NZD.335-94
			Hacı Timur Beğ ve ailesi		A.MKT.UM.484-3
	K. Sahip	Pešto	CanArslan Mirza, KaraHoca,Şerafeddin, Şemseddin, Bekir, MuhtarHoca takımları		A.MKT.NZD.329-53
		Mangıt			A.MKT.UM.513-73 A.MKT.UM.528-99
			Onuğ adlı bir kişi		A.MKT.MVL.143-98
		Hoca Muhtar Efendi Takımı		A.MKT.UM.497-31	
Kütahya	Pešto			A.MKT.NZD.288-14	
KASTAMONU SIVAS	Amasya	Bedişkula			A.MKT.UM.468-80
	Uzunyayla	Mangıt	Ziyneddin, Yusuf veCan Beğler		A.MKT.MHM.232-32
KASTAMONU SIVAS	Kastamonu	Canboyluk	Hoca CanMehmed Abdü'l-malik Eman Akay, Abdü'l-Vehhab ve Beğbay Efendiler takımları		A.MKT.NZD.328-33
	Bolu	Canboyluk	Şakir Efendi takımı		A.MKT.NZD.328-27
		Gaziler	AllahVerdi Efendi takımı		A.MKT.NZD.328-27
EDİRNE	Edirne Saray Buriçak Çiftliği	Kırım Nogayı	Hoca Murad Efendi takımı		A.MKT.MHM.193-95, A.MKT.NZD.323-5
		Kırım ve Yalta Nogayı			A.MKT.UM.469-54
	Tekfurdağı-Hayrabolu	Pešto			A.MKT.NZD.327-92
		Yedisian		Otu Ali Efendi takımı	A.MKT.UM.429-24, A.MKT.NZD.327-85, A.MKT.MHM.223-23
HALEP	Halep	Kasalay	Hoca Timur Beğ takımı		A.MKT.NZD. 336-32
	Urfa	Mangıt			A.MKT.MHM.228-40

سیدہ بی بی

A.MKT. 1170. 300-88

BOA.,A.MKT.NZD.300-88

عمر مفتی

پہنچا

1850

سخاوت و سخاوت فضیله

حفظه در قفسه جنب صد بنایه

موردی که در کماله
 با ازاره سینه او را باریک
 عادت نبویها و ازاره عی
 دانی فکرتی که عجز و فخر نبوی
 بسبب زراعت و بی زنده
 قطع اوله و قطع زنده
 حفظه که فکرتی که عجز و فخر نبوی
 فیه رفا که فکرتی که عجز و فخر نبوی
 اوله و فکرتی که عجز و فخر نبوی
 ابرو و فکرتی که عجز و فخر نبوی
 جدایا فکرتی که عجز و فخر نبوی

AMKT.UM-414-24/1

اود نفقه سعادلو سزافنده نوار ایدوب بونک مجلسی تنظیمه حواله ببولاده قیرنده لدی انقاره خلاصه بوداسنج لاجل الارکانه ایالت رنویج، ارکان و انعام فلسفه
 اولاده نوعای راجو برین بکاری رزاعت و حرانده استکاف اید اصول و عادات قیراری و جهد ملفوف بودم کور اولینی و زور راجو برین برحق عوانه و رزاع غیری و
 و مسعود اخذ و مستحصالی اسلف بودند قری و راجو برین مرقده دخی کد و ارباب مالک محوسر، هجر زنده صکره بتم ساره شهادت ملکو نایل نعمت عدالت و استخفاف زلمه
 بیزان بخر ظلم و اعتقادنده قضیه کرانه املای اسفاسنج اولد قری یانه و بیزان بودم حکمت اولمده قضا بیه حکا استنده اولمده اولمده اولمده اولمده اولمده
 سنبانه اولینی و جهد بکارک رنم و مقصود لری بیز جهد قری قیرنده اجایه ککلی ظلم و عدوی مالک محوسر رها نه دخی بول و ادم ککلی برحق عوانه غیری و
 کاکانه استیضا بکارک و بوضو که بیز عادی دانه کلو سنج لکومده و بکارک حاکم که تقریبه سنج اولینی و زور راجو برین مرقده نکل تابعیت دولت علیه بی
 قبول اید مالک محوسر رها نه نقل و هجر زنده صکره بکارک حکم و نفوذی اسلف قالدی و خلاف عدالت و قریبه سیه برحق عوانه اعراضه مجبور اولمده برودم
 تجوز اولمده جفنده بیز صکره بکارک رنم، هجده هجده ببولاده استیضا و عادات نه همه نده جهد جهد جهد سار هجده بزی ملکو رزاعت و حرانده
 نسیج بیزان راجو برین جهد بکارک بکارک معاملت غیر لایسته بیز و بیز عوانه و ساره اخذ اید ککلی حالک اصول و قریبه سیه بقیضا مجازات اولمده جهد بکارک قریضا
 و بکاری بیزان کد و اید بکارک رسم و عوانه بکارک اید ککلی حالک و بر مالدی و اید بکارک صورتی کفایت کلوب جانب حکومت، فام املای قریبه سنی اید بیزان
 سوز صاحبی بولانده فام و تقریبه بعد از به بکیفه هفت انقار وقت فلسفی لازم ککجه حیدان جوباً مفوف میانه استاری تذکر و تسبب اولمده خیزانده و بیزان
 لغای سگاه رمی اصفا زینه نفیق قلدی اولمده اردو زمانه حفره مده الارکانه

A.MKT-UM-414-24/2

9

اولی
هر یک کند و سه که جمعیت اولیه اول بد
و نامه اید که مذکور اول و دومه مشروط
نوعی منقسم اول و دوم که اول اسم
محله مکانی در شهر بنظر همه نقض
اید که نوعی ابتدا بر طه
اش اید که اطراف صور
دیوار بی نظیم اید
مقتضی کند و این
منقسم اول و
اول و دوم

ایضا
 محصل است بذرا ایدم گشته بدید
 جمیع کدک محصل است اید
 ایضا
 مبرهانه بدید
 باز به بعد اید
 محصل است اید
 و نتیجه بدید
 اول محصل است
 تا اید

شاکر
 هر چه توغای بر اندک توغای که صبر و توغای نه
 الهی صبر و توغای نه صبر و توغای نه
 او که توغای نه توغای نه توغای نه
 بنویسند توغای نه توغای نه توغای نه
 برین توغای نه توغای نه توغای نه
 این توغای نه توغای نه توغای نه

۱
برای غنای ادب برافزایند
صاحب تراشید بنده معاویه
اولم معاویہ برانان
و با خود را و کلام الدین
فخیمه شانه و عیسی
عز قلندر الم ارفیق
میدین سر

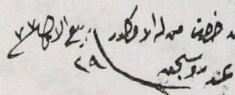
لا
قِيَّةُ الدَّيْنِ بِلَا
بِقِيَّةِ الدَّيْنِ بِقِيَّةِ
بِقِيَّةِ الدَّيْنِ بِقِيَّةِ
بِقِيَّةِ الدَّيْنِ بِقِيَّةِ
بِقِيَّةِ الدَّيْنِ بِقِيَّةِ
بِقِيَّةِ الدَّيْنِ بِقِيَّةِ

و صفت محمد بن محمد و صفات احمد بن محمد
معاذ الله و جانشین اینها را یکی صفاتی
محمد بن ابی طالب و صفاتی علی بن ابی طالب
رضا و حبیب الله بیرون نهند از دل
فغانی او را که نه بازند
بر قتلش و کفره است
الدرست و عده
کمی و غیره

[illegible][illegible]

مردومہ جھک جیہ دور کہ

مفتی محمد رفیع الرحمن
مدیر اعلیٰ اسلامیہ

A-MYT. UM. 433-8.

سلاطین عالی قیوم
نوغای ملا

کمال اوزده ایله بولی اچیققرنره مذکور صفیه غرقه اولمسه بونلرولم ساحل سلامته حیضه بلایه اؤمر

و انان و صفه و صفه ای که بیری نفوس او میوز بنده به قه - بوند تول مفاد سید شرکت علی بن داود لرنده
اول

وَأَنَّهُ وَصَّيَ وَصِيَّهُ أَيْتُوهُ بِهَدْيٍ
وَأَنَّهُ وَصَّيَ وَصِيَّهُ أَيْتُوهُ بِهَدْيٍ

~~بسم الله الرحمن الرحيم~~

فایورہ راجی اوزے باکاپ ~~شہر انتہا~~ طوقہ بشیل سنوئے اچھوئے

[illegible]

سنة امانت بياض في طرقة مفسود به كلو كه هوما فلاكنت اولك بياض سنة

[illegible]

والیوم نول ضیفه یضیفه شکره سوره صلوات اولیوم

مناخ و دریا

تاریخی و ادبی بولے مجلسینہ مولیٰ اوصاف

فصل فیودان سبب ابر و کندن بول

فوری طور پر تاحی برہ امدادی امداد

زات
جویدہ ایم
حضرت جیدہ اویس لقا

منافق و سردهود
مظفر قاضی
محمد علی خان

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
الذي جاء به الهدى والبرهان
والعقيدة السليمة
والله اعلم بالصواب

A. M. T. 112-D. 294-3

Handwritten notes in Urdu script, including the word "میں" (Mein) and "میں" (Mein).

و قورانه رفران جلیله
سید افضت اعظمی کی
کتابت بنام سید صاحب
عالمیہ مدرسہ

حیدر خان و قاضی محمد علی
 شکر خان و قاضی محمد علی
 ایام هر روز روزی مدتی و در روزی که
 تا به این حد رسید که نفوس و اولاد و زمین و
 بطفه قاضی و از سلفان و قاضی و
 قاضی و سلفان و قاضی و
 اهاد و روزی که قاضی و سلفان و
 اهاد و روزی که قاضی و سلفان و

در هر قوسه بسم الله الرحمن الرحيم و دعای نیت به ستم

هر کسی و نوعی و بجزری بدین نیت بوضه اسرا نیک ظهور آنچه اولاً هر بنده و اسایه و عوار این که در بنده ترفقه شده
ارسته تبار و دعای نیت بکنه صفو. حق حفظه قوانین هیچ که نیک او و بنده کی طهر ملام رضی آنچه اسایه و بنده
مجلس نیت فصل و توفیق محبتی عن تنظیمه قرار مذاکره ای ایجا بنده او و بنده صفو. حق افوض ابده مملده تحریر و انکار
او و بنده مملده بود و رضی بر موال محرم و قوعولم بود دعای نیت بکنه صفو. حق ملام و توفیق و توفیق او و بنده
افوض نیک اجرام دعای نیت به ستم هوایم افاده و بنده او و بنده کی بنده نیکه

و اسرا افوض دعای نیت بکنه صفو. حق ملام و توفیق محبتی عن تنظیمه قرار مذاکره ای ایجا بنده او و بنده
ارسته تبار و دعای نیت بکنه صفو. حق حفظه قوانین هیچ که نیک او و بنده کی طهر ملام رضی آنچه اسایه و بنده
مجلس نیت فصل و توفیق محبتی عن تنظیمه قرار مذاکره ای ایجا بنده او و بنده صفو. حق افوض ابده مملده تحریر و انکار
او و بنده مملده بود و رضی بر موال محرم و قوعولم بود دعای نیت بکنه صفو. حق ملام و توفیق و توفیق او و بنده
افوض نیک اجرام دعای نیت به ستم هوایم افاده و بنده او و بنده کی بنده نیکه

A.MKT.NZD.316-2

[illegible][illegible][illegible]

[illegible]

کتابخانه عمومی و کتابخانه

عزیز

ملا جیدہ فریسیون پاستا جلیسنہ

نوضو
نوغای ملا جلیسنہ لاجل اسکالہ بقا فرسہری جانبہ کوند رسلہ اولادہ کالہ طرفینہ بعدا شعایر حادی نوار دایمہ صوفی و غرضال نظر والاری بریلہ نوزد
لغای اسال فلفسہ اولیجہ بالکولہ اجا بنان افانہ خطفہ
افتم
صفتوری

موقوفہ جاکر کیمہ لیدیہ
معار امرو اسعار عاری ا اصفاء لری و موقوف عرضحال موداسی رجهہ انصافہ جاکر نام او سلمہ و عرضحال مذکورہ ما ا ندر این مجلس با فلیس با حضور الکامہ اندرین
اولی قدری حق ضرورت و سفارہ حالہ رندان اولی قدریہ مجتہ حصول الکافہ و کیمہ یومہ لربین اعطای کتو لربین برآہ اقم الکامہ و ابوالابیر ملکی استخاضہ
عبدہ یولعہ و لوز فی الحقیقہ الادہ بر سر یومہ رسم الیم کر بر موجب تعلیم سیمہ سرمد الکامہ و ابوالرب حصول الکافہ و کیمہ نصیفی فی و انیمہ اوزرہ فقر الی یوم
یار سر کیمہ نادر عزیز اعطای خصوصیت قوت و الیمی و ولتو یاسا حشر یوم اولو الدہ یوطع و لا جین الکامہ ما مور سعادتو و جی یاسا امرو اسعار بنان اولی
دفترت و انوار کیمہ و انوار کیمہ
A.MKT.NZD-419-74

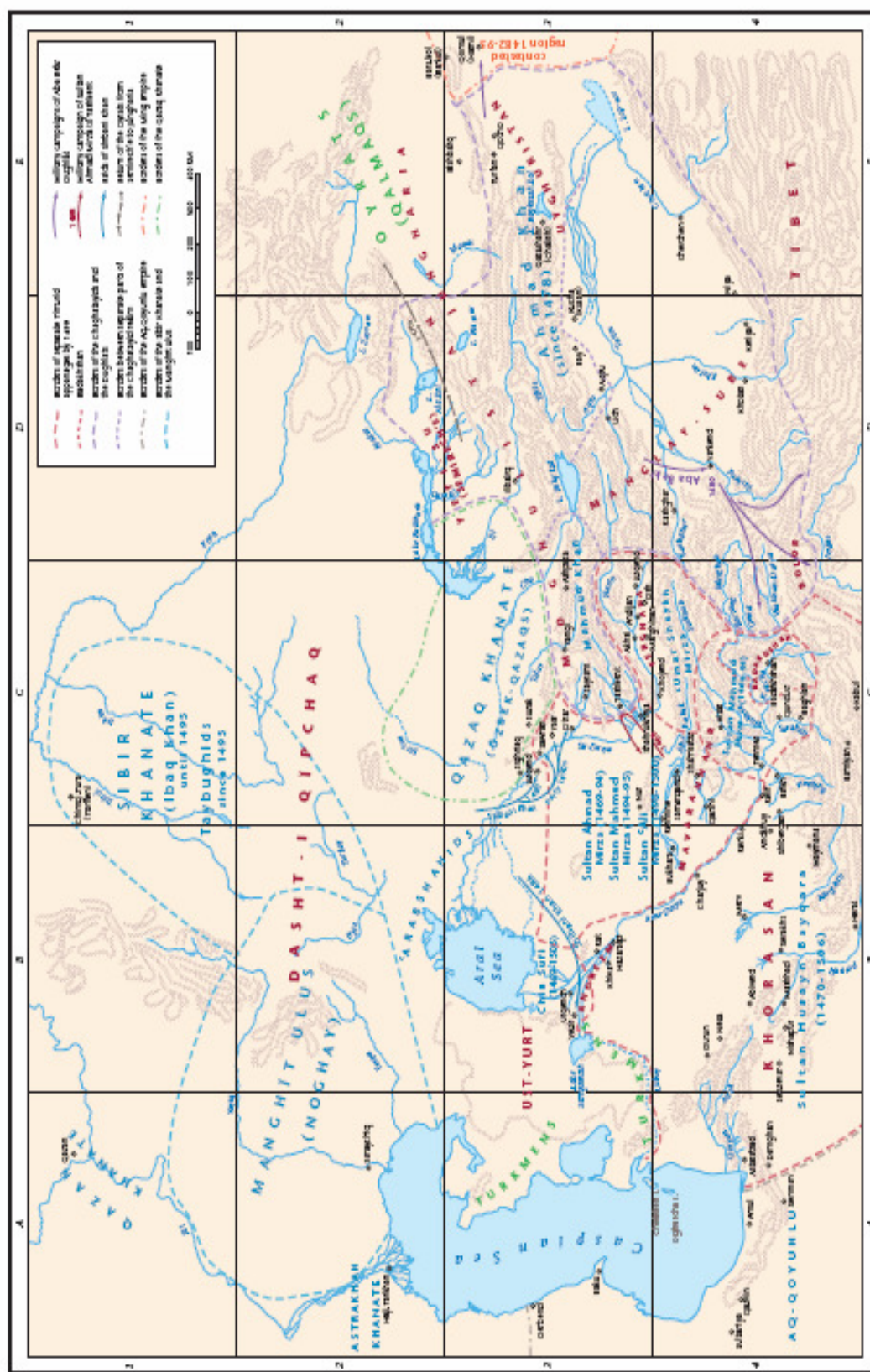
ساندو انکم انقم حقیرتری
 مرینج بوطه نوغای طاهره ری روی ساندو مرینج اندیم اودیم کوندلر مرینج اولادیم جویدیم و حلی معنی افندی طریقه بوطه مرینج نقیض اسکا قیبه ای حاکم بر این دیر
 اولو قلدی سند اوزیم با ارا و حبیب قیض مرینج کلدر کینف نقیض اسکا مرینج ضیق روئی یوم حلال و بوکوم یوم حلیه شمشیر خودم والاه توتو احمدین افق و کاسی
 افق سندیم کلایید و حلی مرینج اوزیم با ارا و حبیب قیض مرینج کلدر کینف نقیض اسکا مرینج ضیق روئی یوم حلال و بوکوم یوم حلیه شمشیر خودم والاه توتو احمدین افق و کاسی
 شخاصی قرا غوغای قیوسن کلایید موئی یویدیم و حلی معنی افندی اودیم ویر دکلری سند قیوسن اولدین و اناده ساقه لری و حلیه اویلم فضا لری غوغای نقیض
 و اسکا و حلیه اندیم بنظر کد و لریه مخصوصی بر حلال کل کوستر مرینج مرینجیدیم قالدقوب طریقه یه کیم حاکم بر این دیر و اناده ساقه لری و حلیه اویلم فضا لری غوغای نقیض
 بوطه کافه حوام و مرینج کلایید اولدیم بر حلیه افات و تبلیغات انواع سوزنر بیام افندی اودیم ویر دکلری سند قیوسن اولدین و اناده ساقه لری و حلیه اویلم فضا لری غوغای نقیض
 صواب قلدی ویر دکلری سند اوزیم با ارا و حبیب قیض مرینج کلدر کینف نقیض اسکا مرینج ضیق روئی یوم حلال و بوکوم یوم حلیه شمشیر خودم والاه توتو احمدین افق و کاسی
 اسکا اقم حاکم بر این دیر و کیم قیوسن سوزنر کیم حلیه افات اودیم ویر دکلری سند قیوسن اولدین و اناده ساقه لری و حلیه اویلم فضا لری غوغای نقیض
 بیام اقم حاکم بر این دیر و کیم قیوسن سوزنر کیم حلیه افات اودیم ویر دکلری سند قیوسن اولدین و اناده ساقه لری و حلیه اویلم فضا لری غوغای نقیض
 بر دیر سوزنر اسکا مرینج حلیه ساندو بیام کاسی ویا خود مرینج اسکا مرینج ضیق کیم اوزیم قیوسن حلیه کافه اسکا مرینج ضیق کیم اوزیم قیوسن حلیه کافه اسکا مرینج ضیق کیم اوزیم قیوسن حلیه کافه

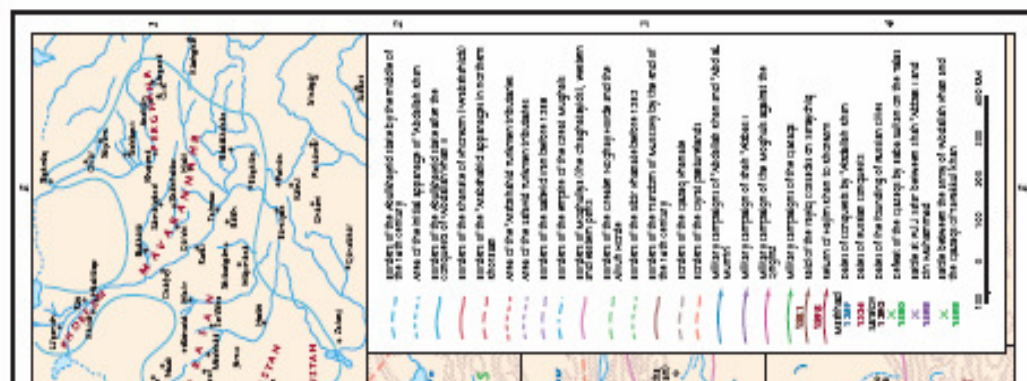
A.M.T.UM-525-44-

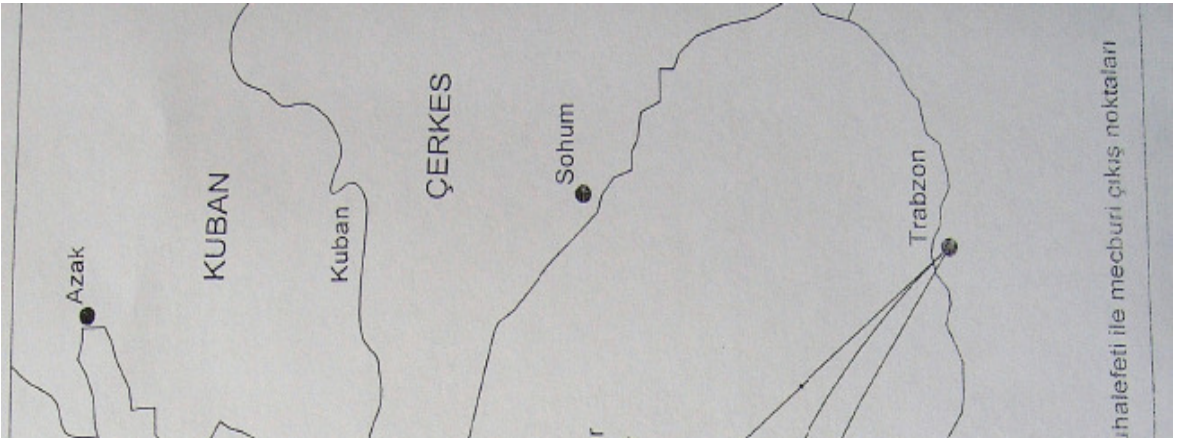

© Yuri Bragel 2003

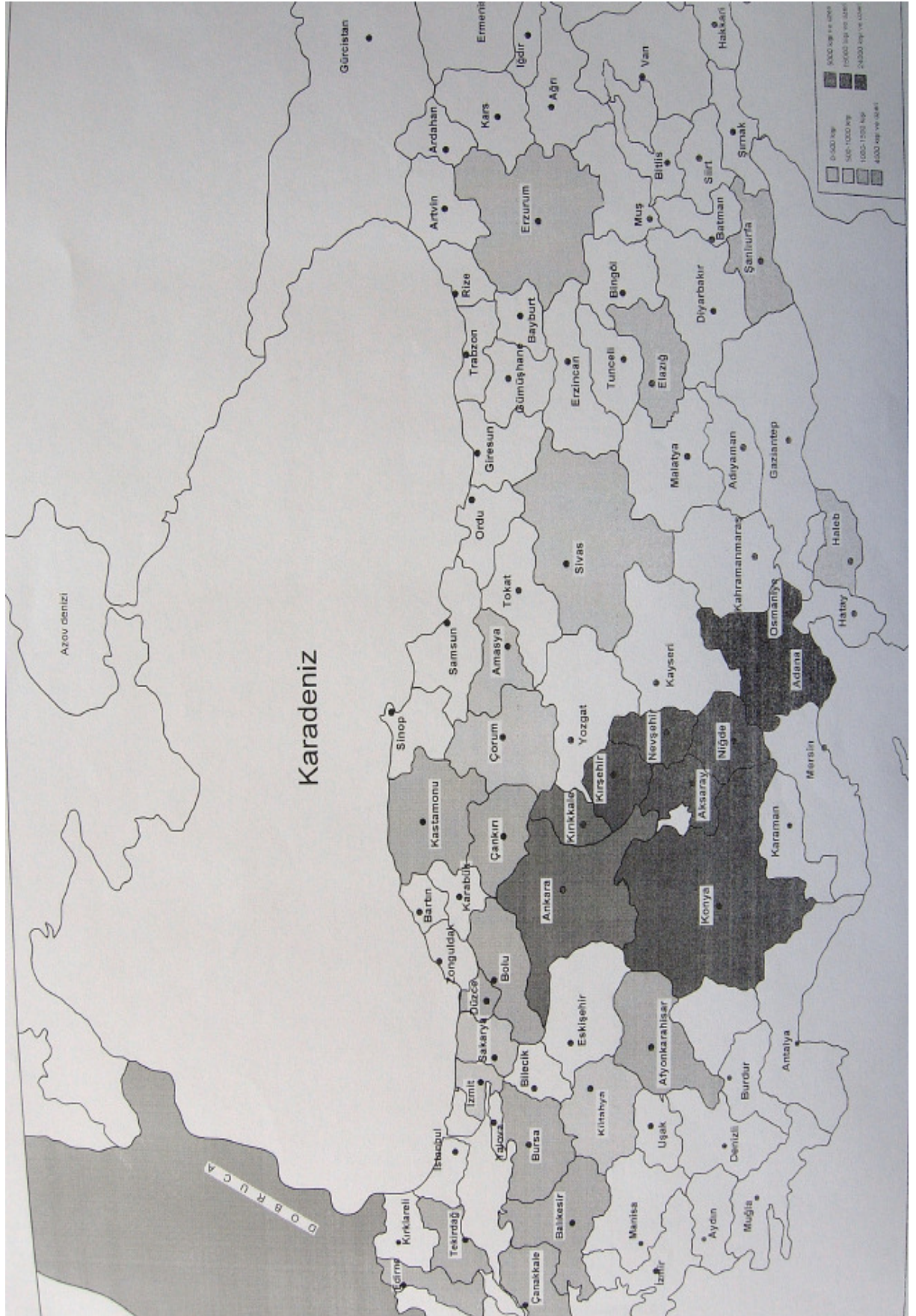
. 1405-1468: THE TIMURIDS, MOGHULS, AND ÖZBEKS

ihalefeti ile mecburi çıkış noktaları

ÖZET

Rusya'nın, 1552'de Kazan'ı ve 1556'da Astrahan'ı hakimiyeti altına alması, Türk dünyası aleyhine genişleme politikasında dönüm noktası olmuştur.

1774 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Kırım'ın Rus hakimiyetine geçmesiyle, binlerce aile Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Rusların, Kırım'da kolonileştirme programını uygulamaya başlamasıyla, 1810-1827 yılları arasında muhtelif büyüklükte göçler olmuşsa da özellikle Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru Kırım'da, Rusların kendilerini Kazan'a gönderecekleri fikri yayılınca, 16 bin Kırımlı göç etmiş ve Dobruca'ya yerleştirilmiştir.

Göç hareketinin tam durduğu düşünülürken, 1859'da Şeyh Şamil'in teslim olmasıyla 16 bin kadar Nogay, Kerç ve Kefe üzerinden Osmanlı topraklarına geçmek üzere Kırım'a girmiştir. Kışı burada geçiren Nogaylar, Kırımlıları da etkilemiş, yeni bir göç dalgası başlatmışlardır. 1860-1862 yılları arasında Rus makamlarına göre pasaport alanların sayısı 227.361'dir. 19 Şubat 1862'ye kadar Osmanlı topraklarına ulaşan muhacirlerden iskanı gerçekleşenler 255.414'dür. 1859'da yüz binlerce Nogay ve Kafkas muhaciri Osmanlı sınırına dayanınca, göçmen işlerini yapmak üzere 5 Ocak 1860'da "Muhacir Komisyonu" kurulmuştur.

Karadeniz'in kuzeyindeki, Kerç, Kefe gibi limanlarda aylarca bekleyerek, bulabildikleri gemilerle, tehlikeli yolculukların ardından Osmanlı topraklarına ulaşabilen Nogaylar, kışın geldikleri için iskan edilemeyip, geçici iskan yerlerine yerleştirilmişlerdir.

Muhacirlere, yevmiye verilmiş, navlun ve araba ücretleri ödenmiş, evleri inşa edilmiştir. Ekebilecekleri araziler verilip, öküz, tohum ve inek temin edilmiştir. Halkın yardımlarına rağmen, ekonomik sıkıntılar nedeniyle zor duruma düşen Nogaylar'dan geri dönmek isteyenler olmuştur.

Toplamda 64.892'yi bulan Nogay muhacirlerinin, iskan edilecekleri yerleri, boş olan arazilerden kendilerinin seçmelerine, akraba ve kabileleriyle birlikte iskan edilme isteklerine izin verilmiştir. En fazla iskan 24.405 kişi ile Adana'da yapılırken, 15.364 kişi Konya'da, 7.265 kişi Ankara'da ve 4.945 kişi Dobruca'da iskan edilmiştir.

ABSTRACT

After the 1774 Ottoman-Russian war, thousands families had to move to Ottoman Empire. Implemented the colonialist programe by Russians in Crimean, magnitude emigrations had been lived between 1810 and 1827, and many Crimean people started to move to Dobruca based on the concern that Russia would send them into exile to Qazan and 16.000 people were settled in Dobruca.

Surrendering of Sheikh Shamil, approximately 16.000 Noghay moved to the Ottoman Empire. According to the Russian records, 227.361 people received passport between 1860-1862. Only the population settled was 255.414 until 19th February 1862 out of the people migrated to the Ottoman Empire. In 1859 hundreds thousands of Noghay and Caucus emigrants arrived to the Ottoman border therefore a “Commission for Emigrants” was established in 5 January 1860.

The Noghays moving to the Ottoman Empire happened in very difficult conditions. Since they came in winter they could not settled permanently but temporarily.

Daily money was given to the emigrants, their transport costs were covered and their houses were built starting from the beginning. They were provided fields for farming. Emigrants arriving after very difficult conditions thought to return back to Crimean because of the economic difficulties.

Noghay emigrants 64.892 in total were allowed to select their own lands for settlement and to live together with their relatives and tribes. The most populous settlers were in Adana with 23.600 people. 15.364 people in Konya, 7.265 people in Ankara and 4.945 people in Dobruca were settled.

ÖZET

Rusya'nın, 1552'de Kazan'ı ve 1556'da Astrahan'ı hakimiyeti altına alması, Türk dünyası aleyhine genişleme politikasında dönüm noktası olmuştur.

1774 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Kırım'ın Rus hakimiyetine geçmesiyle, binlerce aile Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Rusların, Kırım'da kolonileştirme programını uygulamaya başlamasıyla, 1810-1827 yılları arasında muhtelif büyüklükte göçler olmuşsa da özellikle Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru Kırım'da, Rusların kendilerini Kazan'a gönderecekleri fikri yayılınca, 16 bin Kırımlı göç etmiş ve Dobruca'ya yerleştirilmiştir.

Göç hareketinin tam durduğu düşünülürken, 1859'da Şeyh Şamil'in teslim olmasıyla 16 bin kadar Nogay, Kerç ve Kefe üzerinden Osmanlı topraklarına geçmek üzere Kırım'a girmiştir. Kışı burada geçiren Nogaylar, Kırımlıları da etkilemiş, yeni bir göç dalgası başlatmışlardır. 1860-1862 yılları arasında Rus makamlarına göre pasaport alanların sayısı 227.361'dir. 19 Şubat 1862'ye kadar Osmanlı topraklarına ulaşan muhacirlerden iskanı gerçekleşenler 255.414'dür. 1859'da yüz binlerce Nogay ve Kafkas muhaciri Osmanlı sınırına dayanınca, göçmen işlerini yapmak üzere 5 Ocak 1860'da "Muhacir Komisyonu" kurulmuştur.

Karadeniz'in kuzeyindeki, Kerç, Kefe gibi limanlarda aylarca bekleyerek, bulabildikleri gemilerle, tehlikeli yolculukların ardından Osmanlı topraklarına ulaşabilen Nogaylar, kışın geldikleri için iskan edilemeyip, geçici iskan yerlerine yerleştirilmişlerdir.

Muhacirlere, yevmiye verilmiş, navlun ve araba ücretleri ödenmiş, evleri inşa edilmiştir. Ekebilecekleri araziler verilip, öküz, tohum ve inek temin edilmiştir.

Halkın yardımlarına rağmen, ekonomik sıkıntılar nedeniyle zor duruma düşen Nogaylar'dan geri dönmek isteyenler olmuştur.

Toplamda 64.892'yi bulan Nogay muhacirlerinin, iskan edilecekleri yerleri, boş olan arazilerden kendilerinin seçmelerine, akraba ve kabileleriyle birlikte iskan edilme isteklerine izin verilmiştir. En fazla iskan 24.405 kişi ile Adana'da yapılırken, 15.364 kişi Konya'da, 7.265 kişi Ankara'da ve 4.945 kişi Dobruca'da iskan edilmiştir.

ABSTRACT

After the 1774 Ottoman-Russian war, thousands families had to move to Ottoman Empire. Implemented the colonialist programe by Russians in Crimean, magnitude emigrations had been lived between 1810 and 1827, and many Crimean people started to move to Dobruca based on the concern that Russia would send them into exile to Qazan and 16.000 people were settled in Dobruca.

Surrendering of Sheikh Shamil, approximately 16.000 Noghay moved to the Ottoman Empire. According to the Russian records, 227.361 people received passport between 1860-1862. Only the population settled was 255.414 until 19th February 1862 out of the people migrated to the Ottoman Empire. In 1859 hundreds thousands of Noghay and Caucus emigrants arrived to the Ottoman border therefore a “Commission for Emigrants” was established in 5 January 1860.

The Noghays moving to the Ottoman Empire happened in very difficult conditions. Since they came in winter they could not settled permanently but temporarily.

Daily money was given to the emigrants, their transport costs were covered and their houses were built starting from the beginning. They were provided fields for farming. Emigrants arriving after very difficult conditions thought to return back to Crimean because of the economic difficulties.

Noghay emigrants 64.892 in total were allowed to select their own lands for settlement and to live together with their relatives and tribes. The most populous settlers were in Adana with 23.600 people. 15.364 people in Konya, 7.265 people in Ankara and 4.945 people in Dobruca were settled.